

हयाराम अल्पसुधा

महाराष्ट्र सरकार

महाराष्ट्र सरकार

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૌપીરાક્ષિટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૬૬૬૦

વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ ૬૨૧૨૧૫ કાલ્પરુપા

વિષય ૬ - ૧૪

કવિ દયારામ

જન્મ વિ. સ ૧૮૭૭

પ્રણામના વિ. સ ૧૯૮૮

UNDER THE LIBERAL PATRONAGE OF HIS HIGHNESS SENA KHAS KHEL
SAMSHER BAHADUR MAHARAJA SIR SAYAJIRAO GAIKWAD

DAYARAM KAVYA-SUDHA

COMPILED AND EDITED BY
PRANSHANKAR VAIJNATH VYAS

Printed and published by Manilal Itcharam Desai at
The Gujarati Printing Press,
No. 8, Sassoon Buildings, Circle, Fort,
BOMBAY

A. D. 1916

V. S. 1973

PRICE Rs. 2-0-0

All Rights Reserved by the publisher.

શ્રીમંત સરકાર મહારાજ આદિય સયાજીરાવ
ગાયકવાડ સેનાખાસજેલ સમશેર બહાદુર
એમના ઉદાર આશ્રયથી

દયારામ કાવ્યસુધા

સંગ્રહ કરી સંશોધન કરનાર
પ્રાણશંકર વૈજનાથ વ્યાસ

ગુજરાતી પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં
મણિલાલ ઇચ્છારામ દેશાઈએ છાપી પ્રકટ કર્યું
સામુન પ્રિન્ટિંગ, એ. સર્કલ, કોટ, મુંબઈ.

ઈ. સ. ૧૯૧૬

વિ. સં. ૧૯૭૩

કી. રૂ. ૨-૦-૦

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
સા. સંખ્યા ૬
ગુજરાતી કોપીરાઈટ-સંગ્રહ

આ પુસ્તકના સર્વ હક પ્રકટ કરનારને સ્વાધીન છે

ૐ શ્રી

પ્રસ્તાવના

આ કાવ્યસંગ્રહ પ્રસિદ્ધ ધવાનો સંપૂર્ણ યશ ગુજરાતી ભાષાના વર્તમાન ભોજરૂપ વડોદરા નરેશ શ્રીમંત સરકાર સયાજીરાવ મહારાજ ગાયકવાડ એમને જ ઘટે છે. એમણે ગ્રંથપ્રસિદ્ધિને માટે ઉદાર મદદ આપવાથી જ હું આ ગ્રંથને પ્રસિદ્ધિમાં મૂકી શકું છું. જે શ્રીમંત સરકાર તરફથી મને આશ્રય મળ્યો ન હોત તો આ ગ્રંથમાં સંગ્રહાયેલાં કવિશ્રી દયારામનાં અત્યાર સૂધી પ્રસિદ્ધ થયેલાં નહીં એવાં કાવ્યો, જેમાંનાં ઘણાંખરાં મારે કંઠે જ હતાં અને મારા મરણ પછી જે કોઈની પાસેથી મળવાં અશક્ય હતાં, તે, પ્રસિદ્ધ કરવાનાં સાધનને અભાવે અને દ્રવ્યની અપ્રાપ્તિને લીધે હું પ્રસિદ્ધિમાં લાવી શક્યો નહોત; અને તેમ ધવાથી ગુજરાતી ભાષામાં શાશ્વતરૂપ ગણાતાં ઉત્તમ કાવ્યસાહિત્યનો નાશ થયો હોત. તેથી હું તથા આખી ગુજરાતી ભાષા બોલનારી પ્રજા એ બાબતમાં નામદાર મહારાજશ્રીનો જેટલો આભાર માનીએ તેટલો ઓછો છે. તેમ જ વડોદરા કેળવણીખાતાના વડા, વિદ્યાધિકારી મહેરબાન આદરજી મ. મસાણી સાહેબ જેમણે ટીપ્પણ કરી મને મદદ આપવાની રકમ મંજૂર કરાવી, તથા તે વખતના નાયબ દિવાન મહેરબાન મનુભાઈ નંદશંકર મહેતા સાહેબ જેમણે ઉદારતાથી તેની મંજૂરી આપી, તે બંને વિદ્વાન્ અમલદારોનો પણ જેટલો ઉપકાર માનું તેટલો ઓછો છે.

સંવત્ ૧૯૨૩-૨૪ થી કવિશ્રી દયારામના શિષ્ય રણછોડભાઈને મેહોઢેથી સાંભળીને મેં ઘણાં પદ મેહોઢે કરી લીધાં હતાં, અને કવિના ભક્તોએ લખી લીધેલાં પુસ્તકોમાંથી કેટલાંક પદ તથા ગ્રંથો મહાશ્રમે મેળવીને મેં લખી લીધાં હતાં તેમ જ મેહોઢે કર્યાં હતાં જે આજે તો દુર્લભ

છે, તે બધાં મેં આ પુસ્તકમાં સંગ્રહિત કર્યાં છે. સામાન્યતઃ જે સારાં કાવ્યો હોય છે તે જ લોકમુખમાં વાસ કરે છે, તે પ્રમાણે કવિનાં જે જે ઉત્તમ કાવ્યો હતાં તે જ મેં કંઠે કરેલાં અને તેમાંનાં જ ઘણાં ખરાં આ પુસ્તકમાં ગોઠવાયાં છે, એટલે કવિનાં કાવ્યોનું સુધા(નવનીત) જ આ પુસ્તકમાં છે એમ કહું તો અતિશયોક્તિ ગણાય તેમ નથી.

કવિશ્રી દયારામનાં કાવ્યોના અત્યાર સૂધીમાં છ સંગ્રહો બહાર પડ્યા છે. સૌથી પહેલી ચોપડી કવિના શિષ્ય રણુછોડભાઈ પાસેથી કેટલાંક પદો લખી લઈને સુરતના ડોક્ટર ધીરજીરામે આશરે સને ૧૮૬૦-૬૨ માં છપાવી હતી. ત્યાર પછી કવિ નર્મદાશંકરે દયારામ કાવ્યસંગ્રહનું એક મોટું પુસ્તક સને ૧૮૬૪ માં છપાવ્યું હતું, જેની ચોથી આવૃત્તિ હાલ મુંબઈના “ગુજરાતી” પ્રેસે કાઢેલી છે. શ્રીમંત ગાયકવાડ સરકારની મદદથી પ્રકટ થયેલી “પ્રાચીન કાવ્યમાળા”માં અંક ૨ અને અંક ૧૦ માં બે ગ્રંથો પ્રકટ થયા છે, અને “પ્રાચીન કાવ્ય ત્રિમાસિક”માં બે પુસ્તકો છપાયાં છે. એ શિવાય “પ્રાચીન કાવ્યમાળા”ના ૪થા ગ્રંથમાં તથા “બૃહત્ કાવ્યદોહન”ના કેટલાક ભાગોમાં દયારામનાં છુટક છુટક પદો છપાયેલાં છે. એ બધા સંગ્રહમાં “પ્રાચીન કાવ્યમાળા”માં પ્રકટ થયેલાં કેટલાંક પદો તથા “ચાતુરચિત્તવિલાસ” ગ્રંથ, “પ્રાચીન કાવ્ય ત્રિમાસિક”માં પ્રકટ થયેલાં “ઋતુવર્ણન, પ્રબોધબાવની, રાસપંચાધ્યાયી, અને બ્રાહ્મણુલકતવિવાદ નાટક”, તથા “બૃહત્ કાવ્યદોહન”માંનાં કેટલાંક પદો, એ બધાં પ્રકટકર્તાઓને મારા તરફથી મળેલાં હતાં, અને તે બાબત, પ્રકાશકોએ પોતપોતાની પ્રસ્તાવનામાં જણાવેલી છે. છેવટે મારી પાસે બાકી રહેલો ભાગ આ પુસ્તકમાં સંગ્રહિત કર્યો છે.

કવિ નર્મદાશંકરે ઘણો ખર્ચ અને પ્રયાસ કરીને મહા મુસિબતે કવિ દયારામનાં ઘણાં કાવ્યો મેળવ્યાં અને પ્રસિદ્ધ કર્યાં. દયારામભાઈના શિષ્યોએ અને ભક્તોએ સુદ્ધાં તેમને ઘણી વખત કાવ્યો આપવાની ના

પાડી ત્યારે તેમણે લોકને મોઢેથી સાંભળીને લખી લઈ તથા પૈસા આપી ઉતરાવી મંગાવી એક સારો સંગ્રહ બહાર પાડ્યો હતો. તેથી કરીને કવિ દયારામને પ્રસિદ્ધિમાં લાવવાનું ખરેખરું માન તો કવિ નર્મદાશંકરને જ ઘટે છે. કવિ નર્મદાશંકરના સંગ્રહમાં કેટલીક અશુદ્ધિ રહેલી હશે, છતાં એ ભૂલોવાળું જેવું મળ્યું તેવું તેમણે પ્રથમ પ્રકટ કર્યું તો આજે તેને સુધારવાનો તેના જ્ઞાતાઓને અવકાશ મળ્યો છે, નહિ તો જો મૂળમાં જ કંઈ નહોત તો શુદ્ધ અને અશુદ્ધની વાત ક્યાં રહેત?

આ સંગ્રહમાં આવેલાં કાવ્યોના અર્થના સ્પષ્ટીકરણને માટે કાવ્યોની નીચે નાની સરખી ટીકા આપી છે, જે કવિનું હાર્દ સમજવાને ઉપયોગી થઈ પડશે એમ હું ધારું છું. ટીકા લખવામાં તથા પાઠશુદ્ધિ કરવામાં મારા સ્નેહી કાવ્યપ્રેમી રા. જગજીવન દયાળજી મોદી એમણે બહુ જ કિમતી મદદ કરી છે. જો એમની મદદ ન હોત તો આ ગ્રંથ જે રૂપે હાલ પ્રકટ થયો છે તે રૂપે હું પ્રકટ કરી શકત નહિ. પંજાબી વગેરે અજ્ઞાત ભાષાનાં કાવ્યોની તથા અતિક્રૂટ કાવ્યોની વિસ્તૃત ટીકા આપવાનું સાહસ બાણીજીએ કર્યું નથી. જ્ઞાતા પુરુષો પોતેજ તે સમજી લેશે. કેટલેક ઠેકાણે તો ફક્ત શબ્દાર્થ જ આપ્યો છે, પરંતુ જ્યાં જરૂર જણાઈ ત્યાં ભાવાર્થ અને કથાપ્રસંગ પણ આપેલો છે.

છેવટે વારંવાર ઉપયોગી સલાહ અને જોઈતી મદદ આપવામાટે મારા પરમ સ્નેહીઓ સાક્ષરવર્ય શ્રી હીરાલાલ મજબૂબજીદાસ શ્રોફ, ગોકલદાસ મથુરાદાસ શાહ અને છગનલાલ ઠાકોરદાસ મોદીનો અંતઃકરણથી ઉપકાર માનું છું. તેમ જ મુંબઈના “ગુજરાતી” પ્રેસના માલીકે આ પુસ્તક છાપી બહાર પાડવાની જે સરળતા કરી આપી તેને માટે તેમનો પણ ઉપકાર માનવાની જરૂર જોઈ છે.

દેવદિવાળી ૧૯૭૩ }
વડોદરા }

વ્યાસ પ્રાણશંકર વૈજનાથ

કવિશ્રી દયારામ

ક્ષણે ક્ષણે યન્નવતામુપૈતિ । તદેવરૂપં રમણીયતાયાઃ ॥

જેમાં ક્ષણે ક્ષણે-જેટલી વખત જોઈએ તેટલી વખત કંઈ કંઈ નવીનતા માલમ પડે તે રમણીય કહેવાય છે. રમણીયાર્થપ્રતિપાદકઃ શબ્દઃ કાવ્યમ્ એમ પંડિતવર્ય જગન્નાથ કહે છે તે પ્રમાણે રમણીયાર્થ પ્રતિ-પાદન કરનારાં કવિશ્રી દયારામભાઈનાં કાવ્યો ખરેખર એવાં રમણીય જ છે. દયારામનું ગમે તે કાવ્ય લઈએ અને તે જેટલીવાર વાંચીએ તેટલી-વાર કંઈકંઈ મનને આનંદ થયા વગર રહેતો નથી. રસિક હૃદયને એમાંથી રસાસ્વાદ મળ્યા જ કરે છે. શુષ્કતા કે જુગુપ્સા તો એમાં જણાતાં જ નથી. શબ્દમાધુર્ય અને પદલાલિત્ય તો કવિ દયારામનું જ એમ કહ્યા વગર ચાલે એમ નથી. જે માણસે શ્રદ્ધાપૂર્વક એક વખત કવિ દયારામના રસસ્રોતમાં અવગાહન કર્યું હશે, તેને પછી બીજી કાવ્યસરિતાનું સેવન કરવાની જરૂર પડે એમ નથી. ગુજરાતમાં રસની રેલછેલ ઉડાવનાર અને ડભોઈ ચાંદોદ તથા વડોદરાની રમણીઓને ગરબામાં ગુલનાન કરી રસધેલી કરનાર તે કવિ દયારામ જ. કવિ દયારામની કવિતામાં એક પણ શુષ્ક શબ્દ, એક પણ કર્ણકટુ શબ્દ, એક પણ નિરભિપ્રાય શબ્દ, એક પણ નિરર્થક શબ્દ, કે એક પણ ફક્ત પાદપૂરણને માટે જ મૂકેલો શબ્દ માલમ પડશે નહિ. દયારામની વાણી નવરસવાહિની છે. પ્રથમ એમ જ કહેવામાં અને માનવામાં આવતું હતું કે દયારામે ફક્ત શૃંગાર જ લખ્યો છે અને તેથી દયારામ શૃંગારી એટલે અનીતિમાન કવિ છે. પરંતુ વખતના વહેવા સાથે દયારામનાં એક પછી એક નવાં નવાં કાવ્યો બહાર પડતાં ગયાં, અને ભક્તિ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, દીનતા, આજીવ, વગેરેનાં કાવ્યો લોકોની દષ્ટિએ આવતાં ગયાં, તેમ તેમ લોકોની એ ભાવના બદલાતી ગઈ અને બિચારા દયારામને જોલ કવિ ગણી કાઢેલો તે માન્યતા સુધરતી ગઈ.

ખરેખરું તો દયારામ ઠરેલ પ્રૌઢ અને વિદ્વાન કવિ છે, એની ભાષા સંસ્કારી છે, પ્રયોગો વિદ્વતાભરેલા છે, અને વિચારો ઉત્તમ છે. દયારામ જે વિષય લે છે તેને સર્વાંગે પૂરેપૂરો ધન્સાદ આપે છે. એની વર્ણનશૈલી તાદશ ચિત્ર ખડું કરનારી છે, પ્રતિપાદન શક્તિ અલૌકિક છે, અને વિવિધ દૃષ્ટાંતોથી સિદ્ધાંતને સ્થાપિત કરવાની શક્તિ અદ્ભુત છે. એકને એક વાતને લંબાવવા છતાં તેમાં પિષ્ટપેષણ, પુનરુક્તિ, કે શુષ્કતા જણાતાં નથી. એની કોઈ પણ કવિતા તાણી તુશીને બેસાડેલી, શબ્દો શોધી શોધીને ગોઠવેલી, કે શબ્દ ભંડોળની અને વિચારની ખામીને લીધે એકને એક શબ્દ કે એકને એક ચરણ વારે વારે આવે એવી નથી. દયારામની કવિતામાં વિચારો ઉત્તરાર્ધ જાય છે અને શબ્દો તેની વાણીમાં પ્રવેશ પામવાને અહમહમિકા કરી મૂકે છે. દયારામ તેમાંથી ઉત્તમમાં ઉત્તમ નંગો વીણી વીણીને ઉંચકી લે છે. એને શબ્દોની પસંદગી કરવી પડતી નથી પણ સુંદર શબ્દો સુંદર સ્થાને આપોઆપ ગોઠવાઈ જાય છે. આજ કાલ જ્યારે ઘણા પંડિતમન્યો કાવ્યશાસ્ત્રના જ્ઞાનની ગંધ વિના મહાકવિઓ થઈ પડી અમર થવાનો દાવો કરે છે, ત્યારે કવિ દયારામનું સાહિત્ય શાસ્ત્રનું જ્ઞાન આપણને વિમોહિત કરે છે. કવિ દયારામ રખડેલ કવિ નહિ હતો, પણ સાહિત્ય શાસ્ત્રના ગ્રંથોનો અભ્યાસ એણે ઉત્તમ પ્રતિભા કરેલો હતો. રસભેદ, ભાવભેદ, નાયિકા ભેદ, એની કવિતામાં સ્વાભાવિક અને શાસ્ત્રીય માલમ પડે છે. એની ગરબીઓ મનુષ્ય હૃદયનો આબેહુબ ચિતાર આપે છે અને તેથી જ વાંચનાર, ગાનાર, અને સાંભળનારના હૃદયનું મંથન કરી શકે છે.

સાહિત્ય જ્ઞાન ઉપરાંત કવિ દયારામનું લૌકિક-વ્યાવહારિક જ્ઞાન ઘણી ઉંચી જાતનું હતું. એમની ચાતુરીની અને શિક્ષાની ગરબીઓમાં સંસારનાં મનુષ્યોને ઉત્તમ પ્રતિભા બોધ મળે છે. એકંદરે એમનાં કાવ્યો હૃદયને સ્પર્શ કરનારાં અને અવિનાશી પદપંક્તિઓથી ભરેલાં છે.

શુદ્ધાદૈત સિદ્ધાન્તના કવિ દૃઢ નિશ્ચયી હતા. પુષ્ટિ માર્ગનું રહસ્ય જોટલું એ જાણુતા એટલું મહારાજેમાંથી પણ થોડા જ જાણુતા હશે. ભગવન્નામનું માહાત્મ્ય એમને અપૂર્વ સમજાયલું હતું. એમનું ધાર્મિક જ્ઞાન તત્ત

તત્ વિષયક કાવ્યોમાં ઝળકી ઉઠે છે. એ કાવ્યો ભક્ત હૃદયોને તક્ષીન કરી નાખ્યા વગર રહેતાં નથી.

કવિનાં કાવ્યો જેમ જેમ પ્રગટ થતાં જાય છે તેમ તેમ કવિની કિંમત અંકાતી જાય છે, અને કવિના અપૂર્વ જ્ઞાન તથા શક્તિની લેખામાં ખચર પડતી જાય છે. એવાં કેટલાંક અપ્રસિદ્ધ કાવ્યો આ પુસ્તકમાં બહાર પાડીને વ્યાસ પ્રાણશંકરે કવિની પ્રસિદ્ધિ વધારી છે અને ગુજરાતી ભાષા બોલનારી પ્રજા ઉપર ઉપકાર કર્યો છે.

અંથ વિવેચન

પ્રસ્તુત અન્યમાં કેટલાક નાના મોટા અન્યો ઉપરાંત ઘણાં છૂટક હિંદી ગુજરાતી વગેરે પદો છે જેની સામાન્ય વિવેચના નીચે પ્રમાણે છે:-

અજ્ઞમેલ આખ્યાન-આ કાવ્યનું વસ્તુ શ્રીમદ્ભાગવતના છટ્ટા સ્કંધના પહેલા ત્રણ અધ્યાયમાં છે. મૂળ વાત એવી છે કે અજ્ઞમેલ નામે એક વિદ્વાન્ અને ધર્મશીલ બ્રાહ્મણ હતો. તે જંગલમાં સમીધ લેવા ગયો. ત્યાં નીચ જાતિનાં બે સ્ત્રી પુરુષને કામાસક્ત દીઠાં. તેમને જોઈને અજ્ઞમેલનું મન વિહ્વલ થયું અને પરિણામે તે સ્ત્રી સાથે તે ભ્રષ્ટ થયો. પછી તેની સાથે સંસાર માંજો ને એમ પાપની પરંપરા વધતી ગઈ એટલે ઈશ્વરનું નામ પણ ભૂલી ગયો. એ નીચ સ્ત્રીથી તેને ઘણી સંતતિ થઈ ને તેમાં તે લુબ્ધ થઈ ગયો. એક વખત કાઈ સંત પુરુષ તેને ઘેર આવી ચઢ્યા ને એક રાત્રિ ત્યાં મુકામ કર્યો. તેની સ્થિતિ જોઈને સાધુને દયા આવી ને તેને હવે જે પુત્ર થાય તેનું નામ “નારાયણ” પાડવાનો ઉપદેશ આપી સંત ત્યાંથી ચાલી ગયા. સંતના ઉપદેશ પ્રમાણે અજ્ઞમેલે પછીથી થયેલા પુત્રનું નામ નારાયણ પાડ્યું. તે મહાપાપી હોવાથી મરણ કાળે તેના જીવને લેવા ભયંકર યમદૂતો આવ્યા. તેમને જોઈને ભયથી તે પુત્રને બોલાવવાને મિથે “નારાયણ” “નારાયણ” પુકારી ઉઠ્યો. એ સાંભળી વિષ્ણુના પાર્ષદો ત્યાં દોડી આવ્યા ને તેઓએ યમકિરોને કાઢી મૂક્યા. ત્યાર પછી તે સાંજે થયો અને ભક્તિપરાયણ જીવન ગુજારવા લાગ્યો. પછીથી જ્યારે તે મરણ પામ્યો ત્યારે વિષ્ણુપાર્ષદો આવીને તેને વૈકુંઠમાં લઈ ગયા. અર્થાત્

ફક્ત “નારાયણ” નામના ઉચ્ચાર માત્રથી અન્નમેલનો મોક્ષ થયો. એ પ્રમાણે ભગવાનોત્કર્ષ અતાવવાનો આ કાવ્યનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે ને તે બહુ સારી રીતે પાર પડ્યો છે. પુરાણાન્તરોમાંથી ફટલોક કથાભાગ ઉમેરીને કવિએ કથાને બહુ સારી રીતે ઘટાવી છે. નામ મહિમા અતાવવાને માટે કવિ પ્રથમથી જ સાધનોની નિરર્થકતા અતાવે છે. પરીક્ષિત પાસે પ્રથમ કવિ શુકદેવને પ્રશ્ન પૂછાવે છે કે:—

કહો કાણ ઉપાય થકી પ્રભુ દોષ સર્વે જાય;

કદાપિ કો કાળ પણ યમયાતના નવ થાય.

એનો ઉત્તર શુક્રમુનિ જપ, તપ, યજ્ઞયાગાદિ અનેક સાધનોમાં આપે છે પણ તેનાથી પરીક્ષિતને સંતોષ થતો નથી. તે વળી પૂછે છે કે,

ક્યાં પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યા થકી, થાય કિલ્મિષ ફ્રેક;

કંઈ બુદ્ધિને વશ થઈ કલિમલ કરે છે લોક.

પ્રાયશ્ચિત્તને તે વૃથા માને છે અને તેથી કહે છે કે,

વળી પાતક વળી પ્રાયશ્ચિત્ત તે તણો ક્યાં પાર;

કુંજર ફેરા સ્નાન સરખો હ્યો એહ પ્રકાર.

પાપ કરવું ને તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું; ને ફરી પાછું પાપ કરવું ને તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું; એ તો હાથીના સ્નાન જેવું-હાથી નાહીને તુરત પાછો માથામાં ધૂળ નાખે તેના જેવું થયું. એટલે મોક્ષસાધનને માટે એ ઉપાય સંતોષકારક નથી; કાંઈ એવો ઉપાય જોઈએ કે જેથી ફરી બીજું કંઈ કરવાનું રહે જ નહિ. એ ઉપાય તે નામસંકીર્તનરૂપ ભક્તિ છે એમ આ કાવ્યમાં કવિ સિદ્ધ કરે છે. કવિ દષ્ટાંત કેવાં સચોટ આપે છે તે આથી જોઈ શકાય છે. બીજું પણ એવું જ દષ્ટાંત આપે છે.

મૂળ મહીમાં રહે ને જેમ છેદન કરીએ વૃક્ષ;

તેમાંથી પુનઃ પ્રગટ થાયે જુઓ વિટપ પ્રલક્ષ.

વાસના જડ જ્યાં લગી તહાં લગી શાખા કર્મ;

લિંગ દેહને દહે એવો એમાં નથી કોઈ ધર્મ.

હવે કવિ સાધનોની અસારતા બતાવે છે:-

અતિ કઠિન અષ્ટાંગ તે પણ કરે ધારણ કોણ;
પવનરોધે પ્રયત્ને તો થાય પલાયણ પ્રાણ.
મખ વિષે માને ન મન જેમાં પશુની ધાત;
દ્રવ્ય પાપે ના બને અનુકૂળ નહિ એ વાત.
દેશ કાળ ને મંત્રાદિક અનુકૂળ સર્વ પ્રકાર;
ઉણો હોય કાઈ ઉપસ્કર તો નિષ્ફળ થાય નિર્ધાર.
તપતીરથમાં ધન જોઈએ તન બળ વિના ન હોય;
ને થાય કદાચિત બ્રહ્મ તો તો કમાયું ધન જોય.
દાન કરતાં તો દામ જોઈએ જોઈએ પાત્ર સુપાત્ર;
જન્ય દાન કુપાત્ર કરમાં વૃથા થાય કૃતિ માત્ર.
ધરમ નેમ વિષે રહ્યો ભય રહેવું જેમ અસિધાર;
ધ્યાન પણ દઢ ચિત્ત વિના નવ બને એ નિર્ધાર.
દેહ અધ્યાસ ટળે બળે જ્ઞાને ન ગોઠે ચિત્ત;
પોતે પરમેશ્વરપાણું ગ્રહીને ભજે નહિ ભગવંત.
વ્રતાદિકે દેહ દમન કરતાં ઘટે વપુ ને વીર્ય;
શાંત પામે શ્રદ્ધા તેથી જન્ય શૂચિતા વૈર્ય.
વેદ ગાયત્રી કર્મનો વિપ્રને છે અધિકાર;
શૂદ્રાદિકને ઘટિત નહિ તેહનો તે કયમ ઉદ્ધાર.
દીન દુર્બળ અદટે કામી લુધાળુ હોય અત્ય;
આળસુ અશૂચિ અધમ જડ કૃપણુની શી ગત્ય.

પંક્તી

કર્મ થકી બંધાયો જીવ તે કર્મે કયમ મુકાય;
પંક લેખ્યું અંગ તે કયમ પંક થકી ધોવાય.

એમ કહી, પૂછે છે કે,

એવું પ્રાયશ્ચિત્ત બતાવો સહુ દોષ સમૂળા જન્ય;
નાશ પામે વાસના ફરી પાપમતિ નવ થાય.

એના ઉત્તરમાં શુકદેવજી લક્ષિત બતાવે છે અને નવધા લક્ષિતમાં નામ સંકીર્તન એ ઉત્તમ પ્રકાર છે. તેને માટે કહે છે કે,

એક વાર શ્રીકૃષ્ણ નામ કોઈ પ્રાણી વદન આલાપે;
તો તેને સ્વપ્ને પણ ચમચર કદા ન દર્શન આપે.
જદ્વા તદ્વા નામ નારાયણ જે કોઈ કરે ઉચ્ચાર;
તો પણ સહેજે સઘ શ્રેય પામે ભય વામે નિર્ધાર.

એ પ્રમાણે નામનો મહિમા બતાવી અનેક રીતે પછીથી નામની અધિકતા વર્ણવે છે, જેનાં થોડાંક વચનો નીચે પ્રમાણે આપવામાં આવે છે:-

જાણ અજાણપણે જ્યમ અડતામાં અગ્નિ બાળે;
તેમ અનંત અભિધાન વહ્નિ સઘ કુકર્મ કાષ્ટ પ્રજાળે.
અમૃત આહાર થયો અજ્ઞાને તો પણ અમર થઈ જાય;
એમ જાતિ ગુણ કૃષ્ણ નામનો સહેજે પણ સુખદાય.
એક અક્ષર શ્રીકૃષ્ણ તણો જેટલાં મહાપાતિક ધોય;
જન્મથી મર્ણુ લગી પ્રાણીથી તેટલું પાપ ના હોય.

*

*

*

સરળ ધણું ને શ્રમ નહિ જેમાં નહિ સાહિત્યનું કામ;
સામ્રથ બહુ સહુ સાધન કરતાં એવું નારાયણ નામ.

*

*

*

જે અક્ષરનું કૃષ્ણ નામ પણ સહુ સાધનનું ભૂપ;
સર્વ દ્રવ્ય જેમ રત્ન અંશ ઝાઝાં લધુ રત્નનું રૂપ.

*

*

*

એવું નામ શ્રીકૃષ્ણનું તેને જે નવ ગાય;
તે જન અધમ ને અભાગિયા ચંડાળ તે કહેવાય.

થોડોક કથા ભાગ આપી પછી એ પ્રમાણે ૯ કડવાંનો આખો ગ્રન્થ કવિ વિવિધ રીતે નામમાહાત્મ્યથી જ પૂર્ણ કરે છે.

શ્રીકૃષ્ણનામમાહાત્મ્ય મંજરી-બીજો ગ્રન્થ શ્રીકૃષ્ણનામમાહાત્મ્ય

મંજરી છે. શ્રીકૃષ્ણ નામનો મહિમા કેટલો અલૌકિક છે તે એમાં અનેક યુક્તિ પ્રયુક્તિ અને દષ્ટાંતોથી બતાવ્યું છે.

કૃષ્ણ નામમાં યોગયજ્ઞ વૈરાગ્ય જ્ઞાન છે;

જપ તપ તીરથ ધરમ વ્રત ધ્યાન દાન છે.

એમ કેવળ કૃષ્ણનું નામ લેવાથી બધી ક્રિયાઓ થઈ જાય છે એમ કવિ કહે છે. ભગવાનનાં અનેક નામ છે પણ તેમાં કૃષ્ણ નામ જ ઉત્તમ અને અધિક ફળ આપનાર છે એવી કવિની શ્રદ્ધા છે. ભાવે કભાવે, શ્રદ્ધાથી કે અશ્રદ્ધાથી, રમતમાં, મસ્કરીમાં કે નિષ્પ્રયોજન પણ કૃષ્ણ નામ લેવાઈ જાય તો પણ તે ઉત્તમ ફળ આપે છે. તેને માટે કહે છે કે,

કેવળ કૃષ્ણ નામથી સકલ ચિંતા ચુરણ;

કેવળ કૃષ્ણ નામથી સકલ કામના પૂરણ.

કોઈ વિધ પણ કૃષ્ણ કહે દુઃખ પડે ન સહેવું;

રટે પ્રેમ વિશ્વાસ સહિત લાં શું પછી કહેવું.

*

*

*

કામધેનુ સુરદુમ ચિંતામણિ દ્રોષિક વારુ;

કૃષ્ણ નામ સમ કો ન કહે લાજે મન મારું.

તે માગ્યું આપે પણ હિત અહિત ન વિચારે;

કૃષ્ણ નામ વણ માગ્યું દે શુભ અશુભ નિવારે.

*

*

*

ઔષધ અમૃત વા વિપ વણ સમજે કો ખાચે;

તદપિ તેના શુણ આપે, વૃથા ન જાયે.

અગ્નિ સ્પર્શ જ થાય અજ્ઞાને તે તદપિ બાળે;

તો પછી કૃષ્ણ નામ કુકર્મ કયમ ન પ્રજાળે.

અતિ અનાદર થાય પાપ તો પણ ફળ આપે;

તો વણ શ્રદ્ધા પણ નામે સુખ કેમ નહિ વ્યાપે.

નામ કરતાં પણ નામીનું મહત્વ વધારે છે, કેમકે નામવડે નાગી મળે છે.

એ રીતેજ વિચારી નામ નામીને જો જો;
નામ વિના નહિ મળે નામી નામે ચિત્ત પ્રેરે.

વ્યવહારમાં પણ એમજ છે. શેઠ જાતે જાય અને વેપારી દોઢે ઓળખતો ન હોય તો એક પાછતો પણ માલ ન આપે; પરંતુ તેના નામની ચિટ્ટી જાય તો હજારો રૂપિયાનો માલ મળે એટલો નામ અને નામીમાં ફેર છે. વળી કળિયુગમાં તો નામસંકીર્તનનું જ ફળ વધારે ગણેલું છે.

કૃત્યે ધ્યાન ત્રેતા મખ દ્વાપર પૂજન ભાખ્યું;
કળી કેવળ કીર્તન કૃષ્ણનામ સહુ ફળ દાખ્યું.

અને એ નામ તે કૃષ્ણનું જ ખીજનું નહિ. ભગવાનનાં અનેક નામ છે પણ તેમાં કૃષ્ણ નામજ મુખ્ય અને વધારે શ્રેયસ્કર છે. કવિ કહે છે કે,

સ્કંદ પુરાણે શ્રીનારાયણે શ્રીમુખ ભાખ્યું;
બ્રહ્મા પ્રત્યે નામ શિરોમણિ નિજ કહી દાખ્યું.
અવર કોટિ મુજ નામ સુણી હું પ્રસન્ન થાઉં;
પણ તેવો નહિ જેવો કૃષ્ણ નામે લહે લાઉં.
દ્વિતીયાથી નિલ કાળ નામચંદ્ર તો કહાવે;
પણ ન્યૂનાધિક કળા પુરણ શશીસમકો નાવે.
પુન્યમ શશી તે શ્રીકૃષ્ણ અવર દ્યો અવર વિચારી;
શરદઋતુ શશી સહિત અતિ આનંદકારી.
તેમ શ્રેષ્ઠ શ્રી કૃષ્ણનામ સર્વે પરમાણો;
જેથી અહરનિશ પરમાનંદ વિના શ્રમ માણો.

આમ અનેક રીતે નામનું માહાત્મ્ય વર્ણવે છે. એક દષ્ટાંત યુક્તિ-પૂર્વક કવિ બહુ સારું આપે છે. અને એ રીતે નામી કરતાં નામની શ્રેષ્ઠતા સાબીત કરે છે. કહે છે કે નામ માતા બરોબર છે અને નામી પિતા બરોબર છે; અને એ બેના સ્નેહમાં જોડેલો અંતર છે તેટલો નામ અને નામી વચ્ચે છે:-

નામ માત પિતુ નામી હિત સુત ઉભયા અંતર;
તદપિ માતાના પ્રેમ થકી પિતુ એટલો અંતર.

પિતા પુત્ર હોય પુત્ર ત્યાં લગી લે ઉત્સંગે;
સમાન થયો કે ત્યાગ કરે નવ રાખે સંગે.
ત્યમ અંખા નવ કરે અરભક અતિ અંતર વહાલો;
ધણી એકવાર પખાલી કરે શૂચિ લહે નિજ કાલો.
એમ અનેક વરાં ધોય પણુ નવ કાંપે;
ફરી ભોગવે પુણ્ય ત્યાં જઈ જનકને સાંપે.

અર્થાત્ આપ પુત્રનો ત્યાગ કરે પણુ મા કરે નહિ. તેના મલ મૂત્ર ધોાધને સાફ કરીને પાછો પિતાને સોંપે. એ પ્રમાણે નામ નામીને મેળવી આપે છે, માટે છેવટ કવિ કહે છે કે,

માટે લક્ષ વાતની વાત કહું સમ ખાઈ;
રટો કૃષ્ણ આ અવસર નથી મળવો ભાઈ.

શ્રી કૃષ્ણનામ ચિંતામણિ—ભગવન્નામનું માહાત્મ્ય અપાર છે, સારે ભગવાનનાં નામ કેટલાં છે તે કહેવું નેધએ. તેથી આમાં કવિ વિષ્ણુ-સહસ્ર નામની પેઠે ભગવાનનાં અનેક નામો ગણાવે છે, અને “શ્રીકૃષ્ણનામ સુખકારી, ચિંતામણિ, અથ દુઃખહારી” એમ કવિ ભાર દઈને કહે છે.

ચિંતાચૂલિકા:—આ કાવ્ય તેના નામ પ્રમાણે ખરેખર ચિંતાને ચૂર્ણ કરનાર છે. જો કોઈ અથથી ઇતિ સૂધી સમજીને એને વાંચે તો તેના મનનું એટલું બધું સમાધાન થઈ જાય કે, પછી તેને ચિંતા કરવાનું કારણ જ રહે નહિ. કવિની કથનશૈલી એટલી બધી સુંદર અને અસરકારક છે કે, તે વાંચીને માણસનું મન નિઃશંક જ થઈ જાય. વલ્લભીય દીક્ષા પ્રાપ્ત કરી શરણમંત્ર લઈ જેણે પોતાનું સર્વસ્વ શ્રી પ્રભુને સમર્પણ કર્યું છે, તેને ચિંતા શા માટે નેધએ? તેની સઘળી ચિંતા તો શ્રી પ્રભુને અને ગુરુને છે, તેજ તેનું સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરે છે, તો પછી તેણે પોતે કોઈ પણ કામની ચિંતા શા માટે કરવી નેધએ?

આ બોધક કાવ્યનું મૂળ—

ચિંતા કાપિ ન કાર્યા નિવેદિતાત્મભિઃ કદાચિત્ ॥

એ શ્રી મહાપ્રભુ શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યના વચનમાં રહેયું છે અને તેથી કવિ કહે છે કે;

“વચન એ વલ્લભતણું ચિંતા કંઈ પેરે વ્યાપી?”

જીવને ચિંતા છે જ નહિ, તો પછી ચિંતા આવી ક્યાંથી? જીવને માટે બધી ચિંતા શ્રી પ્રભુ જ કરે છે, કર્તા હતાં શ્રી હરિ જ છે, જીવ તો નકામો અહંપણામાં તણાઈ જાય છે. જીવનું ધાર્યું કંઈ જ થતું નથી. બધું હરિનું જ ધાર્યું થાય છે, એ વાત કવિએ અનેક ઠેકાણે ભાર દઈ દઈને કહી છે. શ્રી વલ્લભનું શરણુ અને તદ્વારા બ્રહ્મ-શ્રીકૃષ્ણનો સંબંધ થયા પછી ચિંતા કરવાની રહેતી જ નથી. શરુઆતમાં જ કવિ કહે છે કે,

ચિંતા ન કર કોઈ વાતની ભેની સંબંધ વિચારી;

શ્રી વલ્લભ કુળ સોંપ્યો છે કરગ્રહી ગિરિધારી. ચિંતા ન કર.

શ્રી વલ્લભનું શરણુ છે એ બળ સમજ મા નાનું;

કર ગ્રહેશે કૃતિ નહિ જીએ શ્રીજી ભેશે રે બાનું. ચિંતા ન કર.

બાનાનું બળ કવિ બહુ જબરું જણાવે છે અને તેમાં ગાયના બે પુત્ર બળદ અને આખલાનું બહુ રમુજ દષ્ટાંત આપે છે. આખલાને ત્રિશૂળ કાઢીને છોડી મૂકે છે, એટલે તેને ત્રિશૂળરૂપી મહાદેવનું બાનું મળ્યું તેથી તે ગાંડો-તોફાની છતાં લોકમાં પૂજાય છે, અને બળદ એવા કોઈ બાના વગર ભાર ખેંચી ખેંચીને દુઃખી થાય છે. સાધનમાં જીવનું બળ છે અને બાનામાં હરિનું બળ છે. હરિ અને જીવની શક્તિમાં જેટલો ફેર છે, તેટલો સાધનમાં ને બાનામાં ફેર છે. કવિ કહે છે કે, પુષ્ટિમાર્ગમાં પ્રવેશ કર્યો તો પછી સાધનની જરૂર નથી.

તેજ પુષ્ટિ જે નસાધની મારગ ભર રચિ જેને;

સાધનવશ નથી પુષ્ટિ ફળ મળે છે આપે તેને. ચિંતા ન કર.

અર્થાત્ પુષ્ટિ એ અનુગ્રહનું નામ છે ને લગવાનના અનુગ્રહથી જ જે ફળ મળવાનું તે મળે છે, સાધનથી નહિ. જે સાધનથી-કૃતિથી પ્રભુ તારે તો પછી પુષ્ટિમાર્ગ શેનો? પ્રભુ એમ પોતાના માર્ગને લગ્નવશે નહિ. પુષ્ટિમાર્ગપર અને શ્રીમહાપ્રભુજી પર કવિને અચલ શ્રદ્ધા છે.

ગણ્યા ગાંઠ્યા રીતે ચાલશે ધરશે ચિત્ત શ્રીજી ચરણે;
બીજા રહ્યા તે સૌ ખૂડશે લીધા શ્રી વલ્લભ શરણે. ચિંતા ન કર.
કેટલા જીવ કૃતિ કેટલી પરાધીન મતિ થોડી;
તે શું મહા પ્રભુ નથી જાણતા શરણે લઈ દેશે છોડી. ચિંતા ન કર.
ન ઘટે તેને ગતિ કરે નિજબળ તો પુષ્ટિ કહાવે;
દુષ્ટ શરણગતિ નહિ તરે કહી શું મારગ લખવે. ચિંતા ન કર.

એમ શ્રદ્ધા ઉપજાવી પછી ચિંતા ન કરવાનો અસરકારક ઉપદેશ:—

આદિથી તે અંત લગી પ્રભુ ધારી મૂક્યું છે તારું;
તે જ રીતે સહેજે પણ થશે નિશ્ચે નરતું કે સારું. ચિંતા ન કર.
ભાવિ મટે જો વિવેકથી તો પંડિત સહુ હોય સુખિયા;
ડાહ્યા ઘેલાનું પ્રમાણ ક્યાં બંને સુખી બંને દુખિયા. ચિંતા ન કર.
જ્યમ રાખે ત્યમ રહી ગા હરિ હું કર્તાપણું હરીને;
પુષ્ટિ પથક પ્રભુ ભૂંડું નહિ કરે કદાપિ નિજનો કરીને. ચિંતા ન કર.
ચિંતા કરીશ તદ્દપિ તું થકી ઓઝું વતું શું થાશે;
સુખ દુઃખ શ્રીકૃષ્ણ હાથમાં કલપે ભજન ભૂલાશે. ચિંતા ન કર.
કૃતિ જે શુભાશુભ મતિવડે તે તો આપી છે શ્રી હરિને;
પય પોતાનું કહેવાય કેમ ઘેનુ અર્પણ કરીને. ચિંતા ન કર.
દોષ સાધન નિજનાં માનિયાં નિવેદન સાચું શાનું;
સાચું માન્યું તો સાક્ષી થા તારું ન કશું તેમાંનું. ચિંતા ન કર.
સાધન બળ છે મનમાં તો અન્યાય તરિયો;
નિઃસાધનપણું ભાગીયું કાઈ સાધનથી ના તરિયો. ચિંતા ન કર.

એમ અનેક યુક્તિઓથી ચિંતા ન કરવાનું કવિ સમજાવે છે. આ આખો ગ્રંથ વાંચ્યા પછી શ્રદ્ધાળુ મનુષ્યની ચિંતા ચૂર્ણ થયા વગર રહે જ નહિ.

શ્રી દશમસ્કંધ લીલાનુક્રમણિકા:—એમાં શ્રીમદ્ભાગવતની બારે સ્કંધની કથાનું અતિ સંક્ષેપમાં અનુક્રમે વર્ણન કરેલું છે. ભાગવતમાં કઈ વસ્તુ છે, તે આટલો ગ્રંથ વાંચવાથી સહજમાં જાણી શકાય એમ છે.

કાળજ્ઞાન સારાંશ-માણસને મરણ ક્યારે આવશે, તે જાણવાનું જ્ઞાન સ્વરોદ્યાદિ શાસ્ત્રના આધારે કવિ આમાં સમજાવે છે. ત્રણ વર્ષ પહેલાંથી તે એક દિવસ પહેલાં મરણ ક્યારે આવશે, તે જાણવાના જૂદા જૂદા ઉપાયો કવિ બતાવે છે. એ ખરું છે કે કેમ, તે ચોક્કસ કહી શકાય નહિ; કદાચ કોઈ સચ્ચરિતશીલ-યુક્તાહાર વિહાર સેવીના સંબંધમાં ખરું પડતું હશે. પરંતુ એ જાણાવવાનો કવિનો ઉદ્દેશ બહુ ઉત્તમ છે. કવિ કહે છે કે,

દુર્લભ મનુષ્યા દેહ છે આવે કોઈ એક વાર;
તે પામ્યાનો લાભ એ ભજવા નંદકુમાર.
જન્મ્યું તેને મરણ તો જ્યારે ત્યારે થાય;
પણ તેને ધન્ય જેહનો હરિ ભજતાં દિન જાય.
તેમ સંસારી જીવથી સદા ભજન ક્યાં થાય;
પણ અંતે સધળું તજી ભજવા શ્રી વ્રજરાય.
અંત સમય કેમ સમજીએ કેટલું અજગું મૃત્ય;
તે સંશય છેદન કરું કહું સમજાવી ગત્ય.
કોઈ સવેળા થાય જેમ આગળ કાળનું જ્ઞાન;
ત્રિવરસથી દિન એક લગી એતું કહું વિધાન.

મરણસમયનું જ્ઞાન થાય તો સહુ ઉપાધિ છોડીને હરિભજન થઈ શકે અને અંત સમય હરિભજન થાય તો સહજે ભવસાગર તરી શકાય, એ કવિનો કહેવાનો આશય છે.

આયુષ્ય એળે સહુ ગયું ભજ્યા ન કાણુ ભગવંત;
તેનું પણ કલ્યાણ છે જો સમરે હરિ અંત.

*

*

*

જો દિન હોયે પહોંચતા વ્રજ વૃંદાવન જાય;
નહિ તો ધંધા સહુ તજી જ્યાં ત્યાં ગોવિંદ ગાય.

આ ગુજરાતી ગ્રંથો ઉપરાંત આ પુસ્તકમાં હિંદુસ્તાની શ્રી કૃષ્ણ અકલ ચરિત્ર ચંદ્રિકા અને રસિક રંજન એ બે મોટા ગ્રંથો છે.

અકલ ચરિત્ર ચંદ્રિકામાં ભગવાનનાં અકલિત ચરિત્રોનું વર્ણન બહુ સુંદર શૈલીમાં આપ્યું છે. ભગવાન કેવા છે તે સમજવું બહુ મુશ્કેલ છે. એ શાંત, ક્રોધી, ધીર, અધીર, ન્યાયી, અન્યાયી કેવા છે, તે સમજી શકાતું નથી. કેમકે એમનાં ચરિત્રો એક બીજાથી વિરુદ્ધ છે, એટલે ભગવત્સીલા અગમ્ય છે. કવિ પોતે જ કહે છે કે,

વિરુદ્ધધર્માશ્રય ચરિત્ર શ્રીકૃષ્ણચંદ્રકે કહીયે;

કહુહુ ન કહત બને ઈશ્વરકો બેર બેર શિર નૈયે.

હવે થોડાંક દૃષ્ટાંતો બ્રેધએ:-

કાલ કાલ મહાદેવ અજિત હરિ તુમ જીતે છિનમાંહી;
કાલયવન તેં ભજે ધીરાધીર કહત બનત કહુ નાહી.
બ્રહ્મચારી ક્યોં કહે ગોપિકા કાન્ત સ્વરે ગોપાલ;
કામી હોડ તો કાલિન્દી ક્યોં માગ દેત વ્રજબાલ.
કિંકરી કુબજાકાન્તા કરી હરી નિર્દય હમ ક્યોં કહિયે;
વ્રજવાસી તરસાયે દયાલુ કહત હુ શંકા પૈયે.

* * * *

જનની સહોદર આદિ હતે તહુ મૃગુપતિ દોષ ન ભીને;
રામ પુરન સંગ્રામ હત્યો રિપુ રાવન હયમલ્લ કીને.

* * * *

કિંચિત કાલદોષર્ત્તે દિતિસુત અસુર અખિલ જગ ત્રાસા;
ઢિંમર કન્યા ભોગી પરાશર મહાગંધા સુત બ્યાસા.

આવાં અનેક પુરાણનાં ઉદાહરણો આપી પ્રભુનાં અગમ્યચરિત્ર વર્ણવે છે. એ જેવાં સચોટ છે તેવાં જ કેટલાંક કુદરતી બનાવોનાં પણ સુંદર ઉદાહરણો આપે છે. જેવાં કે,

તેજસ્વી દીપકર્તે કજ્જલ શ્યામ પ્રકટ પ્રભુ કીનો;
નાથ નાગ શિર મનિ ઉપજાયો રૂપરશ્મિ રસ ભીનો.

તેજસ્વી દીવામાંથી કાળું કાળળ બનાવ્યું અને કાળા વિષધર નાગના

માથા ઉપર દેદીપ્યમાન મણિ ઉપજાવ્યો એ કેટલી નવાઈ ! ખીજું એક રમુજ ઉદાહરણ આપે છે:—

લોહ ડગાયો કનક જરાયો ગિરિ તારે જ્યોં તરનિ;

ધર્મ અધર્મ અધર્મ ધર્મ તુમ કરો અકરની કરની.

જાદવાસ્થલી વખતે લોહું ઉગાડેલું; લંકા બાળી ત્યારે સોનું પણ બાળી નાખેલું; અને જ્યારે સેતુ બાંધ્યો ત્યારે મોટા મોટા પત્થરો હોડીની માફક તારેલા. ધર્મને અધર્મ, અધર્મને ધર્મ, તે ન થઈ શકે એવી વસ્તુ કરવાને પણ પ્રભુ સમર્થ છે. પરમાત્માની લીલા અનિર્વચનીય છે. તેના પાર કોઈ પામી શકતું નથી. તેથી દીન ભાવે છેવટે કવિ કહે છે કે,

જેસે હો તેસે તુમ મમ પ્રમુ કૃષ્ણ કરં પ્રનામા;

જેસો હુ તેસો મોહી પાલો મહાપ્રમુ સુંદર શ્યામા.

રસિક રંજન:—હિન્દુસ્તાની ખીજે મોટો અન્ય રસિક રંજન છે. રસિક રંજન તે ખરેખર રસિક પુરુષોના મનને રંજન કરે એવો જ અન્ય છે. ગમે તેવો માણસ એ અન્ય સમજીને વાંચે તો તેને આનંદ થયા વગર રહે જ નહિ. અનન્યતા, ભગવદાશ્રય, દીનતા, કૃપા, ઈશ્વરતા, વગેરે ૧૭ પ્રકરણો એ અન્યનાં પાડેલાં છે. પ્રત્યેક વિષયની કવિની કથનશૈલી એટલી બધી ઉત્તમ છે કે, તે તે વિષયનાં કાવ્યો વાંચીને આપણને કવિના ઉપર પ્રેમ ઉત્પન્ન થયા વગર રહેતો નથી. કવિ ભગવાનના દૃઢ આશ્રયી છે, અને એ આશ્રયને બળે ભગવાનને પણ ધમકાવવા કવિ સમર્થ થાય છે. જુઓ,

પતિતકે પાવન હો અધમ ડઢારન હો

હરિ વિઢલ બર્દ હેતુ નર્ક કેસે પાડંગો ?

સુન્નો કબુ હોત તો કાહેકુ મેં શરનો લેતો ?

અબ ચહાઓ સાધન નાથ કહો કહાંસે લાડંગો ?

ઘરકો ગુલામ કર્યો તોહુ રહે કર્મ ભોંગ ?

પરમાનંદ સ્વામિદ્વાર દાસ દુઃખ પાડંગો ?

રંક જાની દયાકું ડુબાઓગે જો દયાનાથ

અકેલો નહિ ડુવું કેતેં બર્દકું ડુબાડંગો.

અને પછી પોતાના મનને ઉપદેશ આપે છે કે,
 રે મન પસ્તાતકાહે કિયો તેરો હોત કહા .
 તું કરતા વેસો જેસો શકટ રેંચે શ્વાન હે
 દારુદાર યંત્ર તોતા કપિ બાલ પરાધીન
 ત્યોં હિ સબ જગત હરિહાથ શ્રુતિ ગાન હે
 જાકું જબ જેસો કરે સો તા ક્ષણુ તેસો હોય
 મતિ કૃષ્ણપાનિ જ્ઞાનિ ના કો ના અજ્ઞાન હે
 કહ્યુ કહ્યો જાત નાહિ યાહે સો હિ કરે દયા
 તુ રહે નિશ્ચિત શિશ સમર્થ ભગવાન હે

દૃઢ ભગવદ્દાશ્રયનું કેટલું બધું બળ છે? એવા કવિ જેવા નિશ્ચયવાળા
 ભક્ત થોડા જ હશે. પ્રભુ સર્વ શક્તિમાન, સર્વકર્તા, સર્વેશ્વર, સર્વના નિયંતા
 છે. પ્રભુની ઇચ્છા વગર કંઈ થતું નથી. સુખદુઃખ સૌ ઇશ્વરના હાથમાં
 છે. જે માણસના પોતાના હાથમાં હોત તો કેઈ દુઃખી શું કામ થાત?
 બધાં જ સુખી ન થાત? દયારામ તો કહે છે કે,

તેરો કીયો હોત તો તું અપનો ક્યોં બુરો કરે?
 બુરો હોય બીના ચલે ચિત્ત તોં ન ચાહિયેં.

પરંતુ એ સૌ પ્રભુની ઇચ્છા પ્રમાણે બને છે. ભગવદ્દર્શિ એ જ
 પ્રધાન છે, અને ભગવદ્દર્શિ શી છે તે જાણી શકાય એમ નથી. તેથી
 એ ઇચ્છા જેવી હશે તે પ્રમાણે થયા જ કરશે, એમ જાણી સંતોષમાં રહેવાનું
 દયારામ વારંવાર કહે છે. આ સંસાર બાળગરના ખેલના જેવો છે, અને
 એ બાળના પાસા તે ભગવદ્દર્શિ છે. તે જેમ પડે છે તેવું ક્ષણ મળે છે.

સાધારન અરુ સુધરકો હરિ કર હે સબ હિત,
 જ્યોં ચોપટકે खेलमें पासाके कर जीत;
 पासाके कर जीत कृष्ण इच्छा सो हि पासा. इत्यादि.

એ દયારામનો સિદ્ધાંત છે. આ ગ્રંથમાં અનેક દૃષ્ટાંતો આપીને
 કવિએ એ વાત બહુ દૃઢતાથી સિદ્ધ કરી છે.

પ્રભુની કૃપા કવિ અનેક રીતે માગે છે, અને તે રસશાસ્ત્રની રીતે એક દષ્ટાંત લઈએ.

જો મુખ સોં બાંસુરી બજાઈ રાસમંડલમેં,
જો મુખ અધરામૃત સર્વસ્વ ગોપી કેરો હૈ;
જો મુખસો ગુહ્ય વાત કરો રાધા પ્યારી સંગ,
જો મુખ રસપાન રસિક જનકે ઘનેરો હૈ;
જો મુખમેં વિશ્વરૂપ માતાકું દિશાયો નાથ,
જો મુખ વરદાન દીનો સતત આપ ચેરો હૈ;
સો મુખારવિંદ સોં શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર એક બેર,
કરુના કરી કહિએ પ્રમો દાસ દયો મેરો હૈ.

ભગવત્કૃપા માગવામાં કવિ હાથીનું ઉદાહરણ આપે છે. જેમ હાથીના મોઢામાંથી ખાતાં ખાતાં કણિકાઓ ગરી પડે છે, તેનાથી કીડીઓના પરિવાર જીવે છે, અને હાથીનું કંઈ ઓછું થઈ જતું નથી. તેમ કવિ પ્રભુને કહે છે કે,

મોપે કૃપાદષ્ટિ કિયે કહા છોટ આવેગી ?

રાધાકૃષ્ણ શિવાય કવિની દષ્ટિમાં ખીજ વસ્તુ જ નથી. શૃંગાર પણ રાધાકૃષ્ણનો જ, અને તે કેવો સુંદર !

કટીકી કસર સો તો આઈ ઉરોજમાનુ,
ઉદરકી પીનતા નિતંબ જાય વસી હૈ;
ચરનકી ચંચલતા નેનમેં નિકેત કીનો,
બેનનકી ફૂટતા સોં લાજહીમેં લસી હૈ;
હાસ્યકી મોહનતા સોં જાય મીલી માન માનુ,
વાલકેલી આતુરતા લાલકેલી કસી હૈ;
જોબનકે આયે રાધે વસ્ત અસ્ત વ્યસ્ત મડ,
તોહૂ દયા પ્રમુ નેનહીં તે હીયે વસી હૈ.

ભગવાન આગળ કવિની દીનતા તો અવધિ વગરની છે ને તે કવિએ સુંદર રીતે કવિતામાં વર્ણવી અતાવી છે. રસિક જનને પ્રિય લાગે એવાં

આતુરીનાં કવિતો પણ ધણાં છે. જ્યાં સૌ સારું ત્યાં વીણી શું કાઢવું? સારું સારું જાણીને ઉતારા આપતાં તો આખો અન્ય જ ઉતરી જાય. તેથી રસિકોને આખો અન્ય જ વાંચવાની લલામણ કરવામાં આવે છે.

આટલા અન્યો ઉપરાંત પ્રસ્તુત અન્યમાં ગુજરાતી તથા હિંદી અને મારવાડી, પંજાબી આદિ ભાષાનાં શૃંગાર, નીતિ, ભક્તિ, દીનતા, આજ્ઞવ, આદિ જૂદા જૂદા વિષયનાં રસિક પદો તથા ગરબાઓ ધણાં છે અને તે દરેક ચમત્કૃતિથી ભરપૂર છે. કવિના જ્ઞાનની, અનુભવની, અને રસિકતાની એનાથી આપણને ખરી ખાત્રી થાય છે. એમાંથી ઉતારા આપતાં વિવેચન વધી જાય. નમુના તરિકે થોડાક ભાગ ફક્ત આપીશું તો ચાલશે.

(૧)

ચિત્ત મારું ચોરો શ્રી વ્રજરાજ;
હું તો ખીજું કાંઈએ ન માગું મહારાજ. ચિત્ત.
એવી રીતે ચોરો જે ક્યહું ના જાય,
જ્યાર થકી તુજમાં અધિક લોભાય,
છૂટવાનો ના રહે એકે ઉપાય. ચિત્ત.
તસ્કર ઉપર ક્રોધને ન પ્યાર,
દેખી મુખ દંડનો ઉપજે વિચાર,
હું તો મારા પ્રાણ કરુ બલહાર. ચિત્ત.

(૨) ઇત્યાદિ.

જે હરિ' ભાવ નથી રે ભાવ નથી,
તારો સહુ શ્રમ મિથ્યા જાણુ,
હું કહું તેવું પરમાણુ. જે હરિ.
કામ જીત્યો સારે વધ્યો એક વ્યંઝળ,
ક્રોધ જીત્યો વધ્યો વૃક્ષ;
લોભ જીત્યો સારે વધ્યો એક અજગર,
યોગી કહે નહિ દક્ષ. જે હરિ.
ઇત્યાદિ.

(૩)

મન તે મોહનમાં સેં ના મોહ્ય, તેને કાજે શીદ ચિત્ત પ્રોય. મન તે.
જગ મનમોહન મદન છે ને, મદન મનોહર કૃષ્ણ;
જે તેમાં મન મોહ પામે તો પૂરણ થાય પ્રીત તૃણ. મન તે.
દ્રવ્ય દેખી સહુ કાઈ ધાય તે, દ્રવ્ય જેનો અંશ;
તે કમલા મોહ પામી રહી છે, સહુ મોહન અવતંસ. મન તે.
ઈસાદિ.

આમ એક એકથી ચઢતાં પદો પુસ્તક વાંચતા વાચકની નજરે
પડશે. દીનતાનાં ને આર્જવનાં પદો તો ખરેખર કંઠણ હૃદયને પીગળાવી
કવિના હૃદય સાથે એકરસ કરે એવાં છે. હિંદી ભાષાનાં પદો તો હૃદયસ્પર્શી
સંગીત જ છે. આમ સાધારણ દિગ્દર્શન કરાવી આ આખું પુસ્તક વાંચવાની
વાચકને ભલામણ કરી વિરમું છું.

જગજીવન દયાળજી મોદી

व्यास ब्राह्मशंकर वैजनाथ.

जन्म वि. सं. १६०१.

સંગ્રહકર્તાનો પરિચય

આ કાવ્યગ્રન્થની સાથે તેના સંગ્રહકર્તા વડોદરાનિવાસી વ્યાસ પ્રાણુ-શંકર વૈજનાથનો વાચકોને થોડોક પરિચય કરાવવાની જરૂર છે. વ્યાસ પ્રાણુશંકર ઔદિય ટોળકીયા બ્રાહ્મણ જ્ઞાતિના છે. એમની અવટંક પંજાની છે, પરંતુ બાળપણથી જ એ પોતે કથા કહેવાનો ધંધો કરતા હોવાથી વ્યાસ નામથી ઓળખાય છે. એમનું મૂળ વતનનું ગામ ખેડા જિલ્લામાં હલધરવાસ છે. ત્યાંથી ધંધા અર્થે એમના વડીલો શ્રીમંત ગાયકવાડ સર-કારના આશ્રયે વડોદરામાં આવીને રહેલા અને પછી વડોદરાને જ પોતાનું વતન માનેલું.

એમના પિતાનું નામ વૈજનાથ અને માતાનું નામ સુરજબા છે. એમનો જન્મ સંવત્ ૧૯૦૧ ના માગસર વદ ૮ ને દિવસે થયેલો. એમની વડીયાર્ધ એટલે એમના પિતાનાં માતૃશ્રીને બે દીકરા હતા. તેથી એ ડોસીમા રોજ ઘીનો દીવો કરતી વખત તેમાં બે દિવેટ મૂકતાં. પરંતુ દેવધચ્છાથી એક પુત્ર એટલે પ્રાણુશંકરના પિતા ગુજરી ગયા. એથી ઉદ્વેગમાં ડોસીમાએ દીવામાં બેને બદલે એક દિવેટ મૂકવા માંડી, એમ જણાવીને કે ઈશ્વર જ્યારે પાછા એકના બે કરશે ત્યારે બે દિવેટ મૂકીશ. પ્રભુકૃપાથી પ્રાણુશંકરનાં માતૃશ્રીને તે વખતે ગર્ભ હતો, તેથી ચાર માસ પછી પ્રાણુશંકરનો જન્મ થયો એટલે ડોસીમાએ પાછી બે દીવેટો દીવામાં મૂકવા માંડી અને આ પુત્રપ્રાપ્તિથી સંતોષ માનવાં લાગ્યાં. એ ડોસીમા બહુ ધર્મશ્રદ્ધાળુ અને સારાં ભજનિક હતાં. સારા સારા ભક્ત કવિઓનાં ભજનો ધણાં તેમને કંઠે હતાં અને ધણા મધુર રાગથી હંમેશાં તે ગાયા કરતાં. તે સાંભળી સાંભ-ળીને નાનપણથી જ વ્યાસ પ્રાણુશંકરભાઈને સારાં ભજનો ગાવાનો શોખ લાગેલો. તેમ ડોસીમા તેમને સારાં સારાં ભજન શીખવતાં ને ગવરાવતાં. પોતાના સારા રાગને લીધે પ્રાણુશંકરભાઈને ભજનો ગાવાનો સારો શોખ હતો અને તેમાં ડોસીમા તેમને પ્રોત્સાહન આપતાં, તેથી જ એમની એ રસવૃત્તિ વિશેષ વૃદ્ધિગત થઈને આ રીતે પૂર્ણ દશાને પામી છે.

પ્રાણશંકરભાઈને કવિશ્રી દયારામનાં કાવ્યોનો પરિચય તેમની ૧૪-૧૫ વર્ષની ઉંમરે થયો હતો.

જન ગઈ જન ગઈ જન ગઈ રે શ્રી ગિરિવરધરલાલ,
તેરા જીયરાકી ખાતમેંતો જન ગઈ- જન.

નેનનકી સેનનમેં સખા સરકાય દીયેં
હારે તેરી ચાતુરીકી ચલગત પહેચાન ગઈ રે
લાલા ગોપાલમેં તો જન ગઈ,- શ્રી ગિરિવરધર.

દયાકે પ્રીતમ તોરી માધુરીસી મુરત
હારે દેખત મોરી સુધસાન ગઈ રે- શ્રી ગિરિવરધર.

પ્રથમ એ પદ એમને મોઢે થયું. જો કે તે પહેલાં ખીજાં કીર્તનો અને એમના પિતાનાં લખેલાં દયારામભાઈનાં પદો એ વાંચતા, પરંતુ દયારામભાઈનાં કાવ્યોનો ખરો રસ તો એમને એ પદથી જ લાગ્યો હતો. તે પછી એમને દયારામભાઈના શિષ્ય રણુછોડભાઈનો સમાગમ થયો. રણુછોડભાઈ પોતે કથા કરતા, તેમાં દયારામનાં ઉત્તમ ઉત્તમ પદો ગાઈ લોકને રંજન કરતા તેથી તેમને મોઢેથી ભજનો સાંભળી એમને દયારામનાં કાવ્યો ઉપર પ્રીતિ ઉપજી અને પછી તેનો અભ્યાસ કરવા માંડ્યો. રણુછોડભાઈને એ પોતાના ગુરુ તરિકે માનતા ને વારંવાર તેમની પાસે જઈ તેમની સેવા ચાકરી કરતા તથા તેમની પાસેથી દયારામનાં પદ શીખતા. આ પ્રમાણે શિષ્યપરંપરાએ પ્રાણશંકરભાઈનો કવિશ્રી દયારામ સાથે સંબંધ જોડાયેલો છે.

પ્રાણશંકરભાઈએ પોતાની ૧૭ વર્ષની ઉંમરમાં કથા કહેવાનો આરંભ કરેલો. એમના ગુરુ રણુછોડભાઈ ઓખાહરણુની કથા કરતા, તેથી એમણે પણ તેમનું જોઈને તથા શીખી સાંભળી પ્રથમ ઓખાહરણુથી જ કથા કહેવા માંડેલી. પ્રેમાનંદના ઓખાહરણુમાં પોતાની રસિક વૃત્તિથી સુધારો વધારો કરી પોતાના શિષ્યોને કથા કહેવાને માટે દયારામભાઈએ ઓખાહરણુની નવી આવૃત્તિ કરી આપી હતી. તેજ કથા કહેવામાં બધે વપરાતી. પ્રાણશંકરભાઈ પણ તેનો જ ઉપયોગ કરતા. વડોદરામાં ઘણે ઠેકાણે એમની

કથા થઈ હતી. અમદાવાદમાં પણ એમણે ઓખાહરણની કથા કરી હતી અને ત્યાં રણછોડભાઈની મંડળીએ જ એમની સારી યરદાસ્ત કરેલી.

પ્રાણશંકરભાઈ સુરતમાં એમની ૨૧ વર્ષની ઉંમરે દાજીભાઈ નામે બ્રાહ્મણની ઓળખાણથી ગયા. ત્યાં કાયસ્થ લોકોમાં એમની બેઠકા થઈ ને ત્યાં સારું માન પામ્યા. પછી લજન ગાનાર તથા કથાકાર તરિકે સુરતમાં એમની ખ્યાતિ થઈ. દુલ્લભભાઈ નામે કાયસ્થે એમને પ્રથમ પોતાને ત્યાં ધણા વખત સૂધી રાખ્યા હતા, પણ પછી બાલાજીના મંદિરમાં કથા કહેવા માંડી. ત્યાં એમની કથા સાંભળવા ધણા લોકો ભેગા થતા. એ વખતથી એમની ધણી પ્રખ્યાતિ થઈ ને ધણા સારા સારા માણસો સાથે એમને સમાગમ થયો. મુંબઈ હાઈકોર્ટના જ્ઞાન નાનાભાઈ હરિદાસ એમને ચાહતા અને તેમણે પોતાને ત્યાં બે ત્રણ વખત એમને બોલાવી લજનો કહેવડાવેલાં તથા કથા કરાવેલી હતી. તેમ ગાયકવાડ સરકારના વકીલ અભેરામ લાલા દયારામભાઈના શિષ્ય રણછોડભાઈના પરમ મિત્ર હતા. તે પણ એમનાં લજનોથી પ્રસન્ન થયા હતા, અને દયારામભાઈનું ઋતુવર્ણન તેમણે લખાવીને એમને આપ્યું હતું. કવિશ્રી નર્મદાશંકરભાઈ એ વખતે મુંબઈથી સુરત આવ્યા હતા. તેમણે એક રાત્રે પોતાને ત્યાં બેઠક કરીને પ્રાણશંકરભાઈને બોલાવ્યા હતા. ત્યાં એમણે દયારામભાઈનાં ધણાં સારાં સારાં પદો ગાયાં, જે ઉપરથી કવિ એમના ઉપર ધણા પ્રસન્ન થયા અને “દયારામ કાવ્ય. સંગ્રહ”નું પોતાનું બનાવેલું પુસ્તક એમને ભેટ આપ્યું. તે વખતે કવિએ એમને કહ્યું હતું કે, “આ પુસ્તકની ૧૦૦ નકલો મેં લોકોને બક્ષીસ આપી છે, પણ એનું ખરું સાર્થક્ય તો આજે આ તમને એક નકલ આપવાથી જ થયું.” વાત ખરી જ છે: જે માણસ વસ્તુની યરાયર પિછાન કરી શકે છે તેની પાસે તે વસ્તુ જાય છે સારેજ તેની કિંમત થાય છે. કવિ દયારામનાં કાવ્યોની ખરી કિંમત કવિશ્રી નર્મદાશંકર જાણતા હતા, તેમને તેની તેવી જ કિંમત જાણનાર પ્રાણશંકરભાઈ મળ્યા, એટલે તેમને આનંદ થાય એ સ્વાભાવિક જ હતું. એ વખતથી કવિ નર્મદાશંકરને અને એમને પ્રીતિ થઈ. ધણી વખત એઓ ભેગા મળતા

અને કાવ્યચર્યા કરતા. કવિને દયારામનાં વિશેષ કાવ્યો એમણે લખી આપેલાં, પરંતુ પછી તે છપાવવાનો યોગ આવ્યો નહિ. તેમ પાછળથી તે કાવ્યો પ્રાચીન કાવ્યમાળામાં તથા બૃહત્ કાવ્યદોહનમાં છપાયાં છે અને તે ઉપરાંત જે રહેલાં, તે આ ગ્રંથમાં સંગ્રહાયાં છે. આજે લગભગ ૫૦ વરસ થયાં સુરતમાં બાલાજીના મંદિરમાં દર વરસ ચાતુર્માસમાં એમની કથા ચાલે છે ને લોકો તરફથી એમની સારી સંભાવના થાય છે.

અમદાવાદમાં માંડવીની પોળમાં સમયકૃતી શેરીમાં એમણે કૃષ્ણચરિત્રની કથા કહી હતી. ત્યાં ઘણા સારા સારા ગૃહસ્થ લોકો સાંભળવા આવતા. તે ઉપરાંત વલસાડ, ભરૂચ, હાંસોટ, નવસારી, ગણદેવી, ભાવનગર વગેરે સ્થળોએ તે તે સ્થળોના પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થોની આગેવાની નીચે એમની કથાઓ થઈ હતી અને ત્યાં એમણે સારી ખ્યાતિ મેળવી હતી.

સંવત્ ૧૮૩૯ માં એમણે મુંબઈમાં સાત સ્થળે ઓખાહરણ વાંચ્યું હતું, એટલી બધી એમણે ત્યાં લોકપ્રિયતા મેળવી હતી. એમને “ગુજરાતી”ના આદ્યતંત્રી સદ્ગત સાક્ષર ઇચ્છારામ સૂર્યરામનો સમાગમ સુરતમાં સન ૧૮૭૪-૭૫ માં થયો હતો. ઇચ્છારામભાઈને “સતસૈયા”ની દયારામભાઈની સ્વકૃત ટીકા પહેલી એમણે જ આપી હતી.

પ્રાચીન કાવ્યમાળાના સહતંત્રી સદ્ગત નાથાશંકર પૂજશંકર શાસ્ત્રી તથા રા. બા. હરગોવંદદાસ દ્વારકાદાસ કાંટાવાળા સાથે એમને સારો પરિચય હતો. પ્રાચીન કાવ્યમાળામાં તથા પ્રાચીન કાવ્યમાળા ત્રિમાસિકમાં પ્રસિદ્ધ કરવા દયારામભાઈના કેટલાક ગ્રંથો તથા છૂટક પદો એમણે તેમને આપ્યાં હતાં. સારા સારા કવિઓનાં કાવ્યોના અતિ પરિચયથી તથા મહાવરાથી પ્રાણશંકરભાઈનામાં કાવ્યશક્તિ પણ આવી છે, તેથી એ પોતે નવાં કાવ્યો રચીને પુરાણ ગ્રંથોની કથા કહી શકે છે. પોતે સંસ્કૃત ધણું સારું જાણતા નથી, તેથી શાસ્ત્રીઓ પાસેથી પ્રથમ સંસ્કૃત સમજ લે છે અને પછી તેને ગુજરાતી કાવ્યમાં ઉતારે છે. એવી રીતે આખું મહાભારત અદારે પર્વ એમણે ગુજરાતી કવિતામાં બનાવ્યું છે. તે હાલ પ્રાણશંકરભાઈની પોતાની પાસે લેખી તૈયાર પડેલું છે. એ ગ્રંથ ઉપરથી જ હાલ એ પોતે મહાભારતની કથા પ્રાકૃતમાં કહે છે.

કવિ દલપતરામ દુર્લભરામ તથા કવિ વિજયાશંકર કેશવરામનો પણ એમને સમાગમ થયો હતો. એમની કાવ્યરુચિ તથા રસજ્ઞતાની તેઓએ પાછાન કરી હતી.

વ્યાસ પ્રાણશંકરભાઈની ઉંમર આજે ૭૨ વર્ષની થઈ છે. એટલી વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ એ દયારામનાં પદો કલાકના કલાક સૂધી એકી પલાંઠીએ એસીને એક સરખા રાગથી જૂદી જૂદી જાતનાં ગાઈ શકે છે અને સમજાવી શકે છે. એ પોતે સ્વભાવે શાંત, મીલનસાર, અને ઉદાર વૃત્તિના છે. ધર્મ ઉપર એમને ઘણી આસ્થા છે અને હંમેશાં શાસ્ત્રનું પરિશીલન રાખે છે. ભાગવત, મહાભારત, શિવપુરાણ, તાપીપુરાણ, ગર્ગસંહિતા વિગેરે ઘણા ગ્રંથો એમણે વાંચ્યા છે. કવિશ્રી દયારામના ઉપર એમને અનન્ય ભક્તિ છે. ગુજરાતમાં કવિ તરિકે એ પોતે દયારામ-ભાઈને જ શ્રેષ્ઠ માને છે અને દયારામભાઈનાં કાવ્યોનો મર્મ પોતે બહુ સારી રીતે સમજે છે. કૃષ્ણભક્તિ ઉપર એમને રુચિ છે. એ શ્રીકૃષ્ણને જ દયારામભાઈની પેઠે પૂર્ણ પુરુષોત્તમ માને છે. સંસારસુખમાં એમને એક પુત્ર છે. તે એમની સાથે રહી કથા કહે છે.

પ્રાણશંકરભાઈ હાલ સારી તનદુરસ્તી ભોગવે છે, અને એવી તન-દુરસ્તીમાં લાંબું આયુષ્ય ભોગવે, એમ આપણે ધૃક્ષીશું.

આ સંગ્રહ વિષે એક વિદ્વાનનો અભિપ્રાય

અત્રેના ગુજરાતના રસિક કવિ દયારામભાઈની પરંપરામાં ઉછરેલા અને તેના કાવ્યના પ્રામાણિક સંગ્રહકર્તા અને ગાનાર પંચા (વ્યાસ) પ્રાણુ-શંકર વૈજનાથને હું ધણા વખતથી ઓળખું છું. દયારામભાઈનાં કાવ્યોનો પ્રામાણિક સંગ્રહ કાઠી પાસે વડોદરામાં છે, એમ મારા સાંભળવામાં આવ્યાથી તપાસ કરતાં મને આ ગૃહસ્થ જડી આવ્યા. સાર પછી એમની સાથે મને જેમ જેમ પરિચય થતો ગયો, તેમ તેમ મને અધિક અને અધિક આનંદ થયો. દયારામભાઈનાં જે પ્રસિદ્ધ કાવ્યો છપાયાં છે, તેમાં ઘણો સુધારો કરવા જેવું છે એમ મને એમના સહવાસથી માલમ પડ્યું. ઘણા પાઠો જે સમજાય એવા નહોતા, તે આ ગૃહસ્થના સમાગમથી સમજાયા છે; કારણ કે લગભગ દયારામભાઈ આખો આ ગૃહસ્થને કંઠે છે, અને બહુ સારી રીતે તાલબદ્ધ તે ગાય છે. જે સંગ્રહ પ્રસિદ્ધ કરવા માટે એમણે માગણી કરી છે તે મેં જોયો છે અને ખરેખર પ્રસિદ્ધ કરવા જેવો છે. સંગ્રહ બહુ અપૂર્વ થવા સંભવ છે, સાથે ઘણો પ્રામાણિક થવા સંભવ છે અને વિવેચન સાથે જે છપાવવામાં આવે તો તો ગુજરાતી સાહિત્યની એક સારી સેવા બજાવ્યાનું રાજ્યને માન મળશે અને અત્યાર સૂધીના સર્વે સંગ્રહોમાં આ અતિ માન્ય શુદ્ધ અને પ્રામાણિક સંગ્રહ થશે, એમ મને આશા છે. આ બધાં કારણોથી આ ગૃહસ્થને ઉત્તેજન મળશે, એવી સંપૂર્ણ આશા રાખું છું.

બાળવાડા-વડોદરા }
તા. ૧૮-૬-૧૪. }

sd. H. V. Shroff
પ્રિન્સીપાલ શ્રી સયાજી હાઈસ્કૂલ વડોદરા.

અનુક્રમણિકા

ગુજરાતી કાવ્યો

પદ.	પૃષ્ઠ.
૧ મંગલચરણ-મહામંગલરૂપ શ્રીગુરુદેવ.	૧
ગ્રંથો	
૧ અન્નમેલ આખ્યાન.	૨
૨ શ્રીકૃષ્ણનામમાહાત્મ્યમંજરી	૩૯
૩ શ્રીકૃષ્ણનામચિંતામણિ.	૪૬
૪ ચિંતાચૂર્ણિકા.	૪૯
૫ શ્રીદશમસ્કંધલીલાનુક્રમણિકા	૫૬
૬ કાળજ્ઞાનસારાંશ.	૬૬
૭ અષ્ટોત્તરશતકૃષ્ણનામમાળા	૭૨
૮ શ્રીકૃષ્ણઅષ્ટોત્તરશતનામચિંતામણિ	૭૫

મોટા પદો

૧ શ્રીકૃષ્ણજન્મ.	૭૬
૨ કુંવરબાઈનું મામેરું	૮૧
૩ શ્રીકૃષ્ણના ધ્યાનનું ધ્યાન...	૮૨
૪ ચોવીસ અવતારનું ધ્યાન...	૮૩

શૃંગારના પદો

૧ તમે અહીંયાં સુધી હોરા આવોરે...	૮૩
૨ મારે મહોલે આવોરે અલબેલારે...	૮૪
૩ મારો નેહ લાગ્યોરે, સખી	૮૫
૪ ચિત્ત મારું ચોરોરે પ્રજરાજ	૮૬
૫ એવા મુને વહાલા થાયો પ્રજરાજ	૮૭
૬ શ્રીવૃંદાવન સુખકારીરે...	૮૮
૭ શોકલડીના ભંભેચો મારો વહાલો	૮૯
૮ હાં હાં! આ તે શું વહાલા આવડું	૯૦

પદ.	પૃષ્ઠ.
૯ લાડકડી લાડીરે લાલ...	૯૭
૧૦ હાવાં તો નહિ બોલુરે...	૯૭
૧૧ રાધે રૂપાળી રસીલી તારી	૯૧
૧૨ રાધિકા રસિક વરને મલ્યાજી	૯૨
૧૩ આવોરે અલબેલારે વહાલા	૯૨
૧૪ રાજા ! કાંઈ કીધુરે, કાનુડા !	૯૨
૧૫ વાંકારે વાંકા શું હીંડો છો,	૯૩
૧૬ ઉદ્ધવ નંદનો છેરો તે નમેરો...	૯૪
૧૭ કાળજડું મારું કોયુંરે...	૯૪
૧૮ તેં તો મુને ઘેલી કરીરે ગિરધરીઆ,	૯૪
૧૯ ઓરા આવોની અલબેલારે વહાલા	૯૫

ભક્તિ પદ સંગ્રહ

૧ સરવનો સિદ્ધાંત સતસંગ છે...	૯૬
૨ હરિનન ! દુઃખ મા ધરશેરે	૯૭
૩ જો હરિભાવ નથીરે ભાવ નથી...	૯૮
૪ નથી કોઈ સાધનનુંરે કામ	૧૦૦
૫ વારી જઈરે નાગર નટવા	૧૦૨
૬ રટની શ્રીકૃષ્ણનામ સહુ સુખકારીરે	૧૦૪
૭ કૃપાળુ કૃષ્ણ સમો નથી કોઈરે...	૧૦૪
૮ દયાળુ અખિલ જગમાં એકરે...	૧૦૫
૯ મન મોહનનં ના ભૂલ તું	૧૦૫
૧૦ તારૂંશી જન તેને જાણીએ	૧૦૬
૧૧ શીઘ્ર કરે શોચનારે...	૧૦૭
૧૨ પાઓ પ્રેમરસ પ્રાણજીવનરે	૧૦૯
૧૩ તારો જો કૃપા કરી હરિ	૧૧૦
૧૪ પરાક્રમ પ્રેમનું પેખોરે,	૧૧૦
૧૫ મોરલી રમ્ય મનોહર વાઈ	૧૧૧
૧૬ શ્રીજી શા માટેરે સાંભળતા છો નહીં...	૧૧૨
૧૭ મન તે મોહનમાં શે ન મોહ્ય	૧૧૩

પદ.	પૃષ્ઠ.
૧૮ ગોપીનાથ નામ કીરતન નિર્ભયા નંદકારી...	૧૧૩
૧૯ જીવતા જાણવા પ્રેત, એવા જન...	૧૧૪
૨૦ હારે ભાઈ બજન સમે વહી આવ્યો...	૧૧૫
૨૧ રહે રાજ રાધાનાથ, સહુ તજ...	૧૧૫
૨૨ હરિ હિત કરતાં કદી પાપ તે...	૧૧૬
૨૩ પ્રાણ પ્રયાણ સમે પ્રભુ મારા...	૧૧૬
૨૪ એવી અચલ ભક્તિ તારી આપ...	૧૧૭
૨૫ શ્રીકૃષ્ણ રાધારમણ, પૂર્ણ પુરુષોત્તમ...	૧૧૭
૨૬ હાવાં ક્યાંથી મળો છો છોગાળારે...	૧૧૮
૨૭ હરિ ના બળ્યા તેં સહેજે...	૧૧૮
૨૮ મારી શી ગતિ શ્રીહરિ,	૧૧૯
૨૯ એકજ નામ શ્રીકૃષ્ણનું...	૧૨૦
૩૦ ભગવત જાણીને શું કીધું એ ભાઈ...	૧૨૧
૩૧ તે ભગવતીનાં દુર્લભ દર્શન...	૧૨૧
૩૨ જેવો તેવો તમ શરણ આવ્યો...	૧૨૨

હિંદી કાવ્યો.

૧ શ્રીકૃષ્ણઅકલ્ચરિત્રચંદ્રિકા.	૧૨૩
૨ રસિક રંજન.	૧૩૧
પ્રકરણ.	
૧ અનન્યતા.	૧૩૧
૨ ભગવદાશ્રય.	૧૩૪
૩ દીનતા.	૧૩૮
૪ કૃપા.	૧૪૦
૫ ईશ્વરતા.	૧૪૩
૬ ભગવદિચ્છા.	૧૪૮

पृष्ठ.					पृष्ठ.
७	विज्ञप्ति-प्रार्थना....	१५७
८	स्तुति.	१७०
९	हरिनामोत्कर्षता.	१७२
१०	चिंताहरण समाधान.	१८३
११	भक्तिप्रेमोत्कर्षता.	१८६
१२	भक्तोत्कर्षता.	१९०
१३	शृंगार रहस्य.	१९५
१४	अभिलाखा.	१९६
१५	उरांनो.	१९७
१६	शिक्षा.	१९८
१७	मायामत खंडन	२१८
	प्रस्तावना.	२२२

शृंगारना पदो.

१	नंदलाल मिलनकों करों उपाय.	२२९
२	मेरे प्यारेके नोंकीलेनेन.	२२९
३	परोमत इश्केके फंदा.	२३०
४	जल कां गई आज.	२३०
५	मान कही तुं मेरी हेरी राधे.	२३१
६	तोंहे परी कहा एती हेरी.	२३१
७	श्री गोपाललाल प्यारे.	२३१
८	माई मेरे लगे मोहनसों नेन.	२३२
९	ओरोंकी में नहि नहि.	२३२
१०	एरी एरी ए बेंदी कां.	२३३

५६.				५७.
११	देखो देखो वे मेरी.	२३३
१२	कौन गति मेरी धारी	२३४
१३	अजब रसीले तोरे.	२३४
१४	जीया प्रेमफंदके बंध पर्यो	२३५
१५	जो सैयां सांवरे बंसी बजैयां.	२३५
१६	बंसीके बजाने वारे, मेरा.	२३६
१७	मेरा प्रभु गिरिवरधारी.	२३७
१८	भट्ट कासों कहु पीर.	२३७
१९	कोइदीन याद ना कीतीवे.	२३७
२०	गुजरीयां तुं क्यों न बोले.	२३८
२१	लगन अगन बीच डारी.	२३८
२२	मोहे और न भावेरी.	२३८
२३	गफलतमें मुजे छोडके तुम.	२३९
२४	मोहे बांके नेन खंजरसे.	२३९
२५	मोहे कीत ले आइ सधन बनमें.	२४०
२६	जाने दोरे मोहन नंदलाल.	२४०
२७	धाओरे लालनकु ले आओरे.	२४०
२८	गारी मत देरे गुमानी छेला.	२४१
२९	प्यारे गिरिधर बैयां गहो मोरी.	२४१
३०	छेला नेक नेकी बांसुरी बजाय जा.	२४१

भक्ति ज्ञाननां पदो.

१	श्रीराधे राधे गोविंद रट सदा.	२४१
२	आखर जावनारे अमर.	२४२

पृष्ठ.				पृष्ठ.
३	दिलके दरदसें श्रीजी हम तो.	२४३
४	श्रीकृष्ण हमारा प्यारा, गोपाल.	२४४
५	मन श्रीराधिका गोपाल गारे.	२४५
६	त्रिभुवनपति तलवार.	२४५
७	ताते टेढे यों फिरे टेढी रखे मूँछ.	२४५
८	मेरे मन शिर नयन नित्य.	२४६
९	श्रीकृष्ण गोविंद गोपाल गोकुलेश.	२४६
१०	जय श्रीकृष्ण औतारा.	२४७
११	चरण शरण गिरिधरन हमारे.	२४७
१२	जे जे श्रीवल्लभ जे श्रीविहलेश.	२४८
१३	दीप जरावे घृतके पनैया.	२४८
१४	राम कृष्णा रसना रट मोरी.	२४९
१५	सर्वोत्तम श्रीकृष्ण नाम हैं.	२४९
१६	रट श्रीकृष्ण नाम मन मेरे.	२४९
१७	यह मांगो श्रीवल्लभलाल.	२५०

मारवाड़ी भाषाना पदो

१	मीजात्रेण अलबेली हो राधे	२५१
२	मत डारोरे गुलाल	२५१
३	सळके थारां रे मीजाजी	२५१
४	जालम तांरे खुनी तोरे	२५२
५	थारा नेणारो पांनीडो	२५२
६	रंग छे थाने रे केसरीयां	२५३
७	मारा मनडारा मान्यारे	२५३

पंजाबी भाषाना पदो

पृष्ठ.					पृष्ठ.
१	मिल जावे तुंहि इयामला	प्यारा.	२५४
२	द्वगन लगनकी अगन	२५५
३	जग सब जादु कहेता	२५५
४	मेडा प्यारा वे.	२५५
५	मत छोड वे असानु	२५६
६	सांढे दिलदी महेरम	२५६
७	बेदरदी दिलजानी हो,	२५६
८	चंदा ज्युं झलके,	२५७

मराठी भाषाना पदो

१	श्री गोपीजन बल्लभारे.	२५९
२	वृषभानु सुता राधिका	२६०
३	चिरंजीओ सुखी रहो (हिंदी)	२६२

॥ ॐ श्रीहरिः ॥

श्रीदयाराम काव्यसुधा

पद १ लुं-भंगणायरलु

ध्रुपद-राग कल्याण

महामंगलरूप श्रीगुरुदेव श्रीमहाप्रभु

जाके पायपद्मको प्रथम शीर नांइये—महामंगल० १

नाम लेत उदय होत परम आनंदकंद

पाप ताप टरत छव ध्याइये—महामंगल० २

ब्रह्मा शिव विष्णु परब्रह्म सो श्रीगुरुराज

सकळ तीरथ आदि अंगिरज नांइए—महामंगल० ३

दयो कहे आचारज अधिकको दुजो नाहि

गुरुसेवाचिंतामणि इपसित फळ पाइए—महामंगल० ४

मंगळाचरण—(सं. मंगल+आचरण) कल्याणकारक क्रिया. ग्रंथने आरंभ लेખः पाडकना कल्याणने भाटे भंगणायरलु करवाने। प्राचीन रिवाज छे. भंगणायरलु त्रलु प्रकारनां होय छे: (१) नमस्कारात्मक, (२) आशीर्वादात्मक, अने (३) वस्तुनिर्देशात्मक. आ भंग-णायरलु नमस्कारात्मक छे. अेभां दयाराम पोताना छष्ट गुरुने नमस्कार करे छे.

१-श्रीगुरुदेव—दयारामना गुरु श्रीगोस्वामी भडारान. श्रीमहाप्रभु—श्रीवर्द्धभा-यार्थे भडारान. जाके-जेना. पायपद्म—पादपद्म; यरलुकभण. नांइये—नभावीये.

२-उदय होत—प्रकट थाय. परम आनंदकंद—भडा आनंदना भूणरूप श्रीकृष्ण परमात्मा. छव—छपी. ध्याइये—ध्यान करीये. जेतुं नाम लेवाथी श्रीकृष्ण भगवान् प्रकट थाय अने पाप तथा ताप नाश पाये, अेवा गुरुदेवतुं ध्यान धरीये.

३-अंगिरज—(अंगि-पग) यरलुकभणनी रज-धूण.

४-आचारज—आचार्य. दूजो—पीजे. चिंतामणि—जे भलि पासे होवाथी जे वस्तुनी धृच्छा करीये ते वस्तु प्राप्त थाय तेवा भलि. इपसित—(इप्सित) धृच्छेछुं. गुरुसेवा अे न चिंतामणि छे. अेनाथी जे वस्तुनी धृच्छा करीये, ते भणी शके अेम छे.

શ્રી અજમેલ આખ્યાન

કડવું પહેલું

રાગ રામઝી

શ્રીગુરુપદપંકજ પ્રથમે પ્રણમુંજી, શ્રીવલ્લભ શ્રીવિદુલ અંધિશિર નામુંજી;
શ્રીનંદકુંવરનું ધરું ઉર ધ્યાનજી, જે મહામંગળરૂપનિધાનજી. ૧

ઢાળ

મંગળરૂપ નિધાન હરી, અધ દુઃખના હરનાર;	૨
સ્મરણ કરતા માત્રમાં, કરે સેવકજનની સાર.	
એવા શ્રીગુરુગોવિંદ, મુજ હૃદયે પૂરો વાસ;	૩
ગાઉં ગુણ નિત આપના, (એવી) સુમતિ કીજે પ્રકાશ.	
મતિ ઘો મહારાજ કહું, અજમેલ આખ્યાન;	૪
કારણ તેનું એહ જેમાં, તત્ત્વ નામ માહાત્મ્યનું ગાન.	
શ્રીમદ્ ભાગવત પદ્મસ્કંધે, ગાર્હ ગાથા જેહ;	૫
ત્રણ અધ્યાય આઘના, પદ્યંધ ભાષું તેહ.	
છેલ્લો અધ્યાય છન્વીસમો, પંચમ સ્કંધનો જેહ;	૬
તેમાં યાતના વરણી અઢાવીશ નરકની છે તેહ.	
સૂત પુરાણિક કહે કથા સુણો, સૌનક આદિ મુનિજન;	૭
સુણી વચન શુકદેવનાં, ભય પામીયો રાજન.	
પાણ્ય જોડી કહે પરીક્ષત, શુકજી પ્રત્યે વચન;	૮
સ્વામિ સુણી વૃત્તાંત નર્કનું, ભય પામે મુજ મન.	

૧ અંધિ-યગ. સ્વપનિધાન-સ્વપનો ભંડાર. ૨ અધ-પાપ. ૪ નામમાહાત્મ્ય-
અગવાનના નામનો મહિમા. ૬ યાતના-દુઃખ; પીડા. ૮ પાણ્ય-(સં.-પાણિ) હાથ.

જન્મ દિવસથી આજ લગી મેં, કર્યું ચક્રવે રાજ;	
પાપનું શું પૂછવું, કર્યા હશે કુશ્વિત કાજ.	૯
કહો કેણુ ઉપાય થકી, પ્રભુ દોષ સર્વે જાય;	
કદાપિ કેા કાળ પણુ, યમયાતના નવ થાય.	૧૦
મુણી વચન પરીક્ષતના, શુકદેવ બોલ્યા વાણુ;	
પ્રાયશ્ચિત સહુ પાપનાં, કહ્યાં છે મનુ, નૃપ ! જાણુ.	૧૧
જેવા ગુરુલઘુ દોષ તેવા, લખ્યા તેના ઉપાય;	
ધર્મશાસ્ત્ર પ્રમાણુ આચરણુ, કર્યાંથી અધ જાય.	૧૨
યોગ યજ્ઞ ને તિરથ તપ વ્રત, કર્મ કષ્ટિ જ્ઞાન;	
દાન વેદાદિક અધ્યયન, ધર્મ નીમ ને ધ્યાન.	૧૩
ઇત્યાદિક સાધન સાધ્યે, ટળે કીધાં પાપ;	
ભૂપ પરીક્ષા માટે મુનિયે, દીધાં એહ જખાપ.	૧૪
વૈયાસકી વચન મુણીને, ભાખ્યું ભૂપ વચન;	
એ ઉપાય થકી મુનિ, નવ માન્યું મારું મન.	૧૫
ઉત્તર આપે કર્યો તેમાં, ઉપજે મન સદેહ;	
પ્રગટ કહો વિસ્તારે સ્વામી, શ્રવણ કીજે તેહ.	૧૬
ક્યાં પ્રાયશ્ચિત કર્યા થકી, થાય કિલ્મિષ ફેાક;	
કઈ બુદ્ધિને વશ થઈ, કલિ મળ કરે છે લોક.	૧૭
વળી પાતક વળી પ્રાયશ્ચિત, તે તણો ક્યાં પાર;	
કુંજર કેરા સ્નાન સરખો, ઠપ્યો એહ પ્રકાર.	૧૮

૬ ચક્રવે રાજ્ય—ચક્રવર્તિ રાજ્ય; સર્વોપરિ સામ્રાજ્ય. કુશ્વિત—(સં. કુત્સિત) નહારાં; ખરાખ; જેને જોવાથી—જાણવાથી કંટાળો ઉત્પન્ન થાય એવાં. ૧૧ મનુ—મનુસ્મૃતિકાર ભગવાન મનુ મહારાજ. ૧૨ ગુરુલઘુ—નાના મોટા. ૧૩ કષ્ટિ—(સં. કષ્ટ) દુઃખ. ૧૭ કિલ્મિષ—પાપ. થાય ફેાક—નાશ પામે. મળ—પાપ. એક વ્રતમાં: “વળી બુદ્ધિને વશ થઈ, કલિમાં રહે છે સહુ લોક,” એવો પાઠ છે, પણ તે યોગ્ય નથી. ૧૮ કુંજર—હાથી. સ્નાન—ન્હાવું તે. હાથી ન્હાઇને તરત પાંચો માથા ઉપર ધૂળ નાંખે છે એટલે હાથીનું સ્નાન નકામું છે. તેમ જ પાપ કરીને પ્રાયશ્ચિત કરવાં અને વળી પાછાં પાપ કરવાં, એ કુંજરસ્નાન સરખું જ છે.

મૂળ મહીમાં રહે ને જેમ, છેદન કરીએ વૃક્ષ;	
તેમાંથી પુનઃ પ્રગટ થાયે, જુઓ વિટપ પ્રલક્ષ.	૧૯
વાસનાજડ જ્યાં લગી, તહાં લગી શાખા કર્મ;	
લિંગદેહને દહે એવો, એમાં નથી કોઈ ધર્મ.	૨૦
અતિ કઠિણ અષ્ટાંગ, તે પણ કરે ધારણ કોણ;	
પવન રોધે પ્રયત્ને તો, થાય પલાયણ પ્રાણ.	૨૧
મખ વિષે માને ન મન, જેમાં પશુની ધાત;	
દ્રવ્ય પાખે ના બને, અનુકૂળ નહિ એ વાંત.	૨૨
દેશ કાળ ને મંત્રાદિક, અનુકૂળ સર્વ પ્રકાર;	
ઉણો હોય કોઈ ઉપસ્કર તો, નિષ્કૂળ થાય નિર્ધાર.	૨૩
તપતીરથમાં ધન જોઈએ, તન બળ વિના ન હોય;	
ને થાય કદાચિત બ્રષ્ટ તો, તો કમાયું ધન ખોય.	૨૪
દાન કરતાં તો દામ જોઈએ, જોઈએ પાત્ર સુપાત્ર;	
જન્ય દાન કુપાત્ર કરમાં, વૃથા થાય કૃતિમાત્ર.	૨૫
ધરમ નેમ વિષે રહ્યો ભય, રહેવું જેમ અસિ ધાર;	
ધ્યાન પણ દૃઢ ચિત્ત વિના, નવ બને એ નિરધાર.	૨૬

૧૯ મહીમાં-પૃથ્વીમાં; પુનઃ-ફરીથી; વિટપ-ઝાડની નવી કુંપળો; નાની શાખાઓ.
 ૨૦ વાસના જડ-વાસનાસ્વપી મૂળિયું. લિંગદેહ-સૂક્ષ્મદેહ, વાસનાસ્વપી દેહ. શાખા-કર્મ-કર્મસ્વપી ડાળિયો. જેમ ઝાડ કાપી નાંખીએ પણ જમીનમાં મૂળ રહી ગયું હોય તો ફરી પાછું ઝાડ ફૂટે છે; તેમ વાસનાસ્વપી મૂળ જ્યાં સૂધી રહ્યું હશે ત્યાં સૂધી કર્મસ્વપી ડાળાં ફૂટ્યા જ કરવાનાં, કર્મક્ષય થવાનો નહિ. એમાં-કર્મમાર્ગમાં. એક પ્રતમાં, “લિંગ દેહીનો એમાં છે નહીં, કોઈ તરેહનો ધર્મ” એવો પાઠ છે. ૨૧ અષ્ટાંગ-યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધ્યાન, ધારણા ને સમાધિ એ અષ્ટાંગ યોગ. એક પ્રતમાં, “પવન રોધે પ્રયત્ન કરતાં, કરે પલાયણ પ્રાણ” એવો પાઠ છે. ૨૨ મખ-યજ્ઞ. ૨૩ પવન રોધે-પ્રાણાયામ કરે; પ્રયત્નથી પ્રાણાયામ કરે ને કરતાં ન આવડે તો જીવ જાય. ઉપસ્કર-સાધન; જોઈતી વસ્તુઓ. ૨૪ એક પ્રતમાં “તીર્થમાં જોઈએ તન ધન બળ, તે વિના નવ્ય હોય;” “કદિ રહિત તે તીર્થ થાય તો કમાયું ધન ખોય.” એવો પાઠ છે. કમાયું ધન ખોય-મજેલું કૃષ્ણ જવું રહે; કરેલી મહેનત નકામી જાય. ૨૬ અસિધાર-તલવારની ધાર.

દેહ અધ્યાસ ટળે મળે, જાને ન ગોઠે ચિત્ત;	
પોતે પરમેશ્વરપણું ગ્રહીને, ભળે નહિ ભગવંત.	૨૭
વ્રતાદિકે દેહ દમન કરતાં, ઘટે વપુ ને વીર્ય;	
શાંત પામે શ્રદ્ધા તેથી, જાય શૂચિતા ધૈર્ય.	૨૮
વેદ ગાયત્રી કર્મનો, વિપ્રને છે અધિકાર;	
શૂદ્ધાદિકને ઘટિત નહિ, તેહનો તે કયમ ઉદ્ધાર ?	૨૯
દીન દુર્બળ અદૃઢ કામી, ક્રુધાળુ હોય અત્ય;	
આળસુ અશૂચિ અધમ જડ, કૃપણની શી ગત્ય.	૩૦
કદાપિ મહાકષ્ટથી કાઠી, સફળ સાધન થાય;	
તોયે પણ તે થકી કાંઈ, નવ પુરુષોત્તમ પમાય.	૩૧
પ્રાચીનબર્હિષ નૃપે અગણિત, યજ્ઞ કીધા સત્ય;	
તે થકા ઉલટો થયો ભય, નારદે કીધી ગત્ય.	૩૨
દાની નૃગ નૃપ સરીખો તેને, થાવું પજું કંકલાસ;	
વળી મખ માટે જનક દક્ષ ને, વસિષ્ઠનો થયો નાશ.	૩૩
કર્મ થકી બંધાયો જીવ તે, કર્મે કેમ મુકાય;	
પંકે લેખ્યું અંગ તે કયમ, પંક થકી ધોવાય.	૩૪

૨૭ દેહ અધ્યાસ-દેહ એ જ હું છું એમ જે આત્મા ધણા જન્મના અધ્યાસથી માની બેઠેલો છે તે. અહીં “દેહ અધ્યાસ ટળે મળે”માં ‘મળે’ને ઠેકાણે ‘બળે’ પાઠ હોત તો અર્થ વધારે સુઘટિત થાત. કેમકે ધણા પ્રયત્ને જ દેહાધ્યાસ ટળે છે. જીવબ્રહ્મની એકતા કહેનાર વેદાન્તીઓના ઉપર આ કટાક્ષ છે. ૨૮ વીર્ય-બળ; તેજ. શૂચિતા-પવિત્રતા. ૩૦ દીન-ગરીબ. અત્ય-અતિ; વધારે. અશૂચિ-અપવિત્ર. ૩૧ શ્રીમદ્ભગવદ્-ગીતામાં પણ શ્રીભગવદ્વાક્ય છે કે,

‘વેદૈર્ન તપસા ન દાનેન ન ચેજ્યયા । શક્ય एवं विधो द्रष्टुं दृष्टवानसि मां यथा ॥

૩૨ પ્રાચીનબર્હિષ રાજની કથા શ્રીમદ્ભાગવતમાં પ્રસિદ્ધ છે. એ રાજાએ અનેક યજ્ઞ કરેલા છતાં તેમાં જીવહિંસા ધણી થયેલી હોવાથી તેને સુખ થયું નહિ. ત્યાર પછી નારદમુનિએ ભગવત્સ્મરણનો ઉપાય બતાવી તેને શાંતિ આપી. ૩૩ નૃગ રાજ મહાદાની હતો, પણ એક બ્રાહ્મણને આપેલી ગાયનું ભૂલથી બાળ બ્રાહ્મણને દાન આપાઈ જવાથી કાર્યડાનો-કંકલાસનો અવતાર લેવો પડ્યો હતો. દક્ષે યજ્ઞ કર્યાની અને તેના નાશ થયાની વાત પ્રસિદ્ધ છે. ૩૪ પંક-કાદવ.

કહ્યાં પૂર્વે કર્મ તેથી, વાસના નવ વામે;	
વાસના વિત્યા વિના વળી, પાપ પ્રગટ જ પામે.	૩૫
એવું પ્રાયશ્ચિત બતાવે, સહુ દોષ સમૂળા જાય;	
નાશ પામે વાસના, ફરિ પાપ મતિ નવ થાય.	૩૬
તેના તેજ ઉપાયથી, કલ્યાણ અંતે હોય;	
કાઈ કાળે પણ પડે નહિ, દ્રષ્ટિએ યમચર કાય.	૩૭
વિના દાને વિના તપસ્યા, વિના યજ્ઞ ને તીર્થ;	
વિના યોગે વિના ધ્યાને, શ્રમ વિના થાય અર્થ.	૩૮
ઈંદ્રિયો જીત્યા વિના, વળુ કર્યે શાસ્ત્ર અભ્યાસ;	
કાણુ રીતે થાય કહો મુનિ, અભય હરિપદ વાસ	૩૯

વલણુ

અભયપદ અણુઅયાસે, ક્યમ મળે ભૂપરે;	
તેનો ઉત્તર આપશે, શુકદેવ સમર્થ રૂપરે.	૪૦

કડવું ૨ જી

રાગ રામઝી

વળતા બોલ્યા શુકજી વચનજી, પ્રશ્ન ભલું પુછ્યું રાજનજી;	
પૂર્વે બતાવ્યા અમો સાધનજી, તે તો જોવા તારું મનજી.	૧

ઢાળ-ચાલ લાંબી

મન તારું મેં જોયું રાજ, સાધનમાં નવ લોભ્યું;	
સભય સરવ જાણીને નિર્ભય, પદ પૂછ્યું તે શોભ્યું.	૨
તેં પૂછી નૃપ સેહેજે અભય, કલ્યાણ થવાની રીત;	
તે પણ છે તુજને કહું ભૂપતિ, સાંભળ રાખી પ્રીત.	૩

૩૭ યમચર-યમના દૂત. ૩૮ તપસ્યા-તપશ્ચર્યા; તપ. ૩૯ પદ્મપુરાણમાં પણ શૌનકાદિપ્રત્યે નારદનું વચન છે કે,

ब्रह्मन् केन प्रकारेण सर्वपापक्षयो भवेत्। विना दानेन तपसा विना तीर्थैर्विना मखैः॥

૧ જોવા તારું મન-તારું મન જોવાને માટે એટલે કે તું એનાથી લોભાય છે કે ખરી વસ્તુ જાણવાને ઇચ્છે છે, તેની પરીક્ષા કરવા માટે. ૩ કહું ભૂપતિ-હે રાજા ! તેં સહેજમાં વિના શ્રમે અભય મળે અને કલ્યાણ થાય એવી રીત પૂછી તે પણ છે અને તે હું તને કહું છું.

મુખ્ય ઉપાય તો એહ જ છે, મન સાથે કરવો વિચાર;
આ બંધન આ મોક્ષનું કારણ, આ અસાર આ સાર. ૪
એમ વિમાસે તારતમ્યતા, ભક્તિ રૂડી ભાસે;
પરમ પદારથ મહાત્મ અપરમિત, નામે અમંગળ નાસે. ૫
સર્વ અંગ સહ ભક્તિ કરે ભદ્ર, થાય ત્યાં આશ્ચર્ય શાનું;
ભક્તિ તણું એક અંગ અખિલ સુખ, આપે બળ નહિ નાનું. ૬
નિર્ભયદા નવ અંગ અનુપમ, શ્રવણાદિક છે જેહ;
બળ બીજું કીર્તન અંગ તેનું, કંઈએક કહું ધરી સ્નેહ. ૭
એક વાર શ્રી કૃષ્ણ નામ કોઈ, પ્રાણી વદન આલાપે;
તો તેને સ્વપ્ને પણ ચમચર, કદા ન દર્શન આપે. ૮
જદ્વા તદ્વા નામ નારાયણ, જે કોઈ કરે ઉચ્ચાર;
તો પણ સેહેજે સદ્ય શ્રેય પામે, ભય વામે નિરધાર. ૯
વ્યાસનંદનનાં વચન સુણી એમ, પરીક્ષિત રાજા પૂછે;
કહો કથન મુને તે વિસ્તારી, એહવું ક્યહું થયું છે. ૧૦

૫ વિમાસે-વિચાર કરવાથી. તારતમ્યતા-(સં. તારતમ્ય) ચઢતા ઉતરતાનો-
સારા નકારાનો ભેદ. સારાસારનો વિચાર કરતાં ભક્તિ જ સારી જણાશે. પરમ પદારથ-
પરમ પદાર્થ, મોક્ષ. અપરમિત-અપરિમિત; માપી ન શકાય એટલું બધું. નામે-
પ્રભુના નામ માત્રથી. અમંગળ-અકલ્યાણ. ૬ સર્વ અંગ સહ ભક્તિ-બધાં અંગો
સહિત ભક્તિ; નવધા ભક્તિ; તે આ:-
શ્રવણં કીર્તનં વિષ્ણોઃ સ્મરણં પાદસેવનમ્ । અર્ચનં વર્દનં દાસ્યં સર્વ્યમાત્મનિવેદનમ્ ॥
ભદ્ર-કલ્યાણ. એમાંનું એક જ અંગ “નામ સ્મરણ” અખિલ સુખ આપે છે તો બધાં
અંગથી ભક્તિ કરવાથી કલ્યાણ થાય એમાં આશ્ચર્ય શું છે? ૭ નિર્ભયદા-અભયપદ
આપનાર. શ્રવણાદિક-શ્રવણ વગેરે ભક્તિનાં નવ અંગ. ૮ વદન આલાપે-મોઢથી
બોલે. ચમચર-જમના દૂત. આવું જ શાસ્ત્રવચન પણ છે કે,

સકૃદુચ્ચરિતં યેન હરિરિત્યક્ષરદ્વયમ્ । બદ્ધપરિકરસ્તેષાં મોક્ષાય ગમનં પ્રતિ ॥

૯ જદ્વા તદ્વા-(સં. યદ્વા તદ્વા) ગમે તે કંઈ; ખરું ખોટું, ક્ષવે તેવું. સદ્ય-તરત જ.
શ્રેય-કલ્યાણ. ૧૦ વ્યાસનંદન-વ્યાસ ભગવાનના પુત્ર શુકદેવજી. ક્યહું-કોઈ
પણ કંઠાણે.

વળ્લતા શ્રી શુકદેવ વદે, સુણુ પરીક્ષિત પુણ્ય પવિત્ર;	
પૂર્વ તણી ઇતિહાસ કથા છે, તે તુજને કહું ચરિત્ર.	૧૧
વિંધ્યાચલની તળેટી વિષે, મુનિ અગસ્ય કરે વાસ;	
તે નિત્ય શાલિગ્રામ સેવતા, કથા કહે એ પ્રકાશ.	૧૨
અવણુ કરે તે ગાથા આવી, સમીપ જોસે જોહ;	
હું પણ એક સમે હુતો ત્યાં, અવણુ કરી કહું તેહ.	૧૩
કાનકુખ્જ અભિધાન દેશમાં, રહેતો બ્રાહ્મણુ એક;	
કુકર્મથી પશું નામ અજામિલ, આઘે અતિશે વિવેક.	૧૪
જ્ઞાની હતો ગુણવાન ધણો, નિજ ધર્મ વિષે સાવધાન;	
સુશીળ દક્ષ દયાળુ તપસ્વી, પવિત્ર વિદ્યાવાન.	૧૫
ધ્યાની નેમી ધીરજવાન, સંતોષી ને ધણો શાંત;	
ક્ષમાવંત મૃદુ હૃદે મધુર ભાષણુ કરતો અબ્રાંત.	૧૬
મહા મહદ્ કુળકેરી કન્યા, સુશીળ રૂપનિધાન;	
પાણિગ્રહણુ કર્યું હતું તેનું, ધરમાં હતું ધન ધાન્ય.	૧૭
માતપિતાનું વચન પાળતો, કરતો ગુરુની સેવા;	
પૂજ્ય અભ્યાગત ગો દ્વિજ, અર્ચન કરતો સરવે દેવા.	૧૮
પિતા વચનથી સમીધ લેવા, દ્વિજ જાતો હતો તે વનમાં;	
અંતઃકર્ણુ અમળ હતું એનું, વિકાર કંઈ ન હોતો મનમાં.	૧૯
એવો સાધુ શુદ્ધ હતો તેને, દુષ્ટ સંગે દુઃખ થાય;	
દયો કહે તે માટે ડરજો, કમાયું ધન એજે જાય.	૨૦
ભવિષ્ય વાત તદપિ ક્યમ ભૂલે, થાવું લખ્યું એને બ્રહ્મ;	
માર્ગ જાતાં એક શૂદ્ર શૂદ્ર, કીડા કરતાં પડ્યાં દષ્ટ.	૨૧

૧૩ ગાથા-કથા; વાત. ૧૪ કાનકુખ્જ-(સં. કાન્યકુબ્જ) હાલનું કનોજ શહેર. અભિધાન-નામ. આઘે-પહેલાં. પહેલાં બહુ વિવેકી હતો. ૧૫ દક્ષ-ડાહ્યો; ચતુર. ૧૬ નેમી-નિયમી; નિયમ પાળનારો. મૃદુ-કોમળ. અબ્રાંત-બ્રાન્તિરહિત; સંદેહ વગર. ૧૭ મહા મહદ્-ધણું મોટું. પાણિગ્રહણુ કર્યું-પરણ્યો. ૧૮ સમીધ-લાકડાં; યજ્ઞકુંડમાં હોમવાનાં કાષ્ઠ. અમળ-ચોખ્ખું; પવિત્ર. ૨૧ શૂદ્રી-શૂદ્ર-નીચ જાતનાં સ્ત્રીપુરુષ.

વસ્ત્રઝંથી કટિમુક્ત થયેલી, નાથને બાથ ભરેલી;
કામિની કંઠે ધર્મો ભુજ પુરુષે, ચંદન લેપ કરેલી. ૨૨
મઘપાને મહામત્ત થયેલાં, ખીન્ને કામ અંધકાર;
ત્રિજુંતિમિર, શિરજત નહિ, પછી ત્યાં શો વિવેક વિચાર. ૨૩
એહેવી વિકલ પતિ સહિત પુંશ્વલી, પ્રત્યક્ષ દષ્ટે દીડી;
ત્યાર થકી એ અનભિલને ઉર, વિષયવાસના પેડી. ૨૪
સમિધ પુષ્પ કુશ આદે ઉપસ્કર, લાવ્યો પણ મહા કષ્ટે;
ત્યારથી વિકલ થયું ચિત્ત એનું, દુષ્ટ પશ્યાં પેલાં દષ્ટે. ૨૫
મંદિરમાં સામગ્રી સોંપીને, એકાંતે જઈ બેઠા;
મેહે વિહ્વળ થયો બ્રહ્મ થયું મન, પ્રાણ પુંશ્વલીમાં પેઠા. ૨૬
જ્ઞાન વૈરાગ્ય વિવેક વડે ચિત્ત, રોક્યું બહુ પ્રકારે;
તોપણ મનવશ નવરહું કોઈ પેરે, થયું લંપટ મહાબળ મારે. ૨૭
મોટા મોટા મુનિવરને લમાવે, એવો કામ બળવંત;
તે આગળ એનું શું ગળું, કેમ ડગે નહિ કો ચંત. ૨૮

વલાણ

ચિત્ત ચંચળ થયું મળવા, પુંશ્વલી તનુ સંગ રે;
અન્ય કંઈ સૂઝે નહિ, એમ વાધો અંગે અનંગ રે. ૨૯

કહવું ૩ જી

રાગ મેવાડો-ચાલ ચોપાઈ

શુકળ કહે સાંભળ રાય, દુષ્ટ સંગનો જે મહિમાય;
પછી નિપજ જે કંઈ વાત, તે તુજને કહું મુણ સાક્ષાત. ૧
અનભેલ લઈ કંઈ દામ, પછી ગયો તે સ્ત્રીને ધામ;
સ્નેહ કર્યો દ્રવ્ય આપ્યું હાથ, બ્રહ્મ થયો પછી તેની સાથ. ૨

૨૨ વસ્ત્રઝંથી-પહેરેલા લૂગડાની ગાંઠ. કટિમુક્ત-કેડેથી છૂટી ગયેલી. કામની-
સં. કામિની) સ્ત્રી. ભુજ-હાથ. ૨૩ તિમિર-અંધારું. શિરજત નહિ-ઉંચી જતનાં
નહિ. ૨૪ વિકલ-ભાન વગરની. પુંશ્વલી-કામમાં આસક્ત; વ્યભિચારિણી સ્ત્રી.
૨૫ કુશ-દર્ભ; ડાભ. ઉપસ્કાર-પૂજનાં સાધન. ૨૭ મારે-માર-કામદેવ તેને લીધે.
૨૮ ચંત-ચિત્ત. ૨૯ તનુ-શરીર. અનંગ-કામદેવ.

દિવસે દિવસે વાધી પ્રીત, બલિચારીની છે એ રીત; ૩
 કાટિ પ્રકારે ધૂટે નહિ, જર આસક્તિ વાધી જહિ.
 પ્રતિ દિન ગુણકા માગે ધન, આપ્યું હતું તે થયો નિરધન; ૪
 ધરનું દ્રવ્ય ખુટ્યું આપતાં, લજ્જા ના ધરી તસ્કર થતાં.
 લાવે ધન ચોરીને જોહ, ગુણકાને આપે સહુ તેહ; ૫
 પછે રહી નહિ છાની વાત, જાણી સહુ જગ થઈ વિખ્યાત.
 નાત જાતથી અજગો કર્યો, માતાપિતાદિકે કર નવ ધર્યો; ૬
 સ્વજન માત્રને આવ્યું ઝેર, પછી રહ્યો જઈ જીવતિ ઘેર.
 ધન માટે શ્રમ બહુ વિધ કરે, પાપ તણો લય અણું નવ ધરે; ૭
 જાય છૂત રમવાને ઠામ, સાંથી પણ કંઈ લાવે દામ.
 કરે મજૂરી મેહેનત બહુ, લાજ તથા સાં ઘટતું સહુ; ૮
 લાવે પૈસા કાઈ પ્રકાર, પોષે પોતાનો પરિવાર.
 પુત્ર પ્રગટ નવ કીધા સાંય, ખાંનપાન સહુ તેના માંજ; ૯
 વટલ્યો વિકળ થયો અતિ ધણું, શું કહું દુષ્ટપણું તે તણું.
 જનુની જનક પામ્યાં પરિતાપ, લીધો પરણી સ્ત્રીનો શ્રાપ; ૧૦
 બ્રષ્ટ કરી બ્રાહ્મણ નિજ દેહ, યૌરાદિક કૃતિ કીધી એહ.
 નીચ નારને હસ્તે જમ્યો, તેહેની સાથે રંગે રમ્યો; ૧૧
 સદા રહ્યો બાંધી ધર સૂત્ર, તેહેને પેટ પ્રગટયો થઈ પુત્ર.
 પાપ વરણતાં ના આવે પાર, કેવળ પાતિકનો અવતાર; ૧૨
 શુકળ કહે સાંભળ રે રાય, પુરાણાન્તર એક ઈલાં કથાય.
 અજામેલ દ્વિજનો અવતાર, તેનું ચિન્હ કંઠે ત્રણ તાર; ૧૩
 કરણી તો કુશ્વિત અતિ ધણું, પણ વિશાળ હુતુ તેનું આંગણું.

૩ જર-વ્યભિચારી. આસક્તિ-પ્રેમ; ચિત્તનું જોડાણ. ૪ તસ્કર-ચોર.
 ૬ સ્વજન-પોતાનાં સગાંવહાલાં. જીવતી-(સં. યુવતી) સ્ત્રી. ૭ ધૂત-ભૂગર્હ; જીગર.
 ૧૦ જનુની-(સં. જનની) માતા. જનક-બાપ. પરિતાપ-દુઃખ. શ્રાપ-શાપ. યૌરાદિક
 કૃતિ-ચોરી કરવા વગેરેનું કામ. ૧૨ પાતિક-પાતક; પાપ. ૧૩ કંઠે ત્રણ તાર-
 કાટમાં જનોઇનું ચિહ્ન. કુશ્વિત-(સં. કુત્સિત) ખરાબ; હલકા પ્રકારની.

સ્વચ્છ ચારુ એનો ચોતરો, ત્યાં એક તુલશી ક્યારો ખરો;
 તીરથવાસી સાધુ કાંઈ હતા, તે ત્યાં આવ્યા સ્થળ શોધતા. ૧૪
 ચેષ્ટા કરવા સહુ પુરજને, મોકલ્યા અન્નમેલ ભોવને;
 રાત્રિ માત્ર કરવા વિશ્રામ, આવી ઉતર્યા તેણે હામ. ૧૫
 સુંદર સ્થળ દીધું હરિજન, તુલસી જોઈને માન્યું મન;
 જોડા સહુ દીધાં આસન, 'રામકૃષ્ણ' મુખે વહે વચન. ૧૬
 દીઠો સાધુ જનનો વાસ, અન્નમેલ આવ્યો ત્યાં પાસ;
 પૂછ્યું પ્રભુ ક્યાંથી આવીયા, અમ ઉપર કીધી બહુ દયા. ૧૭
 સાધુએ કહ્યું નિશા વિશ્રામ, કરવાને આવ્યા આ હામ;
 વાત કરી એમ ઘડી અધ ઘડી, એટલે સ્ત્રી પણ દૃષ્ટે પડી. ૧૮
 પજ્ઞા પુત્ર દૃષ્ટે નવ સહુ, ભગવદી અચરજ પામ્યા બહુ;
 દીસે છે કાંઈ મોટી ખોડ, પતિ પત્ની નથી જાતી જોડ. ૧૯
 અન્નમેલે પણ કહી સહુ વાત, સુણી સાધુ સમજ્યા સાક્ષાત;
 સરવ વિચારે નિજ મનમાંથી, આપણુ ક્યાંથી આવ્યા આંધ. ૨૦
 વારુ એમ હરિ ધ્વજા હશે, પણ એની ગતિ તે કયમ થશે;
 કંઈ જ્ઞાન કરીએ ઉપદેશ, મલીન ચિત્ત નવ લાગે લેશ. ૨૧
 તો પણ કરવો કાંઈ પ્રકાર, જેથી થાય એનો ઉદ્ધાર;
 અન્નમેલને કહે હરિજન, ગર્ભવંતી છે તુજ સ્ત્રીજન. ૨૨
 પુત્ર પ્રગટ થાશે એહને, નારાયણુ કહેજે તેહને;
 અન્ય ધરીશ નહીં તેનું નામ, નારાયણુથી થાશે કામ. ૨૩
 વાત એટલી સુણીને ત્યાંહાં, અન્નમેળ આવ્યો ધરમાહાં;
 સંતે પણ કંઈ કીધું સેન, ગોવિંદ ગાતાં વીતી રેન. ૨૪

૧૪ ચારુ-સુંદર; શોભિતો. ચોતરો-ચોક; ચોટલો. ૧૫ ચેષ્ટા કરવા-મશ્કરી કરવા. પુરજને-ગામના લોકોએ. ભોવને-(સં. ભવન-ઘર) ઘેર. ૧૮ નિશા-રાત્રિ. વિશ્રામ-વિસામો. ૧૯ ભગવદી-(સં. ભગવદીય) ભગવાનના ભક્તજન. જાતિ જોડ-એક જાતના. ૨૪ સેન-(સં. શયન) સૂઈ જવું તે. રેન-(સં. રજની) રાત.

પ્રાતઃકાળે તો વૈષ્ણવ ગયા, અન્નમેલને કરીને દયા;
નિમિષ માત્ર પણ સાધુ સંગ, અફળ જાય નહીં વચન અભંગ. ૨૫
અન્ય પુરાણ તણી એ વાત, સંબંધ* મળવા કહી સાક્ષાત.

વલણ

સંબંધ મળવા કહી કથા, સતસંગનો મહિમાય રે;
સહેજે પણ કરુણા કરે હરિ, ભક્તિ અફળ ના જાય રે. ૨૬

કડવું ૪ થું

રાગ દશાખ

શુકદેવ કહે સુણો રાય, આગળ નિપની તે કહું કથાય. ૧
સ્ત્રીને ઉદરે હતો જે ગર્ભ, તે તો પ્રગટ થયો સુત અર્ભ. ૨
આવ્યું વચન વૈષ્ણવનું કામ, માટે પાજું નારાયણ નામ. ૩
અન્નમેલને પુત્ર એ પ્યારો, ક્ષણું માત્ર ના મૂકે ન્યારો. ૪
નવ સુતથું નહીં જેવો સ્નેહ, દશમાથું થયો તેહેવો સ્નેહ. ૫
લાડ પાલણ કરે બહુ પ્રીતે, રાખે યત્ને પ્રાણની રીતે. ૬
ખાનપાન સ્નાનાદિક સહુ, કરાવે પોતે પ્રીતે જ બહુ. ૭
તોતલી તોતલી સુતવાણી, સૂણીને ઘણી મતિ લોભાણી. ૮
પામ્યો માયાના સુખમાં હર્ષ, એમ વીત્યાં અઠ્યાશી વર્ષ. ૯
એમ કરતા આવ્યો અંતકાળ, ક્ષણું પણ ના ભળ્યા ગોપાળ. ૧૦
સુતો મર્ણુ સજ્જન્યે જ્યાંહાં, યમદૂત આવ્યા ત્રણ જ ત્યાંહાં. ૧૧
શ્યામ વર્ણુ વપુ વિકાળ, અન્નમેલે દીઠા તત્કાળ. ૧૨
રક્ત નેત્ર ભયાનક દંત, કેશ ભુંખરા કોંધી અત્યંત. ૧૩
ગ્રહા ગુરજ દેવા છવ ત્રાસ, હસ્ત વિષે ધર્યાં છે પાશ. ૧૪

૨૫ નિમિષમાત્ર-આંખના પલકારા જેટલો વખત. વચન અભંગ-એ વચન ખોટું નથી. * સંબંધ-સંબંધ. ૧ નિપની-નિષ્પત્તિ થઈ; બની. ૨ અર્ભ-બાળક. ૧૨ શ્યામ-કાળો. વર્ણુ-રંગ. વપુ-શરીર. વિકાળ-(સં. વિકારાલ) ભયંકર. ૧૩ રક્ત-રક્તાં; લાલ. દંત-દાંત. કેશ-માથાના વાળ. ભૂખરા-ધૂળ જેવા પીળચટા રંગના. ૧૪ ગુરજ-એક જાતનું મારવાનું આણીદાર હથિયાર. પાશ-ગળામાં નાંખવાનો ફા...

તેણે બાંધ્યો અનન્યમેલ તાણી, દુષ્ટ જાણી રીસ બહુ આણી.	૧૫
યમદૂતે કરી એવી ગત્ય, અનન્યમેલ પામ્યો ભય અત્ય.	૧૬
છુટી ગયું ત્યહાં મળ મૂત્ર, દુઃખ દેખી પોકાર્યો પુત્ર.	૧૭
“ઓ નારાયણ ! ઓરો આવ્ય, મુને આ ભયથી તું મુકાવ્ય.”	૧૮
એમ પુત્રને કરતાં પોકાર, વિષ્ણુદૂત આવ્યા ધાર્ધ ચાર.	૧૯
“હાં હાં” શબ્દ કહેતાં હરિદાસ, છોડી નાંખ્યા અનન્યમેળ પાશ.	૨૦
યમદૂતને ક્યોં તિરસ્કાર, મારી ધક્કા ને કાઢ્યા બાહાર.	૨૧
“કાણુ છો, રે દુષ્ટ ! રહો ક્યાંહે, કહો કેમ આવ્યા છો આંહે.	૨૨
મુખે નામ ‘નારાયણ’ જેને, પાપી કેમ બાંધો છો તેને?”	૨૩
એવું સુણીને બોલ્યા યમદાસ, મૃદુ વચન ધરીને ત્રાસ.	૨૪
અમો કિંકર યમના છધએ, પતિ પ્રેરે ત્યાં અમો જધએ.	૨૫
જે કાઈ પાપી જીવ હોય અત્ય, તેને દધએ અમો દંડ સત્ય.	૨૬
ત્યારે વિષ્ણુદૂત બોલ્યા વાણી, એનું પાપ શું કહો વખાણી.	૨૭
તેનું સાક્ષી તે કાણુ બતાવો, કયમ અન્યાય કરો છો આવો.	૨૮
આ તો જોતાં કેવળ છે અધર્મ, કરે એમ કહેવો નૃપ ધર્મ.	૨૯
જો છો દૂત ધરમના તમો, આપો ઉત્તર પૂછું અમો.	૩૦
શું છે ધરમનું રૂપ તે ભાખો, છે અધર્મ કીયો કહી દાખો.	૩૧
ધર્મવક્તાનું શું છે સ્વરૂપ, કાહો શિખવ્યું હોય યમભૂપ.	૩૨
બિચારા જીવ દીન અનાથ, તેને કયમ પીડે તમ નાથ.	૩૩
વિના જોયે ન્યાય અન્યાય, દુઃખ દે જીવને યમરાય.	૩૪
વિના વાંક પિતા સુત મારે, કાની આગળ જઈ તે પોકારે.	૩૫
વ્રથા પીડે પ્રજાને રાય, તો પ્રજા કાને શરણે જાય.	૩૬
તેવું માંજું તમારે રાય, સંતાપે પ્રાણી વણુ ન્યાય.	૩૭
એમ કરતા હશે નિત્ય તમો, દીઠું ત્યારે જાણ્યું આજ અમો.	૩૮

૧૬ ગત્ય-ગતિ. અત્ય-અતિ. ૧૮ ઓરો-પાસે. ૨૦ હરિદાસ-વિષ્ણુના

પાર્શ્વદ. ૨૪ યમદાસ-જમના દૂતો. ૨૫ કિંકર-ચાકર; સેવક. પતિ-ધણી;
માલિક, યમરાજ. પ્રેરે-મોકલે. ૨૬ નૃપધર્મ-રાજધર્મ, ઉત્તમ ધર્મ. ૩૨ ધર્મ-
વક્તા-ધર્મની વાત કહેનાર.

એવું બોલ્યા ગોવિંદગણુ જ્યારે, યમદૂત વદ્યા પછી ભારે. ૩૯
 સ્વામિ સાંભળો વાત અમારી, આપ કોણુ છો કોહોને વિસ્તારી. ૪૦
 ચતુર્ભુજ દીસો રૂડા રંગે, પીત વસન ધર્યાં છે અંગે. ૪૧
 મસ્તક મુગટ કુંડળ શોભે કર્ણુ, સુંદર નખશિખ ઉત્તમ વર્ણુ. ૪૨
 તુલસીમાળા તિલક શોભા સારી, શંખ ચક્ર ગદા પદ્મ ધારી. ૪૩
 ભાસો છો મહા સમર્થ દક્ષ, કરો છો અન્નમેલની પક્ષ. ૪૪
 તમે પૂછી અમેને જે વાત, તેનો ઉત્તર લ્યો સાક્ષાત. ૪૫
 સ્વામી ધર્મનું રૂપ તો એહ, વેદે ભાખ્યું કરમ કરે તેહ. ૪૬
 નથી નિગમે કલાં જે કર્મ, તે આચરણુ થાય એ અધર્મ. ૪૭
 ધર્મવક્તાનું પૂછ્યું જે રૂપ, તે તો વેદ નારાયણુ સ્વરૂપ. ૪૮
 અન્નમેલનાં પૂછ્યાં જે પાપ, સાંભળો તેનો કહું જવાપ. ૪૯
 હુતો પ્રથમ તો પુણ્ય આચરણી, શુભ ધર્મ શકે કોણુ વરણી. ૫૦
 પછી બગજો શૂદ્ર સ્ત્રીની સંગે, દુષ્ટ આચરણુ કર્યાં બહુ અંગે. ૫૧
 મહા દુષ્ટ બ્રહ્મતા અપાર, નથી પુણ્યનો અંશ લગાર. ૫૨
 તેનું સાક્ષી પૂછ્યું કોણુ જેહ, જણુ બાર પ્રત્યક્ષ છે તેહ. ૫૩
 પૃથ્વી અપ તેજ વાયુ ને વ્યોમ, દિશાદેવ સુરજ ને સોમ. ૫૪
 ગાય સંધ્યા કાળ નિશદીશ, તે તો જાણે એનાં કિલમિષ. ૫૫
 ઈત્યાદિક તો પ્રગટ દષ્ટે દેખે, અમ નાથ જ્ઞાનદષ્ટે પેખે. ૫૬

૩૯ ગોવિંદગણુ-વિષ્ણુના પાર્ષદ. ૪૧ ચતુર્ભુજ-ચાર હાથવાળા. પીતવસન-
 પીળાં વસ્ત્ર. ૪૩ નખશિખ-પગના નખથી માથાની ચોટલી સૂધી. ૪૭ નિગમે-
 વેદમાં. ૫૪ અપ-પાણી. વ્યોમ-આકાશ. દિશાદેવ-દિશાઓના રક્ષક દેવો.
 જેવા કે, પૂર્વ દિશાનો દેવ ઇંદ્ર, પશ્ચિમનો વરુણ, ઉત્તરનો કુબેર, દક્ષિણનો યમ વગેરે.
 લીટી ૫૫-૫૬ ને બદલે એક પ્રતમાં એવો પણુ પાઠ છે કે,

“પૃથ્વી અપ તેજ વાયુ ને વ્યોમ, દિશા દિગ્ગજ સૂર્ય ને સોમ;
 સંધ્યા દિવસ કાળ ને ગાય, એવા દ્વાદશ સાક્ષી કહેવાય.”

વળી બીજી લીટીને બદલે

“ગાયત્રી સંધ્યા કાળ નિશદિશ, તે તો જાણે એહનાં કિલમિષ”

એવો પણુ એક બીજો પાઠ છે. સોમ-ચંદ્ર. ૫૫ કિલમિષ-પાપ.

૫૬ અમ નાથ-અમારા માલીક; યમરાજ.

પાપી પીજાનો શો અપરાધ, મિથ્યા શીદ ધરો શિર બાધ. ૫૭
એણે 'નારાયણ' કહ્યું જેહ, એના પુત્રનું નામ છે તેહ. ૫૮
દેખી અમને એને ભય આવ્યો, 'નારાયણ' કહી પુત્ર બોલાવ્યો. ૫૯
તમે તે સાંભળીને શું આવ્યા, વિના જાણ્યે અમોને દબાવ્યા. ૬૦
નથી ભાવે લીધું હરિ નામ, તમે છોડાવો એને શૈ કામ. ૬૧

વલણ

કામ છોજાનું છે કશું, એ છે મહા પાપી બ્રહ્મ રે;
માટે લેધશું એહને, ને દેધશું બહુ કષ્ટ રે. ૬૨

કહવું પ મું

રાગ સિંધુ

શુકળ કહે સુણ ભૂપતિ, “હરિનામ મહીમા અતિ, સહુ ધર્મથકી અધિકા બણો રે.”
યમચર વાણી સાંભળી, વિષ્ણુદૂત બોલ્યા વળી, વરણ્યો જશ હરિનામ તણો રે

ઢાળ

હરિનામ મહિમા મહા મોટો, શું જાણો તમે મૂઠ;
મહદ્ મુનિ કવિ કંઈએક જાણે, એવો છે અતિ ગૂઢ. ૧
તમે કહ્યું એણે પુત્રભાવથી, મહ્યું નારાયણ નામ;
તોપણ સધળાં પાપ પરજાયાં, સધર્મી સર્વે કામ. ૨
અક્ષર ચાર નારાયણ જ્યમ ત્યમ, પણ મુખ બોલ્યો એહ;
પ્રાયશ્ચિત્ત સકળ કિલમિષનું કીધું નહીં સંદેહ. ૩
હરિનામે અધ એક જનમનાં, ગયે શું અચરજ આણો;
એનાં માહા પાતિક કોટિક અવતાર તણાં ગત જાણો. ૪
પૂરણ નામ નારાયણનું, સહિ પાપ હરે ત્યાં શું કેહેવું;
એક વરણ હરિનામ તણો, સહુ દોષ દહે સઘ લેહેવું. ૫
ત્યારે યમગણ કહે સાધારણ પાપ નામ હરિ બાળે;
પણ એ મહા પાપીના મહા અધ મોટા તે કેમ પ્રજાળે. ૬

૫૭ બાધ-વાંક; અટકાવ. ૬૧ ભાવે-ખરા ભાવથી; અંતઃકરણથી. ૪ ગત-ગયાં.

૫ સધ-તરત જ. લહેવું-જાણવું; સમજવું. દહે-બાળે. ૬ યમગણ-જમના દૂત.

ભયવશ થઇને સુતસંકેતે, સહજ 'નારાયણ' બાખ્યું;
 એટલામાં જ તમે એનું કયમ, બંધન છોડી નાખ્યું. ૭
 તારે હરિજન કહે હે દુર્ભતિ, વૃથા શું ડાહ્યાપણ ડોહોળો;
 વેદશાસ્ત્રમાં પ્રમાણ સઘળે, નામ માહાત્મ્યને ખોળો. ૮
 અહો દૂત શ્રીકૃષ્ણ નામ તમે, સાધારણ રખે જાણો;
 માહાત્મ્ય અપરમિત બળ અકળિત, કહીએ અમે સત્ય પ્રમાણો. ૯
 તમે કહ્યું એક સહજ નામથી, કેમ ધૂટે મહા પાપી;
 એ શું પાતિક નામ તો નાંખે, અધાર કિલમિશ કાપી. ૧૦
 વિપ્રતણા ધનકેરો તરકર, મઘપાની પણ હોય;
 મિત્રોહી વળી ગુરુપત્નીશું, રમણ કરતો કોય. ૧૧
 માતપિતા હણનારો ગૌ-બ્રાહ્મણ-ગુરુ હત્યાકારી;
 શિશુ પશુ સ્ત્રી નૃપ આદિક પણ, જેણે નાંખ્યા હોય મારી. ૧૨
 આતતાયી ઇત્યાદિ દુષ્ટ હોય, જાતિ અધમ ચંડાળ;
 તે પણ ધૂટી સઘ શ્રેય પામે, ગાતાં શ્રીગોપાળ. ૧૩

૭ સુતસંકેતે-છાકરાને ખોલાવવાને મિથે. ૮ અકળિત-કળી ન શકાય એવું.
 ૧૦ હરિનામ તો અધાર-મહા ભયંકર પાપને કાપી નાંખે છે, તો અનભેળના પાપને
 તે શો હિસાબ હતો? ૧૨ શિશુ-ખાળક. ૧૩ આતતાયી-મનુષ્યવધ વગેરે ખરાબ
 કામ કરનાર જેવા કે:—

અમિદોગરદશ્ચૈવ શસ્ત્રપાતી ધનાપહઃ । ક્ષેત્રદારહરશ્ચૈવ ષડેતેત્વાતતાયિનઃ ॥ (ક્ષિરસ્વામી)

(૧) ધર વગેરેમાં આગ લગાડનાર, (૨) કોઇને ઝેર ખવડાવીને મારી નાંખનાર, (૩) હથિયારવડે કોઇનો ઘાત કરનાર, (૪) કોઇનું ધન હરણ કરનાર, (૫) કોઇનું ખેતર લઈ લેનાર, અને (૬) કોઇની સ્ત્રીનું હરણ કરનાર, એટલા આતતાયી કહેવાય છે. વળી શ્રીમદ્ભાગવતના પદ્મમસ્કંધમાં કહ્યું છે કે,

સ્તેનઃ સુરાપો મિત્રઘ્નો વ્રહ્મહા ગુરુતલ્પગઃ । સ્ત્રીબાલપિતૃહંતારો નોચપાતકિનોઽપરે ॥

ચોર, દારુ પીનાર, મિત્રને મારી નાંખનાર, બ્રહ્મહત્યા કરનાર, ગુરુસ્ત્રી સાથે સમાગમ કરનાર, સ્ત્રીહત્યારો, બાલહત્યા કરનાર, માખાપને મારી નાંખનાર, એનાથી મહા પાતકી ખીજ કોઈ નથી. એ જ પ્રમાણે તૃતીયસ્કંધમાં પણ કહ્યું છે કે,

માતૃહાપિતૃહા ગોઘ્નો વ્રહ્મ આચાર્યઘાતવાન્ ।

પીડાથી વા પતન થાતાં, ભયવશ વા દે કોઈ માર;
 આખડતાં વા હાંસી વિષે, કરતાં પુત્રાદિ પોકાર. ૧૪
 રાગ આલાપ કરતાં વા, ગાથા પદ સ્થંભન ઠામે;
 ત્રય તાપે વા શિથળપણે કે, પરાધીનતા પામે. ૧૫
 સેહેજ આપત્તિ દીઠેથી, અહીં ચોર પ્રેતાદિક ત્રાસે;
 અચ્યુત નામ ઉચ્ચાર કરે તો, અથ દુઃખ નાવે પાસે. ૧૬
 જ્ઞાને અથવા અજ્ઞાને પણ, હરિ એહેવું કેહેવાય;
 હોય દુષ્ટ ચિત્ત તદપિ અશેષે, કળિમળ પ્રલ્લે થાય. ૧૭
 જાણુ અજાણુપણે પણ જેમ, અડતામાં અમિ બાળે;
 તેમ અનંત અભિધાનવન્હિ, સઘ કુકર્મકાષ્ટ પ્રજાળે. ૧૮
 અમૃત આહાર થયો અજ્ઞાને, તોપણ અમર થઈ જાય;
 એમ જાતિગુણ કૃષ્ણ નામનો, સેહેજે પણ સુખદાય. ૧૯

૧૪ પતન થાતાં-એકદમ જમીન ઉપર પડી જવાય તે વખતે. ભયવશ-ખીક
 લાગે તે વખત. દે કોઈ માર-કોઈ માર મારે તે વખત. આખડતાં-ઠોકર ખાઈ
 પડી જતાં. હાંસી વિષે-મશ્કરીમાં પણ. કરતાં પુત્રાદિ પોકાર-છોકરા વગેરેને ખોલા-
 વતી વખત. ૧૫ રાગ આલાપ કરતાં-ગાયન ગાતાં. ગાથા-વાર્તા (વાર્તા કહેતી
 વખત). પદસ્થંભન ઠામે-પગ વોકો પડવાથી એકદમ ઉભા રહેવું પડે તે વખત. ત્રય
 તાપે-આધિ, વ્યાધિ ને ઉપાધિ એ ત્રણ તાપ થાય તે વખતે. શિથિલપણે-શરીર
 નરમ થયું હોય ત્યારે. પરાધીનતા પામે-પારકાને તામે થયા હોય એ ને તેની ઈચ્છાથી
 ન છૂટકે ખોલવું પડે ત્યારે. ૧૬ ખીજી પ્રતમાં “સહજે આકૃતિથી દીકેથી ચોરે
 એહ પ્રેતાદિક ત્રાસે” એવો પાઠ છે. સેહેજ આપત્તિ દીઠેથી-ઓચિંતું કંઈ દુઃખ આવી
 પડે ત્યારે. અહિ-સાપ. પ્રેતાદિક-ભૂત વગેરે. અચ્યુત-શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન. અથ
 દુઃખ-પાપનું દુઃખ. નાવે-ન આવે. ૧૭ અશેષે-સંપૂર્ણ. કળિમળ-કલિયુગનાં
 કુકર્મ. યમદૂત પ્રતિ શ્રી ભગવદ્ભવચન છે કે,

સંકેતે પરિહાસે વા સ્તંભં હેલનમેવ વા । વૈકુઠ્ઠનામગ્રહણમશેષાધરં વિદુઃ ।

૧૮ અનંત-જેનો પાર ન પામી શકાય એવું. અભિધાનવન્હિ-ભગવાનના નામ-
 રૂપી અમિ. કુકર્મ કાષ્ટ-નકારાં કર્મરૂપી લાકડાં. પ્રજાળે-બાળે. પાંડવગીતામાં
 આલું જ વચન છે કે,

હરિર્હરતિ પાપાનિ દુષ્ટચિત્તૈરપિ સ્મૃતઃ । અનિચ્છયાપિ સંસ્પૃષ્ઠો દહત્યેવ હિ પાવકઃ ॥

એક અક્ષર શ્રી કૃષ્ણતણો, જેટલાં મહા પાતિક ધોય;
 જન્મથી મર્ણુ લગી પ્રાણીથી, તેટલું પાપ નાં હોય. ૨૦
 કાઠી વર્ષનો અંધકાર, કાઈ મંદિરમાં હોય જ્યમ;
 દીપ એક દીઠે સઘ નાશે, નામયકી અધ ત્યમ. ૨૧
 ભીતર બાહ્ય પ્રકાશ ઉભય સ્થળ, કૃષ્ણ કથે મુખ થાય;
 ઉમર દીપ ધરે જ્યમ આંગણ, સદન તિમિર સઘ જાય. ૨૨
 ઉલટુ વા અરધુ પણ જે કોઈ, રામ નામ આલાપે;
 તે પણ થાય સફળ અધ દુખ દહી, નિર્ભય પદ પ્રભુ આપે. ૨૩
 અગ્નિકેરો તણુખો પણ જ્યમ, કાષ્ટ સકળને બાળે;
 એમ નામ અરધું પણ દીધું, અશેષ અધને ટાળે. ૨૪
 ગુણિકા એક હતી મહા પાપી, દુષ્ટિની કરનાર;
 તેણે પોપટ બણાવતાં, 'રા'કાર કર્યો ઉચ્ચાર. ૨૫
 મકાર મુખથી કેહેતાં પહેલી, પામી તે ત્યાં મર્ણુ;
 અર્ધ રામના નામ પ્રતાપે, પ્રાપ્ત થયાં હરિ ચર્ણુ. ૨૬
 અર્ધ નામનું પ્રકટ માહાત્મ્ય એ, સુણો અબળાનું કહીએ;
 વેદશાસ્ત્ર પણ પ્રકટ પોકારે, સત્ય અમો પણ લહીએ. ૨૭
 પશું અવળું જેમ બીજા ક્ષેત્રમાં, તે પણ ઉગે સત્ય;
 રામ નામ પણ ત્યમ ઉલટું, ફળ આપે મહીમા અત્ય. ૨૮

૨૧ નામયકી—શ્રીકૃષ્ણનું નામ લીધાથી. ૨૨ સદન—ઘર. ઉમરા ઉપર દીવો
 મૂકવાથી જેમ ઘરની અંદર અને આંગણામાં અજવાળું થાય છે, તેમ મુખમાં શ્રીકૃષ્ણનું
 નામ લીધાથી અંદર—દૃષ્ટિમાં અને બાહરે—જગતમાં પણ પ્રકાશ થઈ રહે છે. ૨૩ ઉલટું
 અથવા અરધું નામ લેવાથી પણ ફળ થાય છે. તેનાં દૃષ્ટાંત આગળ આપે છે. અર્ધું
 નામ લેવાથી ગુણિકા તરી છે, અને ઉલટું નામ લેવાથી પણ વાદ્મીકિનો ઉદ્ધાર થયા
 છે, એ સુપ્રસિદ્ધ છે. ૨૫ રાકાર—રામ રાખ્દનો પહેલો અક્ષર રા. પોપટ બણાવતી
 વખત ગુણિકા “રામ” કહેવા જતાં રા અક્ષર બોલતાં જ મરણ પામી અને મ અધૂરો
 રહી ગયો. તે છતાં ભગવાને એટલા અર્ધા નામોચ્ચારથી જ તેને મોક્ષ આપ્યો.
 ૨૮ મહીમાં—પૃથ્વીમાં. અત્ય—અતિ; ઘણું. ખેતરમાં બી અવળું પશું હોય તોપણ
 ઉગે છે. તેમ રામનું નામ ઉલટું લેવામાં આવે, તોપણ તે જગતમાં ઘણું ફળ આપે છે.

વાલ્મિકિ મુનિને સમ ઋષિએ, ઉપદેશ કર્યો કહે રામ;
 તે પણ નવ આવડીયું એવો, હુતો તે અધધામ. ૨૯
 ‘મરા મરા’ મુખ રટણુ કર્યેથી, સર્વ દોષ દુઃખ વામ્યો;
 શત કોટી રામાયણુ રચના, કીધી એ ગતિ પામ્યો. ૩૦
 પ્રાયશ્ચિત્ત પાપ ટળવાનાં, મનુ આદિક સહુ ભાખ્યાં;
 ચાંદ્રાયણુ આદિક વ્રત કળેા, સાધન બહુ વિધિ દાખ્યાં. ૩૧
 જે વિધિ અધ હરિ નામ હરે, તે વિધિ તેથી નવ જાય;
 મૂળ વાસના રહે છે તેથી, પુનઃ પ્રકટ થાય. ૩૨
 હરિ નામ સર્વ પાપ હરે, ને કર્મ વાસના કાપે;
 દુઃખ દહે ને સંપત દે વળી, હરિપદ નિર્ભય આપે. ૩૩
 સરળ ધણું ને શ્રમ નહીં જેમાં, નહીં સાહિત્યનું કામ;
 સામ્રથ બહુ સહુ સાધન કરતાં, એવું નારાયણુ નામ. ૩૪
 પરમ પવિત્ર પરમ દૈવત, એ આનંદ મંગળી રૂપ;
 પરમ ભદ્ર એ પરમ ભાગ્ય, હરિ નામ દે હરિ સ્વરૂપ. ૩૫
 એ અક્ષરનું કૃષ્ણુ નામ પણ, સહુ સાધનનું ભૂપ;
 સર્વ દ્રવ્ય જેમ રત્ન અંશ, ઝાઝાં લધુ રત્નનું રૂપ. ૩૬
 સર્વ દ્રવ્ય મણિમાં છે જ્યમ, ત્યમ નામ વિષે સાધન;
 કૃષ્ણુ નામ ગ્રહે તેને વળતી, ન રહ્યું કરવું અન્ય. ૩૭
 યજ્ઞ તપાદિક કર્મ અન્ય, મંત્રે નવ પૂરણુ થાય;
 સંપૂરણુ હોય તદા જદા, હરિ નામ જે અંતે ગાય. ૩૮

૨૯ અધધામ-પાપનો ભંડાર. ૩૦ “રામ” ને ઉલટું કરીને બોલીએ તો “મરા”
 થાય તેવો ઉચ્ચાર વાલ્મીકિ ઋષિએ કર્યો હતો. ૩૧ મનુ આદિક-મનુ ભગવાન
 વગેરેએ. ૩૪ સામ્રથ-સામર્થ્ય; બળ. ૩૫ દે હરિ સ્વરૂપ-હરિરૂપ બનાવે.
 ૩૬ સહુ સાધનનું ભૂપ-અધા સાધનમાં રાજા બરાબર; સૌથી શ્રેષ્ઠ સાધન.
 સર્વ.....રૂપ-રત્નની કીમત સૌથી વધારે હોય છે, તેથી સૌ દ્રવ્ય રત્નના અંશ
 ગણાય. તેથી દ્રવ્ય ઝાઝાં હોય તોપણ તે લધુ-નાનાં જ કહેવાય છે. તે જ પ્રમાણે
 શ્રીહરિનામ એ રત્ન બરાબર છે, અને બીજાં સાધનો દ્રવ્યરૂપ હોવાથી તેનાથી ગૌણ છે.
 ૩૮ યજ્ઞ તપ વગેરે કર્મો મંત્રોચ્ચારથી પૂર્ણ થતાં નથી, પણ ન્યારે છેવટે શ્રીહરિના

કૃષ્ણ નામ છે પોતે પૂરણ, કરે અવરને પૂર્ણ;
કર્મ વિષે ન્યૂનાદિ દોષ તે, કૃષ્ણ નામ કરે ચૂર્ણ. ૩૯
વલણ.

ચૂરણ કરે સહુ દોષને, એવું શ્રીપતિનું નામ રે;
મુક્તિ આપે મનગમી, વળી ધર્મ અર્થ ને કામ રે. ૪૦

કડવું ૬ કું

રાગ ભીલડી

શુકલ કહે હરિ નામનો, નૃપ સુણી લે મહિમાય;
વિષ્ણુદૂત બોલ્યા વળી, હું કહું તેહ કથાય. ૧
ગોવિંદગણ કહે સાંભળો, તમે સહુ યમના દૂત;
નારાયણના નામનો, મહિમા છે અદ્ભુત. ૨
સર્વ ધર્મ સાધનનું ફળ, એ એકમાં ભાખ્યું;
અચ્યુત પદ ઇચ્છા કરે તે, એ જ થકી છે દાખ્યું. ૩
વિષયી મુમુક્ષુ મુક્તને પણ, નામ એ જ છે સાર;
બંધ મુક્ત જન સર્વેને એ, હરિ નામ અધિકાર. ૪
પરમ મહોત્સવ એહ છે, હરિ કીર્તન કરવું;
પરમ લાલ તે જાણવો, પ્રભુ નામ સમરવું. ૫
મહા રમ્ય રુચિકર ઉચિત, સત્ય તત્ત્વ તે એહ;
શોકાર્ણવ એ શોષણ કરે, નામ નહીં સંદેહ. ૬
માહા ઘોર સંસારને, પામી જન ક્રોધ;
તેહને વશ થયો થકો, કૃષ્ણ કેહેતો હોય. ૭

નામનો ઉચ્ચાર કરવામાં આવે છે ત્યારે જ તે તે કર્મો પૂર્ણ થયેલાં ગણાય છે. દરેક કર્મોને અંતે હરિસ્મરણ કરવાનો રિવાજ છે. શાંતિપાઠ બાણાય છે, એ પણ હરિનામકીર્તન જ છે.

यस्य स्मृत्या च नामोक्त्या तपोयज्ञक्रियादिषु ।

न्यूनत्वं पूर्णतां याति सद्यो वंदे तमच्युतम् ॥

૬ રમ્ય-સુંદર. ઉચિત-યોગ્ય. શોકાર્ણવ-શોકસ્વરૂપી સમુદ્ર. શોષણ કરે-શોષી લે; સૂકવી નાંખે.

તે સઘ તેથી મૂકાઈને, સહુ બીતી વામે;
 બય તે જનને જોઈને, ઉલટો બય પામે. ૮
 વિષયાતુર મન કામના, ધ્યેએ વારે વારે;
 ભ્રમ મતિ કાંઈ સૂઝે નહીં, અજ્ઞાનને અંધારે. ૯
 તરવા બવાર્ણુવ તેહને, નૌકા છે એહ,
 રામ નામ રટણ કરે, એમાં નહીં સંદેહ. ૧૦
 કામી કોધી લોભીઓ, માયાનો આસક્ત;
 નિદક વિશ્વાસઘાતકી, વૃથા વાણીનો વક્ત. ૧૧
 અધમ બ્રહ્મ નિર્દય, કૃપણ હલારો દુષ્ટ;
 મૂરખ દુર્બળ દરિદ્રી, પર સુખે અતુષ્ટ. ૧૨
 આળસુ કાયર ક્લેશીયો, કપટી દુઃખ ધામ;
 એવાને પણ તારવા, સત્રથ હરિનું નામ. ૧૩
 એવું નામ શ્રી કૃષ્ણનું, તેને જે નવ ગાય;
 તે જન અધમ ને અભાગીયા, ચંડાળ તે કહેવાય. ૧૪
 તે ચંડાળ મટે સર્વથા, જેને મુખે રામ નામ;
 તપ યજ્ઞ તીરથ તેણે કર્યાં, જે સર્વ ધરમનું ધામ. ૧૫
 વેદ શાસ્ત્ર તેણે ભણ્યાં, યોગ અષ્ટાંગ સાધ્યા;
 જ્ઞાન ધ્યાન કરી ધારણા, ઈશ તેણે આરાધ્યા. ૧૬

૮ હરિનામ લેનારને જોઈને બય ઉલટો બય પામે, અર્થાત્ તેની પાસે કોઈ જાતનો બય આવે જ નહિ. ૯ વિષયાતુર-વિષય સુખની લાલસાઓમાં પીડાતો. ૧૦ બવાર્ણુવ-સંસારરૂપી દરિયો. સંસારરૂપી દરિયો તરવાને માટે શ્રીહરિનું નામ, એ જ નૌકા-હોડીરૂપ છે. ૧૧ માયાનો આસક્ત-માયામાં લપટાઈ રહેલો. વૃથા વાણીનો વક્ત-નૂહું વચન ખોલનાર. ૧૨ પરસુખે-પારકાના સુખમાં. અતુષ્ટ-સંતોષ ન માનનારો; અદેખો. ૧૫ બીજી પ્રતમાં એવો પાઠ છે કે “તે ચંડાળ મોટો સર્વથા, જેને મુખ નહિ રામ નામ.” શ્રીમદ્ભાગવત તૃતીયસ્કંધે દેવહૂતિ પ્રત્યે કપિલદેવનું વચન છે કે,

અહો વત શ્રવણતો ગરીયાન્ યજ્ઞિહ્વામે વર્તતે નામ તુમ્યમ્ ।

વળી ગીતામાં પણ બગવદ્વાક્ય છે કે,

અપિ ચેત્ સુદુરાચારો ભજતે મામનમ્યમાક્ ।

સાધુરેવ સ મન્તવ્યઃ સમ્યગ્ વ્યવસિતો હિ સઃ ॥

૧૬ યોગ અષ્ટાંગ-આઠ પ્રકારના યોગ; યમનિયમાદિ.

તેણે સુક્રીત જપ વ્રત કર્યાં, તે પવિત્ર ને દાની;
 તે પંડિત હરિભક્ત, તે નેમી વિદ્યાની. ૧૭
 જીવનમુક્ત તેહેને જાણવો, સહુ સાધન ધામ;
 સ્નેહ સહિત સદા જે જને, રટયું કૃષ્ણનું નામ. ૧૮
 ગ્રહણ સમે કાશી વિષે, કરે કાટી ગૌ દાન;
 કાટી માથ માસ પ્રયાગમાં, કરે ગંગા સ્નાન. ૧૯
 અયુત સોમ યજ્ઞ પણુ કરે, મેરુ સમ હેમ દાન;
 તોહે ના આવે સહુ મળી, હરિ નામ સમાન. ૨૦
 કન્યા દાન હય ગજ રત્ન, મણિ ભૂમિ આપે;
 વસ્ત્ર આભૂષણ દ્રવ્ય દેઈ, દીનનાં દુઃખ કાપે. ૨૧
 અન્ન ઉદક સુવાસ દે, ઇચ્છા ફળ દાન;
 તો પણુ તે આવે નહીં, કૃષ્ણ નામ સમાન. ૨૨
 પડે ચઢી ગિરિ શિખરથી, કરે પંચામ્રિ સેવા;
 પૃથવી પરિક્રમા સહુ કરે, મખ હયમેધ જેવા. ૨૩

૧૭ સુક્રીત-સુકૃત; સારાં કામ. દાની-દાન આપનાર. નેમી-નિયમી; નિયમ પાળનાર. ૧૮ જીવનમુક્ત-જીવતાં જ મુક્તિ પામેલો; સંસાર ઉપરથી જેની આસક્તિ તદ્દન ઉઠી ગઈ હોય અને જેને પ્રભુ સાક્ષાત્કાર થયો હોય તે. સહુ સાધનધામ-બધાં સાધનોનું સ્થાન. શ્રીવિષ્ણુસહસ્રનામમાં વચન છે કે,

યોગો જ્ઞાનં તથા સાંખ્યં વિદ્યાઃ શિલ્પાદિ કર્મ ચ ।

વેદઃ શાસ્ત્રાણિ વિજ્ઞાનમેતત્ સર્વં જનાર્દનાત્ ॥

૧૯ માથ માસ-માથ માસમાં તીર્થક્ષેત્રમાં સ્નાન કરવું તે. ૨૦ અયુત-દશ હજાર. હેમ-સોનું. પાંડવગીતામાં પણુ કહ્યું છે કે,

ગોકોટિદાનં ગ્રહણે તુ કાશી । મકરપ્રયાગેડ્યુતકલ્પવાસી ॥

ચજ્ઞાયુતં મેરુસુવર્ણદાનમ્ । ગોવિંદનામાનિ તદસ્તિ તુલ્યમ્ ॥

૨૧ હય-ધોડો. ગજ-હાથી. ૨૨ ઉદક-પાણી. સુવાસ-સુગંધી પદાર્થો. ઇચ્છાફળ-જેની જે ઇચ્છા હોય તે તેને આપવું તે. ૨૩ પંચામ્રિ-દેવતાની પાંચ ધુણીઓ કરી વચ્ચે બેસી તપ કરવું તે. પરિક્રમા-પરિક્રમણ; પ્રદક્ષિણા કરવી તે. હયમેધ-અશ્વમેધ.

દેહદમન બહુ વિધ કરે, સાધન કોટી ભુક્તિ;
તો પણ નામ અચ્યુત વિના, પામે નહીં મુક્તિ. ૨૪
સાધન છેક જૂઠાં નથી, બળ સમ ફળદાય;
પણ હરિ નામ પ્રતાપ બહુ, માટે સમતા ના થાય. ૨૫
ચંદ્ર તારા દીપ દીપિકા, જે વિધ્યે તમ કાપે;
વીર્ય પોતાના માફક, તે પ્રકાશ તો આપે. ૨૬
પણ ના ટળે નિશા કોઇથી, તે સુરજ જેમ ટાળે;
તેમ હરિ નામ સાધન સહુ, જુઓ જ્ઞાન અજવાળે. ૨૭
કૃષ્ણ નામ ગુણ છે ધણા, ભગવદી જન જાણે;
રાત દિવસ ના મુકે કદા, અન્ય મન ના આણે. ૨૮
જેમાં વિચિત્ર વાણી ધણી, પદ લાલિત્ય સારું;
પણ હરિ નામ જેમાં નથી, તે તો સધળું નહારું. ૨૯
કાગ તીરથ તેને કહે, મોટા મુનિવર જ્ઞાની;
સ્પર્શ તેને કરતા નથી, અપવિત્રતા માની. ૩૦

૨૪ નામ અચ્યુત વિના—શ્રીહરિના નામ વગર. આણું જ શ્રીમદ્ભાગવતની
ટીકામાં શ્રીધરસ્વામીએ પણ કહ્યું છે કે,

તપન્તુ તાપૈઃ પ્રતપન્તુ પર્વતૈરટન્તુ તીર્થાનિ પઠન્તુ ચાગમાન્ ।

યજન્તુ યાગૈર્વિવિધૈસ્તુ યોગૈર્હરિં વિના નૈવ મૃત્યું તરન્તિ ॥

૨૫ બળસમ ફળદાય—બધાં સાધન પોતપોતાના બળ પ્રમાણે ફળ આપે છે.
સમતા—સમાનતા; બીજાં સાધન સાથે સરખામણી. ૨૬ વિધ્યે—વિધિયે; રીતે.
તમ—અંધારું; અજ્ઞાન. વીર્ય પોતાના માફક—પોતાના બળ પ્રમાણે. ૨૭ નિશા—
રાત્રી. જુઓ જ્ઞાન અજવાળે—જ્ઞાનના અજવાળાવડે જુઓ; અથવા જુઓ કે તે (હરિ-
નામનું સાધન) જ્ઞાનને પણ અજવાળે છે, પ્રકાશ આપે છે. કારણ કે હરિનામ એ જ
સહુ સાધનનું સાધન છે. ૨૮ ભગવદી—ભગવદીય; ભગવાનના જન; વૈષ્ણવ. ૨૯ જે
વાણીમાં વિચિત્ર રચના હોય અને પદલાલિત્ય—શબ્દોની સુંદરતા પણ સારી હોય,
છતાં પણ તેમાં જે હરિનામ ન હોય તો તે બધું નકારું છે. ૩૦ એવી વાણી
તે કાગતીર્થ—અપવિત્ર વસ્તુ જેને મોટા જ્ઞાની મુનિવર સ્પર્શ કરતા નથી.

ગિરા અબાધ્ય અગમ્ય છે, છંદ ગણુ દોષ ભારી;
 પદે પદે કૃષ્ણુ નામ છે, તો કથા તે સારી. ૩૧
 ભગવદી જન તેને ભાવશું, સાંભળે ગ્રહે ગાય;
 જેમાં જશ જુગદીશના, માટે મન લોભાય. ૩૨
 કૃષ્ણુ નામ રસ જે પીએ, તેને અન્ય ના ભાવે;
 જીવનમુક્ત પણ એ જપે, બીજું મન ના લાવે. ૩૩
 શા માટે તે સાંભળો, કારણ કહું તેહેનું;
 સહુ મૂકી હરિ નામમાં, લોભ્યું મન જેહેનું. ૩૪
 વારે વારે વેદશાસ્ત્રનો, જેણે કીધો વિચાર;
 ઉપનિષદના અર્થનો, જેયો છે પણ સાર. ૩૫
 તત્ત્વ તેમાંથી એ નીકળ્યું, નિશ્ચે શ્રી કૃષ્ણુ નામ;
 એ સરખું એકે નહીં, મન પૂરણુ કામ. ૩૬
 માટે છોડી સહુ ધરમને, હરિ નામે લોભાયા;
 શેષ શંકર નારદાદિકે, સદા હરિ ગુણુ ગાયા. ૩૭
 જે નવ સમજે માહાત્મ્યને, તેણે એમ જ લેહેવું;
 સાર માટે મોહોટે ગ્રહ્યું, માટે હરિ હરિ કેહેવું. ૩૮
 વિના શ્રમે સુખ છે ધણું, મન ભાવે માણો;
 સર્વસ્વ ધન હરિ નામ છે, તે સરવે કાઈ જાણો. ૩૯
 પરમ ગુરુ હરિ નામ છે, સ્વામી પણ એ નામ;
 કૃષ્ણુ નામ સત સંગ છે, નામ એ જ વિશ્રામ. ૪૦

૩૧ ગિરા-વાણી. અબાધ્ય-ખાંધી ન શકાય એવી; અંધન વગરની, પ્રબંધ દોષ-
 વાળી. અગમ્ય-ન સમજાય એવી; કૂટ. છંદ-કાવ્યનાં વૃત્ત; શાદ્દલ, વસંતતિલકાદિ.
 ગણુ-છંદશાસ્ત્રમાં કહેલા અક્ષરસમૂહો; મગણુ યગણુ રગણુ સગણુ તગણુ જગણુ મગણુ
 ને નગણુ એવા આઠ છે. જેમાં છંદ અને ગણુદોષ હોય; સમજાય ના એવી હોય
 અને પ્રબંધ દોષવાળી હોય, છતાં તેમાં લે પદે પદે કૃષ્ણુ નામ હોય તો તે વાણી
 સારી જ છે. ૩૭ ગુણગાને યથાપ્રીતિઃ ઇત્યાદિ શ્રીમદ્ભાગવતમાં પણ કહ્યું છે.

૩૮ મહાજનો યેન ગતઃ સ પન્થાઃ એ નીતિવાક્ય છે.

નામ વેદ નામ શાસ્ત્ર છે, નામ સર્વ પુરાણ;
 હરિ નામ જીવન જાણવું, નામ વક્ષલ પ્રાણ. ૪૧
 કૃષ્ણ નામ સહોદર સહુ, નામ માત ને તાત;
 જ્ઞાતિ કુટુંબ એ નામ છે, નામ સખા ને બ્રાત. ૪૨
 કૃષ્ણ નામ દ્રવ્ય જાણવું, રામ નામ વિદાય;
 નામ ભૂષણ નામ શિરમણિ, નામે પોષણ કરાય. ૪૩
 રામ નામ જ્ઞાન જાણવું, ધ્યાન જપ તપ જોગ;
 તીરથ નેમ વ્રત નામ છે, હરિ નામ સુભોગ. ૪૪
 અચ્યુત નામ સ્વધર્મ છે, નામ બુદ્ધિ વિવેક;
 કૃષ્ણ નામ મંત્ર જાણવેા, નામ યજ્ઞ અનેક. ૪૫
 સુકૃત દાન હરિ નામ છે, નામમાં સહુ ધર્મ;
 સર્વે અર્થ એથી સરે, કોઈજ જાણે મર્મ. ૪૬
 એવું સમ્રથ હરિ નામ તે, અનમેળે લીધું;
 પ્રાયશ્ચિત્ત કોટી જન્મનાં, અધનું એણે કીધું. ૪૭
 સર્વ એને પૂરણ થયું, નુન્ય નથી આણું માત્ર;
 મન ગમતી મુક્તિ પામવાને, થયો છે એ પાત્ર. ૪૮
 લેઈ જમએ હવડાં અમે, એને વૈકુંઠ ધામ;
 પણ પ્રભુની આરા નથી, માટે કરીએ ના કામ. ૪૯

૪૩-૪૬ પાંડવગીતામાં પણ કહ્યું છે કે,

નિમિષં નિમિષાર્ધં ત્વા પ્રાણિનાં વિષ્ણુચિંતનમ્ ।
 કૃતકોટિસહસ્રાણાં જ્ઞાનમેકં વિશિષ્યતે ॥ ૭૩ ॥
 મનસા કર્મણા વાચા યે સ્મરન્તિ જનાર્દનમ્ ।
 તત્ર તત્ર કુરુક્ષેત્રં પ્રયાગં નૈમિષં વનમ્ ॥ ૭૪ ॥
 આલોજ્ય સર્વશાસ્ત્રાણિ વિચાર્ય ચ પુનઃ પુનઃ ।
 હૃદમેકં સુનિષ્પન્નં દ્યેયો નારાયણઃ સદા ॥ ૭૫ ॥
 શરીરં નવ છિદ્રાણિ વ્યાધિદુઃસ્વકલેવરમ્ ।
 ઔષધં જાહ્નવીતોયં વૈદ્યો નારાયણો હરિઃ ॥ ૭૬ ॥

૪૮ નુન્ય-ન્યૂન; ઓછાપણું.

માટે તમે જાવો આંહાં થકી, આવ્યા છો તેવા;
સ્વામી પ્રેર્યાં અમો આવશું, ફરી એને લેવા. ૫૦
જો આંહાં ફરિ કદિ આવશે તો, ખાશે તમો માર;
હરિ નામ લે ત્યાં તમતણો, છે નહિ અધિકાર. ૫૧

વલણુ

“અધિકાર નહિ ત્યાં તમતણો, સાંભળો સહુ યમભૂત્ય રે;
વૃથા વાયક વદતા નથી, તે માનજો તમો સત્ય રે.” ૫૨

કડવું ૭ મું

રાગ સોરઠો

શુકળ વળતા બોલીઆ વળી, સાંભળ પરિક્ષત રાયજ;
ત્યાર પછી ક્યમ નિપજ્યું તે, હું કહું તુજને કથાયજ. ૧
વિષ્ણુ ભક્તનાં વચન સુણીને, ધર્મ યુક્ત અદ્ભુતજ;
સંયમની નગરી પ્રત્યે પછી, ગયા સરવ યમ દૂતજ. ૨
શ્રી હરિજન વૈકુંઠ પધાર્યાં, અજમેળ રહ્યો ત્યાંહેજ;
સુખ થયું પછી ચેતના આવી, ત્યારે વિચાર્યું મનમાંહેજ. ૩
“આ મહું શું અવલોક્યું હવડાં, સ્વપ્ન હશે કે સત્યજ;
કે મહું કોઈની માયા દીઠી, કે ભ્રમ પામી મત્યજ.” ૪
વળી વિચાર કર્યો મન સાથે, ન હોય માયા ના સ્વપ્નજ;
ના ના ભ્રમશુદ્ધિ પણ નથી, થયાં પ્રત્યક્ષ દરશનજ. ૫
ત્રણ જણુ કે આવ્યા ભયંકર, બાંધ્યો તેણે મુને તાણીજ,
મહું ભય પામીને પુત્ર પોકાર્યો, કહી નારાયણુ વાણીજ. ૬
તે સુણી ચાર ધાઈ આવ્યા હુતા, કોઈ સ્વજન રૂપ પણ સારાજ;
તેણે દુષ્ટને અજગા કીધા, ને બંધન છોડ્યાં મારાંજ. ૭

૫૨ યમભૂત્ય-યમરાજના સેવકો. ૨ સંયમની-યમરાજની નગરી. ૩ ચેતના-
શુદ્ધિ; જ્ઞાન. ૪ મત્ય-મતિ; શુદ્ધિ. ૭ સ્વજન-પોતાના માણસ; આત્મ-અહીં
વિષ્ણુના પાર્ષદ. દુષ્ટ-પાપી; અહીં યમના દૂત.

- શ્રી નારાયણનું નામ વખાણ્યું, તે મેં દીધું પ્રત્યક્ષજી;
તે માટે મને ભયથી મૂકાવ્યો, ને કીધી મારી પક્ષજી. ૮
- વચન પરસ્પર તે જ્યમ બોલ્યા, તે હજી સ્મરણે મુજનેજી;
દુષ્ટે તો માહારું પાપ પ્રકાશ્યું, નામ માહાત્મ્ય કહ્યું સ્વજનેજી. ૯
- એ તો એજ નિશ્ચયે થયું મુજને, પેલા ચાર તો હરિદાસજી;
ત્રણ ફર તે યમના કિંકર, જેણે દીધો મુને ત્રાસજી. ૧૦
- તેણે મુને પીજો તે ન્યાયે, મ્હેં કીધાં ધણાં પાપજી;
પુત્રભાવે પણ કહ્યું નારાયણ, છુટ્યો હું તે જ પ્રતાપજી. ૧૧
- સુતનું નામ નારાયણ એહેવું, હરિભક્તે જે ધરાવ્યુંજી;
આજ તેનું હું કારણ સમજ્યો, અંતકાળે કામ આવ્યુંજી. ૧૨
- દુષ્ટ હુતો હું તે માટે મુને, કીધો ના જ્ઞાન ઉપદેશજી;
તોહે મને ઉપકાર કર્યો આ, જેણે ટાળ્યા મારા ક્લેશજી. ૧૩
- ધન ધન રે હરિજન સાધુ, મ્હારું કલ્યાણ તમે કીધુંજી;
જીકિત કરી મુને હરિ કેહેવરાવ્યું, તેથી કારજ મારું સીધુંજી. ૧૪
- ધન્ય ધન્ય રે હરિ નામનો મહિમા, પુત્ર સંકેતે મ્હેં બાખ્યુંજી;
તોપણ માહા ભયથી મૂકાવ્યો, પાપ બાળી ફળ દાખ્યુંજી. ૧૫
- સેહેજે નારાયણ કહ્યાનો, જે મહીમા છે આવોજી;
ભાવ સહિત જે ભજન કરું તો, મજે મુને ધણો લાહાવોજી. ૧૬
- વૃથા જનમ મેં ખોયો સધજો, પ્રોયો વિષયમાં પ્રાણજી;
હાવાં પણ હરિ નામ જપું કંઈ, થાય માહારું કલ્યાણજી. ૧૭
- એહેવું નિશ્ચે મનમાં ધાર્યું, પછે થયો આરામજી;
કંઈએક દિવસ રહ્યો ધરમાં, પછી કર્યું એણે એ કામજી. ૧૮
- પત્ની પુત્ર કહ્યું નહીં કેને, ગયો અચાનક ત્યાંહેજી;
માયાપુરી હરિદ્વાર વિષે, શ્રી ગંગાજી વેહે ન્યાંહેજી. ૧૯
- સર્વ સંસારથકી ચિત્ત કાઢીને, બેઝું શ્રી હરિને ચરણેજી;
દીન ભાવે મન પ્રીતિપૂર્વક, ગયો શ્રી કૃષ્ણને શરણેજી. ૨૦

ગંગા સ્નાન કરે નિલ ભાવે, ભગવત નામ ઉચ્ચારેજી; ૨૧
 સર્વ વાસના શાંત પમાડી, ધ્યાનમાં હરિને ધારેજી.
 એમ કરતાં થોડા દિવસમાં, મૂક્યો અન્નમેલે દેહજી; ૨૨
 વૈમાન લઈ વિષ્ણુગણ આવીયા, આવ્યા હુતા તેના તેહજી.
 અન્નમેલને કૃષ્ણપારષદે, એસાજો વિમાનેજી; ૨૩
 લઈ ગયા વૈકુંઠ વિષે, પ્રભુ પાસે બહુ સન્માનેજી.
 અન્નમેલને સારૂં મુક્તિ, કૃપા કરીને આપીજી; ૨૪
 સેહેજે નારાયણ નામ પ્રતાપે, અધ દુઃખ નાખ્યાં કાપીજી.
 શુકજી કહે હરિ નામનો મહિમા, એવો છે સાંભળ રાયજી; ૨૫
 સુત પુરાણીએ શૌનકાદિકને, પણ એ કહ્યો મહિમાયજી.
 પરિક્ષતે વળી શુકજીને પૂછ્યું, કોહો મુનિ જન તે વાતજી; ૨૬
 ધર્મદૂત ગયા યમ પાસે, ત્યાં થયું જેમ સાક્ષાતજી.
 નૃપનાં વચન સુણી શુકજી કહે, સાંભળ ભૂપ તું તેહજી; ૨૭
 ધર્મરાયની પાસે આવ્યા, દૂત વળ્યા ત્યાંથી જેહજી.
 દંડ પાશ તેણે ધર્મ પછાડ્યા, સમીપ ધર્મ નરેશજી; ૨૮
 આજ પછી અમો કયહું નહીં જઈએ, કરવા માંજો ક્લેશજી.
 શીદ અમોને મોકલીયા તમો, અન્નમેલને લેવાજી; ૨૯
 હુકમ તમારો ત્યાં નવ ચાલ્યો, તમો રાજ તે કેવાજી.
 અમો જઈ અન્નમેલને બાંધ્યો, સાંભળીએ નૃપ વાતજી; ૩૦
 ભય પામી એણે પુત્ર પોકાર્યો, જોઈ અમને સાક્ષાતજી.
 તે સુત નામ નારાયણ હતું, માટે નારાયણ ભાખ્યુંજી; ૩૧
 તે સુણી ચાર પુરુષ કોઈ આવ્યા, બંધન છોડી નાખ્યુંજી.
 કંઠ ગ્રહી કાઢ્યા બાહાર અમોને, આબરુ લીધી અમારીજી; ૩૨
 લેશ માત્ર તેણે નવ રાખી, આમન્યા ભૂપ તમારીજી.

૨૪ સારૂં-પ્રભુના જેવું જ રૂપ પ્રાપ્ત થાય અને સંસારથી છૂટી જવાય તે;
 મુક્તિ ચાર પ્રકારની છે: (૧) સાલોક્ય, (૨) સારૂં, (૩) સાયુજ્ય, અને (૪)
 સામીપ્ય. ૨૬ ધર્મદૂત-યમરાજના દૂતો. ૨૮ ધર્મ-(સં. ધર્મી જમીન) પૃથ્વી
 ઉપર. કયહું-કોઈ પણ ઠેકાણે. ૩૨ આમન્યા-મર્યાદા.

તે કહે સેહેજ નારાયણ કહેતાં, ગયાં એનાં સહુ પાપજી;
 ઝાઝી વાત તમને શું કહીએ, કહ્યા કઠોર જવાપજી. ૩૩
 આજ લગી અમો એમ જાણતા, જે તમો સર્વના રાયજી;
 દેખ્યું તમોથી તે મોટા, જેણે અમને કરી શિક્ષાયજી. ૩૪
 એવું હતું તારે શીઠ મોકલ્યા, ત્યાં અમને મહારાજજી;
 તમને પણ નીચા પાજ્યા, ને ગઈ અમારી લાજજી. ૩૫

વલણ

લાજ નવ રહી અમારી, અમો હાવાં કયહું જઈશો નહીં;
 કહ્યું દૂતે ધરમને, હવે અમને નવ કહેશો કંઈ. ૩૬

કડવું ૮ મું

રાગ મનગમતો

શુકજી કહે નૃપ સાંભળો, સુણ્યાં દૂત વચન;
 તે પ્રત્યે પછી બોલીયા, ત્યાંહાં ધરમ રાજન. શુકજી. ટેક ૧
 ધરમ કહે સુણો સહુ મળી, સુત માહારા વચન;
 ધીરા થાઓ મૂકા કોધને, કરો પ્રસન્ન વદન. શુકજી. ૨
 પુત્રભાવે નારાયણ કહ્યું, સુણી આવ્યા જે ચાર;
 તે તો હશે દૂત હરિતણા, નિશ્ચય કીધો વિચાર. શુકજી. ૩
 તેણે વાર્યાં તમને તે તણું, દુખ ધરશે ના ચિત્ત;
 તે તો મુને પણ શિક્ષાં કરે, એવા છે બળવંત. શુકજી. ૪
 તેણે કહ્યું તે વૃથા નહીં, તે કરે ના અન્યાય;
 જાણે વેદ ધર્મ શાસ્ત્રને, તે જે કરે તે ન્યાય. શુકજી. ૫
 હરિ નામે અધ સહુ બળ્યાં, ખરું તે વૃથા નહીં વચન;
 નામ માહાત્મ્ય અતિ ગૂઢ છે, શું જાણે અન્ય જન. શુકજી. ૬
 નારાયણ નામ માહાત્મ્યને, જાણીએ અમો બાર;
 કીયા કીયા તે સાંભળો, કરું નામ ઉચ્ચાર. શુકજી. ૭

બ્રહ્મા^૧, નારદ^૨, શિવજી^૩, તથા સનકાદિક^૪ જેહ;
 કપિલ^૫, વ્યાસ^૬, પ્રહ્લાદજી^૭, જનક^૮, ભીષ્મ^૯ છે તેહ. શુકજી. ૮
 બળિ રાજા^{૧૦}, શુકદેવજી^{૧૧}, ને અમો^{૧૨} એ બાર;
 એટલા જાણીએ માહાત્મ્યને, હરિ નામ ઉચ્ચાર. શુકજી. ૯
 તે તો અમોથી જાણે ધણું, એમાં નહીં સંદેહ;
 સદા શ્રીનાથ સમીપ રહે, વૃથા બોલે નહીં તેહ. શુકજી. ૧૦
 પરમેશ્વર જેના પતિ, સહુના અધિપત્ય;
 કાટી અનંત બ્રહ્માંડના, પ્રભુ અકળિત ગત. શુકજી. ૧૧
 સરવ વિધે સમ્રથ હરિ, જેહેનો મહિમા અપાર;
 રાજધિરાજ તેહ છે, કરે વેદ પોકાર. શુકજી. ૧૨
 શેષ શંકર વિધિ સરિખડા, એની આજ્ઞા આધીન;
 કાણુ માત્ર હું તે આગળે, જે બિચારો દીન. શુકજી. ૧૩
 એવું કહી હરિની સ્તુતિ, કરી ધરમ રાજન;
 પાણી જોડી પ્રણામ કરીને, કહ્યાં દીન વચન. શુકજી. ૧૪
 “શ્રી પ્રભુ દીનદયાળ છો, ક્ષમા કરો અપરાધ;
 અજ્ઞાની દૂત માહરા, તેણે કીધો બાધ. શુકજી. ૧૫
 દૂતના દોષ તે માહરા, તેમાં નહીં સંદેહ;
 તે તો મારી આજ્ઞાએ કરે, માટે ભૂલ્યો હું એહ. શુકજી. ૧૬
 મહિમા તમારો અનંત છે, કાઈ પામે નહીં અંત;
 એજ તમારા નામનું, છે અકળિત લગવંત.” શુકજી. ૧૭
 એમ સ્તુતિ બહુ વિધે કરી, કર્યાં કાટિ પ્રણામ;
 દૂત પ્રતિ પછી બોલીયા, વરણુવ્યું હરિ નામ. શુકજી. ૧૮

૮ અમો-ચમરાજ પોતે. ૧૦ તે તો-શ્રીવિષ્ણુના પાર્શ્વે જે અન્નમેષને છોડાવવા
 આવ્યા હતા તે. ૧૧ અધિપત્ય-અધિપતિ; માલિક. ગત્ય-ગતિ. ૧૨ સમ્રથ-
 સમર્થ; જોરાવર. રાજધિરાજ-રાજાઓના પાણુ રાજ; સર્વેશ્વર. ૧૩ તે આગળે-તે
 શ્રીહરિની આગળ. દીન-ગરીબ. ૧૭ એજ-(સં. એજસ) વીર્ય; તેજ; બળ. યસ્ય
 નામ મહદ્યજ્ઞઃ ઇતિ શ્રુતેઃ

- “અરે પુત્ર તમે કહો મુને, પૂછું છું તે સત્ય;
તે પુરુષની સામા તમે, બોલ્યા તો નથી અત્ય. શુકળ. ૧૯
- દંડવત કરવા તેને ઘટે, તે મોટા હરિજન;
ભાગ્ય તમારાં માનજો, તેનાં થયાં દરશન. શુકળ. ૨૦
- તમે આજ થકી કોઈ દિવસ, પણ જશો ના લાંહે;
અનાયાસ પણ ઉચરે, હરિ નામ કે બ્યાંહે. શુકળ. ૨૧
- શ્રી રામ કૃષ્ણ ગોવિંદ કહે, અથવા કહે ગોપાળ;
લાંહાં તમે રખે ઝાંખતા, નાસજો તત્કાળ. શુકળ. ૨૨
- શ્રી ગોપીજન વલ્લભ કહે, શ્રી ગોવરધન નાથ;
શ્રી વિઠ્ઠલ વાસુદેવ કહે, તેથી જોડજો હાથ. શુકળ. ૨૩
- પુરુષોત્તમ પરિબ્રહ્મ કહે, વા કહે ગોકુળેન્દ્ર;
તેને તમે ના બોલાવશો, કહે વૃંદાવનચંદ્ર. શુકળ. ૨૪
- કેશવ માધવ શ્રી હરિ, પ્રભુ નંદ કુમાર;
ગરુડધ્વજ કરુણાનિધિ, શ્રી જગદીશ મોરાર. શુકળ. ૨૫
- ધર્માદિક જે ઉચ્ચરે, હરિનાં જે નામ;
સ્વમ વિષે પણ ના જશો, તમે તેને ધામ.” શુકળ. ૨૬
- એવું સુણી દૂત બોલીયા, પ્રભુ સંદેહ છે એક;
સમજવી છેદન કરો, તે દષ્ટાંત વિવેક. શુકળ. ૨૭
- એક અચરજ અમને થાયે, પડતી નથી ગમ;
સંબંધ માત્રે શ્રદ્ધા વિના, નામ તારે તે કયમ. શુકળ. ૨૮
- એમ સુણી ધર્મ બોલીયા, ભાઈ સાંભળો વાત;
જીએ પ્રત્યક્ષ પ્રતાપ છે, રામ નામ વિખ્યાત. શુકળ. ૨૯
- જ્ઞાન ભાવનું કારણ નથી, એ તો વસ્તુનું માહાત્મ્ય;
ભેદ નથી નામ રૂપમાં, નામ એ જ પરમાત્મ. શુકળ. ૩૦

૨૨-૨૬ કાશી ખંડમાં ગોવિન્દ માધવ મુકુન્દ હરે મુરારે ધર્માદિ હરિનામ ગણાવેલાં છે.
૨૮ સંબંધમાત્રે-માત્ર નામ ઉચ્ચારણથી શ્રીહરિ સાથે સંબંધ થવાથી. ૩૦ ભેદ
નથી નામરૂપમાં-નામમાં અને તે જેનું નામ છે તેના સ્વરૂપમાં કોઈ ભેદ નથી;
બંને એક જ છે.

સંબંધ માત્રેથી ક્યમ તરે, તમે પૂછ્યું જોહ;
 આશ્ચર્ય એમાં છે કશું, જુઓ દૃષ્ટે તેહ. શુકળ. ૩૧
 પાપાણુ બુડે બોલે સદા, જોહેનો એહ સ્વભાવ;
 તે તર્યાં ને તાર્યાં અન્યને, તેને ક્યાં હુતો ભાવ. શુકળ. ૩૨
 જડને તાર્યાં તો ચેતન તરે, તેમાં શી અધિકાર્ધ;
 કેશવ નામ બરાબરી, કોઈ છે નહીં ભાઈ. શુકળ. ૩૩
 શ્યામ થકી પણ નામનો, મહિમા છે અપાર;
 શ્યામ રૂપે કોઈ કોઈ તર્યું, નામથી સંસાર. શુકળ. ૩૪
 શેષ એ નામ સદા જપે, જપે નારદ નામ;
 ધ્રુવ પ્રહ્લાદ આદે અનેકનાં, સર્વાં હરિ નામે કામ. શુકળ. ૩૫
 મુક્તામાળા હનુમાનજી, ફેડી જોતાં શ્રી રામ;
 પ્રભુ પ્રસાદી અમૂલ્ય પણ, ન દીઠું હરિનું નામ. શુકળ. ૩૬
 સમ વિભાગે ત્રણ લોકમાં, વેહેંચું રામચરિત્ર;
 રામ વરણુ બે અંતે વધ્યા, તે લીધા શિવજી પવિત્ર. શુકળ. ૩૭
 તેજ બે અક્ષર નામના, રટે નિશદિન આપ;
 આનંદરૂપે પોતે થયા, ટાળે જગના તાપ. શુકળ. ૩૮

૩૨ બુડેબોળે-પોતે બુડી જાય અને બીજને પણ બુડાડે. રામાવતારમાં લંકા
 જવા સમુદ્ર ઉપર પથર તારી પાળ બાંધી હતી, જે અદ્વાપિ રામનો સેતુ કહેવાય
 છે. એ કથા પ્રસિદ્ધ છે. ૩૪ શ્યામ-શ્રીકૃષ્ણ ભંગવાન. પ્રત્યક્ષ શ્રીકૃષ્ણથી તો કોઈ
 કોઈ તર્યાં છે, પણ તેના નામથી તો આખો સંસાર તરે છે. નામનો મહિમા વર્ણવતાં
 કહ્યું છે કે,

નામૈવ તવ ગોવિન્દ નામ તત્ત્વશતાધિકમ્ । દદાત્યુચ્ચારણાન્મુક્તિં વિનાપ્યષ્ટાઙ્ગયોગિતામ્

૩૬ શ્રી રામચંદ્રજીએ હનુમાનજીને મોતીની માળા પ્રસાદી તરિકે બક્ષિસ આપી,
 પણ હનુમાનજીને તો માયિક વસ્તુઓ બધી નકામી હતી તેથી દરેક મોતી તેમણે
 વાંદર સ્વભાવે દાંતવતી ફેડી ફેડીને જોયું કે તેમાં 'રામ' નામ છે કે નહિ, અને એમ
 બધાં મોતી ફેડીને રામનામ વખર અસાર જાણીને ફેંકી દીધાં. ૩૮ 'રામ' નામના બે
 અક્ષરનો જપ કરવાથીજ શિવજી આનંદરૂપ થઈ જગતના તાપ મટાડે છે.

કાશીમાં શંકર સહુને, દે મંત્ર તારક જેહ; શુકળ. ૩૯
 મુક્તિ આપે મહા દુષ્ટને, તે હરિ નામ છે એહ.
 નામ થકી નામી મળે, નામીથી નહીં નામ; શુકળ. ૪૦
 રૂપ તે નામ આધીન છે, સરે નામથી કામ.
 સેહેજ નારાયણ જોલતાં, તથો દુષ્ટ સંસાર; શુકળ. ૪૧
 ભાવે રટે કૃષ્ણ તે તણા, ભાગ્યનો નહીં પાર.
 જીઓ મૂરખપણું જીવનું, મૂકીને મળ્યું રત્ન; શુકળ. ૪૨
 કોડી મળવાને કારણે, કરે કોડી પ્રયત્ન.
 કૃષ્ણ કેહેતાં શ્રમ થાયે નહીં, નવ લાગે દામ; શુકળ. ૪૩
 વાર ના લાગે પક્ષકની, સહુ સુખનું ધામ.
 જિહ્વા પોતાને સ્વાધીન છે, રહેજે લેવાય નામ; શુકળ. ૪૪
 અન્યનું કામ પડે નહીં, તોહે ન કરે એ કામ.
 નિસરણી વૈકુંઠની, હરિ નામ કેહેવાય; શુકળ. ૪૫
 મળી તેહેને મૂકી વૃથા, કરે અવર ઉપાય.
 માથે શત્રુ ફરે મારવા, મૃત્યુ જાણે છે સત્ય; શુકળ. ૪૬
 તે સમે અમૃત આવી મળ્યું, પીએ નહીં દુરમત્ય.
 નામ સુરજ નામ ચંદ્રમા, નામ અગ્નિ સ્વરૂપ; શુકળ. ૪૭
 કલ્પ વૃક્ષ કૃષ્ણ નામ છે, સહુ વિધિ સુખરૂપ.

૩૯ શ્રીરામાય નમઃ એ બક્ષરી (૭ અક્ષરનો) તારક મંત્ર કેહેવાય છે, અને તેને માટે શિવજી પોતે જ કહે છે કે:-

અહો ભવન્નામ જપન્કૃતાર્થો વસામિ કારય્યામનિશં ભવાન્ચા ।

મુમૂર્ષમાણસ્ય વિમુક્તયેઽહં દિશામિ મન્ત્રં તવ રામનામ ॥ (કાશીખંડ)

૪૦ નામી-જેનું નામ હોય તે નામવાળો પુરુષ. ૪૧ દુષ્ટ-પાપી (અબ્જમેલ). ૪૨ જીવનું મૂર્ખપણું કેટલું છે કે તે રત્ન મળ્યું છે તેને ફેંકી દઈને કોડી મેળવવાને મહા પ્રયત્ન કરે છે. અર્થાત્ શ્રીહરિનું નામ હાથમાં આવ્યું છે, તે છોડી દઈને તેના સ્વરૂપને શોધવા જાય છે. ૪૬ દુરમત્ય-દુર્ભતિ; નહારી ખુદ્દિવાળો. કાળરૂપી શત્રુ અને હરિનામરૂપી અમૃત સમજવું.

તરણિરૂપે ટાળે તિમિરને, ઇંદુ રૂપે ત્રિતાપ;
 વહ્નિરૂપે ચતુરવિધિતણા, નામ બાળે છે પાપ. શુકળ. ૪૮
 મન વાંછિત આપે કામના, થઇને સુરતરુ રૂપ;
 જપક જનને કાટી વિધે, સુખ આપે અનૂપ. શુકળ. ૪૯
 તેજ મહા દુઃખ જાણવું, મોટો તેજ અન્યાય;
 મોટું લાંછન માથે તેહ છે, હાની પણ તે કેહેવાય. શુકળ. ૫૦
 અમંગળ તેજ વિભ્રમપણું, તે સમો દુઃખદાય;
 કૃષ્ણ કીર્તન વિના જે ધડી, પણ ક્ષણું વહી જાય. શુકળ. ૫૧
 તેજ મોટો મહોચ્છવ લહો, તેજ લાભનું ધામ;
 તેજ માહા દાન દેય જે, ક્ષણ જપાયું હરિ નામ. શુકળ. ૫૨
 નારદજી પ્રત્યે શ્રી મુખે, શ્રી હરિ કહ્યું જેહ;
 અર્થ કહું તે વચનનો, સાંભળો સહુ તેહ. શુકળ. ૫૩
 વૈકુંઠે હું વસતો નથી, ના યોગી ઉર માંલ;
 ભક્ત મારા ગુણ ગાય છે, ઉભો રહું છું હું સાંલ. શુકળ. ૫૪
 દંડ મારો તે ઉપર નહીં, જે મુખે હરિ ગાય;
 પાપ કદાપિ તે કરે, તોહો નામે મૂકાય. શુકળ. ૫૫

૪૮ તરણિ-સૂર્ય. ઇંદુ-ચંદ્ર. ત્રિતાપ-આધિ, વ્યાધિ ને ઉપાધિ; અથવા આધિ-ભૌતિક, આધિદૈવિક અને આધ્યાત્મિક એ ત્રણ પ્રકારના તાપ-દુઃખો. ચતુર્વિધ-ચાર પ્રકારનાં. ચાર પ્રકારનાં પાપ તે કાયિક, વાચિક, માનસિક, અને સાંસર્ગિક.
 ૪૯ કામના-ઇચ્છા. સુરતરુ-કલ્પવૃક્ષ. જપક-જપ. કરનાર. ૫૦-૫૧ કૃષ્ણકીર્તન વિના જે ધડી, પણ, અને ક્ષણ વહી જાય, તેજ મહા દુઃખ, મોટો અન્યાય, મોટું લાંછન, મહાહાનિ, અમંગળ, વિભ્રમપણું, અને દુઃખદાયક વખત જાણવો. પાંડવગીતામાં પણ વચન છે કે, સ જ્ઞાનિઃ સ મહચ્છિદ્રમ્ વગેરે. ૫૨ એથી જે ક્ષણે હરિનામ જપાયું તે મહોચ્છવ વગેરે જાણવું. મહોચ્છવ-(સં. મહોત્સવ) મોટો ઉત્સવ. દેવ-દાનમાં આપવા લાયક વસ્તુ. ૫૪ વિષ્ણુપુરાણમાં નારદ પ્રત્યે શ્રી ભગવાને એમ જ કહ્યું છે. નાહં વસામિ વૈકુંઠે યોગિનાં હૃદયે ન ચ | મદ્રક્તા યત્ર ગાયન્તિ તત્ર તિષ્ઠામિ નારદા ||
 ૫૫ તે, મારું નામ જપનાર, કદાપિ પાપ કરે નહિ; છતાં કરે તો પણ મારું નામ લેવાથી તે મુક્ત થઈ જાય છે. તોહો-તોપણ.

નામ ભરોસા જાણીને, કરીએ નહીં દોષ;
 ખળને કૃપા ના મન કરે, આવે મનમાં રોષ. શુકળ. ૫૬
 ગૃહ કારજ કરતો થકા, કૃષ્ણ કહેતો હોય;
 તો તેને કર્મ લેપે નહીં, જેમ વારિજ તોય. શુકળ. ૫૭
 કૃષ્ણ કૃષ્ણ સદા જે રટે, તે કૃષ્ણની દેહ;
 જે વસ્તુ અગ્નિને મળે, થાય અગ્નિ તેહ. શુકળ. ૫૮
 નામ પોતાનું સાંભળી, હરિ આવે છે ધાર્ધ;
 “શું આપું? શું કરું એને?” એવા જાત છે મ્હોવાર્ધ. શુકળ. ૫૯
 શ્રી કૃષ્ણ કીરતન જે કરે, તે સદા છે પાવન;
 પવિત્ર કરે અન્ય પ્રાણીને, જેને દે દરશન. શુકળ. ૬૦

વલણ

દરશન દેઈ પાવન કરે, હરિનામના રટનારે;
 ધર્મ કહે ક્યાં લગી કહું, પ્રભુ નામ માહાત્મ્ય અપારે. શુકળ. ૬૧

કડવું ૯ મું

રાગ માલકોશ

શુકળ કહે સાંભળ રે રાજ, પરિક્ષત પુણ્ય પવિત્રજ;
 ધર્મ નૃપે પણ નામ વખાણ્યું, તે કહું તુજને ચરિત્રજ. ૧
 નિશ્ચે જાણજો હું પણ કહું છું, સર્વ સાર હરિ નામજ;
 વિનાશ્રમે સુખ સહુ વિધિ આપે, મેળવે સુંદર શ્યામજ. ૨
 અન્ય યુગે તો અન્ય સાધન પણ, ફળતાં એ સાચી વાતજ;
 તે કાઢનું બળ કળિમાં નવ ચાલે, નામ ફળે સાક્ષાતજ. ૩

૫૭ વારિજ-કમળ. તોય-પાણી. જેમ કમળને પાણીમાં રહેવા છતાં પાણી અડતું નથી, તેમ જે માણસ સંસારમાં રહી ધરકામ કરતો થકા કૃષ્ણ નામ લેતો હોય, તેને કર્મનો લેપ લાગતો નથી. ૫૮ કૃષ્ણની દેહ-કૃષ્ણસ્વરૂપ જ. પાંડવગીતામાં પણ કહ્યું છે કે,

કૃષ્ણે રતા કૃષ્ણમનુસ્મરન્તિ રાત્રૌ ચ કૃષ્ણં પુનરુત્થિતા ચે ।

તેઽભિન્નદેહા પ્રવિશન્તિ કૃષ્ણં હવિર્યથા મંત્રહુતં હુતાશે ॥

કળિકાળ રૂપી આશુચ પજું, કાઈ ધર્મનો નહીં અધિકારજી;
 અડે નહીં સૂતક કૃષ્ણ નામને, કરીએ સુખે ઉચ્ચારજી. ૪
 સત યુગે જે ફળ ધ્યાનથી થાતું, ત્રેતામાં યજ્ઞથી જેહજી;
 દ્વાપરે જે પૂજન થકી, કળી કૃષ્ણકીરતનથી થાય તેહજી. ૫
 સર્વ ધર્મ સાધન રહિત હોયે, જે કથે કૃષ્ણનું નામજી;
 શ્રી કૃષ્ણની પદવી તે પામે, ધર્મ અર્થ ને કામજી. ૬
 કૃષ્ણતણું કીર્તન જેને મુખ, કળિમાં તે જ કૃતારથજી;
 કહે કૃષ્ણ ને અન્યને કેહેવરાવે, તે જ મોટો પરમારથજી. ૭
 હરિ નામ ને હારિ નામ, હરિ નામ મારું જીવનજી;
 અન્ય ગતિ નથી નથી નથી કળિમાં, એ વેદ વ્યાસ વચનજી. ૮
 વેલુ પીલતાં જે તૈલ નીકળે, જળ મથે નવનીત ન હોયજી;
 પણ કેશવ કીર્તન વિના કળીમાં, તરે નહીં ભવ કોયજી. ૯
 મોટો ભાગ્યશાળી સહુકોથી, જાણો કળીનો જનજી;
 માહા દુર્લભ હરિ સેહેજ નામ, સ્મરણ થકી દે દરશનજી. ૧૦
 ક્યાંહાં લગી કહું હરિ નામનો, મહિમા કેહેતાં ન આવે પારજી;
 શેષ સદા એ સહસ્ર રસનાથી, કથે તોએ કેહે છે અપારજી. ૧૧

૪ આશુચ-આશૌચ; સૂતક. ૫ શ્રીમદ્ભાગવત એકાદશસ્કંધમાં જનક વિદેહી
 પ્રતિ નવયોગેશ્વરનું વચન છે કે.

કૃતે ચ ધ્યાયતો વિષ્ણુસ્ત્રેતાયાં યજતો મર્લૈઃ ।

દ્વાપરે પરિચર્યાયૈઃ કલૌ કેશવકીર્તનાત્ ॥

૬ શ્રીપુરુષોત્તમ સહસ્રનામમાં પણ કહ્યું છે કે,

સર્વસાધનવિનિર્મુક્તઃ સર્વસાધનવર્જિતઃ ।

૮ પાંડવગીતામાં પણ કહ્યું છે,

હારેર્નામૈવ નામૈવ નામૈવ મમ જીવનમ્ ।

કલૌ નાસ્ત્યેવ નાસ્ત્યેવ નાસ્ત્યેવ ગતિરન્યથા ॥

૯ વેલુ-રેતી. નવનીત-માખણ. ભવ-સંસાર. ૧૧ એ સહસ્ર-એ હજાર.
 રસના-જમ. શેષ નારાયણને હજાર મુખ છે, અને દરેક મુખમાં બધાં જાણે જમ છે, તેથી
 એ હજાર કહી.

અવનિરજકણ વર્ષાધારા વળી, તારા મંડળ છે અનંતજ; ૧૨
 તેનું પણ કોઈ લેખું કરે, નામ મહિમા પોહોંચે ના ચંતજ.
 શુકજ કહે પુછ્યો પ્રશ્ન તમે નૃપ, તેહેને ઉત્તર એહજ; ૧૩
 કૃષ્ણ નામ મહિમા છે અપરમિત, નિશ્ચે નહીં સંદેહજ.
 સત્ય છે સત્ય છે સત્ય કહું છું, હરિનામ મોટું સત્યજ; ૧૪
 સાર સરવ સિદ્ધાંત તણો, એમ કહે મુજ મત્યજ.
 શ્રીકૃષ્ણ શ્રીકૃષ્ણ શ્રીકૃષ્ણ શ્રીકૃષ્ણ, સ્નેહ સહિત કહો સર્વજ; ૧૫
 ત્રણ વસ્તુને તજજો તતક્ષણ, અવિશ્વાસ, દ્રોહ, ગર્વજ.
 શ્રીહરિ શ્રીગુરુ ભગવદી બ્રાહ્મણ, તેશું રાખજો ભાવજ; ૧૬
 નિંદા અરિધ્યા કોઈની ના કરશો, લહેશો પરમ પદ લ્હાવજ.
 સંવત અષ્ટાદશ ત્રેસઠમાં, માસ ભાદ્રપદ સારજ; ૧૭
 શુકલ પક્ષ શુભ તિથિ પૂર્ણિમા, શતભિષા બુધવારજ.
 પૂરણ કથા તે દિવસે થઈ છે, શ્રી ગુરુ કૃષ્ણ કૃપાયજ; ૧૮
 અનંતમેલનું આખ્યાન કર્યું એ, મહદ પુરુષ આજ્ઞાયજ.
 શ્રી હરિ નામ માહાત્મ્ય જેમાં, વર્ણવ્યું શ્રી ભાગવત અનુસારજ; ૧૯
 અન્ય પુરાણનાં વચન થકી પણ, પુષ્ટિ કરી નિરધારજ.
 ચોપાઈ ચતુર અષ્ટોત્તર શતનું, પ્રમાણ કર્યું શુભ સારજ; ૨૦
 પરમ પુનિત પ્રતિપદ પરબ્રહ્મ, આખ્યાન કર્યું ઉચ્ચારજ.
 મહા રુદ્રદેહા શ્રી નર્મદા, ઉત્તર તટની સમીપજ; ૨૧
 રેવોરીસંગમ દક્ષણ પ્રાગને, તીર જ્યાં ક્ષેત્ર અધિપજ.

૧૨ અવનિરજકણ-પૃથ્વીનાં રજકણો, પરમાણુઓ. વર્ષાધારા-વર્ષાદની ધારાઓ. ચંત-ચિત્ત. લેખું-ગણતરી. પૃથ્વીના રજકણ, વર્ષાદની ધારાઓ, અને તારા મંડળની કોઈ ગણતરી કરી શકે; પણ હરિનામના મહિમાની ગણતરી થઈ શકે નહિ. ૧૬ અસ્થિ-દુર્બા; અદેખાઈ. લહેશો-અનુભવશો. ૧૭ શતભિષા-એ નામનું નક્ષત્ર. ૧૮ મહદ-પુરુષઆજ્ઞાય-કોઈ મહાપુરુષની આજ્ઞાથી આ અનંતમેલનું આખ્યાન કર્યું છે. ૨૦ આ ગ્રંથનું પ્રમાણ કવિ ચારસો આઠ ચોપાઈ જેટલું આપે છે. પુનિત-પવિત્ર. પ્રતિપદ-દરેક ચરણમાં. ૨૧ રુદ્રદેહા-નર્મદા નદી. (શંકરના દેહમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી માટે અથવા શંકરના દેહરૂપ જ હોવાથી). રેવોરીસંગમ-જ્યાં રેવા એટલે નર્મદા અને ચોર નદીના

ચંડી ગ્રામ છે નામ જ્યાંહાં, શેષશાયી પ્રભુ વાસજી;
 ગુર્જર દેશ વિષે તે પુરીમાં, વસે કવિ કૃષ્ણનો દાસજી. ૨૨
 શ્રીમંત લટ શુભ વંશ વિષે, સુત પ્રભુરામનો કાઢાવેજી;
 વલ્લભી વૈષ્ણવ લટ દયાશંકર, નામે સરવ યોલાવેજી. ૨૩
 જ્ઞાતિ નાગર સાઠોદરો બ્રાહ્મણ, તેણે શ્રીનાથ કૃપાયજી;
 એ ચરિત્ર મહા પવિત્ર રચ્યું, લણી કૃષ્ણ નામ મહિમાયજી. ૨૪
 એ કથા સદા જે કહે અવિલોકે, ને શિખે સાંભળે ગાયજી;
 મનવાંછિત ફળ તે જન પામે, પ્રસન્ન થાય જદુરાયજી. ૨૫
 ધર્મ અર્થ ને કામ મોક્ષ પણ, દુર્લભ છે નહીં તેનેજી;
 આ આખ્યાનનું શ્રવણ કરીને, હરખ આવશે જેનેજી. ૨૬
 સર્વ ધર્મ સહુ સાધનનું ફળ, શ્રમ પાપે તેને થાયજી;
 પરમ પવિત્ર શ્રી કૃષ્ણનું, નામ મહિમા જે ગાયજી. ૨૭
 દાસ દયાને દયા કરી શ્રી પ્રભુ, આપો નામ આસક્તિજી;
 દૃઢ વિશ્વાસ અચળ સાધુની સંગત, પ્રેમ લક્ષણા લક્તિજી. ૨૮
 પૂરણ થયું આખ્યાન સર્વ કાઈ, શ્રોતા શ્રી હરિ યોલોજી;
 કરો સદા શ્રી કૃષ્ણની સેવા, પ્રેમ મગ્ન થઈ ડોલોજી. ૨૯

વલણ

પ્રેમ મગ્ન થઈ ડોલજો, રટજો મુખે કૃષ્ણ નામ રે;
 સત્ય દયાશંકર કહે, સત્રથ સુંદર શ્યામ રે. ૩૦
 ઇતિ શ્રીમદ્ભાગવતે પદ્મમસ્કંધે લખેલું અન્નમેલ આખ્યાન સંપૂર્ણ

સંગમ થાય છે ત્યાં એ દક્ષિણ પ્રયાગ ક્ષેત્ર કહેવાય છે. ક્ષેત્રઅધિપ-બધા તીર્થ ક્ષેત્રોનો રાજ; મોટામાં મોટું તીર્થક્ષેત્ર. ૨૨ ચંડીગ્રામ-ચાંડોદ ગ્રામ. ૨૫ અવિલોકે-અવલોકન કરે; વાંચે. ૨૮ નામઆસક્તિ-પ્રભુના નામ સ્મરણ ઉપર પ્રેમ.

શ્રી કૃષ્ણનામ માહાત્મ્ય મંજરી

મંગળાચરણ

દુહા

શ્રી ગુરુ ગીરધરલાલ પદ-પંકજ કરું પ્રણામ;
કૃષ્ણનામ મહિમા કરું, કાંઈએક અતિ અભિરામ.

છંદ રસાવલ

શ્રી કૃષ્ણનામ ચિંતામણિ, ચિંતિત ફલદાયક;
નપક જનની જનક, અધિક હિત કરવા લાયક. ૧
કૃષ્ણનામ મહાપાપ, ચતુરવિધ તણાં પ્રભળે;
કૃષ્ણનામ ત્રિતાપ, સમૂળાં તુરત જ ટાળે. ૨
કૃષ્ણનામથી ટળે, અમિત વિધિના વપુ વ્યાધિ;
કૃષ્ણનામથી કલેશ, મટે સહુ મનની આધિ. ૩
કૃષ્ણનામથી કાલાદિક, ભય કંપી નાશે;
કૃષ્ણનામથી અખિલ, અવિદ્યા સૈન્યા ત્રાસે. ૪
સંચિત ક્રિયમાણુ પ્રારબ્ધ, અધ મટે હરિ નામે;
દેવ પિતૃ ઋણુ મનુષ્ય ધૂટે, શુભ સ્મૃતિ સ્થામે. ૫

મંગળાચરણ:-પદપંકજ-ચરણકમળ. અભિરામ-સુંદર. આ દુહામાં કવિ પોતાના ગુરુ શ્રી ગિરધરલાલજી મહારાજના ચરણકમળને પ્રણામ કરે છે. ૧ નપક-નપ કરનાર, શ્રીકૃષ્ણ નામનો જપ કરનાર. ૩ વપુ-શરીર. આધિ-મનના રોગ. ૪ અખિલ-તમામ. અવિદ્યા-માયા; અજ્ઞાન. સૈન્યા-સેના; લશ્કર. ૫ સંચિત ક્રિયમાણુ અને પ્રારબ્ધ એ ત્રણ પ્રકારનાં કર્મ છે. અનેક પૂર્વ જન્મનાં જે કરેલાં શુભાશુભ કર્મો ભેગાં થયેલાં હોય તે સંચિત; તેમાંથી આ જન્મમાં ભોગવવાને માટે જે નિર્માણ થયેલાં હોય તે પ્રારબ્ધ; અને આ જન્મમાં જે કર્મો કરાય છે તે સંચિતમાં વધારો કરનાર છે તે ક્રિયમાણુ. એ ત્રણે પ્રકારનાં કર્મોમાં થયેલાં પાપ શ્રીહરિનાં નામ સ્મરણથી મટી જાય છે. ઋણુ એટલે દેવાં પણ ત્રણ જાતનાં છે.

કૃષ્ણનામે કલેશ, આપદા સધળી વામે;	
કૃષ્ણનામથી અશુભ, ઉદાસી પ્રલ્લે પામે.	૬
કૃષ્ણનામ મહા દુષ્ટ સ્વભાવ જનિત દુઃખ મેટે;	
કૃષ્ણનામથી સકલ માંગલિક વસ્તુ ભેટે.	૭
કૃષ્ણનામથી અહંમમ પ્રપંચ પ્રીતિ ભાગે;	
કૃષ્ણનામથી નટવર નંદકુંવર લેહે લાગે.	૮
કૃષ્ણનામથી કૃષ્ણનામ પર ઉપજે પ્રીતિ;	
કૃષ્ણનામથી સદૃશ અવસ્થા જે ગર્ધ વીતી.	૯
કૃષ્ણનામથી અખંડ શ્રીજી સેવા ભાવે;	
કૃષ્ણનામથી પરાભક્તિ પુરુષોત્તમ આવે.	૧૦
કૃષ્ણનામ નિત્ય કૃષ્ણસંગીનો સંગ મેલાવે;	
કૃષ્ણનામ નિત્ય કૃષ્ણકેલીની મધ્ય ભેળાવે.	૧૧
કૃષ્ણનામથી કૃષ્ણ રુચે તેવા ગુણ આપે;	
કૃષ્ણનામથી કૃષ્ણધર્મના સમ શુદ્ધિ વ્યાપે.	૧૨
કૃષ્ણનામ મદ કામ ક્રોધ બલ લોભ નસાડે;	
કૃષ્ણનામ મત્સર મોહને નાશ પમાડે.	૧૩
કૃષ્ણનામ સાહુ વિષય વાસના વિષ કરી નાખે;	
કૃષ્ણનામ બલ અખિલ વિશ્વ ઇશ્વર સમ ઝાંખે.	૧૪

એક દેવજાત તે દેવોનું અર્ચનપૂજન યજ્ઞયાગાદિ કરવાથી મટે છે, બીજું પિતૃજાત તે શ્રાદ્ધ અને પિતૃતર્પણ વગેરે કરવાથી મટે છે, અને ત્રીજું મનુષ્યજાત તે પુત્રોત્પત્તિ કરી વંશની વૃદ્ધિ કરવાથી તથા અતિથિસહાર અને મનુષ્ય જાતિને મદદ કરી તેમનાં દુઃખ મટાડવાથી મટે છે. પણ ફક્ત પ્રભુ નામનું સ્મરણ કરવાથી એ ત્રણ જાતથી મુક્ત થવાય છે. ૭ મેટે-મટે. ભેટે-મળે. ૮ અહંમમ-હું અને મારું એવી સંસારીની ભાવના. પ્રપંચ-સંસાર. ૧૦ પરાભક્તિ-શ્રીકૃષ્ણ ઉપર અનન્ય ભક્તિ. ૧૧ કૃષ્ણસંગી-શ્રીકૃષ્ણના ભક્ત. કૃષ્ણકેલી-શ્રીકૃષ્ણની ક્રીડા; રાસલીલા. ૧૨ કૃષ્ણરુચે તેવા-શ્રીકૃષ્ણના ઉપર પ્રીતિ ઉત્પન્ન થાય તેવા. કૃષ્ણ ધર્મ-શ્રીકૃષ્ણની ધર્મશા. ૧૪ કૃષ્ણનામ બલ-શ્રીકૃષ્ણ નામના બળવડે કરીને. ઝાંખે-નુએ.

કૃષ્ણનામથી અધમ થાય વૈકુંઠ પદ વાસી;	
કૃષ્ણનામથી મુક્તિ ચાર માયા પણ દાસી.	૧૫
કૃષ્ણનામથી કૃષ્ણ વસે નિત્ય હૃદયા રંગે;	
કૃષ્ણનામથી રક્ષક હરે સુદર્શન સંગે.	૧૬
કૃષ્ણનામે નવ ગ્રહ નિત્ય ચરણે શીર નામે;	
કૃષ્ણનામથી શત્રુ સર્વે પ્રાણે પામે.	૧૭
કૃષ્ણનામથી અવળું તે પણ સવળું થાયે;	
કૃષ્ણનામથી અખિલ વિશ્વ વલ્લભ થઈ જાયે.	૧૮
કૃષ્ણનામથી બ્રહ્માદિક સુર સહુ પૂજે;	
કૃષ્ણનામથી પ્રેત પિશાચ અસુર ગણ ધ્રુજે.	૧૯
કૃષ્ણનામથી સકલ ધર્મ સહુ સાધનનું ફળ;	
કૃષ્ણનામથી મહા અધર્મ તતક્ષણ હોયે નિર્મળ.	૨૦
કૃષ્ણકીર્તની સકલ તીર્થને પાવન કર્તા;	
કૃષ્ણકીર્તની ગંગાદિ સરિતા અધ હર્તા.	૨૧
કૃષ્ણનામથી વિદ્ય વિપત્તિ કરે પલાયન;	
જન્મ મરણ ભવરોગ હરે હરિનામ રસાયન.	૨૨
કૃષ્ણનામ અહિ વૃશ્ચિક વ્યાધ ચોર ભય ટાળે;	
કૃષ્ણનામ ભ્રમ કુતર્ક સંશય સહુ દુઃખ બાળે.	૨૩
કૃષ્ણનામ દુઃસ્વપ્ન વ્યસન કુસંગ મટાડે;	
કૃષ્ણનામ સુખ સકલ મનોરથ પૂરા પાડે.	૨૪
કૃષ્ણનામથી પુત્રકલત્રાદિક દુઃખ જાયે;	
કૃષ્ણનામથી અચલ લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિ થાયે.	૨૫

૨૪ દુઃસ્વપ્ન-નઠારાં સ્વપ્નો આવવાં તે. ૧૫ મુક્તિ ચાર-ચાર પ્રકારની મુક્તિ:-સાસ્ત્રીય, સાયુજ્ય, સાલોક્ય, અને સામીપ્ય. ૧૬ સુદર્શન-ભગવાનનું આયુધ સુદર્શન ચક્ર. ૧૭ પ્રાણે-પરાજય, હાર. ૧૮ વલ્લભ-વહાણું, પ્રિય. ૨૧ કૃષ્ણ કીર્તની-શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનું કીર્તન કરનાર, વિષ્ણુનો ભક્ત. ૨૩ અહિ-સાપ. વૃશ્ચિક-વિષી. વ્યાધ-વાધ. કુતર્ક-ખોટાખોટા તર્કો. ૨૫ કલત્ર-ઝો.

કૃષ્ણનામમાં યોગયજ્ઞ વૈરાગ્ય જ્ઞાન છે;	
જપ તપ તીરથ ધરમ વ્રત ધ્યાન દાન છે.	૨૬
કૃષ્ણનામને કૃણે વેદ ચારે ઉચ્ચારે;	
કૃષ્ણનામ એકાતેર શત પૂર્વજ તારે.	૨૭
કૃષ્ણનામ ઈંદ્રિ વણુજીતે કૃષ્ણ પમાડે;	
કૃષ્ણનામ મહાકષ્ટ વિપેથી તત્ક્ષણ કાઢે.	૨૮
કૃષ્ણનામ જપ કરતાં કરે સદનનો ધંધો;	
તે તો નિર્મળ રહે થાય નહિ યમકર બંધો.	૨૯
કૃષ્ણકીર્તને કૃષ્ણ રહે હિભા નિત પાસે;	
ફરતા પૂઠળ ફરે ભક્ત પદરજની આશે.	૩૦
કૃષ્ણનામથી વલ્લભ કૃષ્ણ કૃષ્ણને વલ્લભ;	
કૃષ્ણનામથી સરવ સુગમ કરું પણ નહિ દુર્લભ.	૩૧
કૃષ્ણનામથી કૃષ્ણ રાધિકા અતિશે રાજી;	
કૃષ્ણનામથી જ્યહાં જાય ત્યાં જીતે બાજી.	૩૨
કૃષ્ણનામથી સર્વ નમે જગમાં જશ આપે;	
કૃષ્ણનામથી શ્રાપ ન લાગે જો કોઈ શ્રાપે.	૩૩
કૃષ્ણ નામથી કંઠણ અંક ભુંસાય ભાલથી;	
દુર્ગતિ નહિ યમદંડ સ્વપ્ન પણ જપે ગોપાલથી.	૩૪

૨૭ કૃષ્ણ નામના ઉચ્ચારણના કૃણથી જ ચારે વેદના ઉચ્ચાર થઈ શકે છે. એકાતરશત પૂર્વજ-આપણી પૂર્વે આપણા વંશમાં ઉત્પન્ન થઈ ગયેલા ૧૭૧ પૂર્વજો. ૨૮ ઈંદ્રિવણુજીતે-ઈંદ્રિયોને જીત્યા વગર; યોગ સાધ્યા વગર. ૨૯ સદન-ધર. યમકર બંધો-યમરાજના હાથમાં બંધીવાન. ૩૦ પદરજ-પગની ધૂળ. ભગવાન પોતાના ભક્તના પગની ધૂળની આશાએ ભક્તોની પાછળ ફરતા ફરે છે. ભક્તિનો કેટલો બધો મહિમા! ૩૧ વલ્લભ.....વલ્લભ—ભક્તને કૃષ્ણ વહાલા છે અને કૃષ્ણને ભક્ત વહાલો છે, એમ કહેવાનું તાત્પર્ય છે. ૩૩ શ્રાપ-શાપ. ૩૪ કંઠણ અંક ભુંસાય ભાલથી-કપાળમાં વિદ્યાતાએ નસીબના ખરાબ અંક લખેલા હોય તે પણ ભુંસાઈ જાય, અર્થાત્ ખરાબ નસીબ હોય તે બદલાઈને સારું થઈ જાય; દુઃખ હોય ત્યાં સુખ થઈ જાય. જપે ગોપાળથી-ગોપાળના જપથી.

કૃષ્ણનામથી અષ્ટ પ્રહર રહે આનંદે મન;	
કૃષ્ણનામથી પતિત પાવન કરે દર્શ દર્શન.	૩૫
કૃષ્ણનામથી સકળ ભોગ સદન સુખરાશિ;	
કૃષ્ણનામથી જહાં વસે ત્યાં પ્રયાગ કાશી.	૩૬
કૃષ્ણનામથી અપકીર્તિ શુભ કીર્તિ થાયે;	
કૃષ્ણનામથી સકલ શોક સહેજે સમી જાયે.	૩૭
કૃષ્ણનામથી અષ્ટ મહાસિદ્ધિ નવનિધ રહે હાજર;	
કૃષ્ણનામથી અખિલ અમંગલ કંપે થરથર.	૩૮
કૃષ્ણનામથી ચાર પદારથ થઈ રહે કિંકર;	
કૃષ્ણનામથી દશે દિશ મંગલ કો ન ભયંકર.	૩૯
કૃષ્ણનામથી ધર્મ વિષે મતિ કદા ન પાપે;	
જીતે દુષ્ટ સ્વભાવ નામ હરિ પ્રબળ પ્રતાપે.	૪૦
કૃષ્ણનામથી ઉભય લોક અતિ સુખ પામે;	
કૃષ્ણનામથી કૃષ્ણ મલિન અંતરાય વામે.	૪૧
કૃષ્ણનામથી અજ્ઞાન તિમિર ટળી જાયે;	
કૃષ્ણનામથી બાહ્યાન્તર અજવાળું થાયે.	૪૨
કૃષ્ણનામથી અંતકાલ પીડા નવ પામે;	
કૃષ્ણનામથી મનની વૃત્તિ તૃષ્ણા વામે.	૪૩
કેવળ કૃષ્ણ નામથી સકલ ચિંતા ચૂરણ;	
કેવળ કૃષ્ણ નામથી સકલ કામના પરિપૂરણ.	૪૪
કોઈ વિધ પણ કૃષ્ણ કહે દુઃખ પડે ન સહેવું;	
રટે પ્રેમ વિશ્વાસ સહિત ત્યાં શું પછી કહેવું.	૪૫

૩૮ અષ્ટમહાસિદ્ધિ-યોગની આઠમહાસિદ્ધિઓ; અણિમા; લઘિમા, ગરિમા, વગેરે. નવનિધિ-કુબેરના દ્રવ્યના નવ ભંડારો. ૩૯ ચાર પદારથ-ધર્મ, અર્થ, કામ, અને મોક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થ. ૪૦ પાપે-પાપમાં. ૪૧ ઉભયલોક-આ લોક અને પરલોક બંને. અંતરાય-વિદ્ન; અડચણ. ૪૨ બાહ્યાન્તર-બહાર જગતમાં અને અંદર હૃદયમાં.

દુરાચાર તજી ભાવ ભરોસે શ્રી કૃષ્ણ કહે; ૪૬
 થોડામાં શ્રી કૃષ્ણ મળે પોતાનો કરી લહે.
 આપ કૃષ્ણ નિજનામ માહાત્મ્ય ન શકે વખાણી; ૪૭
 તે આગળ પછી કવણ બીજની વાણી.
 કામધેનુ સુરદ્રુમ ચિંતામણિ કોટિક વારુ; ૪૮
 કૃષ્ણ નામ સમ કો ન કહે લાજે મન મારું.
 તે માગ્યું આપે પણ હિત અહિત ન વિચારે; ૪૯
 કૃષ્ણ નામ વણુ માગ્યું દે શુભ અશુભ નિવારે.
 નામ માત પિતુ નામી, હિત સુત ઉભયા અંતર; ૫૦
 તદપિ માતાના પ્રેમથકી પિતુ એટલો અંતર.
 પિતા પુત્ર હોય પુત્ર તહાં લગી લે ઉત્સંગે; ૫૧
 સમાન થયો કે ત્યાગ કરે નવ રાખે સંગે.
 ત્યમ અંબા નવ કરે અરબક અતિ અંતર વહાલો; ૫૨
 ઘણી એકવાર પખાલી કરે સૂચિ લહે નિજ કાલો.
 એમ અનેક વરાં ધોય પણ નવ કાંપે; ૫૩
 ફરી ભોગવે પુણ્ય તહાં જઈ જનકને સોંપે.
 એ રીતે જ વિચારી નામ નામીને જોળે; ૫૪
 નામ વિના નહિ મળે નામી નામે ચિત પ્રોળે.
 કલીકાલ આશૂચિ કરમ કંઈ ફળ નહિ તેમાં; ૫૫
 કૃષ્ણ નામે ના અડે સૂતક અતિ બળ એમાં.

૪૬ ભાવભરોસે-પ્રેમ અને શ્રદ્ધાથી. ૪૭ શ્રીકૃષ્ણ પોતે જ પોતાના નામનું
 માહાત્મ્ય વખાણી શકતા નથી તો પછી બીજનું શું ગળું? અર્થાત્ નામ મહિમા
 અપાર છે. ૪૮ કામધેનુ-કામદુંધા ગાય. સુરદ્રુમ-કલ્પ વૃક્ષ. ચિંતામણિ-
 ઇચ્છેલી વસ્તુ આપનાર મણિ. વારુ-સુંદર. ૫૦ નામ એ માતાની બરોબર છે,
 અને નામી એ પિતાની બરોબર છે, તેથી માતાના અને પિતાના પ્રેમમાં જેટલો
 અંતર એટલો એ બેમાં અંતર છે. અર્થાત્ નામી કરતાં નામ ચઢે. એનો ખુલાસો
 નીચેની ચાર કડીમાં કવિ કરે છે. ૫૨ અંબા-મા. અરબક-(અર્ધક) બાળક.
 પખાણી-ધોઈ. નિજ કાલો-પોતાનો કાલો પુત્ર. ૫૩ અનેકવરાં-અનેક વખત.

કૃત્યે ધ્યાન ત્રેતા મખ દ્વાપર પૂજન ભાખ્યું;	
કળી કેવળ કીર્તન કૃષ્ણ નામ સહુ ફળ દાખ્યું.	૫૬
ચતુર અષ્ટદશ કાવ્ય મહાભારત એમ બોલે;	
સરવ સાર શ્રી કૃષ્ણ નામ કોઈ નહિ તે તોલે.	૫૭
કૃષ્ણ નામ વિશ્વાસ નથી તે પંડિત ખોટા;	
કૃષ્ણ નામ શિવ શેષ રટે હોય સૌથી મોટા.	૫૮
સકલ હરિનાં નામ મહા દુકૃત દુઃખ હારી;	
પણ તે સહુથી કૃષ્ણ નામનો મહિમા ભારી.	૫૯
સ્કંદપુરાણે શ્રીનારાયણે શ્રીમુખ ભાખ્યું;	
બ્રહ્મા પ્રત્યે નામ શિરોમણિ નિજ કહી દાખ્યું.	૬૦
અવરકોટિ મુજ નામ સુણી હું પ્રસન્ન થાઉં;	
પણ તેવો નહિ જેવો કૃષ્ણ નામે લહેલાઉં.	૬૧
દ્વિતીયાથી નિત્ય કાળ નામ ચંદ્ર તો કહાવે;	
પણ ન્યૂનાધિક કલા પુરણ શશિ સમ કો નાવે.	૬૨
પુન્યમ શશિ તે શ્રીકૃષ્ણ અવરલ્યો અવર વિચારી;	
શરદ ઋતુ શશિ સહિત આતિ આનંદકારી.	૬૩
તેમ શ્રેષ્ઠ શ્રીકૃષ્ણ નામ સર્વે પરમાણો;	
જેથી અહરનિશ પરમાનંદ વિના શ્રમ માણો.	૬૪
ઔષધ અમૃત વા વિષ વણુ સમજે કો ખાણે;	
તદપિ તેના ગુણુ આપે વૃથા ન જાણે.	૬૫
અગ્નિ સ્પર્શજ થાય અજાને તે તદપિ બાળે;	
તો પછી કૃષ્ણ નામ કુકર્મ કયમ ન પ્રગળે?	૬૬
અતિ અનાદર થાય પાપ તો પણ ફળ આપે;	
તો વણુશ્રદ્ધા પણ નામે સુખ કેમ નહિ વ્યાપે?	૬૭

૫૬ કૃત્યે-સત્ય યુગમાં. ૫૭ ચતુર-ચારવેદ. અષ્ટદશ-અષ્ટાદશપુરાણો. કાવ્ય-રઘુવંશ આદિ કાવ્યો તથા નાટકો. ૫૮ દુકૃત-દુષ્ટૃત; ખરાબ કામ. આ કહીમાં પ્રણામનાં અનેક નામો કરતાં કૃષ્ણ નામને વધારે વખાણ્યું છે. ૬૨ બીજાથી પૂર્ણિમા સુધીના ચંદ્રોનું નામ તો ચંદ્ર જ છે; પણ પૂર્ણિમાના ચંદ્રની બરાબર કોઈ આવશે નહિ. તેમ જ કૃષ્ણનામનું સમજવું.

માટે લક્ષ વાતની વાત કહું સમ ખાઈ;
 રટો કૃષ્ણ આ અવસર નથી મળવો ભાઈ. ૬૮
 શ્રીકૃષ્ણ નામ માહાત્મ્ય મંજરી જે કાઈ ગાશે;
 થશે ભક્ત શ્રીકૃષ્ણ તણો વાંછિત ફળ થાશે. ૬૯
 શ્રીગુરુવલ્લભ દ્વિજ દયારામ શુભ કૃતિ આ કીધી;
 હરિજનને સુખ થાવા આપ મન શિક્ષા દીધી. ૭૦
 રસના રટવા વળી વ્રત પ્રતિપદ કૃષ્ણનામ છે;
 સરવકાળ સહુ ગાવળે પૂરણાનંદ એ ધામ છે. ૭૧

શ્રીકૃષ્ણનામ ચિંતામણિ

(પ્રથમ)

શ્રી કૃષ્ણનામ મુખકારી, ચિંતામણિ, અધદુઃખહારી ટેક.
 જય જય શ્રી પુરાણ પુરુષોત્તમ, શ્રી કૃષ્ણ કૃપાનિધિ, કૃષ્ણચંદ્ર,
 કરુણાકરકિંકર, કમલનયન, કરુણાસાગર, કરુણાનિધાન, કરુણાલય,
 કૃતુપતિ, કામજીત, કંદર્પકોટિ લાવણ્ય કંદ, કમનીયસાગર, ધરકંબુકંજ,
 કમલાનન, કુંધર, કંસકાલ, કાલીમર્દન, કંઘ્યાદાંતક, કેશ્યાદિકરિપુ,
 કૃતાંતકાલ, કીર્તિભાજન, કારણકૃપાળ, સુકમલદલલોચન, શ્રી ગોપાલ,
 ગોવિંદ, ગદાધર, ગરુડધ્વજ, ગોપાળ, ગોકુલાધીશ, ગોપિકાપ્રાણનાથ,
 ગોકુલમંડન, ગોકુલચંદ્રમા, શ્રીગોવર્ધનનાથ, ગિરિધર, ધનશ્યામ, શ્રીનંદલાલ,
 ૭૦ આપમન-પોતાના મનને. ૭૧ ગાવળે-ગાળે.

૧ ચિંતામણિ-ધ્વજિત ફળ આપનારો મણિ. કરુણાકરકિંકર-સેવકના ઉપર કરુણા કરનાર. કૃતુપતિ-ચંજના પતિ; ચંજનારાયણ. કામજીત-કામને જીતનાર. કંદર્પકોટિ લાવ-
 ન્યકંદ-કરોડો કામદેવની સુંદરતાના મૂળરૂપ. કમનીયસાગર-સુંદરતાના સાગરરૂપ.
 ધરકંબુકંજ-સંખ અને કમળને ધારણ કરનાર. કમલાનન-કમળના જેવા મુખવાળા.
 કુંધર-પૃથ્વીને ધારણ કરનાર. કંઘ્યાદાંતક-કંઘ્યાદ નામના રાક્ષસને મારનાર. કેશ્યાદિક-
 રિપુ-કેશી વગેરે દેવતાના શત્રુ. કારણકૃપાળ-જગતના કારણરૂપ અને કૃપાળ. ગોકુલ-
 મંડન-ગોકુલના શાણગારરૂપ.

નંદાત્મજ, નરપ્રિય, નંદકુમાર, નરસિંહ, નરોત્તમ, નટવર, નાગર,
 નરકાંતક, નરરૂપ, નિરંજન, નરહરિ, નારાયણ, નવનીતપ્રિય, નિરાલંબ,
 નિર્વૈર, નિત્યનવનિજનંદ, રસમગ્નનાથ, નિરપેક્ષ પ્રિયજન, જીવમણિજ
 સરવસ્વ, ચતુર્ભુજ, ચક્રપાણિ, ચતુરાયુધ, ચારુચરિત્ર, ચાણુરાદિકમહામહા
 ચુરણકારી, શ્રીચંદ્રાવલિમુખચારુચંદ્રમાચકાર, ચપલાચિતચોર,
 ચાતુર્યાવધિ, ચિત્તની ચિંતામણિ, ચંદ્રવંશ ચૂડામણિ, જગપતિ, જગન્નાથ,
 જલશાયી, જનાર્દન, જ્યોતિરૂપ, જગમય, જગજીવન, જગતગુરુ,
 જયજગપિતા, જગદીશ, જનકીજીવન, જગન્નિવાસ, જનેશ્વર,
 દાકાર શ્રીડાકારનાથ, તુલસીવલ્લભ, ત્રિભુવનનાયક, ત્રિવિક્રમ,
 ત્રિભંગીલાલ, ત્રિગુણપર, ત્રિલોકમુંદર, ત્રિકાલજ્ઞ, ત્ર્યંબકનાયક,
 તરણિજપ્રાણપતિ, તેજોમયતનુ, દીનબંધુ, દામોદર, દીનપતિ,
 દીનાનાથ, દીનદુઃખલંજન, દેવકીતનય, દુષ્ટારિ, દેવદેવેશ, દ્યૌર્ણવ,
 દીનદયાળ, દશરથનંદન, દાવામિપ, દિનમણિ, કુલમંડન, દુરીજન-
 ખંડન, દાનવદલદર્પદલન, દૈત્યદાસ, સહજનંદદાભારી, ચિંતામણિ
 અધદુઃખહારી. શ્રીકૃષ્ણ નામ સુખકારી, ચિંતામણિ અધદુઃખહારી. ૧

શ્રીલાડલીવર, લલનામનહર, લાવણ્યામૃતસાગર, કૌસ્તુભ-
 ધર, શ્રીમદ્ દારિકાધીશ, યદુવર, યદુવીર, યદુવંશધ્વજ, શ્રી
 રુકિમણીવલ્લભ, જંબુવતીપતિ, પતિ સત્યભામા, કાન્તકાલિન્દી,
 મિત્રવૃંદાવર, સત્યાસ્વામી, રમણુરોહિણી, પોડસસહસ્રપતિ, પિતૃ પ્રધુમ્ન,
 સાંખજનક, અનિરુદ્ધ પિતામહ, સકલવૃષ્ણિપતિ, વૃષ્ણિ, ગદાગ્રજ,
 પુતનાંતક, શકટાસુરખંડન, તૃણાવર્તરિપુ, વત્સધાતી, બકઅસુરનિપૂદન,
 અધાસુરઘ્ન, ધનુકાસુરારિ, પ્રલંબધાતક, શકુર્ગર્વહત્, શંખચૂડશત્રુ,

નંદાત્મજ-નંદરાયના પુત્ર. નરકાંતક-નરક નામના રાક્ષસને મારનાર. નવની-
 તપ્રિય-માખણ જેને પ્રિય છે એવા. નિરાલંબ-આલંબન વગરના; જેને બીજ કોઈનો
 આધાર નથી એવા. નવ-નવીન. નિજનંદ-પોતાનો આનંદ. નિરપેક્ષપ્રિયજન-
 નિષ્કામભક્તો જેને પ્રિય છે એવા. જીવમણિજસરવસ્વ-(?). ચતુરાયુધ-શંખ, ચક્ર, ગદા,
 ધ્વજ એ ચાર આયુધ ધારણ કરનાર. દાવામિપ-દાવાનળનું પાન કરનાર. દૈત્યદાસ-
 બલિરાજના સેવક થવું પડ્યું તેથી.

અરિઅરિષ્ટ, વ્યોમાસુરઅસુહરણુ, કેશીહત, નિજનનરક્ષક, ભરત
 લક્ષ્મણુ બ્રાત, કૌશલ્યાસુત, દાશરથી, શ્રી સીતાસ્વામી, નાથ અયોધ્યા,
 પ્રપન્નભૂષણુ, નરકનિવારણુ, ક્ષિતિ દુઃખહર, વિભુ, પુંડરિકાક્ષ, શાશ્વત,
 અમોઘ, કૃતિઆરતત્રાણુ, બહુનામી કૃપાલુ, શરણાગતવત્સલ, દીન-
 વત્સલ, આદિવરાહ, શ્રી યજ્ઞપુરુષ, કપિલદેવ, દત્તકુમાર, સુનારદ,
 નરનારાયણુ, ધ્રુવવરદાયક, પૃથુ નૃપ, ઋષભ, હયગ્રીવ, મીન, કૂર્મ,
 નરહરિ, હરિ, વામન, મન્વંતર ત્રાતા, ધનવંતરીરૂપ, શ્રી મોહિની
 રૂપધર, વેદવ્યાસ, બુધકલંકીઆદિક, વપુધારક, ભક્તહેતુ, શ્રી
 પુરુષોત્તમ, નિકુંજવાસી, નટવરનાયક, મદનાભિરામ, પ્રલગ, અમિત
 માધુર્યધર, છબી વિશ્વવિમોહન, નિલ કિશોર, મારમદમર્દક, રસનિધિ,
 રંગી, રસિક છેલ, ઉદાર રાય, પ્રભુ વ્રજ હિરામણિ, આનંદસાગર,
 મંદસ્મિત મધુરાકૃતિ મોહન, વ્રજવનિતાકનકલતા, માલતીકુસુમ,
 કુંદમંદારમલ્લિકા, પારિજાત ગંધાદ્ય, તુલસીચરચિત ચરણુકમળ,
 મંગલરૂપનિધાન, ધર્મધ્વજ, સ્મૃતિમાત્ર મહા આરતિહરણુ, હરિ
 મહાબુદ્ધિ, મહાશક્તિ પરાક્રમ, શ્રુતિ મહાઘૃતિ, દુઃખ દુહિતનિવારણુ,
 શ્રીમદ્વાયર્થ મહાપ્રભુ, ગુરુ શ્રીમદ્વલ્લભ, લક્ષ્મણુનંદન, પુત્ર
 ધલંબા, મહાલક્ષ્મીપતિ, પુષ્ટિ પથેશ્વર, તદ્બ્યેષાત્મજ,
 શ્રીગોપીનાથ, તસ્યાનુજ શ્રીમદ્ગોસ્વામી શ્રી વિકૃલવર, શ્રી
 રુકિમણીશ, સત્યતનુજ પિતૃ, શ્રીમદ્ગીરધર ભામિની ભરત, શ્રીમદ્
 ગોવિંદરાણીરંજન, શ્રીઆળકૃષ્ણ, કાંત સુકમલા, શ્રીગોકુલેશ, પાર્વતીપતિ,
 શ્રીમદ્ રઘુવર, જનકકીજીવન, શ્રીયદુપતિ, મહારાણી રમણુ, શ્રીધન-
 શ્યામ, કૃષ્ણાવતીનાયક, સૈવ્યશિરોમણિ, શ્રીનવનીતપ્રિય, શ્રીમથુરેશ્વર,
 શ્રીવિક્લેશ, શ્રીગોકુલેશ, ગોકુલચંદ્રમા, શ્રીમદનમોહન, શ્રીઆલકૃષ્ણ,
 શ્રીદ્વારિકેશ, શ્રીમદ્ ગોવર્ધનધરણુધીર, શ્રીજી, પ્રીતમ, દયાનાથ,
 નાથ, રાજાધિરાજ, રાજેશ્વર, મહારાજેન્દ્ર મુકુટમણિ, શ્રીગોવર્ધનધારી,
 ચિતામણિ અધદુઃખહારી. શ્રી કૃષ્ણનામ સુખકારી, ચિતામણિ
 અધદુઃખહારી.

૨

૨ આમાં કૃષ્ણાવતાર તથા રામાવતાર અને બીજા અવતારો સંબંધીનાં નામ
 તથા શ્રીવલ્લભના પરિવાર સંબંધીનાં નામ લખ્યાં છે.

ચિંતાચૂલિકા

(રાગ-પ્રભાત)

ચિન્તા ચિતા સમાख्याતા બિન્દુમાત્રવિશેષતઃ ।
સજીવં દહતે ચિન્તા નિર્જીવં દહતે ચિતા ॥

ચિંતા ન કર કોઈ વાતની, જોની સંબંધ વિચારી;
શ્રી વલ્લભ કુળ સોંપ્યો છે, કર ગ્રહી ગિરિધારી. ચિંતા. ૧
શ્રી વલ્લભનું શરણુ છે, એ બળ સમજ મા નાનું;
કર એહશે કૃતિ નહિ જીએ, શ્રીજી જોશેરે બાનું. ચિંતા. ૨
બાનાનું બળ અંતર શુદ્ધિથી, મોટી વ્યાસની વાણી;
રહુગણ વલ્લો જડભરત જો, જોઈજનાઈજોઆ પાણી. ચિંતા. ૩
ગોસુત જો બળદ સાંઠ જો, એક ઘેલો એક ડાહ્યો;
ડાહ્યો દુઃખી બાના વિના, બાને ઘેલો પૂજ્યો. ચિંતા. ૪
સંચિત સાધન બળ જીવનું, હરિબળનું ભર્યું બાનું;
હરિજીવમાં ફેર કેટલો, વિચારો નથી જાનું. ચિંતા. ૫
મહાપ્રભુ મુખ શરણુમંત્રથી, સધળી ચિંતા વામી;
હિલય લોક નિશ્ચિતતા, ભાખ્યું શ્રી ગોસ્વામી. ચિંતા. ૬

૩ રહુગણ રાજ્યે જડભરત પાસે પોતાની પાલખી ઉચકાવેલી, તે કયા શ્રીમદ્-
ભાગવતમાં છે. ૪ ગોસુત-ગાયના પુત્રો; બળદ અને આખલો; ડાહ્યો જે બળદ,
તે ઘણીને ઘેર બંધાઈ રહ્યો ને ગાડુ ખેંચવા લાગ્યો. ગાંડો તે આખલો, જેના શરીર
ઉપર ત્રિશૂળ વગેરેનું ચિહ્ન કાઢી તેને છૂટા મૂકેલો હોય છે. એ ચિહ્ન તે બાનું.
૫ જીવમાં સંચિત કર્મનું ને સાધનનું બળ હોય છે, અને બાનામાં શ્રીહરિનું બળ હોય છે.
૬ શરણુમંત્ર-શ્રીકૃષ્ણઃ શરણ મમ । શ્રીગુસાંઈજીએ મંગળાચરણના શ્લોકોમાં કહ્યું છે કે,

યદુક્તં તાતચરણેઃ શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ ।

અત એવાસ્તિ મચ્છિત્તમૈહિકે પારંલૌકિકે ॥ ૩ ॥

મચ્છિત્તસ્ય વિશ્વાસઃ શ્રીગોપીજનવલ્લભે ।

યદા તદા કૃતાર્થોઽહં શોચનીયો ન કર્હિચિત્ ॥ ૪ ॥

તદ ઉપરાંત ઉદ્વેગ રહે, હરિકૃત લીલા માની;
 ચિંતા તજવી ઉતાવળી, પ્રભુ જન સુખદાની. ચિંતા. ૭
 યુક્તા જીવને કહાડવા, તારો નિજ બળે દ્રોડે;
 કંઠ વળગી પડે ખૂડતો, તદપિ તે નવ છોડે. ચિંતા. ૮
 કરે જે કલ્યાણ કૃતિ જેઘને, તો પંથ પુષ્ટિ ન કહાવે;
 પુષ્ટિ અનુગ્રહ નામ છે, જેતાં મારગ લખવે. ચિંતા. ૯
 સાધન ફળ બેહુ સિદ્ધ જહાં, કૃષ્ણ સંબંધે કહાવે;
 તોપણ કૃષ્ણ ઇચ્છાવડે, પુષ્ટિપથ શ્રુતિ ગાવે. ચિંતા. ૧૦
 વાદીને પ્રમાણ બતાવવા, સાધન કથન કર્યું છે;
 જીએ જે હોય તો સીદને, શ્રી વિઠ્ઠલ નામ ધર્યું છે. ચિંતા. ૧૧
 તદપિ સાધન જેશે દાસનાં, તો સધળાં શ્રીગુરુ કરે છે;
 જે સર્વોત્તમમાં લખ્યું, સીદ તું શોચી મરે છે. ચિંતા. ૧૨

૭ સુખદાની-સુખ આપનારી. ૮ તારો-પાણીમાં તરનારો. દ્રોડે-દોડી
 નય. ગુરુ ઉપર વિશ્વાસ રાખવાને તારાનું દૃષ્ટાંત આપ્યું છે. ૯ પંથ પુષ્ટિ-પુષ્ટિ-
 માર્ગ. અનુગ્રહ-પ્રભુદેવા. પુષ્ટિ માર્ગનો એ સિદ્ધાંત છે કે, ભગવાન કૃત્ત પોતાના
 અનુગ્રહવડે જ જીવોનું કલ્યાણ કરે છે, પણ તેમનાં કર્મો તરફ જોતા નથી. તેથી જે સાધન
 કે કૃતિ તરફ જીએ તો પુષ્ટિમાર્ગ લેનય, અને તે પુષ્ટિમાર્ગ કહેવાય નહિ.
 ૧૦ કૃષ્ણના સંબંધમાત્રથી જ સાધન અને તેનું ફળ બંને સિદ્ધ જ છે; છતાં શ્રીકૃષ્ણની
 ઇચ્છાવડે પુષ્ટિમાર્ગ ચાલુ કર્યો છે, એમ વેદ પણ કહે છે. ૧૧ શાસ્ત્રમાં સાધનોનું
 જે વર્ણન કર્યું છે, તે ફક્ત વાદી-પૂર્વપક્ષીને પ્રમાણ બતાવવાને માટે જ, બાકી સાધ-
 નોની કંઈ જરૂર નથી. જે હોય તો પ્રભુનું વિઠ્ઠલ એવું નામ સાર્થક ન થાય.
 કવિ પોતે પોતાના “સતસૈયા,” ગ્રંથમાં પણ કહે છે કે,

“હરિ વિઠ્ઠલ અધમોદ્ધરણ, ઇલાદિક નિજ નામ;
 અર્થ કહા યહ શબ્દકો, કહો દેવા કરી રયામ.”

વિઠ્ઠલ શબ્દનો અર્થ એવો થાય છે કે, વિ જ્ઞાનવાચક છે, ઠ શૂન્યવાચક છે,
 અને લ ગ્રહણવાચક છે, એટલે જે જ્ઞાનશૂન્ય હોય તેનું પણ ગ્રહણ કરે, તે વિઠ્ઠલ (જીએ
 “સતસૈયા”). ૧૨ જીએ-

સ્વાર્થોઽજ્ઞિતાસ્તિલપ્રાણપ્રિયસ્તાદશચેષ્ટિતઃ ।

સ્વદાસાર્થ કૃતાશેષસાધનઃ સર્વશક્તિધ્ક્ ॥ (પુ. સ.)

ગણ્યાગાંઠ્યા રીતે ચાલશે, ધરૂશે ચિત્ત શ્રીજી ચરણે;
બીજા રહ્યા તે સૌ ખૂડશે, લીધા શ્રીવલ્લભ શરણે. ચિંતા. ૧૩
કેટલા જીવ કૃતિ કેટલી, પરાધીન મતિ થોડી;
તે શું મહાપ્રભુ નથી જાણતા, શરણે લઈ દેશે છોડી? ચિંતા. ૧૪
ન ઘટે તેને ગતિ કરે, નિજ બળ તો પુષ્ટિ કહાવે;
દુષ્ટ શરણ ગતિ નહિ તરે, કહી શું મારગ લખવે? ચિંતા. ૧૫
સહુ સામર્થ્ય સહિત છે, સહેજે સહુ ફળદાતા;
કેવળ શરણે જ તારશે, બાખ્યું મહાપ્રભુ જ્ઞાતા. ચિંતા. ૧૬
શરણે લીધા હરિ તારશે, દુષ્ટ સાધન પાખી;
સાધન સાધુ વેશથી, વાણી ગોસ્વામી બાખી. ચિંતા. ૧૭
રવિમંત્ર કુંતા સફળ થયો, જદપિ મન સાંસો;
એ યુગત બળે ઉપજશે, હરિનો મુદ્રક બરોસો. ચિંતા. ૧૮
વિભીષણ ગંગા ડાકારમાં, પ્રભુ વચન રહ્યો સંશે;
વસ્તુ માહાત્મ્ય તદપિ ના ચળ્યું, માહાફળ પામ્યાં બંધે. ચિંતા. ૧૯

૧૩ રીતે—રીતથી; સદાચારે; મર્યાદા માર્ગમાં. મર્યાદા માર્ગની રીતે થોડા જ ચાલી શકશે; તેથી જેટલાને શ્રી વલ્લભાચાર્યે શરણે લીધા છે તેટલા જ તે ગ્રહશે અને બીજા બધા ડૂબી મરશે, એમ કહેવાનું તાત્પર્ય છે. ૧૫ જેને ન ઘટે તેને પણ પોતાના બળથી મોક્ષ આપે તો જ પુષ્ટિ કહેવાય. દુષ્ટ હોય ને તે શરણે આવ્યા છતાં નહિ તરશે, એમ કહીને શું પોતાના માર્ગને પ્રભુ લખવશે? ૧૬ જુઓ—

સર્વસામર્થ્યસહિતઃ સર્વત્રૈવાલિલાર્થકૃત્ । શરણસ્થસમુદ્ધારં કૃષ્ણં વિજ્ઞાપયામ્યહમ્ ॥

(શ્રીકૃષ્ણાશ્રયસ્તોત્ર)

૧૭ દુષ્ટ સાધન—દુઃખવડે કરી શકાય એવાં સાધન. ૧૮ કુંતાજીને સૂર્યના મંત્રથી કર્ણપુત્ર ઉત્પન્ન થયો હતો, એ દૃષ્ટાંત આપીને કવિ શરણમંત્ર ઉપર વિશ્વાસ રાખવાનું સૂચવે છે. ૧૯ રાવણને માર્યા પહેલાં અને લંકા જિત્યા પહેલાં શ્રીરામચંદ્રજીએ વિભીષણને લંકાની ગાદી ઉપર વાનરસભા સમક્ષ રાજ્યાભિષેક કર્યો હતો. તે વખત વિભીષણના મનમાં શંકા આવી હતી કે, કદાચ રાવણ ન જિતાયો, તોપણ મને રાજ્યાભિષેક કરેલા મિથ્યા નહિ થાય? તેમ જ દંતકથા પ્રમાણે ડાકારમાં રણછોડરાયજીને સોનાસાદે આપવાનું ગુગળીઓએ ગંગાબાઈને કહ્યું. તે વખતે ગંગાબાઈએ પોતાના નાકમાં ફક્ત સવા વાલ સોનાની વાળી હતી તે તોલમાં મૂકી હતી, અને તે વખતે તેને શંકા

શ્રી મહાપ્રભુજીને છે તારવા, તે તો ક્યમે નવ ખૂડે;
 નથી જે વિચાર્યાં તે નહિ તરે, કાટી કરી કર્મ રૂડે. ચિંતા. ૨૦
 ચંડાળણી રાજ્યપત્ની થઈ, બાકી શું રહ્યું થવાનું;
 અપમાન જો કદાપિ થશે પણ, રાણી પદ ના જવાનું. ચિંતા. ૨૧
 અપરાધી ઈંદ્ર સરીખડો, જગમાં ના મળે જોડી;
 તદ્દપિ કૃપા તેની તે હરિ, નાખ્યો ના તરછોડી. ચિંતા. ૨૨
 આત્મસાત ઈશ્વર કરે, તેહને કલંક ન લાગે;
 જાણી દોષી કરે દાસને, ક્ષમાનું કામ જાગે. ચિંતા. ૨૩
 આત્મનિવેદન જેણે કર્યું, જ્ઞાને અથવા અજ્ઞાને;
 તેને કશી પછે વેદના, મિથ્યા શોચે તું શાને. ચિંતા. ૨૪
 ભક્ત્યાદિ સાધન નથી કર્યું, પાપ આસક્તિ છે પૂરી;
 કૃષ્ણ નામ હાંસીકૃત* કરે, નિરભે પદ મળે ભૂરિ. ચિંતા. ૨૫
 નિઃસાધનને ઉદ્ધારવા, શ્રીવિકૃલજ પધાર્યાં;
 સ્ત્રી શૂદ્રાદિ ઉદ્ધારિયાં, શરણે બહુ ખલ તાર્યાં. ચિંતા. ૨૬
 પુષ્ટિ સૃષ્ટિની ઉપરે, વેદનું બળ છે નહિ નહિ;
 ઈશ્વર ઈચ્છાથી સહુ, બીજું કંઈ સંભવે નહિ નહિ. ચિંતા. ૨૭
 તે જ પુષ્ટિ જે નસાધની, મારગ ભર રુચિ જેને;
 સાધનવશ નથી પુષ્ટ કૃણ, મળે છે આપે તેને. ચિંતા. ૨૮

થઈ હતી કે, આટલા સોનાથી પ્રભુ તોલાશે કે કેમ? પરંતુ બંનેને પ્રભુએ વચન આપેલું, એટલે તે સફળ જ થયું હતું. ૨૧ જીઓ-

चाण्डालीचेद्राजपत्नी जाता राज्ञा च मानिता ।

कदाचिदपमानेऽपि मूलतः का क्षतिर्भवेत् ॥ (અંતઃકરણપ્રબોધ)

૨૩ આત્મસાત-પોતાનો.

દોષી-દૂષિત. પ્રભુ ક્ષમા કરવાને

અને દીનતા ઉપજાવવાને ભક્તને જાણીનેદને દૂષિત બનાવે છે.

૨૪ જીઓ-

अज्ञानादथवा ज्ञानात्कृतस्वात्मनिवेदनम् ।

यैः कृष्णसात्कृतप्राणैस्तेषां का परिदेवना ॥ (નવરત્ન)

૨૫ હાંસીકૃત-મસ્કરીના રૂપમાં પણ.

* પાઠ--'કૃષ્ણ તવાહં સકૃત કહે.'

ભૂરિ-શ્રેષ્ઠ, ઉત્તમ.

૨૮ નસાધની-સાધન વગરની.

ઉભય વરણી શુભકૃતિ કરે, બેહુ સમજણ ન્યારી;
 પહેલો માને કૃતિ મેં કરી, બીજે હરિ સચિ ધારી. ચિંતા. ૨૯
 માની કૃતિ જોણે નિજ બળે, જૂઠા અતિશે તે કહાવે;
 થવી થવાની ના રહે, સહેજે પણ બની આવે. ચિંતા. ૩૦
 વરણ મર્યાદામાં મન જેહનું, તેને સાધન ભાવે;
 ફળ કશુંકે ના કૃપા વિના, પુટ વરણ કહાવે. ચિંતા. ૩૧
 મહાપ્રભુ કહ્યું મારે વિષે, પ્રતીતિ કૃષ્ણ વ્યાપિ;
 તે તો કૃતારથ થઈ ચૂક્યા, શોચવું ના કદાપિ. ચિંતા. ૩૨
 આત્માદિક વસ્તુ સહુ, તે શ્રીકૃષ્ણને ન અરપી;
 અરપાવી શ્રી મહાપ્રભુ, મિથ્યા સીદ મરે ડરપી. ચિંતા. ૩૩
 રુક્મિણી પત્ર સંબંધથી, બ્રાહ્મણ પૂજ્યો ભગવંતે;
 તુજને સંબંધે શ્રી મહાપ્રભુ, શૈ ના રહે નિશ્ચિતે. ચિંતા. ૩૪
 કુબેર સુત પાપી તારિયા, નારદ વચન હરિ રીઝી;
 શ્રીવલ્લભ વચનથી કહે તુને, ક્યમ નહિ તારે શ્રીજી. ચિંતા. ૩૫
 વેદ વિરુદ્ધ પાંડવ સહુ, ભક્તિ કુંતા સંબંધે;
 તું પણ ભક્ત મહાપ્રભુ બળે, સમજાય ના અંધે. ચિંતા. ૩૬
 અગ્રપૃષ્ઠે પહેડી તરે, ઈકાતેર શત કહી છે;
 હરિ ભક્ત તો એક છે, સરવે ભક્ત કહી છે. ચિંતા. ૩૭
 બ્રાહ્મણ કર ગ્રહે બ્રાહ્મણી, થઈ સ્ત્રી શૂદ્ર સમાણી;
 બ્રહ્મ સંબંધથી ક્યમ ભલું,* માન્યું છે વેદવાણી. ચિંતા. ૩૮

૨૯ ઉભયવરણી-બંને જાતના; સાધન કરનારા અને નિઃસાધની ભક્ત; મર્યાદા-
 માર્ગો અને પુષ્ટિમાર્ગો. ૩૧ કશુંકે-કંઈપણ. ૩૨ ફક્ત રુક્મિણીજીના પત્રના
 સંબંધથી-પત્ર લઈને ગયો, તે ઉપરથી ભગવાને બ્રાહ્મણની પૂજા કરી હતી;
 તો તને તો શ્રીમહાપ્રભુજીનો સંબંધ છે, તો પછી શામાટે ચિંતા કરે છે?
 ૩૪ કુબેરસુત-ચમલાર્જુન. નારદના વચનથી ચમલાર્જુનને તાર્યાની વાત ભાગવતમાં છે.
 ૩૬ પાંડવો વ્યાસથી નિયોગવડે ઉત્પન્ન થયા છે, તેથી વેદવિરુદ્ધ થતાં તે કુંતાજીની
 ભક્તિના સંબંધથી તર્યા હતા. ૩૭ અગ્રપૃષ્ઠે-આગલી અને પાછલી.

* “પાંડ-બ્રહ્મ સંબંધથી ક્યમ ભક્ત ના તું.”

નૃપકર ગ્રહે ખાંડું નૃપસમુ, તેણે વરી તે પણુ રાણી;
 હરિકર ગ્રહો તું પણુ લયમ થયો, વાણી વેદ વખાણી. ચિંતા. ૩૯
 ચિંતા કાપિ ન કાર્યા, નિવેદિતાત્મભિઃ કદાપિ;
 વચન એ શ્રીવલ્લભ તણું, ચિંતા કંઈ પેરે વ્યાપી. ચિંતા. ૪૦
 આદિથી તે અંત લગી, પ્રભુ ધારી મૂક્યું છે તારું;
 તે જ રીતે સહજે પણુ થશે, નિશ્ચે નરતું કે સારું. ચિંતા. ૪૧
 ભાવી મટે બે વિવેકથી, તો પંડિત સહુ હોય સુખિયા;
 ડાહ્યા ઘેલાનું પ્રમાણુ ક્યાં, બંને સુખી બંને દુખિયા. ચિંતા. ૪૨
 જ્યમ રાખે લયમ રહી ગા હરિ, હું કર્તાપણું હરીને;
 પુષ્ટિ પથક પ્રભુ ભૂંડું નહિ કરે, કદાપિ નિજનો કરીને. ચિંતા. ૪૩
 ચિંતા કરીશ તદપિ તું થકી, ઓછું વતું શું થાશે;
 સુખદુઃખ શ્રીકૃષ્ણ હાથમાં, કલપે ભજન ભૂલાશે. ચિંતા. ૪૪
 કૃતિ જે શુભાશુભ મતિવડે, તે તો અરપી છે શ્રીહરીને;
 પય પોતાનું કહેવાય ક્યમ, ઘેનું અર્પણુ કરીને. ચિંતા. ૪૫
 દોષ સાધન નિજનાં માનિયાં, નિવેદન સાચું શાનું;
 સાચું માન્યું છે તો સાક્ષી થા, તારું ન કશું તેમાંનું. ચિંતા. ૪૬
 સાધન બળ છે જો મનમાં, તો અન્યાશ્રય દરિયો;
 નિઃસાધનપણું ભાગિયું, કાઈ સાધનથી ના તરિયો. ચિંતા. ૪૭
 શરણુ મારગ આ પૃથક છે, સધળું સિદ્ધ દૃષ્ટાથી;
 કશું નથી થાવું જીવથી, જીવ તરશે તે શાથી. ચિંતા. ૪૮
 તદપિ ભ્રમણા જીવ ધરમ છે, સૂક્ષ્મરૂપ વિચારી;
 નિજપદ નાથ લગાડશે, ટળશે ભ્રમણા તારી. ચિંતા. ૪૯
 યથા કૃતિ જો સહુ બણે, મદ ઉપજે એ સાચું;
 ગોવિંદદાસ ભલા જીઓ, સાચું કર્યું પશું કાચું. ચિંતા. ૫૦

૩૯ ખાંડું-તલવાર. રજપૂત રાજાઓમાં પ્રત્યક્ષ પુરુષને બદલે તેની તલવાર સાથે
 પરજીવવાનો રિવાજ છે; અને એમ તલવાર સાથે પરણેલી પણ રાણી જ ગણાય છે.
 ૪૨ ભાવી-ભવિષ્યમાં થનાર વાત. ૪૪ કલપે-ચિંતા કરવાથી.

ન્યૂન વિના ન આવી દીનતા, દીનતા વણુ કો ન તાર્યા;
 માધવદાસ, રાણા, વ્યાસ તો, બ્રષ્ટ કરીને ઊગાર્યા. ચિંતા. ૫૧
 નારણદાસ ગોડ દેશના, કૃષ્ણદાસ અધિકારી;
 ગુણ વાધ્યે ગરવ ઉપજ્યો, તે થયા દુઃખકારી. ચિંતા. ૫૨
 દોષ ભાસે આવે દીનતા, હરિ કરુણા ત્યારે વાધે;
 ખેતર સુધરે જ્યમ ખાતરે, તેથી બહુ અન્ન લાધે. ચિંતા. ૫૩
 શેઠ સુતા બાઈ રુક્ષમણી, રીઝવ્યા હરિ કરી સેવા;
 તદપિ દીનતા ના મટી, વખાણી વિકૃલ દેવા. ચિંતા. ૫૪
 સહુ થકી તેવું થવાય નહિ, બહુ સાધન મદ ફાંસો;
 દર્પ રહિત થોડું પણ ભલું, ધર ધડ બરદ ભરોસો. ચિંતા. ૫૫
 આત્મ નિવેદન જીવને, કૃતિ કરવી જે સારું;
 ચિંતામણિ મૂક્યો પેટીમાં, ધંધો શોભાને સારુ. ચિંતા. ૫૬
 કર શુભ કૃતિ રતિ રાખીને, જેટલી બની આવે;
 ઇચ્છા પ્રમાણે નિપજશે, મન સંધે શૈના નસાવે. ચિંતા. ૫૭
 કશું કરવા સંમત નથી, નિજ બળ જીવ કોઈ;
 પણ કર્ય કહેવું સંભવે, વ્યવહારને જોઈ. ચિંતા. ૫૮
 પિતા પુષ્ટ અંગીકૃત જીવને, લક્ષણ એહવાં આપે;
 શુભ કૃતિ ગર્વ ન ઉપજે, અનુચિત દુઃખ વ્યાપે. ચિંતા. ૫૯
 ગોપીજન જેવાંને ગર્વથી, તપાવ્યા ગિરધારી;
 દીનતા આવી દીઠા હરિ, સમજો એ વિચારી. ચિંતા. ૬૦
 એ અકલગતિ દયા નાથની, સમજી સમજે ન ચૂકે;
 પણ એટલું તો નિમ્ન્યે ખરું, હરિ કર ગ્રહીને ન મૂકે. ચિંતા. ૬૧

૫૧-૫૨ ગોવિંદદાસ, માધવદાસ, રાણા, વ્યાસ (વિભાગુરનો), નારણદાસ, કૃષ્ણદાસ
 એ બધા ભક્ત થઈ ગયા છે, અને તેમની કથાઓ બસો બાવન વૈષ્ણવની વાર્તામાં છે.
 ૫૪ રુક્ષમણી ભક્તાણીની કથા પણ ચૌરાશી વૈષ્ણવની વાર્તામાં છે. ૫૫ દર્પ-અહંકાર.
 ૫૬-૬૮. ૫૭ રતિ-પ્રેમ. સંધિ-સંદેહ. ૬૦ ગોપીઓને પ્રેમનો ગર્વ ઉપજ્યો
 ત્યારે રાસલીલામાં પ્રભુએ તેમને તણ દીધી હતી, અને પછી તેમનામાં દીનતા આવી
 ત્યારે દર્શન દીધાં હતાં. રાસ પંચાધ્યાયીમાં આ કથા છે.

શ્રીદશમસ્કંધલીલાનુક્રમણિકા

—:૦:—

રાગ-આશાવરીની ચાલ

શ્રીગુરુદેવને પ્રથમ હું પ્રેમથી લાગું પાય;	
શ્રીવલ્લભ શ્રીવિકૃલ પ્રભુ શ્રીયમુના શુભદાય.	૧
શ્રીગોપીજનવલ્લભ ગુણુનિધિના ગુણુ ગાશ;	
દશમસ્કંધ અનુક્રમ પદઅંધ કરીને પ્રકાશ.	૨
શ્રીભાગવતની કથા કહું અમૃત સમ પવિત્ર;	
તેહતાણું પણ દોહોવણુ કેવળ કૃષ્ણુ ચરિત્ર.	૩
તે પણ વિસ્તારે વર્ણવતાં ઘણીએક લાગે વાર;	
માટે સંક્ષેપ સ્મરણુ થાવા અનુક્રમ કરુંરે ઉચ્ચાર.	૪
સ્કંધ દ્વાદશમામાં દ્વાદશ અધ્યાયે કથાય;	
પ્રથમ સ્કંધથી અનુક્રમે સંક્ષેપે આરે ગવાય.	૫
સૂત પુરાણિ કહે સુણો શાનકાદિક મુનિ શાંત;	
નવમ સ્કંધ સમાપ્તિ પછી કહું છે જે વૃત્તાંત.	૬
પરીક્ષિત રાજાએ પૂજ્યો શ્રીશુકદેવને પ્રભ;	
ઈંદ્રસભ મારા પ્રાણુરક્ષક તમે કહો છો એ કૃષ્ણ.	૭
તેનું ચરિત્ર વિસ્તારે કહો થોડું તૃપ્તિ ન થાય;	
વચન સુણી પ્રસન્ન થયા મુનિ વરણી કહી સહુ કથાય.	૮
પૃથિવી સુખારથ બ્રહ્માદિએ સ્તવન કર્યું જગભૂપ;	
હરિએ જાણુવું જાઓ પ્રકટીશ ત્રજમાં શ્રીકૃષ્ણુ સ્વરૂપ.	૯
વળતી આકાશવાણી દ્વારે કંસને કહી એક વાત;	
દેવકીનો ગર્ભ આહમે તે તારો કરશે વ્રાત.	૧૦
દેવકીસહુ વસુદેવને કારાગૃહમાં નાંખીઆ કંસ;	
મૃત્યુ ભીતિ ધરી ભગિનીના અષ્ટ સુતનો કર્યો ધ્વંસ.	૧૧
સાર પછી માયા મોકલીને શ્રીહરિએ દીધું કામ;	

રોહિણી માતા ગર્ભ ધરે જ્યારે બલરામ.	૧૨
ત્યારે તું નંદ સુતા થઈ અવતરજે વ્રજમાંહે;	
પછી પ્રભુ દેવકીઉર વસ્યા, બ્રહ્માદિ સ્તવ્યા ત્યાંહે.	૧૩
વળતી પરમેશ્વર પ્રકટયા વસુદેવે વર્ણવ્યું રૂપ;	
દેવકી સહિત સ્તુતિ કરી વળતાં વદ્યા ભવભૂપ.	૧૪
પૂર્વ વૃત્તાંત કહ્યું પછી કહી વ્રજ જવાની પેર;	
તેમ વસુદેવે વિશ્વંભર પધરાવ્યા નંદજીને ઘેર.	૧૫
કન્યા લાવ્યા ત્યાંથી તેની કંસે કરવા માંડી ધાત;	
તેણે કહ્યું તારો શત્રુ તો કયલું પ્રકટયો છે સાક્ષાત.	૧૬
કંસે તદા તરછોડીઓ વસુદેવ દેવકી બેહુ;	
સાંતવન કરી બળ જ્ઞાન કથ્યું જણાવ્યો બહુ સ્નેહ.	૧૭
દૈત્ય સંગે કરી મંત્ર, કહ્યું છેદો વિજયનાં મૂળ;	
સાધુ બ્રાહ્મણ ગાયને પીડો, હણો લઘુ બાળ અતુલ.	૧૮
વળતી જે શ્રીકૃષ્ણ પ્રકટયા વ્રજમાંહે આનંદરૂપ;	
મહા ઉત્સવ ત્યાંહે થયો, સહુ વ્રજજન વ્રજભૂપ.	૧૯
વાર્ષિક ભરવા વ્રજેશ ગયા પછી મધુપુરી માંહે;	
મળવું થયું વસુદેવજીનું નંદજીને ત્યાંહે.	૨૦
વસુદેવ કહે કાંઈ ઉપદ્રવ ભાસે મુને વ્રજ માંહે;	
માટે વાર્ષિક દેઈ વેળાસર નંદજી જાળે ત્યાંહે.	૨૧
પૂતનાના પયપાનને મિથે પ્રભુએ શોધ્યા પ્રાણ;	
આપી દયાનિધિએ ગતિ ઉત્તમ જનુનીની પ્રમાણ.	૨૨
ધૂમ તેના દેહદહનનો જોઈ કહ્યું નંદે એ જ;	
અહો ભાઈ! વાસુદેવ દીસે કાંઈ મોટા દેવ.	૨૩
શકટ ભેદન કરી માર્યો તૃણાવર્ત મહા અસુરેશ;	
વળી માતાને દેખાજું મુખવિષે વિશ્વ અશેષ.	૨૪

૧૨ એક પ્રતમાં આ લીટીને બદલે “દેવકીથી રોહિણી ઉદરે ધરે જેમ બલરામ,” એવો પાઠ છે, અને તે કિંવદન્તી છે. તેથી મૂળમાં અમે ભાગવતનો પાઠ છે તેજ અર્થવાળો પાઠ સ્વીકાર્યો છે.

એકાંતે પછી ગર્ગ મુનિએ ધર્યાં કુંવરનાં નામ;	
કારણ બતાવ્યાં વિવેકશું શ્રી કૃષ્ણ ને બળરામ.	૨૫
ધૂર્તવલા(?) ગોપીજન ઘેર મૃત્તિકા ભક્ષણ જે;	
દધીનું પાત્ર ભાંગ્યું માટે બંધન કર્યું ભાખ્યું તે.	૨૬
ભક્તવશત્વ જણાવવા બંધાયા અનુભલ દામ;	
વૃક્ષ પાજ્યાં યમલાર્જુન શ્રાપ મૂકાવ્યો તે ઠામ.	૨૭
કુબેરસુત નલકુબર કરી યક્ષ સુત સાક્ષાત;	
નંદાદિએ મળી ધાર્યું ગમન દેખી બહુ ઉત્પાત.	૨૮
વૃન્દાવન જઈને વસી ત્યાં કર્યું બાળ ચરિત;	
વચ્છચારણની લીલા કરી મળી સમવય બહુ મિત્ર.	૨૯
વળતી તો વધવચ્છાસુર કર્યો, બંધને તળવ્યું શરીર;	
માયોં અધાસુર ગોપરક્ષણ, કર્યું મહાબળ ધીર.	૩૦
ભોજન કીધું સખા સહ હરખે શ્રીયમુનાને તીર;	
મોહ્યા વિધિ દેખી હરિ નવ ભુકતે ઉચ્છિષ્ટ આહાર.	૩૧
વચ્છ ગોપાદિ સર્વનું પછી હરણ કર્યું બ્રહ્મદેવ;	
ગોસુત ગોપાદિ સર્વ થયા શ્રી હરિ સ્વયમેવ.	૩૨
બ્રહ્માનો મોહ ગયો અને હરિ સ્તવ્યા લેઈ શરણ;	
ગોચરણ મહાક્રીડા કરી, ઘેનુકાસુરનું કર્યું મરણ.	૩૩
વળતી શ્રીકૃષ્ણ પધાર્યાં વ્રજ કરતા વેણું ગાન;	
વનશોભાએ ભર્યાં બહુ ગોપીજનને કરે સુખદાન.	૩૪
વિપત્તી વિમૂર્છિત ગોપ જગાજા કરી અમી દૃષ્ટ;	
કાલિદમન કર્યું, નાગપત્નીની સ્તુતિ કહી સ્પષ્ટ.	૩૫
કાલ આન્યાનું કારણ કથ્યું વહ્નિ વ્યથા કરી ચૂર;	
રમતાં રમતાં મારી નાંખ્યો બલિ પ્રલંબાસુર.	૩૬
ગોગોપ ભય થકી રાખ્યાં કીધું દાવાનળ પાન;	
વર્ષા ઋતુ વરણી કહ્યું કૃષ્ણ વેણું શું ગાન.	૩૭
કાત્યાયની વ્રત કન્યકા કીધું નિરાવરણ સ્નાન;	
વસ્ત્ર હર્યાં વ્રજનાથજી આખ્યાં સહિત ફલદાન.	૩૮

વરણ્યું વૃન્દાવન વૃક્ષ ભાગ્ય મુનિ યાંચ્યા ગોપેન્દ્ર; લીધું ભોજન ઋષિપત્ની કૃપા કરી ધર્મધુરિન્દ્ર.	૩૯
તાપ પશ્ચાત દ્વિજે કર્યો ભાખ્યો ભાગ્યો ઈંદ્રયજ્ઞ; અન્નકુટ આરોગ્યા શ્રીકૃષ્ણે ધર્યો ગોવર્ધન મમ.	૪૦
મર્દન ગર્વ સુરેશનો કર્યો વણ્યું ગર્ગવચન; ગોપ સાથે નિવારણ કર્યો નંદે તે કર્યું કથન.	૪૧
ધન્દ્રધેનુએ સ્તુતિ કરી ધર્યું ત્યાં ગોવિન્દ નામ; વ્રતાદિ ધર્મ આશ્રિત ક્લેશથી નંદને છોડાવ્યા શામ.	૪૨
નંદાદિક સર્વ વ્રજજનને આપી પછી વૈકુંઠ ગતિ; વેણુનાદ કરી મોહને મોહ્યા ગોપિજન અતિ.	૪૩
વ્રજબાળા તેડી રમણ કર્યું ગોપીને આવ્યું અભિમાન; અંતરધ્યાન થયા હરિ, વળતી કર્યું સુખદાન.	૪૪
રાસક્રીડા બહુ વિધે કરી જળ સ્થળ લીલા આનંદ; મહા સર્પના ગળ્યા થકા હરિએ મુકાવ્યા નંદ.	૪૫
શંખચૂડને હણી પ્રભુએ ટાળ્યો ગોપીઓનો ત્રાસ; યુગલ ગીત વર્ણન ગોપી વનક્રીડા કરી અવિનાશ.	૪૬
માયોં અરીદય સુર હરિ કંસ નારદની કથાય; અકૂર કથની ગુણ કેશી હણ્યો શ્રી વ્રજરાય.	૪૭
નારદે નંદકુંવરને મળી સ્તુતિમાં કહ્યું રે ભવિષ્ય; માયોં બ્યોમાસુર ગોપ રક્ષા કરી શ્રી જુગદીશ.	૪૮
વળતી આવ્યા અકૂર વ્રજ વિષે નિરખવા શ્રી કેશવરામ; આનંદ પામ્યા અતિધણે, પુરી પ્રભુ વાંછિત કામ.	૪૯
હરિ હળધરને એકાંતે અકૂર સહુ કહી કંસ વાત; વિરહવિલાપ ગોપીજન કર્યો પ્રભુ પધાર્યા સાક્ષાત.	૫૦
અકૂરને હરિ હૃદય વિષે દર્શન દીધું અનૂપ; સપૂલક સુત સ્તુતિ કરી મધુપુરી પધાર્યા જગભૂપ.	૫૧
રજકતણું શિર છેલું, વાયકને દીધું વરદાન; માળી સુદામાને પ્રસન્ન, કર્યું કુમળનું સન્માન.	૫૨

ધનુષ ભાગી ને રથ હણ્યા દુશ્વપ્રભાય કંસ દાન;
 રંભભૂમિ વિષે ગજ હણ્યો કુવલયાપીડ મહાન. ૫૩
 રંગભૂમિ વિષે દીઠા પ્રભુને જેને જેવો રે ભાવ;
 મહા માર્યા કંસ બ્રાત સહિત હણ્યો પામીને દાવ. ૫૪
 માતુલ પત્નીઓનું કર્યું સાંત્વન દેઈ સર્વને ઉપદેશ;
 માતાપિતાનું હણી દુઃખ સંતોખ્યા સ્વજન અશેષ. ૫૫
 રાજ્યાભિષેક કર્યો ઉગ્રસેનને સુંદર શામ;
 સાંત્વન કરી નંદાદિકને મોકલ્યા શ્રીગોકુળ ગામ. ૫૬
 પછી દ્વિજાતિ સંસ્કાર કરીને પધાર્યા ગુરુધામ,
 વિદ્યા ભણી સહુ પ્રસન્ન કર્યા સાંદીપન કૃષ્ણ રામ. ૫૭
 મૃત્યુક પુત્ર આચારજને આપ્યો લાવ્યા* ઘર પંચજન;
 ફરી પધાર્યા મથુરા વિષે હરખિયાં સર્વ જન. ૫૮
 પછી વ્રજમાં ઉદ્ધવ મોકલ્યા નંદ યશોદા મિલાપ;
 ચાકત થયા ઉદ્ધવ દેખી ગોપી પ્રેમ પરિતાપ. ૫૯
 સાંત્વન કરી વ્રજનાર આલ્યા મધુપુરી હરિજન;
 કુખ્તસદન પધાર્યા હરિ વળતા અકૂર ભવન. ૬૦
 અકૂરને પછી પ્રેર્યા પ્રભુ ગજપુર જન પાસ;
 પાંડવ પૃથા વ્યથા હરી જોધ કર્યો દગ નાશ. ૬૧
 પૂરણ થયું પૂર્વાર્ધ હાવાં ઉત્તરાર્ધ કહેવાય;
 સાંભળ કહે શુકદેવજી પ્રીતે પરીક્ષતરાય. ૬૨

છતિ પૂર્વાર્ધ

અથ ઉત્તરાર્ધ

વૈયાસકી એમ જોલ્યા સાંભળ તું ભૂપતિ;
 જામાત્ર વધ સુણી દુઃખ થયું જરાસંધને અતિ. ૧
 આલ્યો ચઢી તેની હણી સેના સર્વ;
 ક્રોધ રચાવ્યો કુશસ્થળ આલ્યો યવનશું ગર્વ. ૨

ભસ્મ કર્યો કાળયવનને દીધાં મુચકંદ લોચન;	
સ્તવન કર્યું ભૂપ શ્રીહરિ વર દીધો થઈ પ્રસન્ન.	૩
મનુષ્ય નાટ્ય એ જરાસંધથી પલાયણ કર્યું આપ;	
દ્વારામતિમાં પધાર્યા ટાળ્યું પરવત તાપ.	૪
રૈવત કન્યા રેવતી બળભદ્રજી પરણ્યા;	
રુદ્રમણી પ્રેર્યાં દ્વિજના પછી સંદેશ વરણ્યા.	૫
કુંદીનપુર પધારી પ્રભુ કીધું રુકિમણી હરણ;	
કર્યો પરાજય શત્રુનો ને તેની સેનાનું મરણ.	૬
રુકમૈયાને પટા પાડીને પ્રભુ કીધો વિરૂપ;	
રુદ્રમણી સહિત પધાર્યા દ્વારિકા જગભૂપ.	૭
વેદ વિધિએ વર્યાં પછી શ્રી ઋદ્ધિમણી દ્વારીકેશ;	
પ્રકટયા પ્રધુમ્ન હરી ગયો સમર અસુરેશ.	૮
કૃષ્ણ કુંવર તેને હણી, આવ્યા સ્ત્રી સહ ધામ;	
હરખ્યાં રુકિમણી આદિ સર્વે દેખી સુત અભિરામ.	૯
સૂર્ય થકી સ્વમંતક મણિ પામ્યો સત્રાજીત;	
માંગ્યો શ્રીકૃષ્ણે આપ્યો નહિ થયું સહજ વિપરીત.	૧૦
તે મણિ માટે ઉગ્રસેનનું થયું વ્યાઘ્રથી મરણ;	
અપવાદ તેનો લૌકિકમાં લાગ્યો અશરણ શરણ.	૧૧
ત્રથા કલંક ઉતારવા હરિએ યાદવ સાથે;	
વન જઈ વેરી ઉગ્રસેનનો સિંહ દેખાણો નાથે.	૧૨
તેનો રિપુ રીંછ જણાવિયો આગળ અટકી સહુ બેઠા;	
ગુફા ભયંકર રીંછની તે માંહે પ્રભુ એકલા પેઠા.	૧૩
યુદ્ધમાં હારી જાંબવાને ત્યાં પુત્રી સંગે પરણાવ્યા;	
જાંબવતી મણિ સહિત લઈ હરિ દ્વારિકાં આવ્યા.	૧૪
આપ્યો મણિ સત્રાજીતને લઈ જ્ઞાન પામ્યો;	
સત્યભામા સુતા કૃષ્ણને પરણાવી દુઃખ વામ્યો.	૧૫
વળતી શ્રીહરિ હળધર બેઉ પધાર્યા ગજપુર;	
શતધન્વા પ્રેર્યો ઉભયે કૃતવર્મા અકૂર.	૧૬

તેણે સત્રાજીતને હણ્યો નાઠો હરિ ભય ધારી;	
કૃષ્ણરામ સહ આવી પુઠે જઈને નાંખ્યો મારી.	૧૭
પ્રભુ કહ્યું મણિ નથી એક ને રામ કૌતુક ભાસ્યું;	
ગયા મિથિલાપુરી રીસમાં રુદન પ્રકાસ્યું.	૧૮
ગદાયુદ્ધ દુર્યોધનને ત્યાં શિખવ્યું રામ;	
મણિ મળ્યો અકૂરથી દાખ્યો હળધર શામ.	૧૯
ઈન્દ્રપ્રસ્થ પ્રભુ પધાર્યા પછી પાંડવ ધામ;	
અર્જુન સહ વન ક્ષીડતાં લાવ્યા કાલિંદી વામ.	૨૦
દારામતી પધારી વર્યા કૃષ્ણ કૃષ્ણા રાણી;	
મિત્રવંદા હરી લાવ્યા સત્યા પટરાણી.	૨૧
ભદ્રા વર્યા પછી લક્ષ્મણા ઉદ્દાહ વખાણ;	
માયો નરકાસુર મૂર હણ્યો તળવ્યા પીઠ પ્રાણ.	૨૨
તાત્રાદિકને હણ્યા હરી કન્યા સોળ હળર;	
દ્વારિકાં મોકલી યતનશું બાળા હરખી અપાર.	૨૩
કુંડળ અરખી અદીતિને કર્યું જતનું દાન;	
પારિજાત પુષ્પસાટે તોણું ઇન્દ્રનું અભિમાન.	૨૪
જીતી સુરેશને લાવ્યા સુરતરુ નિજ ધામ;	
સંભોગ પામે સર્વે ત્રિયા સંતોખ્યાં સતલામ.	૨૫
પાણિગ્રહણ રાજકન્યા સહનું કર્યું નાથે;	
પરિહાસ કૌતુક પ્રભુ કર્યું રુકિમણી સાથે.	૨૬
વૈણુ વિપરીત સુણીને થયાં મુરજિત દગપાણી;	
સાંતવન કરી કૃષ્ણે આલિંગી મનાવ્યાં પટરાણી.	૨૭
પછી પ્રતિઉત્તર પ્રેમદા પ્રભુવચનના કીધા;	
સુણીને સંતોખ્યા શ્રીહરિ સામા સહુ અર્થ સીધા.	૨૮
સોળ સહસ્ત્ર સહ સરવને થયા દશ દશ પુત્ર;	
એકકી પુત્રી પણ થઈ એવું હરિધરનું સૂત્ર.	૨૯
અનિરુદ્ધ ઉદ્દાહમાં પછી રુદ્રમિને હણ્યો રામે;	
ત્રિવલેહા અનિરુદ્ધને લાવી ઓખાને ધામે.	૩૦

ઓખા સહિત અનિરુદ્ધને પછી બાંધ્યાં બાણે;	
હરિહરનું યુદ્ધ થયું ઘણું વરણ્યું જાય ન કાને.	૩૧
ભવે જવ સ્તુતિ ભગવંતની કીધી દીનતા દાખી;	
ભુજ બાણાસુરના હરિ છેઘા યુગ યુગ રાખી.	૩૨
સ્તવ્યા માધવને ઉમાધવે બળસુત વર દીધો;	
ઓખા વરી અનિરુદ્ધને જગમાં જશ કીધો.	૩૩
નૃગ નૃપ મહાકંકલાશની કૃષ્ણે ગતિ કીધી;	
ભક્તિ વિમુખ બ્રહ્મસ્વનો દોષ એ શિખ દીધી.	૩૪
બળભદ્ર પછી વ્રજમાં ગયા સહુજન સુખ દીધું;	
આકર્ષણ યમુનાજીનું કાંઈ કારણે કીધું.	૩૫
પૌઢ્યક પ્રાણ હર્યા હણ્યો કાશીરાજ મહાપાપી;	
કાશીનું દહન કર્યું હરિએ શિવને ભસ્મ આપી.	૩૬
રેવતાચળે બળભદ્રજી લીધા દ્વિવિદના પ્રાણ;	
સાંબડુંવરે લક્ષ્મણા હરી સાંહાં રામ વખાણ.	૩૭
ગજપુર ગંગામાં નાખતાં નમ્યા માટ તે બચાવ્યા;	
હળધર કૌરવબળ હણી વધુ સહ સુત લાવ્યા.	૩૮
નવીન લીલા નિરખી નારદે હરીની પ્રીતિધામ;	
સંશય મટ્યો અકલિત પ્રભુ કહી કર્યો પ્રણામ.	૩૯
નારદ ચરણ પૂજ્યા પ્રભુ ગૃહસ્થની વિધિ દાખી;	
નિત્ય કૃતિ શ્રી કૃષ્ણની અતિ અદ્ભુત ભાખી.	૪૦
સભા સુધરમાને વિષે શોભા અદ્ભુત;	
ત્યાં નૃપ પાંડવકૌરવના આવ્યા યુગ દૂત.	૪૧
ઉદ્ધવાદિ મંત્રી સાથે મનસુખો કીધા;	
વિચારી સર્વ શક પ્રસ્થ જવાનો નિશ્ચય કીધો.	૪૨
છોડાવ્યા નૃપ કરી સાંત્વના સ્વસ્થાને બોલાવ્યા;	
ભીમ કૃષ્ણ (?) શ્રીકૃષ્ણજી સુખે નિજ ગ્રેહે આવ્યા.	૪૩
સર્વ થકી આદે કર્યું અર્ચન કૃષ્ણચરણ;	
દુષ્ટ લેખી શિશુપાલનું પ્રભુએ કીધું મરણ.	૪૪

સ્વજન સહિત ધર્મરાયજી કીધું અવલૃથ સ્નાન;	
જળ સ્થળ બ્રહ્મ સુયોધનનું મોડયું અભિમાન.	૪૫
સાલવ અને પ્રહુમ્નેના વરણુઓ સંગ્રામ;	
માયાપુર લંજન કર્યું આવી સુંદરશામ.	૪૬
સાલવ સહ દંતવક્રનો પ્રભુએ આણ્યો અંત;	
બ્રાત તેના સતલીલામ માર્યા ભગવંત.	૪૭
રામ પધાર્યા તીર્થને તે કથા આલાપી;	
સુતને હણ્યો સુત તેહેનો સ્થાપ્યો વર આપી.	૪૮
બલવલને બળદેવજી માર્યો તે ઠામ;	
સકળ તીર્થ પાવન કરી પધાર્યા બળરામ.	૪૯
પાર્યનું સારથપણું કર્યું કથ્યું ગીતાનું જ્ઞાન;	
મિત્ર સુદામો આવ્યા તેનું કીધું સન્માન.	૫૦
પૂજને ગુરુ ગ્રહવાસની* વારતા મળી કીધી;	
શક્રને દુર્લભ સંપદા એવી હરિભક્તને દીધી.	૫૧
સૂર્ય ગ્રહણ મિષે પ્રભુ કર્યું કુરુક્ષેત્ર પવિત્ર;	
કુટુંબ સહિત પધારિયા ત્યાંહાં મળ્યા સહુ મિત્ર.	૫૨
ગોપીજનસું હળ્યા મળ્યા વાંછિત ફલ આપ્યું;	
દાન પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપનું કર્યું વિરહ દુઃખ કાપ્યું.	૫૩
કૃષ્ણા સુકૃષ્ણની રુદ્ધિભણી આદે રાણી;	
મળી વિવાહની વાર્તા નિજનિજની વખાણી.	૫૪
કૃષ્ણે ઋષિ પૂજન કર્યું કીધો વસુદેવે યજ્ઞ;	
વિજ્ઞાન બોધ નારદે કર્યો વસુદેવને મન મમ.	૫૫
પુત્ર આપ્યા ખટ દેવકી શ્રુત્ય પામેલા લાવી;	
ભક્ત બાણી અર્જુનને બેહેન સુભદ્રા પરણાવી.	૫૬
મિથિલાપુરીમાં પધારીને કીર્તિ ભક્તની કીધી;	
બહુલાસ્વ રંક સુતદેવની સેવાસમ ગણી લીધી.	૫૭

* બાળપણમાં ગુરુને ત્યાં હતા તે વખતની અને ઘર સંસારની.

નારાયણ નારદ તણે। સંવાદ પવિત્ર;	
વેદ સ્તુતિ પરબ્રહ્મની કરી સાર ચરિત્ર.	૫૮
શંભુદાસ* વૈભવ મળે હરિજન નહીં કામ;	
ત્યાં કથા કહી વ્રજે હર ગ્રહો રાખ્યા હરિ ટળ્યો ભ્રમ.	૫૯
કાણુ વડું તણે દેવમાં માંજો વાદ મુનેશ;	
બ્રગુએ જઈ નિશ્ચે કર્યું વિણુ છે સરવેશ.	૬૦
અર્જુન ગર્વ ઉતારવા હર્યા બ્રાહ્મણ બાળ;	
લોકાલોક થકી પર જઈ આણી આપ્યા ગોપાળ.	૬૧
કૃષ્ણકીડા રતિરસ ભરી શકું કયમ વખાંણી;	
પતિ પ્રેમે પટરાણી સહુ વરણી વિરહે વાંણી.	૬૨
અસુરવ્યામોહ થવા કરી લીલા અંતરધ્યાન;	
નિત્ય કીડા શ્રીકૃષ્ણ છે દૈવીજન દાન.	૬૩
એ દશમ અનુક્રમણિકા ગુરુ પ્રભુજી પ્રતાપ;	
પૂરણ કરી પદબંધથી ન્યૂનાધિક માફ.	૬૪
એકસોને એકત્રીશ છે પદ પૂરણ સાર;	
અથ ઇતિ લગી હરિ કથા સંક્ષેપ વિસ્તાર.	૬૫
શંકરીતટરે સોહામણું ચારુ ચંડીરે ગ્રાંમ;	
શ્રી શેષશાઈ પ્રભુ વસે ત્યાંહાં કવિ વિગ્રાંમ.	૬૬
વિપ્ર નાગર સાઠોદરો નાંમ ભટ દયારામ;	
દીક્ષા વૈષ્ણવ વલ્લભી ગાય ગુણ ધનશામ.	૬૭
ગાય શીખે ને સાંભળે વૈકુંઠ પદ પામે;	
સકલ પાપ સંતાપ સેહજે નાશ સર્વે પામે.	૬૮

ઇતિ શ્રીદશમસ્કંધની અનુક્રમણિકા સંપૂર્ણ.

કાળજ્ઞાનસારાંશ

દોહા

- શ્રીગુરુ ગિરિધરલાલપદ-પંકજ કરું પ્રણામ;
સકલ પાપ સંતાપહર, અભિમતિ પૂરણકામ. ૧
- કાલજ્ઞાન કથા ઘણી, તેમાંથી અહીં સાર;
કથન પ્રયોજન જેટલું, કીધું સરળ પ્રકાર. ૨
- શંકરે ઉમિયાને કહ્યું, અરલકને મુનિ દત્ત;
તે પ્રમાણુ અહીં મેં કથ્યું, રખે લહો મન મત્ત. ૩
- દુર્લભ મનુષ્યાદેહ છે, આવે કોઇક વાર;
તે પામ્યાનો લાભ એ, ભજવા નંદકુમાર. ૪
- જન્મ્યું તેને મરણુ તો, જ્યારે ત્યારે થાય;
પણુ તેને ધન્ય જેનો, હરિ ભજતાં દિન જાય. ૫
- તેમ સંસારી જીવથી, સદા ભજન ક્યાં થાય;
પણુ અંતે સમ્રાજું તજી, ભજવા શ્રીવજરાય. ૬
- અંત સમય કેમ સમજીયે, કેટલું અળગું મૃત્યુ;
તે સંશય છેદન કરું, કહું સમજાવી ગત્ય. ૭
- કાંઈ સવેળા થાય જેમ, આગળ કાલનું જ્ઞાન;
ત્રિવરસથી દિન એક લગી, એવું કહું વિધાન. ૮
- શ્વાસોશ્વાસ સદા વહે, નાસા દક્ષિણ વામ;
રંધ્ર ઉભય રવિ ચંદ્રમા, ઈડા પિંગલા ઠામ. ૯
- ડાબી ઈડા શશિ સમજ, જમણી પિંગલા સૂર;
પલટાયે ધટિ પંચમાં, જેતો રહે ચતુર. ૧૦
- રાત દિવસ દશ ભાનું સુર, વહ્યો નિરંતર જાય;
પાંચ વરસ આયુષ લહી, નિશદિન ગોવિંદ ગાય. ૧૧
- એક પાસ એક રાતદિન, વહે વાયુ એક ધાર;
ત્રણ વરપ આયુષ લહી, ભજવા નંદકુમાર. ૧૨

યુગ્મ દિવાનિશિ પિંગલા વહન કરે જ અખંડ;
 યુગ્મ વરષ આયુષ પણુ, હરિ ભૂલે યમદંડ. ૧૩
 ત્રણ અહરનિશ એક પુટ, વહ્યા કરે જો વાય;
 વર્ષ એક લગી જીવવું, જાણી ભજવા વ્રજરાય. ૧૪
 દેવપંથ ધ્રુવ ને શશિ, અરૂંધતી નિજ છાય;
 જે ગગને દેખે નહીં, એક વરષમાં જાય. ૧૫
 રવિકિરણ દેખે નહીં, જોય અનલ શશિવર્ણ;
 તે એકાદશ માસમાં, અંતે પામે મર્ણ. ૧૬
 મુત્ર પુરિષ ભરી વાપિકા, કનક રજત સમ રંગ;
 જાત્રત સ્વપ્ને જો લખે, દશ માસે તનુ ભંગ. ૧૭
 ભૂત પિશ્ચાય ગાંધર્વનગર, વૃક્ષ કનક સમભાસ;
 જે જનને તે જન્મનો, નવમે મહિને નાશ. ૧૮
 દીપ સુવર્ણ સરીખડો, દીસે દેહ વિરૂપ;
 નવ માસે નર મરણુ લહિ, સમરી લે વ્રજભૂપ. ૧૯
 કનક સદશ નર કૃષ્ણ છખી, શૂરો ખીહીકણ થાય;
 સુમતિ વિકારિ પ્રકૃતિ ફરે, આઠ માસે મરી જાય. ૨૦
 પુષ્ટ થકો કૃશ પલકમાં, કૃશ તે પુષ્ટ જ દષ્ટ;
 એવી પ્રકૃતિ ફર્યા પછી, જીવે મહિના અષ્ટ. ૨૧
 રજ કર્દમ ડગલાં ભરે, અધ પગલાં દેખાય;
 સાત માસ જીવ્યા પછી, પરલોકે તે જાય. ૨૨
 કપોત ગર્ધવ હિલૂક કાગ, જોસે જેને શીશ;
 ખટ માસે મરવું લહી, તે સમરે જગદીશ. ૨૩
 નિશા ચંદ્ર દિન રવિ વહે, શ્વાસ માસ લગી એક;
 તો જીવન ખટ માસ લગી, હરિ સમરે સુવિવેક. ૨૪
 અવર વિધિ વળી એક છે, ભરિ શુભ ભાજન નીર;
 તેહેમાં સૂરજ બિંબને, જોવું વિના સમીર. ૨૫

જો દીસે ખાંડું દક્ષિણે, તો આયુષ ખટ માસ;
 ત્રિ પછમ જો ઉત્તરે, એક જ પૂરવ પાસ. ૨૬
 મધ્ય છિદ્ર જો દેખિયે, તો આયુષ દશ દિન;
 દયા લજન શ્રી કૃષ્ણનું, કરિયે થઈ આધીન. ૨૭
 વળી કહું શુભ એક વિધિ, દુર્લભ યોગી જન;
 લક્ષણ છાયા પુરુષનાં, સમજી લે ધરિ મન. ૨૮
 એકાંતે ઉભા રહી, રવિ રાખવો પૃથ્વ;
 નિજ છાયાને નિરખિયે, કંઠે અનિમિષ દૃષ્ટ. ૨૯
 લક્ષ મંત્રનો મંત્ર હરિ, નામ એક શત આઠ;
 અબંધ કર પદ રાખિયે, મનમાં કરિયે પાઠ. ૩૦
 વળતી વ્યોમ વિલોકિયે, દીસે છાયા પુર્વ;
 સ્ફટિક સરખો ઊજળો, ફળ સમાન હરિ દર્શ. ૩૧
 ઉજવળ દીઠે શુભ સદા, જ્યારે દીસે શામ;
 તો મૃત્યુ ખટ માસમાં, સમજી સમરો રામ. ૩૨
 પીતે વ્યાધિ રક્તમય, નીલે હલ્યા હોય;
 તો ઉદ્દેગ જ ઉપજે, નાના વર્ણુ જોય. ૩૩
 દક્ષણ બાહુ ન દેખિયે, નિજ બંધુનું મૃત્ય;
 ખટ માસે વા વર્ષ વા, જો વર્ષે તો સત્ય. ૩૪
 જો નવ દીસે વામકર, સ્ત્રી મૃત્યુ તેમ જાણ;
 બંધે બાહુ ન દેખિયે, પોતાનું પરમાણુ. ૩૫
 મરણ માસમાં શિશવણ, સમજી લે ધીમંત;
 જંઘા નહિ વા સ્કંધ નહિ, અષ્ટ દિવસમાં અંત. ૩૬
 છાયા લોપ સમૂલગી, તતલ્લણ મૃત્યુ થાય;
 અવર વિધાન કહું નથી, ગ્રંથ ઘણો વધી જાય. ૩૭
 આનંદ હસતી દેખિયે, જો પોતાની છાય;
 આયુષ મહિના ચારનું, અધિકું નવ કહેવાય. ૩૮

૨૬. પછમ-પશ્ચિમ. ૩૩. નાના વર્ણુ-જૂદી જૂદી જાતના રંગનો.

૩૫. બંધે-બંને. બાહુ-હાથ.

સ્નાયન અંગુલિ દાખતાં, જ્યોતિ જુએ ન જેહ;
 ચોથે માસે તે મરે, એક પક્ષ છે એહ. ૩૯
 ચોદિશ દેખે વિજલી, અબ્ર વિના આકાશ;
 ઈંદ્રધનુષ આભાસ જલ, જીવે બે ત્રણ માસ. ૪૦
 દિન તારા રજ ચોદિશે, ઈંદ્રધનુષ નિશિ જોય;
 તે નરને બે માસમાં, નિશ્ચે મૃત્યુ હોય. ૪૧
 ઘુંટણુ ભમ સરીખડા, પડે ચાલતાં ત્રાસ;
 એવાં જોને ચિહ્ન તે, જીવે એક જ માસ. ૪૨
 સોળ દિવસ લગી સૂર્ય સ્વર, ચલે ન કરે ઉપાય;
 એક માસ જીવી કરી, તે જન જમપુર જાય. ૪૩
 સંપૂર્ણ શશિ નિત્ય વહે, નહીં રવિ સ્વર આભાસ;
 વેહેલો તે હરિને જો, આયુષ એક જ માસ. ૪૪
 તૈલ, તોય, ધૂત, કાચમાં, નિજ તનુ જોય પ્રત્યક્ષ;
 દીસે શિશ રહિત ધડ, જીવે એક જ પક્ષ. ૪૫
 જેની કાયા સુંઘતાં, શય અસ્થિ દુરગંધ;
 અધમાસે તેને પણ, નિશ્ચે મરણુ સંબંધ. ૪૬
 ટચલી અંગુલિ દેખિયે, વચલૂ વેહું શામ;
 ત્યારે જીવન સોળ દિન, સમજી સમરો રામ. ૪૭
 શીતલ લાગે રવિ પ્રભા, સંતાપે શશિકિરણુ;
 પવન ઉજી શીત ન સમજ, તો અધમાસે મરણુ. ૪૮
 સંગે છૂટે પવન સહ, મૂત્ર પુરીય જ બેહ;
 દશ દિવસે તે નર મરે, તેમાં નહિ સંદેહ. ૪૯
 સ્વદેપે અંગુલિ દગ દબ્યે, ચક્ર અરુણ રંગ શામ;
 નવ દીસે દિન દશ થયે, તે પોહોંયે યમધામ. ૫૦
 ન્હાતાં કર પદ ને હેદે, સહુ પેહેલાં સૂકાય;
 શોષ શમે નહિ જલ પિયે, દશ દિવસે મરી જાય. ૫૧

અરૂંધતી ધ્રુવ વિષ્ણુપદ, તારક મંડલ માત્ર; ૫૨
 અંડ વિષે તે પિંડમાં, પણ જાણે સદ્ધાત્ર. ૫૨
 બ્રહ્મદિ વિષ્ણુપદ જાણિયે, નવ દેખે જે જન્ત્ર; ૫૩
 તેને કૃષ્ણ ન ભૂલવા, જીવન છે નવ દિન. ૫૩
 એ તારા નિજ નેત્રના, માત્રા મંડળ સાય; ૫૪
 નવ દેખે નર તે તણુ, આયુષ દહાડા પાંચ. ૫૪
 ધ્રુવ નાસાત્ર ન દેખિયે ત્રિદિન મરણુ છે સત્ય; ૫૫
 જિજ્ઞાસા તેજ અરૂંધતી, લખે ન તે દિન મૃત્ય. ૫૫
 એક અંગુલિ એ ગણે, એક ચન્દ્ર યુગ જોય; ૫૬
 સચ્છિદ્ર દેખે છાય નિજ, શીઘ્રજ મૃત્યુ હોય. ૫૬
 પ્રેત ભેટિયે વિષ લખી, ખર થાયે અસ્વાર; ૫૭
 જગત સ્વપ્ને દેખિયે, જાણુ કાલ તત્કાલ. ૫૭
 પિત્ત સદન વાયુ વસે, પિત્ત જાય કફ ઠામ; ૫૮
 કફ આવી કંઠે બસે, સદ્ય જાય જમધામ. ૫૮
 નિશા દાઘ હોય શીત દિન, કંઠ વિષે કફ હોય; ૫૯
 તેને કશો ઉપાય નહિ, તે જન જમપુર જોય. ૫૯
 ગુદા બ્રષ્ટ હોય હીન સ્વર, સંગે ખાંસી શ્વાસ; ૬૦
 વ્યાકુલ હિકવા શોષ તનુ, જમપુર તેનો વાસ. ૬૦
 હૃદય ચરણ નાભિ તથા, નાસા શીતલ હોય; ૬૧
 શિષ તપ્ત જેનું રહે, તે નવ જીવે કાય. ૬૧
 બુદ્ધિ લજ્જા પ્રભાદિક, સરવ સમૂળાં જાય; ૬૨
 દીપ જતાં નહીં વાસના, નિશ્ચયે મૃત્યુ થાય. ૬૨
 કિન્નર રીંછ ચઢ્યો થકો, ગાતો દક્ષિણ જાય; ૬૩
 એવું સ્વપ્ને દેખતાં, શીઘ્રજ મૃત્યુ થાય. ૬૩
 રક્ત કૃષ્ણ અંખર ધરી, હસતી ગાતી નાર; ૬૪
 તાંણી જાય દિશ દક્ષિણે, શીઘ્રજ મરણુ વિચાર. ૬૪

જાણે કઈમ સાગરે, જુઓ શિર પર્વત;
 એવું સમણું દેખતાં, સઘ સમજવો અંત. ૬૫
 કાળો પુરુષ બિહામણો, શસ્ત્ર ઉગામી ધાય;
 પથ્થર મારે સ્વપ્રમાં, તુરત મરણ કહેવાય. ૬૬
 કર અંગુલિ રુંધ્યે કરણ, આત્મનાદ ન સુણાય;
 સ્વભાવ જે જનનો ફરે, વહેલો જમપુર જાય. ૬૭
 પોતાનું પ્રતિબિંબપર, લોચન માનવ દશ્ય;
 એવું ચિહ્ન ઉદે થતાં, મરણ સમીપ અવસ્ય. ૬૮
 માત પિતા ગુરુ દેવ દ્વિજ, વૃદ્ધ પૂજ્ય મહાપુરુષ;
 નવ પૂજે નિંદા કરે, તેને મરણાકરપ. ૬૯
 કર કપાલ ધરીને જીએ, કાંડું અનિભિપ દષ્ટ;
 ક્રમ ક્રમ કૃશ જાસે જાણું, પુષ્ટ થતાં મહાકષ્ટ. ૭૦
 મરવું તો સમજે સહુ, પણ ક્યારે? નહિ જાન;
 એક દિવસ આડો રહે, લાંજ લગી નહિ જ્ઞાન. ૭૧
 જાણ્યાથી ભય ઉપજે, સારે હરિ સમરાય;
 પ્રીત પ્રભુ સાથે વધે, અવર અકારું થાય. ૭૨
 તે માટે આ મરણનાં, પ્રકટ કથ્યાં મેં ચિહ્ન;
 એતે તો હરિને મળે પરોપકાર વચન. ૭૩
 આયુષ્ય એળે સહુ ગયું, જાણ્યા ન કાણુ ભગવંત;
 તેનું પણ કહ્યાણુ છે, જે સમરે હરિ અંત. ૭૪
 અંતકાળ હરિ સમરતાં, સઘ ટળે મહા દોષ;
 જેમ ગંજીદે આખરી, જીજ કરે સહુ સોપ. ૭૫
 જે ધટિમાં ખટ્વાંગ જેમ, પામ્યો પૂરણ બ્રહ્મ;
 સાચે મન પ્રભુ સમરતાં, તું પણ પામીશ તેમ. ૭૬
 સહુ સાધનનું શિરમણિ, મરમ ન જાણે મંદ;
 સાચે પ્રેમે સમરવા, રામકૃષ્ણ ગોવિંદ. ૭૭
 આચાર જ પ્રભુ સરિખડા, જાણું તેને શરણ;
 નિલ રહેવું સત્સંગમાં, તજવાં દુષ્ટાચરણ. ૭૮

જે દિન હોયે પોહોંચતા, પ્રજા વૃન્દાવન જાય;
 નહિ તો ધંધો સહુ તજી, જ્યાં ત્યાં ગોવિંદ ગાય. ૭૯
 સતી બળવા જેમ નીકળે, તેને કશું ન મિષ્ટ;
 તેમ તું મનથી સહુ તજી, પ્રિયકર જે પ્રભુ ઈષ્ટ. ૮૦
 નિત્ય પ્રત્ય રહેજે નિરખતો, કલ્યાં તેટલાં ચિહ્ન;
 મરણુ જણાશે સવારું, હરિપદ ધરજે મન. ૮૧
 દ્વિજ નાગર સાઠોદરો, દયારામ હરિદાસ;
 તેણે કાળજ્ઞાન આ, કીધો અર્થ પ્રકાશ. ૮૨

ઇતિ શ્રીમહાદેવઉમયાસંવાદે કાળજ્ઞાનસારાંશ મૃત્યુચિહ્નસહવર્તમાન
 કવિ દયારામ વિરચિત વ્યાખ્યાન સમાપ્ત.

અષ્ટોત્તરશત કૃષ્ણનામ માળા

(રાગ નર્મદાષ્ટકનો)

નમો નમો મહાપ્રભુ ગુરુ કૃપાનિધિ સદા,
 અનાથનાથ દીનબંધુ હારી પાપ આપદા;
 પ્રપન્ન પારિજાત માત તાત બ્રાત શ્રીપ્રભુ,
 અતિ પતિત પૂતકારી શ્રેયદા મહા વિભુ. ૧
 વ્રજધિપત્ય અલવામ સત્યવાચી. શ્રીપતિ,
 મદનમાનહારી શ્રીત્રિલોકસુંદરાકૃતિ;
 પ્રસન્નવક્રત્ર નેત્ર લવ્ય રમ્ય રાધિકાધવં,
 મુગોપિકાપતિ પ્રિયે સુખાલયં સદાનવં. ૨

૧ પ્રપન્ન પારિજાત-શરણે આવેલાના કલ્પવૃક્ષરૂપ. પૂતકારી-ખાવન કરનાર. શ્રેયદા-કલ્યાણ આપનાર. ૨ વ્રજધિપત્ય-વ્રજના અધિપતિ. અલવામ-ઘણા સુંદર. સત્યવાચી-સત્ય બોલનાર. મદનમાનહારી-કામદેવનું પણ માન ઉતારે એવા રૂપાળા. ત્રિલોકસુંદરાકૃતિ-ત્રણે લોકમાં સુંદર સ્વરૂપવાળા. વક્ર-મુખ. રાધિકાધવ-રાધાના પતિ. સુખાલય-સુખનું ધામ.

રસિકરાય' રૂપરાશિ રાસલીલયારતિ,
 અખંડઉર્ધ્વરેત નિત્ય માપતિ મહામતિ;
 યદુકુલેન્દુ ગોપવંશભાનુ ભક્તવત્સલં,
 દયાસમુદ્ર દીનબંધુ દક્ષ સુખલં અલં. ૩
 મધુપુરી પુરેન્દ્ર ગોકુલેન્દ્ર ગોપનાયકં,
 શ્રીદ્વારિકાધિપત્ય સત્યરૂપ ભદ્રદાયકં;
 યશોદનંદનંદનં બલ્લાનુજં કૃપાકરં,
 શ્રીકૃષ્ણ રામ વાસુદેવદેવકીસુતં વરં. ૪
 રમેશ રુક્મણીશ ઈશ શીશશેષ વલ્લભં,
 અનંતકોટિ બ્રહ્મ આદિ વિશ્વદેવ દુર્લભં;
 પુરાણપુરુષ પદ્મનાભ પ્રાણનાથ પ્રેમદા,
 અનુપમા અનાદિરૂપ ધારી આદિ સુગદા. ૫
 ત્રિગુણપુરુષ વ્યૂહ કાળમાયબ્રહ્મકારણં,
 સુદુષ્ટબ્રહ્મકષ્ટદા સુદાસત્રાસવારણં;

૩ રૂપરાશિ-રૂપના ભંડાર. રાસલીલયારતિ-રાસલીલામાં પ્રીતિવાળા. અખંડ ઉર્ધ્વરેત-જેનું વીર્ય કદાપિ સ્ખલિત નથી થયું એવા. માપતિ-મા એટલે લક્ષ્મી તેના પતિ. યદુકુલેન્દુ-યદુકુળના ચંદ્રરૂપ. ભાનુ-સૂર્ય. દયા સમુદ્ર-દયાના સાગરરૂપ. દક્ષ-ચતુર. સુખલ-ધણી બલવાન. અલં-પૂર્ણ. ૪ મધુપુરી-મથુરા શહેર. ભદ્રદાયક-કસ્યાણ આપનાર. યશોદનંદનંદન-યશોદા અને નંદજીના પુત્ર. બલ્લાનુજ-શ્રી બલ-ભદ્રજીના નાનાભાઈ. કૃપાકર-કૃપાના આકર એટલે ખાણરૂપ. વાસુદેવ દેવકીસુત-વાસુદેવ અને દેવકીના પુત્ર. ૫ રમેશ-લક્ષ્મીના પતિ. રુક્મણીશ-રુક્મણીના પતિ. શીશશેષ-શેષના મસ્તકરૂપ; શેષથી પણ શ્રેષ્ઠ. વલ્લભ-વહાલા. બ્રહ્મ-બ્રહ્મા. વિશ્વદેવ-સઘળા દેવો. દુર્લભ-પ્રાપ્ત થવા મુશ્કેલ. પુરાણપુરુષ-સૌથી જૂના પુરુષ; આદિ પુરુષ; નારાયણ. પદ્મનાભ-જેની નાભિમાંથી કમળ ઉત્પન્ન થયું એવા. અનુપમા-અનુપમ કાન્તિવાળા. ધારીઆદિ સુગદા-ગદા આદિને ધારણ કરનાર. ૬ ત્રિગુણ પુરુષ-સત્ત્વ, રજસ્, ને તમસ્, એ ત્રણ ગુણવાળા પુરુષરૂપ. વ્યૂહ-વ્યૂહ; શ્રીકૃષ્ણ, સંકર્ષણ, અનિરુદ્ધ અને પ્રદ્યુમ્ન એ ચાર વ્યૂહ કહેવાય છે તે રૂપ; અથવા ત્રિરાટ હિરણ્યગર્ભાદિ ચતુર્વ્યૂહ-રૂપ. કાળમાયબ્રહ્મકારણ-કાળ, માયા અને બ્રહ્મનું કારણ. સુદુષ્ટબ્રહ્મકષ્ટદા-ધણી દુષ્ટ અને બ્રહ્મ માણસોને કષ્ટ આપનાર. સુદાસત્રાસવારણ-સારા ભક્તોના ત્રાસ મટાડનાર.

અકુંઠજ્ઞાન અંતરણ માધવં મનોહરં,
 અમોઘઓઘ વિઠ્ઠલેશ કેશવં ગિરિધરં. ૬
 ગરુડગામી ગોપીનાથ ચક્રપાણિ શ્રીહરિ,
 મુકુંદ મેઘવર્ણ્ય સર્વગર્વગંજનં અરિ;
 અતિમતિગતિપતિ સતીરતિપતિપિતુ,
 સુવ્રન્દકાનનેણુ વેણુપાણી વલ્લભીહિતુ. ૭
 પતંગજનપતિ અતિ ઉદાર મર્દનંકૃણી,
 ત્રિલંગીલાલ ગોરસાળ કીર્તિજ્ઞશિરોમણિ;
 જનાર્દનં શ્રીવિજય જીજ્ઞુ ભૂધરં મધુરિપું,
 પિતાંબરં અનંત સૌરી કંસહા સદાવપું. ૮
 ઉપેન્દ્ર વિશ્વનાથ વેદકારણું સદાશિવં,
 સુરેશ કીર્તિભાજનં પ્રભાવભા ચિરંજીવં;
 અજીત યાદવેન્દ્ર યજ્ઞ મય્ય સ્નેહસાગરં,
 ભવારિ ભક્તભૂષણું અદ્ભૂષણું ઉભગરં. ૯

અકુંઠજ્ઞાન-જેમનું જ્ઞાન કોઈ ઠેકાણે બાધ પામતું નથી એવા; સર્વજ્ઞ. અંતરજ્ઞ-અંતઃ-
 કરણની વાત જાણનાર. માધવ-લક્ષ્મીપતિ. અમોઘઓઘ-જેનો (કૃપા) પ્રવાહ સફળ છે
 એવા. સર્વ ગર્વગંજનઅરિ-દુરમનના તમામ ગર્વનો નાશ કરનાર. અતિમતિગતિપતિ-
 મહાબુદ્ધિ અને ગતિના પતિ. સતીરતપતિપિતુ-સતી એવી રતિના પતિ જે પ્રધુમ્ન તેના
 પિતા શ્રીકૃષ્ણ. સુવ્રન્દકાનનેણુ-(?). વેણુપાણિ-જેનાં હાથમાં વેણુ-વાંસળી છે તે.
 વલ્લભી હિતુ-વલ્લભી સંપ્રદાયના વૈષ્ણવોના હિત કરનાર.

૮ પતંગજન-સૂર્યપુત્રી; યમુના. મર્દનંકૃણી-જનના નદીમાં પડેલા કાલીય
 નાગનું મર્દન કરનાર. ગોરસાળ-ગોરસ ખાનાર. કીર્તિજ્ઞ-સાધિકાજી. મધુરિપુ-મધુ
 નામના દૈત્યને મારનાર. અનંત-જેનો અંત ના જણાય એવા. સૌરી-સૂર યાદવના
 વંશના. કંસહા-કંસને મારનાર. સદાવપુ-શાશ્વત સ્વરૂપ.

૯ ઉપેન્દ્ર-વેણુ. વેદકારણુ-વેદનું કારણ. સદાશિવ-હંમેશાં કલ્યાણરૂપ.
 સુરેશ-દેવોના પતિ. કીર્તિભાજન-કીર્તિના પાત્રરૂપ. પ્રભાવભા-પરાક્રમને પ્રકાશ
 કરનાર. અજિત-કોઈથી ન જિતાય એવા. યાદવેન્દ્ર-યાદવોમાં શ્રેષ્ઠ. ભવારિ-
 સંસારના શત્રુ; સંસાર ત્રાસને મટાડનાર. ભક્તભૂષણુ-ભક્તોના શણગારરૂપ. અ-
 દ્ભૂષણુ-દોષરહિત. ઉભગર-સદા જાગ્રત.

ધતિ લલિત નામદામ અષ્ટસત્ ઉચ્ચરં,
રસિક રાધિકેશ વેશ નટનાગરં વરં;
સદૈવ પ્રેમયુક્ત જો પડેત શ્રીહરિ જનં,
સુ તત્સ ઉત્સવં દયા, ન આપદા કદા મનં. ૧૦

શ્રીકૃષ્ણ અષ્ટોત્તરશતનામ ચિંતામણિ*

છંદ ભુજંગ પ્રયાત

- નમો શ્રીગુરુદેવ શ્રીકૃષ્ણસ્વામી, નમો નંદકુમાર સુપર્ણગામી. ૧
નમો શ્રીયશોદા અસુ મીન વારી, નમો શ્રીબળાનુજ આનંદકારી. ૨
નમો રાધિકાનાથ ગોપીશવંદા, નમો શ્રીયમુનાપતિ મોદકંદા. ૩
નમો ગોકુલાધીશ શ્રીશૈલધારી, નમો રાસવિહારી શ્રીજ મુરારી. ૪
નમો કુંજકેલીપ્રિયે રાય દાણી, નમો લાલ ત્રિલંગી શ્રીવેણુપાણિ. ૫
નમો દ્વારિકાધીશ લક્ષ્મીવિહારી, નમો ભક્તત્રાતા મહાકલેશહારી. ૬
નમો દેવકીપુત્ર આનંદસિંધુ, નમો દુષ્ટદ્રેષી અતિદીનખંધુ. ૭
નમો શેષ શંભુ સતીનાથ ધાતા, નમો કંસકેશીરિપુ મુક્તિદાતા. ૮
નમો ધર્મગોપ્તા હતા ભાર જગતી, નમો શેષશાયી હરિદાસ ભક્તિ. ૯
નમો વિશ્વહેતુ પતિ કાલ માયા, નમો પૂર્ણઅંશી વિભુ ખર્દ રાયા. ૧૦
નમો પુણ્યસ્તોત્રી પ્રભુ પૂતનામી, નમો રામરૂપી શુચિ ગુણગ્રામી. ૧૧
નમો દેવ દેવેશ ગોવિંદ વિશ્વતુ, નમો યજ્ઞ યોગેશ ગોપાલ જીજ્ઞુ. ૧૨
નમો નરહરિ નાથ નિર્વાણુદાયી, નમો ચક્રપાણિ ગદા નીરશાયી. ૧૩
નમો ગોપિકામિત્ર સુભક્તલક્ષ્મી, નમો રાધિકારૂપ સિંધુનિમગ્ની. ૧૪
નમો પુંડરીકાક્ષ સ્વાનંદભોગી, નમો જન્મ મૃત્યુ જરાદિ વિયોગી. ૧૫
નમો ગોપચૂડામણિ શ્રેયકારી, નમો શ્રી જગન્નાથ સ્વામી ભવારિ. ૧૬
નમો કાટિ કંદર્પ લાવણ્ય શૌરી, નમો પ્રાણજીવન શ્રીવાણી ગૌરી. ૧૭

* બૃહત્ કાવ્ય દોહનમાં 'હરિનામ માળાને નામે આ છંદ છપાયો છે, પણ તેમાં કંઈ કંઈ અશુદ્ધિ હોવાથી અત્રે તે પુનઃ છાપ્યો છે.

૧૦ નામદામ-નામરૂપી માળા. અષ્ટશત-એકસો આઠ નટનાગર-નાગરનટ-રવ-સુદર. પડેત-ભણે. તરય-તેને (તેનો). ૯. જગતી-જગત. હતા-હજીનાર.

નમો સર્વશક્તિપતિ નિર્વિનાશી, નમો ઈશ આમોદ શ્રીતેજરાશિ. ૧૮
 નમો વ્યાપી વૈકુંઠ આનંદહેતુ, નમો પ્રેમક્રીડા સનાતન સેતુ. ૧૯
 નમો ગોપતિ કાટિ બ્રહ્માંડસ્વામી, નમો શ્રીહૃષીકેશ જય અંત્રયામી. ૨૦
 નમો આત્મયોનિ નમો નિર્વિકારી, નમો ધર્મભોગી નમો બ્રહ્મચારી. ૨૧
 નમો સર્વસાક્ષી નમો સર્વકર્તા, નમો સર્વભર્તા નમો સર્વહર્તા. ૨૨
 નમો બાલમુકુંદ પદ્માવિલાસી, નમો યાદવાધીશ વૈકુંઠવાસી. ૨૩
 નમો શ્રીશ ચંદ્રાવલિચિત્તહારી, નમો સુંદરાંગી વૃંદાવનચારી. ૨૪
 નમો વલ્લભાધીશ વાગીશ જ્ઞાતા, નમો વિકૃલાધીશ પુષ્ટીશ ક્ષાતા. ૨૫
 નમો ગોકુલેન્દુ રઘુનાથ સીતા, નમો સત્યભામાપતિ કામપિતા. ૨૬
 નમો અક્ષરાતીત અચ્યુત પ્રેમી, નમો શ્રી વ્રજનંદદાસ સુક્ષ્મી. ૨૭
 નમો શ્યામ નારાયણાનંદ શક્તિ, નમો કેશવાપાર પ્રાણેશ ભક્તિ. ૨૮
 ઇતિ નામ શ્રીકૃષ્ણ આનંદકારી, મનોકામના સર્વ દાતા દુઃખારિ. ૨૯
 મહા પાપ સંતાપ કૃતભૂતભસ્મી, સદા કાળ ગાળે સહુ જસ્મી તસ્મી. ૩૦
 મળે પ્રેમ ભક્તિ વ્રજધીશ ખાસી, સદા કાળ તે વ્યાપી વૈકુંઠવાસી. ૩૧
 કય પાઠ એ શ્રી હરિ જય રીઝી, દયાના પ્રભુજી મળે તોષ ભીજી. ૩૨

શ્રીકૃષ્ણજન્મ

ગરબો

શ્રીગુરુ ગોવિંદને રે પ્રથમ પાયે લાગું;
 પ્રાગટ્ય હરિનું રે ગાવાને મતિ માગું. ૧
 પરીક્ષતે પૂછ્યું રે શુકજીને શિર નામી;
 કૃષ્ણ કેમ જન્મ્યા રે તે મને કહેા સ્વામી. ૨
 ધન્ય ધન્ય કહી રે બોલ્યા શુકજી વાણી;
 સાંભળ રાયજી રે હરિગુણ કહું વખાણી. ૩

૨૦. અંત્રયામી-અંતર્યામી. ૨૧. આત્મયોનિ-પોતાની ઉત્પત્તિનું કારણ પોતેજ.
 ૨૫. ક્ષાતા-વિખ્યાત. ૨૮. કેશવાપાર-કેશવ અને અપાર એટલે અનંત.
 ૩૦ જસ્મીતસ્મી-યસ્મે તસ્મે ગમે તે રીતે.

કારણ કહું છું રે પૃથ્વી પીડા પામી;	
ભાર વધ્યો બહુ રે બ્રહ્માએ કહ્યું શિરનામી.	૪
સુર સહુ સાથે રે વિધિ ક્ષિરસાગર આવ્યા;	
નારાયણને રે સ્તુતિ કરીને રિઝાવ્યા.	૫
હરિએ જણાવ્યું રે ભૂમિનો ભાર હરીશું;	
પૂર્ણ પુરુષોત્તમ રે વ્રજમંડળે અવતરીશું.	૬
સહુ સામગ્રી રે સિદ્ધ કરો તમે પેહેલી;	
પ્રગટ થાવાની રે ઇચ્છા છે મને વેહેલી.	૭
સુણી એમ બ્રહ્મા રે બ્રહ્મલોકમાં પરવર્યા;	
દેવ સર્વે રે ગોપ થઈને અવતર્યા.	૮
દ્રોણ સુત તે રે નંદરાય થયા જાણો;	
પત્ની તે કરી રે યશોદા પરમાણો.	૯
કંસને જણાવી રે આકાશવાણી ઘેરી;	
ગર્ભ દેવકીનો રે આઠમો તારો વેરી.	૧૦
એમ સુણીને થઈ રે ચિંતા કંસ હૃદમાં;	
બેન ને બનેવી રે નાંખ્યા કારાગ્રહમાં.	૧૧
ચોકી મુકી રે મૃત્યુ તણો ભય જાણી;	
ખટ સુત માર્યા રે દુષ્ટે દયા ન આણી.	૧૨
પછે પ્રભુએ રે મહા માયાને બોલાવી;	
કરજોડીને. રે ઉભી રહી તે આવી.	૧૩
આજ્ઞા આપી રે એટલું કારજ કરજે;	
દેવકી ઉદરથી રે શેષ રોહિણી ગર્ભ ધરજે.	૧૪
પછે અવતરજે રે તું નંદ નંદની થઈને;	
તેજ પ્રમાણે રે કર્યું દેવીએ જઈને.	૧૫
પ્રભુજી પધાર્યા રે દેવકી ઉર આનંદે;	
ગર્ભ સ્તુતિ કીધી રે બ્રહ્માદિ શ્રુતિ છંદે.	૧૬
તેજ ધણું આવ્યું રે દીન દેવકી તનમાં;	
તે અવલોકી રે કંસ બળે બહુ મનમાં.	૧૭

સેવક શિખવ્યા રે સૌ સાવધ થઈ રહેજો;	
પ્રસવ થાતામાં રે મને આવી કહેજો.	૧૮
તાલાવેલી રે લાગી ક્ષણ નવ જંપે;	
પળે પળે પૂછે રે કાળના ભયથી કંપે.	૧૯
એમ કરતાં રે શ્રાવણ આવિયો સાર;	
કૃષ્ણ પક્ષમાં રે અષ્ટમી ને બુધવાર.	૨૦
નક્ષત્ર રોહિણી રે અર્ધ નિશા ગર્ભ જ્યારે;	
કળા સોળ પૂર્ણ રે શ્રીકૃષ્ણ પ્રગટ્યા ત્યારે.	૨૧
હરિજન હરખ્યા રે બ્રહ્મજ્ઞાની મન લાજ્યાં;	
શિવ વિધિ કળ્યાં રે દેવ હુંદુલી ગાજ્યાં.	૨૨
અદ્ભુત બાળક રે કમળનયન સુખકારી;	
રૂપ ચતુર્ભુજ રે ગદા શંખ ચક્ર ધારી.	૨૩
પદ્મ પીતાંબર રે કિરીટ કુંડળ શોભે;	
શ્રીવત્સ લક્ષ્મી રે ચિહ્ન કૌસ્તુભ મન લોભે.	૨૪
મેઘવર્ણ વપુ રે કેશ શંકુ ચિત્ત રાજે;	
કંકણ કરમાં રે બાણબંધ વિરાજે.	૨૫
નખશિખ સુંદર રે તિલક કેસરી કીધું;	
માતપિતાને રે એતું દર્શન દીધું.	૨૬
દેવકી વસુદેવ રે સ્તુતિ કરી રનેહ આણી;	
શ્રવણ કરીને રે શ્રી હરિ બોલ્યા વાણી.	૨૭
આજ પ્રમાણે રે ત્રણ જન્મ મેં લીધા;	
પુત્ર થઈને રે પૂર્ણ મનોરથ કીધા.	૨૮
ઈલાદિક સહુ રે પૂર્વ કથા સંભળાવી;	
વ્રજ જવાની રે વિધિ સહુ બહાલે બનાવી.	૨૯
અમને વ્રજમાં રે નંદને ઘેર પધરાવો;	
લાં પ્રગટી છે રે કન્યા એક તેને લાવો.	૩૦

ચિતા ન કરશે રે સુખે સવળું થાશે;	
અમ ધર્યાએ રે વિદ્ય વેગળાં જશે.	૩૧
બાળક રૂપે રે થયા પ્રભુ એતું કહીને;	
વાસુદેવ ઉઠ્યા રે બેડી પડી દૂર જઈને.	૩૨
દારનાં તાળાં રે સેહેજે સરવ ઉઘડિયાં;	
સેવક સુતા રે નિદ્રા ધારણમાં પડિયાં.	૩૩
લાલજીને લીધા રે વસુદેવ ચાલ્યા હરખે;	
છત્ર કીધું શેષે રે ઝરમર મેહુલો વરસે.	૩૪
આવી પોહ્યોઆ રે શ્રી યમુનાજી માંહે;	
પરસવા* પ્રભુ પદે ચઢ્યાં કાલિંદી ત્યાંહે.	૩૫
વસુદેવ વાર્તા રે હરિએ સરળ જાણી;	
ચાર્ય વધાર્યાં રે સ્પર્શ કરતાં ઘટ્યાં પાણી.	૩૬
વળતા વસુદેવ રે શ્રીગોકુળમાં આવ્યા;	
જશોદા પાસે રે પ્રાણજીવન પધરાવ્યા.	૩૭
પુત્રી લઈને રે મથુરા આવ્યા નિજ સ્થળમાં;	
જે જેમ હતું રે તે તેમ થયું અર્ધ પળમાં.	૩૮
બાળકી રોઈ રે કંસને ખબર પમાડી;	
આવ્યો તત્ક્ષણ રે દેવકીએ સુતા દેખાડી.	૩૯
ના ના કહેતાં રે દુષ્ટે ખુંચી લીધી;	
જેવી પછાડી રે ગઈ વધૂટી તે ઉંચી.	૪૦
બાળા બોલી રે સુણ મુરખ મુજ વાણી;	
શત્રુ તારો રે પ્રગટ્યો કહું લે તું જાણી.	૪૧
એમ સુણીને રે આશ્ચર્ય મનમાં લાવ્યો;	
જૂઠું બોલી રે દેવે મને ભરમાવ્યો.	૪૨
વસુદેવ દેવકી રે કારાગ્રહમાંથી કાઢાણ્યાં;	
મેં વણવાંકે રે તમને કલેશ પમાણ્યાં.	૪૩

* પરસવા=સ્પર્શવા; અડકવા.

એજ કથા તો રે એટલે રહી એમ લહીએ;	
હાવાં ગોકુળમાં રે કેમ થયું તે કહીએ.	૪૪
પુત્રનું પ્રાગટ્ય રે પ્રાતઃસમે સહુ જાણી;	
નંદ યશોદા રે સુખ થયું ન વખાણી.	૪૫
વ્રજપતિને ઘેર રે નિર્ભય નોખત વાળ;	
સુણી સર્જનનાં રે ચિત્ત થયાં બહુ રાળ.	૪૬
ગોપીજન સહુ રે સજી સુંદર શણગાર;	
નંદ ઘેર આવ્યાં રે નિરખ્યા પ્રાણાધાર.	૪૭
મોતીડે વધાવ્યા રે ગાતાં મંગળ ગીતે;	
ધણું ધણું જીવો રે આશિષ એવી દીધી પ્રીતે.	૪૮
ગોપ સહુ આવ્યા રે ગોરસ સિકાં ભરીને;	
નંદન નવરાવ્યા રે પૂરણ પ્રેમ ધરીને.	૪૯
દધી હળધરનો રે કીચ આંગણે સોહે;	
આનંદ ઉત્સવ રે નિરખી સહુ જન મોહે.	૫૦
પૂરણ નાહ્યા રે નંદન શાસ્ત્રની રીતે;	
દાન બહુ દીધાં રે દ્વિજને પૂરણ પ્રીતે.	૫૧
બંદીજન રે અતિ ધન દેઈ સંતોખ્યા;	
પૂજ્યા સર્વેને રે પ્રેમ ધરીને પોખ્યા.	૫૨
શ્રી મહાલક્ષ્મી રે વ્રજપુર વસિયાં વાસે;	
આનંદસાગર રે ઉલટ્યો નંદ આવાસે.	૫૩
શોભા સધળી રે કેમ મુખ જાય વખાણી;	
સહુ સુખ સંપત્તિ રે શ્રીગોકુળ લ્યો જાણી.	૫૪
પ્રભુ પ્રગટ્યાનો રે ગરબો જે કોઈ ગાયે;	
સ્નેહથી સુણતાં રે મનવાંછિત ફળ થાયે.	૫૫
પંચાવન પદ રે ક્ષમ રીતે સમાયો;	
કૃષ્ણજન્મનો રે દાસ દયે જશ ગાયો.	૫૬

રાગ ધૌળ

3

શ્રીકૃષ્ણના ધ્યાનનું ધોળ

ઢાળ

- પ્રથમ પ્રભાતે શ્રી કૃષ્ણનું સ્મરણ કરીયેરે; ૧
 વ્રજની લીલા સઘળી હરિની સંગે ધ્યાને ધરીયેરે.
 હરિનો મુગટ તે તો વૈકુંઠનો સાર લહીયેરે; ૨
 હરિનાં કુંડલ તે તો સાંખ્ય યોગ નિશ્ચ કહીયેરે.
 હરિને નાકે મોતી રાધિકાનું રૂપ છેરે; ૩
 ચંદ્રાવળી ચીખુક આભરણનું સ્વરૂપ છેરે.
 હરિનું હસતું તે તો મોહિની માયા કહેવાયરે; ૪
 મોરલી શિવજનું સ્વરૂપ એવું વેદ ગાયરે.
 હરિનું તિલક શુદ્ધ પ્રેમને પ્રણામીયેરે; ૫
 કૌસ્તુભમણિ હ્રદે જીવન તત્વ જાણીયેરે.
 શ્રીવત્સ લાંછન તે મણિની છાય જાણીયેરે; ૬
 વનમાળા ગુંજ છે ભક્ત ઉર આજીયેરે.
 માયા પીતાંબર ને છડી બ્રહ્મારૂપ લહીયેરે; ૭
 ઈંદ્રશૃંગી મેઘ કેશનું સ્વરૂપ કહીયેરે.
 સંગે ગોપીજન તે શ્રુતિઓ છે વેદનીરે; ૮
 ગોપ મંત્ર તેની વાત કહું ભેદનીરે.
 શ્રીરાધાજી કૃષ્ણ આત્મારૂપ પ્રેમભક્તિરે; ૯
 નંદજી તો અક્ષરબ્રહ્મ જશોદા જાણો મુક્તિરે.
 શ્રી ગોકુળ તે વ્યાપી વૈકુંઠ સાક્ષાત છેરે; ૧૦
 કરમાં કમળ વિશ્વરૂપ વેદે વાત છેરે.
 એવું ધ્યાન સદા શ્રી કૃષ્ણનું પ્રીતે ધરીયેરે; ૧૧
 વ્રજમાં વાસ મળે ભવસાગરને ક્ષણમાં તરીયેરે.
 સરવે વિસ્તારીને કહેતાં ગીત વાધી જાયરે; ૧૨
 માટે દાસ દયો કાંઈએક હરિના ગુણ ગાયરે.

અથ ચોવીશ અવતારનું ધોળ

(બેસપત તારો એક ઊગીયોરે-એ રાગ)

એ અવતાર શ્રીકૃષ્ણનારે, મચ્છરૂપ ધરી સલ વ્રત પાળ્યારે,
કચ્છરૂપે મંદ્રાચલ ઉધાર્યો. એ અવતાર શ્રી૦
શુકરરૂપે* હણી હિરણ્યાક્ષ્ય મહી મુકાવીરે, નરહરિરૂપે હરણ્યાકક્ષ્યપ માયો. એ.
વામનરૂપે બળિ છળી ઈંદ્રને સંતોષ્યારે, નક્ષત્રી પૃથિવી કરી ફરશુરામ. એ.
શ્રીરધુવરજી રાવણ મારી સીતા લાવ્યારે, હળધરરૂપે ટાળ્યો દુષ્ટ ઠામ. એ.
બુદ્ધરૂપે યજ્ઞ નિંદ્યા દયા પાળીરે, શ્લેષ્ઠ માયા ધરી કલકીરૂપ. એ.
રથભરૂપે† પરમહંસ દીક્ષા દાખી, ભૂમિ દોહી રસ કાદ્યા પૃથુભૂપ. એ.
હરિરૂપે ગ્રાહને માયો ગજ ઉગાર્યોરે, ધ્રુવવરદાયક પ્રભુજીનો અવતાર. એ.
નરનારાયણરૂપે બદ્રિકાશ્રમ તપેરે, બ્રહ્મચારી સનકાદિક ચાર. એ.
દત્તાત્રયરૂપે અલર્ક‡ આદિ પ્રબોધ્યારે, હયગ્રીવ વાળી લાવ્યા વેદ. એ.
કપિલરૂપે સાંખ્ય યોગ પ્રગટ કર્યોરે, વ્યાસરૂપે રચ્યા નિગમ‡ બેદ. એ.
યજ્ઞપુરુષ રચીસુત સુરત્રાતારે, મનવંતર રક્ષણ કરવા એકરૂપ. એ.
મોહનીરૂપે અસુર મોહ્યા સુર સંતોષ્યારે, આયુરવેદ ધનવંત્રી સ્વરૂપ. એ.
ધવળ એ ચોવીશ સ્વરૂપનુરે, ગાતાં સુણતાં હોય વૈકુંઠવાસ. એ.
સકળ સંતાપ પાપ ગયાં સમૂળારે, ન્યાહાલ થયો ગાતાં દયોદાસ. એ.

શૃંગારનાં પદ અને ગરબી

પદ ૧ હું, થાળ

તમે અહીંયાં સુધી હોરા આવોરે અલખેલાજી;
મારા મનમાં તો ઘણું ભાવોરે અલખેલાજી. ૧
વહાલાજી, એક વાત કહું તે લેજો મારી, (૨)
સાસુથી છે જાનીરે અલખેલાજી. ૨

* શુકર-વશહ. † રથભ-ઋષભદેવ. ‡ નિગમ-વેદ. § અલર્ક
નામે એક પુત્ર મહાલક્ષ્મણે હતો. તે દત્તાત્રયનો શિષ્ય હતો અને તેની પાસેથી
જ્ઞાનોપદેશ લીધો હતો. ૧ હોરા-પાસે.

વહાલાજી, મેં તો તમ માટે કીધા છે લાડુ, (૨)	
તે જમો તો અંતર થાય ટાઢુરે અલબેલાજી.	૩
વહાલાજી, દૂધપાક પૂરી ને કંસાર, (૨)	
જમાડું વારંવાર રે અલબેલાજી.	૪
વહાલાજી, પકવાન મીઠાઈને મેવા, (૨)	
કીધા છે રુચે તેવારે અલબેલાજી.	૫
વહાલાજી, અથાણું ને અનોપમ શાક, (૨)	
નાના વિધિ પાકરે અલબેલાજી.	૬
વહાલાજી, કુર કમોદનો ને દાલ તેવી, (૨)	
કઢી છે જોઈએ જેવીરે અલબેલાજી.	૭
વહાલાજી, વળતું જેરે જોઈએ તે માગી લેજો, (૨)	
ખારું ને મોણું કહેજો રે અલબેલાજી.	૮
સુણીને એવું પ્રભુજી પધાર્યા પ્રીતે, (૨)	
જમ્યા તે રસરીતે રે અલબેલાજી.	૯
વહાલાજી, અછવાઈ આરોગો તંબોળ, (૨)	
અધર રાતાં ચોળરે અલબેલાજી.	૧૦
વહાલાજી, જનદાસ દયો ગુણ ગાય, (૨)	
જૂઠ્ઠણ રસ ચહાયરે અલબેલાજી.	૧૧

પદ ૨ જું, ગરબી

મહારે મહોલે આવો અલબેલા રે, સ્યામ સલુણાજી છેલા;
 હોજી રે મહારે મહોલે આવો રે, અલબેલા રે સ્યામ. ટેક.
 હળીમળી હસી રમી વાત કરીશું વહાલા;
 આપણુ પરમ પ્રેમ અલબેલા રે. સ્યામ સલુણાજી. ૧

૬ અનોપમ-(અનુપમ) જેને કોઈની ઉપમા આપી ન શકાય એવું ઉત્તમ. નાના વિધિ-જૂદી જૂદી જાતના. ૭ કુર-ભાત. કમોદ-એક જાતની ઉચી જાતની ડાંગર. ૮ રસરીતે-જેથી જમવામાં સ્વાદ પડે એવી રીતે. ૧૦ અછવાઈ-જમ્યા પછી હાથ મોં ધોઈ ચોક્ખા થઈ. આરોગો-જમો. તંબોળ-નાગરવેલનું પાન. ૧૧ જૂઠ્ઠણુ રસ-જમતાં બાણામાં વધેલી પ્રસાદી.

નટવર નાગર લલિત ત્રિભંગી;
 દેખી કામ સરીખા થયા ઘેલા રે. શ્યામ સલુણાળ. ૨
 નખશિખ સુંદર રૂપે રમો છો અમથું;
 અરૂપ અસુર કહે મેલા રે. શ્યામ સલુણાળ. ૩
 તે જ ચતુર ચિત ચરણ ચતુરભુજ;
 અવર અવિદ્યાના ચેલા રે. શ્યામ સલુણાળ. ૪
 કાટી સાધને તમે વશ નવ થાઓ વાહલા;
 સહજ પ્રેમ થકી સહેલા રે.* શ્યામ સલુણાળ. ૫
 દયાના પ્રીતમજી શું મનકું લોભાણું મારું;
 મારે મહોલે પધારો પળ વહેલા રે. શ્યામ સલુણાળ. ૬

પદ ૩ જાં, રાગ ધનાશ્રી†

મારો નેહ લાગ્યો રે, સખી સામળિયા સાથે;

મારો નેહ લાગ્યો રે, એ પાતળિયા સાથે. મારો નેહ. ટેક૦

૨ લલિત-સુંદર. ત્રિભંગી-ત્રણ ભંગવાળા; વાંસળી વગાડતી વખત ગરદન, કેડ, અને પગ ત્રણ ઠેકાણે શરીરને વાંકું વાળતું પડે છે તે ઉપરથી. એવી રીતે વાંકા વળી મોરલી વગાડતા શ્રીકૃષ્ણ ઘણા રૂપાળા દેખાય છે, માટે લલિત ત્રિભંગી કહેવાય છે. ૩ નખશિખ-પગના નખથી માથાની ચોટલી સૂધી. અરૂપ.....મેલા-માયાથી મલિન એવા અસુર લોકો તમને અરૂપ-રૂપ વગરના નિરાકાર કહે છે. ૪ તે જ.....ચેલા-તે જ માણસ ચતુર સમજી છે કે, જેમનું ચિત્ત ચતુર્ભુજ એવા શ્રીકૃષ્ણભગવાનનાં ચરણમાં લાગેલું છે. બાકીના બીજા અધા અવિદ્યા એટલે માયાના ચેલા એટલે દાસ છે. ૬ પળ વહેલા-હમણાં જ; જલદીથી. * એક પ્રતમાં ૫ મી કડીને બદલે “કોઈ સાધને તમે સ્વપ્ને ના આવો, એક સાચા સ્નેહ થકી સહેલારે” એમ છે.

† વૈષ્ણવોમાં એક આખ્યાયિકા છે કે, દયારામભાઈ પૂર્વજન્મે ગોપિકાનો અવતાર હતા. કોઈ કારણથી બ્રહ્મ થઈ આ અવતાર એમને લેવો પડ્યો. એમની ચિત્ત-સ્થિતિ નિર્ભજ થતાં એમને પૂર્વજન્મનું ભાન થયું. તે વખતનું બનાવેલું આ પદ છે. એમાં પોતાને થયેલા જાતિસ્મરણનું વર્ણન છે. ટેક-નેહ-સ્નેહ; પ્રેમ.

સાંભરી આવે મને પ્રીત પૂરવની;
 એ અનુભવ આજ જાગ્યો રે એ સામળિયા સાથે. સખી મારો. ૧
 મનનો માન્યો અંતરનો ઇચ્છ્યો;
 વર મળિયો છે મુખ માગ્યો રે એ સામળિયા સાથે. સખી મારો. ૨
 દયાના પ્રીતમની સંગે નિશ દીન રમતાં;
 આ ભવનો તે ભય આજ લાગ્યો રે એ સામળિયા સાથે. સખી મારો. ૩

પદ ૪ થું

ચિત મારું ચોરે રે વ્રજરાજ;
 હું તો ખીજું કાંઈએ ન માગું મહારાજ. ચિત મારું. ટેક.
 એની રીતે ચોરો જે ક્યહું ના જાય,
 જ્યાર થકી તુજમાં અધિક લોભાય;
 ધૂટવાનો ના રહે એકે ઉપાય. ચિત મારું. ૧
 તસ્કર ઉપર કાઢને ન પ્યાર,
 દેખી મુખ દંડનો ઉપજો વિચાર;
 હું તો મારા પ્રાણ કરું બલહાર. ચિત મારું. ૨
 માગું નહિ ચક્રવર્તિ પદ સ્વર્ગ,
 માગું નહિ યોગ સિદ્ધિ અપવર્ગ;
 માગું નહિ બ્રહ્મસદન પદ ભર્ગ. ચિત મારું. ૩

૧ પ્રીત પૂરવની-પૂર્વજન્મની પ્રીતિ; પૂર્વજન્મે એક ખીજને પ્રેમ સંબંધ હતો તે. એ.....જાગ્યો-અંતરાત્મામાં એ વાતનો અનુભવ આજ તાજે થઈ આવ્યો. ૨ મનનો માન્યો-મનથી સ્વામી તરિકે માની લીધેલો. અંતરનો ઇચ્છ્યો-મનમાં જેની ઇચ્છા હતી તેજ. મુખ માગ્યો-મોઢથી જે માગ્યો તેજ. ભવનો ભય-સંસારમાં ફરી આવવાની ખીક; જન્મમરણની ખીક.

૨ તસ્કર-ચોર. દેખી મુખ-મુખ જોઈને. દંડ-સજા. પ્રાણ કરું બલહાર-પ્રાણ આવારી નાખું. ચોરના ઉપર કાઢને પ્રેમ ના ઉપજો, પણ તેને જોતાં જ તેને સજા કરવાનો બધાને વિચાર થઈ આવે; પરંતુ તમે મારું ચિત્ત ચોરશો તો તમારા ઉપર હું બહુ ખુશ થઈ, મારા પ્રાણ સુધ્ધાં તમને અર્પણ કરીશ. ૩ ચક્રવર્તિપદ-ચક્રવર્તિ રાજનું રાજ્ય. અપવર્ગ-મોક્ષ. બ્રહ્મસદન-બ્રહ્મલોક. ભર્ગ-તેજ; મહાદેવ.

અલખેલાજી પૂરોને મનની આશ,
નિજ બળે રાખો પોતાની પાસ;
દાસી દાસી કરી એ દયાનો અભિલાષ. ચિત મારં. ૪

પદ ૫ મું, રાગ સોરઠ

એવા મુને વહાલા થાઓ વ્રજભૂપ,
મારું મન મોહ્યું રહે તમ રૂપ. ટેક.
જેવો વહાલો મૃગને લાગે છે રાગ,
જેવો વહાલો મણિ શોભે શિર નાગ;
જેવો વહાલો મધુવ્રત* પદ્મપરાગ. એવા મુને ૧
જેવું વહાલું મીનને લાગે છે નીર,
જેવું વહાલું લાગે માંજરને ખીર;
જેવું વહાલું લાગે બિંબફળ કીર. એવા મુને ૨
જેવો વહાલો લાગે ચક્રારને ધન્દુ,
જેવું વહાલું ચાતક સ્વાતિધનબિંદુ;
જેવા વહાલા શ્રી ગોપીજનને ગોવિંદ. એવા મુને ૩
જેવાં વહાલાં જર પરસ્પર હોય,
જેવું વહાલું ભોજન હુધિતને હોય;
જેવું વહાલું મહા તૃષાતુર તોય†. એવા મુને ૪
જેવો વહાલો આત્મા પોતાનો સૌ જગત,
જેવા વહાલા તમને તમારા ભગત;
દયા પ્રીતમ દ્યો તેવી નિજ આસક્ત. એવા મુને ૫

૪ નિજબળે--તમારા પોતાના જ સામર્થ્યથી, કેમકે મારા પોતાનામાં તરવાની કશી શક્તિ નથી. દાસી.....અભિલાષ--દયારામની એવી ઇચ્છા છે કે, તમારી દાસીની દાસી કરીને મને રાખો.

* મધુવ્રત=મમરો. † તોય=પાણી.

પદ ૬ કું

- ‘શ્રી વૃંદાવન સુખકારીરે સમરે નાસે સૌ પીડા’ની રાહ
 એ પૂરણુ બ્રહ્મ પુરુષોત્તમ રે, ન મલે કાઈ સાધનમે; ૧
 શ્રી ગીતાશ્રમાં શ્રી મુખે રે, જોલ્યા હું વસું એક પ્રેમે. ૨
 તે પ્રગટ પારખું લાગે રે, ગોપી પ્રેમે પ્રભુ પામી; ૩
 જેને શિવ બ્રહ્માદિક વંદે રે, વશ કીધો કમળાસ્વામી.
 જે આત્મારામ અણત છે રે, કાઈથી નવ જાયે કળાયો; ૪
 તેને જીતી આધીન કીધો રે, પ્રેમ પ્રભુથી પણ બળાયો.
 એનું રૂપ અતીશે ઉંડું રે, કાઈ ભક્ત વીરલા જાણે; ૫
 જ્યાં વેદતણી પણ નહીં ગતિ રે, ત્યાં પંડીત શું પરમાણે.
 સુણો કાંઈ એક પ્રેમનું બળ કહું રે, જેણે જીવલ જીતી લીધો; ૬
 માહા સુજાણુ નાગરી નાગર રે, તેને પણ ઘેલો કીધો.
 એક સમે શ્રી રાધા મોહન રે, બાંહે પરસ્પર કંઠ ધરી; ૭
 માહા સ્નેહ રસ માંહે જકેલાં રે, પાસે લલીતાદિક સુંદરી.
 ત્યાં વાહાલે વિકળ હરિ જોલ્યા રે, કહો સખા પ્યારી ક્યાં મળશે; ૮
 કરે પોકાર આંસું વેહેતાં રે, આ વિરહવેદના કેમ ટળશે.
 એવાં વચન સુણી વિકૃલનાં રે, હસવા લાગી સહુ રામા; ૯
 આ પ્રાણજીવન શીદ કદપો રે, કંઠે વળગી છે શ્યામા.
 વળી એક સમે એકલડા રે, હરિ પ્રિયા પાસે ના હુતી; ૧૦
 કાહો લાલ લાડલી ક્યાં છે રે, એકલા કેમ પુછયું દુતી.
 ત્યારે નંદકુંવર એમ જોલ્યા રે, સખી તુજને કાંઈ બ્રમ થયો; ૧૧
 જોની આ રાધા મુજ પાસે રે, એકલડો મુને કેમ કહ્યો.
 એમ રાધાને પણ થાય રે, ન હોય પ્રભુ પાસે દેખે; ૧૨
 વળી કદાવિયોગ તેતરસે રે, પીયુ લપટયા ઉર નવ પેખે.
 નાં હોય પીયુ પ્યારી દેખે રે, પાસે હોય ને ભૂલાવે; ૧૩
 એ અકળ પ્રેમરસકીડા અટપટી રે, કાના સમજ્યામાં નાવે.
 શ્રી રાધાકૃષ્ણ એ રસમાં રે, સદા મગ્ન જાક્યાં રહે છે;
 કરી વિવિધ પ્રકારે કીડા રે, નિજ જનને મહાસુખ દેછે.

જેને કૃપા સંત ગુરુ પૂરણુ રે, તે એ હરિરસને ચાખે;
જન દયો શ્રી ગુરુ પ્રતાપે રે, પ્રેમરસની આશા રાખે. ૧૪

પદ ૭ મું, ગરબી

શોકલડીનો લંભેયો મારો વહાલો મુખપર મીઠી મીઠે ના ઝાંખે. ટેક.

શું રે જાણું જે સખી એણે શું શું શીખવીયું;

વાંકાં વાંકાં વેણુ મુને લાખે. મારો વહાલો શોકલડીનો. ૧

કાનનો કાચો મા થા મારા પ્રીતમ, જેની કંઈ રુદ્ધ વિચારી;

તેવી પ્રીતલડી તો નહિ હોય તેની, જેવી આ ભીતર મારી. મારો. શોક. ૨

રસિયા તારું રુસણું મેં તો, ક્ષણું એક નથી રે સેહેવાતું;

આ અવસર કાં એણે ખુવાં છાં, માણુ જેમન મદમાતું. મારો. શોક. ૩

પાલવ પસારી હું પાચે પડી લારે, હેતની નજર વહાલે કીધી;

દયાના પ્રીતમજી દયા કરી મુને, રુદ્ધા સરખી ખેંચી લીધી. મારો. શોક. ૪

પદ ૮ મું, રાગ પ્રભાત

હાં હાં! આ તે શું વહાલા આવડું આળ ના ધરિયે રે;

રાજકુંવર તમે તો નિરલય છો, અમે અખળા લાજ મરિયેરે. હાં હાં. ટેક.

ચિહ્ન જોઈ કોઈ ચતુર કહે તે, મનમાં સમજી રહેવું રે;

ઉદ્ધત જન કોઈ મુખપર કહે લારે, મુખ ઢાંકી દેવું રે. હાં હાં. ૧

ધીર વિવેકી એવું ક્યમ કરે, આવ્યું અમૃત મૂકે રે;

ધાયલને અવગુણ જળ આપે, પણ તે માગવું કેમ ચૂકે રે. હાં હાં. ૨

૩ ખુવાંછાં—ખુવો છો. (નાગરી પ્રયોગ છે). ૪ પાલવ પસારી—ખોળા પાચરી.

૧ ચિહ્ન—કામક્રીડાની નિશાની. ઉદ્ધત—ઉછાંછળો; હલકો માણસ. ૨ ધાયલને...

ચૂકે—લડાઈમાં કોઈ માણસ સત્તથી ધાયલ થયો હોય તો તેને પાણીનો શોષ પડે છે અને વારંવાર પાણી માગે છે; પરંતુ જો તેને પાણી આપવામાં આવે તો તે તરત મરણ પામે છે. તેમ છતાં તે માગ્યા વગર રહેતો નથી. એવી જ દશા પ્રેમથી ધાયલ થયેલાની છે. રનેહીના સંયોગથી જગતમાં ઘણું દુઃખ થાય એમ છે, અનેક લોકાપવાદ સહન કરવા પડે છે, તે છતાં ધીરજવાળો અને વિવેકી પ્રેમી એ સંયોગરૂપ અમૃત, જો આવી મળ્યું હોય, તેને કેમ જતું કરે? અને કરે તો એટલી પ્રેમમાં ન્યૂનતા જ

ક્યમ હાં કહું ને ના પણ ક્યમ કહું, બંને વાતે બળવું રે;
 હાં કહું તો થાય લોકહસારત, ના કહું તો ક્યાં મળવું રે. હાં હાં. ૩
 આજ થકી જાઓ તમારે માટે, મેં લાજ લોકની મેલી રે;
 દયા પ્રીતમ તમને તનમન સોંપ્યું, કાઈ ડાહી કહો કે ઘેલી રે. હાં હાં. ૪

પદ ૯ મું, ગરબી

લાડકડી લાડીરે લાલ લોચનવાળી,
 હાવાં ક્યમ થઈ મોંઘીરે પૂરવની પ્રીતિ ટાળી;
 વાંકલડું ભાળીરે ખંજર શાને મારાં છાં,
 કાળજડું તો કારી રે વારુ શાને સારાં છાં. ૧
 રંગીલી શ્રીરાધારે તેં બાધા ક્યમ લીધી,
 કહેની આવી કાણે રે તુંને શિખામણુ દીધી;
 મુજને નથી ગમતું રે પલક એક તુજ પાપે,
 મુખનું સુખ આપી રે પછી શું દુઃખ દાપે. ૨
 મનમોહની મારું રે તેં મન હરી લીધું,
 દાણું જંપ વળે નહિ રે એવું શું કામણુ કીધું;
 હડ છોડ છખીલી રે કહું તુંને શિર નામી,
 એમ કહે કરબેડી રે દાસ દયાનો સ્વામી. ૩

પદ ૧૦ મું, ગરબી

હાવાં તો નહિ બોલું રે ઓ નટવર તમ સંગે;
 તમે મુજને તંજને રે બીજશું રમે રંગે. ૧
 જ્યારે કરવું તું એવું રે તારે માયા શીદ બેડી;
 પહેલાં મોહ લગાડી રે પછી નાખે તરછોડી. ૨

સમજવી. પૂરેપૂરે ધાયલ થયેલો નહિ. ૩ લોકહસારત-લોકમાં હાંસી; લોકાપવાદ
 ૮ મું પદ-આ પદ વ્યાસ દાજભાઈ કરુણાશંકરે મને સંભળાવેલું અને દયારામની
 છાપ જોઈને તે ઉતારી લીધેલું, પણ એની પદરચના જોતાં તે દયારામનું હોય તેમ
 લાગતું નથી.

૯ મું પદ-આ પદ પણ વ્યાસ દાજભાઈ કરુણાશંકર પાસેથી સાંભળીને લખી
 લીધેલું, એને માટે પણ દયારામનાં કર્તૃત્વવિશે શંકા ન.

વચને વાહી મુજને રે, બીજી સાથે બોલો છો;
અંતરનો પડદો રે, તહાં જઈ બોલો છો. ૩
દૂધ દોણી બે રાખો રે, વિવેક શું છે થોડો;
એવું કરવું ના જોઈએ રે, એકશું પ્રીતિ જોડો. ૪
એવાં વચન સુણીને રે, દયા પ્રભુ પ્રસન્ન થયા;
લાડલીને મનાવી રે, ચોક બંસીવટમાં ગયા. ૫

પદ ૧૧ મું, ગરબો*

રાધે રૂપાળી રસીલી તારી આંખડી જો;
જોડી કુંજલુ સમાન છબી ફાંકડી જો. રાધે રૂપાળી. ૧
ઉપમા એ અધિક નહિ તુંથી મૃગલોચની જો;
વિના અંજન મનરંજન ભવમોચની જો. રાધે રૂપાળી. ૧
તારું ચંદ્રવદન કહેતાં લાજું તારુણી જો;
એક તો કલંકી વિપ બંધુ† વારુણી જો. રાધે રૂપાળી. ૨
વેણી વાસુકી જડિત રત્ન રાખડી જો;
તને જોતાં બીજું જોવાની થાય આંખડી જો. રાધે રૂપાળી. ૩
રતિ રૂપતણો ગર્વ મુકીને ખસી જો;
રસિક રાયના હૃદમાં તું સદા વસી જો. રાધે રૂપાળી. ૪
મદનમોહનનું મન હસ્તું મનમોહની જો;
નથી વિરંચીએ રચી તુજ છબી સોહની જો. રાધે રૂપાળી. ૫
સકળભૂપમાં જોતાં તું લાઘ્યો-લાઘ્યો શ્રીહરિજો;
ઉમા રમા ને સાવિત્રી ત્રિપુરસુંદરી જો. રાધે રૂપાળી. ૬
તારી ઉપમા સરખું બીજું કોઈ નથી જો;
ચાક્યા ઉત્તમ કવિ વેદ સ્મૃતિને મથી જો. રાધે રૂપાળી. ૭
રસિક રૂપ જુગલ વસો હૃદમાં ઠરી જો;
દાસ દયાને મુખદાતા એક તમે હરિ જો. રાધે રૂપાળી. ૮

* કા. દો. માં છપાયેલી છે, પણ તે કંઈક અશુદ્ધ છે. † પાઠ. 'બંધુ'ને બદલે 'બિંદુ' અને 'બીજું' એવા બે પાઠ છે. ૩ થાય આંખડી-એને જોઈને બીજને જોવાનો નિયમ થાય, જેમ બાધા લીધી હોય તેમ.

પદ ૧૨ મું, ગરબી, ગત દાદરાની

“મુકની મારા સમ માનુની, તું હાવા મુકની મારા સમ માનુની,” એ રાહ.
 રાધિકા રસીક વરને મળ્યાજી, રીજ્યા રાધિકા રસીક વરને મળ્યા. ૧૬.
 સામા સામી દેખી રૂપ પરસ્પર ચિત્ત બન્યો જણનાં ચળ્યાંજી. રીજ્યા. ૧
 એક રસ મન થયાં બન્યોનાં પય શર્કરા જેમ હોયે લળ્યાંજી. રીજ્યા. ૨
 સામા સામી બોલે વચન રસાલાં અમૃત શર્કરાથી ગળ્યાંજી. રીજ્યા. ૩
 ન્યાહાલ ક્યોંછે દયાને ગુણગાતાં ભુગલરૂપ બન્યો અઢલકઢળ્યાંજી. રીજ્યા. ૪

પદ ૧૩ મું, ગરબો, ગત ચાલતી

આવો અલબેલા રે વહાલા, કહો તમે ક્યાં ગયાતા નંદના લાલા. ૧
 સાચું કહોની રે અમને, અદારા સમ શામલીયા તમને. ૨
 કોની કોની રે સંગે, રજની રમી આવ્યા છો રંગે. ૩
 ધુધે ધરોણાં રે ડોલો, મોહન બોલાવ્યા નવ બોલો. ૪
 લોચન જવાય છે રે મીચી, જોઈને રહ્યા છો દષ્ટિ નીચી. ૫
 કેશ લપટાણાં રે લાલે, કાજળ ક્યાં લાગ્યું છે ગાલે. ૬
 રાતી રેખ કપોલે દીસે, શીદ લાજે છો બહુ શોભી છે. ૭
 હારનાં ચિહ્ન હૃદમાં પડ્યાં છે, ક્યમ ઢાંકો છો તનમાં જડ્યાં છે. ૮
 કાંકણના સલ દીસે પીઠે, સીદ સંતાડો આનંદ થઈ દીઠે. ૯
 વાહાલમ માનો કે ના માનો, હું તો એનો મરમ લહું છાનો. ૧૦
 સ્વજન હશે તેરાખશે નવ છાનું, લોક તો કહેશે મનનું માન્યું. ૧૧
 જગત તો નહીં રહેજેરે આંધ્યું, ફાટ્યું ગગન તો નહીં બચ સાધ્યું. ૧૨
 મુખ પામે ત્યાં સુખીયા થાજે, તમારું મન માને ત્યાં જાજે. ૧૩
 વાત ગઈ છું રે હું પામી, કહો તો કહું દયાના સ્વામી. ૧૪

પદ ૧૪ મું.*

રાજા! કાંઈ કીધું રે, કાનુડા! મુને તે તો કાંઈ કીધું રે, અલબેલાડા!
 તે તો ચિત્ત હરી લીધું રે છેલડા! મારું ચિત્ત ચોરી લીધું રે વ્રજલાડીલા;

* કા. દો. માં ઇપાયલું છે, પણ તે શુદ્ધ નથી.

કાળજ મારું વિધ્યું રે, કાનુડા ! કારજ તારું સિધ્યું રે, કાનુડા !
 રાત દિવસ મુને કળ ના પડે તુજ પાખે રે, મારા રાજ ! રાજ ! કાંઈ ટેક. ૧
 વજલાડીલા, તું બહાલો બહુ લાગે, મુંને તારી આંખડલીની અણીઓ ઉર વાગે;
 મુખડું જોતાં રે મનોજ ઉરમાં જાગે, હું ઠગાણી મીઠી હસણીને ઠાગે,
 લૂંટી મારી લીધી રે દાજ, મારા રાજ ! રાજ ! કાંઈ કીધું રે કાનુડા. ૨
 માને ના મન મારું મહીયેરીયામાં, (ને) સાસરડે નાં સોહાય;
 જ્યાં રે જાઉં ત્યાં મુને જંપ વળે નહી, તાલાવેલી તનમાં થાય,
 રે હું ફટકારી શી ફરુ રે, મારા રાજ ! રાજ ! કાંઈ કીધું રે કાનુડા. ૩
 બાળપણેથી મુને આ લત લાગી, મારો ક્યમ જશે જન્મારો !
 પરાધીન હું અબળા માણસ, ક્યમ નિલાવો હાવાં મારો;
 સૂઝે નાં કાંઈ ક્યમ કરું રે, મારા રાજ ! રાજ ! કાંઈ કીધું રે કાનુડા. ૪
 ભોજન ના લાવે મુને નિદ્રા ન આવે, (ને) રહું આઠે પોહોર ઉદાસી,
 મસે મસે મુને સગાં સંતાપે, ને લોક કરે છે મારી હાંસી રે;
 દરદમાં ડૂબી ગઈ રે, મારા રાજ ! રાજ ! કાંઈ કીધું રે કાનુડા. ૫
 ઘટમાં વસો છે તેમ ધરમાં વસજો, ઘેલી મટાડી દોની મુજને,
 તારા કરમાંહે સર્વે કરાંમત, પાયે પડું છું હું તો તુજને;
 દયાના પ્રભુ દીન થઈ રે, મારા રાજ ! રાજ ! કાંઈ કીધું રે કાનુડા,
 મુને તેં તો કાંઈ કીધું રે અલખેલડા. ૬

પદ ૧૫ મું, ગરબી

ગોપી-વાંકારે વાંકા શું હીડો છો, આવડું શું રે ગુમાનજ;
 પરનારીની સંગે રમતાં, નથી વળી કાંઈ સાન. જોઈને ચાલોજ. ૧
 કૃષ્ણ-તું તારા મનમાં વિહ્વળ છે, હું છું નાહાનું બાળજ;
 કેમ કરી તું મને મોટો જાણે, જુઠાં શીદ ચઢાવે આળ. જોઈને ચાલોજ. ૨
 ગોપી-નાહાના છો પણ ગુણ મોટાના, નારી વિનાકાણ જાણેજ;
 અંગોઅંગથી વિહ્વળ કીધાં, માર્યાં લોચનનાં બાણ. જોઈને ચાલોજ. ૩
 કૃષ્ણ-નારી તો પુરુષથી અળગી, અળગી વળગી ચાલેજ;
 દયારામના પ્રીતમ હસીને બોલ્યા, હવે મળીશું કાલે. જોઈને ચાલોજ. ૪

પદ ૧૬ મું, ગરબી

ઉદ્ધવ નંદનો છોરો તે નમેરો થયો જો;
 મુને એકલી મુકીને મથુરાં ગયો જો. ઉદ્ધવ૦ ૧
 એને મુકી જાતાં દયા નવ ઉપની જો;
 મુને બ્રાંતિ પડી છે એના રૂપની જો. ઉદ્ધવ૦ ૨
 કાષ્ઠએ કામણુ કર્યું કે ફટકાર્યો ફરે જો;
 કેમ દીલ એનું મુજપર ના ઠરે જો. ઉદ્ધવ૦ ૩
 ઉદ્ધવ સંદેશો કહીને વેહેલા આવજો જો;
 સાથે દયાના પ્રીતમને તેડી લાવજો જો. ઉદ્ધવ૦ ૪

પદ ૧૭ મું.

કાળજડું મારું કોર્યું રે રાજ રંગીલા;
 તે ચિત્તડું મારું ચોર્યું રે છેલ જખીલા. રે કાળજડું. ટેક.
 વહાલાજી સ્ત્રીનો મોહ પુરુષને પડે;
 તું સહુને જળતો હિંડે રે, છેલ જખીલા. રે કાળજડું. ૧
 વહાલાજી અમો ગોરી સહુ ગુમાનની ભરેલી;
 તે સધળું નાંખ્યું રેલી રે, છેલ જખીલા. રે કાળજડું. ૨
 વહાલાજી નરની મોહની તે તો વાત સાચી;
 તુજ આગળ વિદ્યા કાચી રે, છેલ જખીલા. રે કાળજડું. ૩
 વહાલાજી અખળા આતુરતા નવ દાખે;
 તું ક્રીડા ભંગ કરી નાખે રે, છેલ જખીલા. રે કાળજડું. ૪
 વહાલાજી મારા ચિત્તની એ વાત કહું છું છેલી;
 મેં તુજ માટે લજ્જા મેલી રે, છેલ જખીલા. રે કાળજડું. ૫
 દયા પ્રીતમ મારે મંદીર આવો તો ભાગ્ય મોડું;
 સેજડીયે પાયપલોડુંરે, છેલ જખીલા. રે કાળજડું. ૬

પદ ૧૮ મું, રાગ કાફી ગત અદાની

તે તો મુને ઘેલી કરી રે ગિરિધરીઆ, તે મુને ઘેલી કરી;
 મારા વહાલારે, તે મુને ઘેલી કરી, નંદલાલારે, તે મુને ઘેલી કરી; ટેક.
 કાણુ જાણે જે તુંમાં કામણુ છે, કે તારી જખી છે કામણુભરી. રે ગિરિ. ૧

ડાહો જાણીને તારે દર્શને આવી, જાણ્યું ડાહી થઇશ ખરી;
 હિલટી અકલ મારી ગાંઠની ગમાવી, લાલ પામીજે વિકલ ઠરી. ૨ ગિરિં ૨
 અમૃત સરખી તારી સૌ કહે છે વાણી, સુણી મેં તો જવાય છે મરી;
 મંદહસણી વાંકી ચેતવણીમાં છાની, તેં તો દીધી છે છરી. ૩ ગિરિં ૩
 સામાને શિક્ષા દેતી, સ્વામીને સ્વાધીન રેતી, અતિ કુલલાજ ભરી;
 તેં મુને પરવશ પાડી પાતળાઆ, મારી શુદ્ધ યુધ સઘળી હરી. ૪ ગિરિં ૪
 કીએ ચોધડીએ તુંજમાં ચિતડું ચોંટયું, તે મારી પાસે નાવ્યું ફરી;
 પ્રેમને બાણે મુને પ્રોઈ, દયાના પ્રભુ, હવા તારી તો ગરજ સરી. ૫ ગિરિં ૫

પદ ૧૯ મું, રાગ ગત અદાની

ગોપી-ઓરા આવોની અલબેલારે વાહલા, એમ છેક છકયા શું હીડાંજ;
 મનમાં મહેર ધરોની મારા વહાલા, એમ આતુર જાણી શું પીડાંજ. ૧
 કૃષ્ણ-પીડા તુંને શી દીધીરે હો અબલા, એમ સ્યાં અલબલ બેલાંજ;
 તારા ડાહપણમાં કાંઈ ખાંપણ લાગે છે, તું તો દઢ થઇને શું ડોલાંજ. ૨
 ગોપી-આજ દાવ તમારો આવ્યોરે દામોદર, જે કહેશે તે સાચુંજ;
 જે પહેલા મેં તમને નચાવ્યા તે, તમ આગળ હું નાચુંજ. ૩
 કૃષ્ણ-એવું બોલવું તુંને ન ઘટે નારી, નાચ્યાનું મા લેશ નામજ;
 નિર્લજ થઇને નાક ધસાવ્યાં તે તો, અમ સરીખાનાં કામજ. ૪
 ગોપી-એ વ્રેહની વેદના વેઠે તે જાણે વહાલા, પ્રીત પીડા નથી સહેલીજ;
 સામાને શિખામણ દેતી તે હું, આજ થઈ છાં ઘેલીજ. ૫
 કૃષ્ણ-ઘેલી તુંને કાણુ કહે છે રે હો ગોરી, તારા ડાહપણનો નથી પારજ;
 તે દહાડો ક્યમ વિસરી ગઈ, ઘેલા છો કહેતી નંદના કુમારજ. ૬
 ગોપી-કહ્યું તે કહ્યું તેમાંનું ના રહ્યું, હવાં મોહ પામ્યું છે મારું મનજ;
 અબળા જાણીને અપરાધ મટાડો, મેં તો સોંપ્યું છે તન મન ધનજ. ૭
 કૃષ્ણ-મલ્યાને કોઈ ના મારે રે માનુની, તું તો મન થકી કર્ય તે વિચારજ;
 દયાનો પ્રિતમ આલિંગન દઈ બોલ્યા, પ્યારી તું મારા હૈયાનો હારજ. ૮

ભક્તિપદસંગ્રહ

પદ ૧ લું

ગરબી

(રાધા માધવ મનમાં વસ્યાંછ) એ રાગ.

સરવનો સિદ્ધાંત સતસંગ છે;
 માનોની તમે સરવનો સિદ્ધાંત સતસંગ છે. ટેક.
 ધન્ય ભાયગ તેનું ત્રિભોવનમાં;
 જેને હરિના સંગીનો સંગ છે.* માનોની તમે. ૧
 નિજ સરખો તે કરે મળતાં જ્યમ;
 નીચ જળ ગંગ મળતાં ગંગ છે. માનોની તમે. ૨
 એમાં સરવ જપ વ્રત તીરથ ધર્મ;
 તેમ યોગ અષ્ટાંગ છે. માનોની તમે. ૩
 અધમ પતિત મહા થાય સર્વોત્તમ;
 એવો જેનો સખળ પ્રસંગ છે. માનોની તમે. ૪
 ગોખરકીટને સુંઘાડે પરિમલ પુષ્પનો;
 એટલો પ્રતાપ તુછ ભૂંગ છે. માનોની તમે. ૫
 વણસ્યું કામ કલપનું તે પલકમાં સુધારે;
 એવી જેની બુદ્ધિઓ ઉત્તંગ છે. માનોની તમે. ૬

૧ ભાયગ-ભાગ્ય. ત્રિભોવનમાં-ત્રણ ભુવન:-સ્વર્ગ, મૃત્યુ અને પાતાળમાં.
 હરિના સંગી-શ્રીહરિનો સંગ કરનારા; પ્રભુના ભક્તો. * પાઠ-"જેને હરિસંગી સુરંગ છે."
 ૨ નિજ સરખો-પોતાના જેવો. નીચ.....ગંગ-ખરાબ પાણી ગંગામાં મળે તો તે
 પણી ગંગાજળ થઈ જાય છે.

૪ અધમ-નીચ; પાપી. પતિત-પુણ્યથી ભ્રષ્ટ થયેલો; પાપી. પ્રસંગ-સંગ; સોખત.
 ૫ ગોખરકીટ-છાણનો કીડો. પરિમલ-સુગંધ. તુછ-તુચ્છ; હલકું પ્રાણી.
 ભૂંગ-ભમરો. ૬ કલપ-કલ્પ; અમુક કાળમર્યાદાનું નામ. ઉત્તંગ-ઉત્તુંગ; ઘણી ઉંચી.

અવળાનું સવળું કરી નાખે;
ભાગે અધ દુઃખ જે અભંગ છે. માનોની તમે. ૭
રાત દિવસ સતસંગમાં ગમે દયા;
તે બેઠા શ્રીહરિને ઉછંગ છે. માનોની તમે. ૮

પદ ૨ જ્યું,* રાગ પરજ

હરિજન! દુઃખ મા ધરશો રે, ધીરજે હરિ ભજતાં ઠરશોરે;
દુઃખ મા ધરશો, કૃષ્ણ સમરશો તો ભવદ્ધિ સઘ તરશોરે. હરિજન. ૧
ગુણ ધણો છે દુઃખ સહ્યામાં, કરવો એમ વિચાર રે;
નહિ તો હરિ હિતુનું દુઃખ સહે ક્યમ, સમરથ કરુણાગાર.† હરિજન. ૨
પાપ સકળ સંતાપ નિવારે, એક હરિનું નામ રે;
હરિ રટાય નિત્ય તદપિ મટે નહીં, તો ગમતું ધનશ્યામ. હરિજન. ૩
માયા મોહ વધે સુખ પામે, વિષય વિષે મન ચૂર રે;
કૃષ્ણ પાસે દુઃખ કુંતાએ માગ્યું, દુઃખે હરિ નહીં દૂર. હરિજન. ૪
તેજ કુસંગ જે હરિને ભુલાવે, સમરાવે તે સતસંગ રે;
સુખ ભુલાવે ને દુઃખ સંભરાવે, માટે ન કરે હરિ ભંગ. હરિજન. ૫
લૌકિક કલેશ અંગીકૃત લક્ષણ, અલૌકિક મેળવે નાથરે;
શ્રી હરિરાયજી વાક્ય વિલોકા, શિક્ષાપત્ર જાંઠાં ગાય. હરિજન. ૬
કાહોને મળ્યા કૃષ્ણ કષ્ટ પામ્યા વિના, સાંભળો શાસ્ત્ર પ્રમાણરે;
વિપત પડે તોયે હરિ ના વિસારે, તેને ગણે હરિ પ્રાણ. હરિજન. ૭
સુખ આવે છાકી નવ જઈએ, દુઃખ આવે નવ ડરીયે રે;
આપણથી અધિકાને બેઠને, ગર્વ કલેશને હરીયે. હરિજન. ૮

૭ અધ-પાપ. અભંગ-ન ભાંગી શકાય એવું. ૮ ઉછંગ-ઉત્સંગ; ખેળો.

* આ પદની રાહ જુહતુ કાવ્યદોહનના પાંચમા ભાગમાં રતનદાસના કેલેયાનું પદ છે તે ઠાળની છે. † હિતુ-જેનું હિત કરવાનું છે તે. ‡ પાડાંતર:-કરુણાસિંધુ અગાર. કરુણાગાર-દયાના ધામસ્વરૂપ. ૫ લૌકિક-આલોક સંબંધીનું. અંગીકૃત-જેને અંગીકાર કરેલો છે તે. પ્રભુએ જને પોતાનો માન્યો તેને દુઃખ જ પડે, કે જેથી અતે પરલોકનું સુખ મળે, એમ કહેવાનું તાત્પર્ય છે.

તપે ટીપાય કનક સહે, મોતી છેદ ધરે નહીં સાંસ રે;
 તો મહિપતિ મન ભાવે ભૂષણુ, આપે હૃદયેર વાસ. હરિજન. ૮
 અંતરજામી નથી અજાણ્યા, વસ્ત્રલ છે ધણું દાસ રે;
 દયાપ્રીતમ સહુ સાકંજ કરશે, રાખજો દ્રઢ વિશ્વાસ રે. હરિજન. ૯

પદ ૩ બું*

જો હરિભાવ નથી રે ભાવ નથી;
 તહારો સહુ શ્રમ મિથ્યા જાણુ,
 હું કહું તેવું પરમાણુ. જો હરિ. ટેક.
 કામ જીત્યો સારે વધ્યો એક વ્યંડળ,
 ક્રોધ જીતે વધ્યો વૃક્ષ રે;
 લોભ જીત્યો ત્યારે વધ્યો એક અજગર,
 યોગી કહે નહીં દક્ષ. જો હરિ. ૧
 મોહ જીત્યો સારે વધ્યો એક શૂરો,
 વ્યસની વધ્યો જીત્યો ગર્વરે;
 મત્સર જીતે સારે ઉન્માદ વાધ્યો,
 સમજી એલે સર્વ. જો હરિ. ૨
 †પવનહારી તો વધ્યો એક પન્નગ,
 પય આહારી તો વત્સ રે;
 મધુરભાષી તો મયૂર વધ્યો એક,
 તીર્થ સ્નાની તો મત્સ્ય. જો હરિ. ૩

૮ સાંસ-સાંસો; ચિંતા; દુઃખ.

*આરાધિતો यदि हरिस्तपसा ततः किम् ।

नाराधितो यदि हरिस्तपसा ततः किम् ॥

अन्तर्बहिर्यदि हरिस्तपसा ततः किम् ।

नानाबहिर्यदि हरिस्तपसा ततः किम् ॥

આ શ્લોકનું શ્રવણ થયા પછી આ પદ રચાયું છે, એમ કહેવાય છે.

૧ વ્યંડળ-હિજડો. ૩ પન્નગ=સર્પ. પય-દૂધ. વત્સ-વાછડો. મત્સ્ય-માછડું.

† “વનહારી તો વધ્યો એક પંકજ” એવો પાઠ છે. તેમાં વન એટલે જળ, એવો અર્થ કરવામાં આવે છે. અર્થાત્ કમળ જળનો આહાર કરે છે.

વેદ ભણ્યો ત્યારે વધ્યો એક રાવણ,
 વિવિધશાસ્ત્ર ચંડોળ રે;
 પૂજ્યો ત્યારે વધ્યો એક મણિધર,
 વણુ મતિ અધ રંગ રોળ. જો હરિં ૪
 શૂન્ય સમાધે વધ્યો એક કુશી,
 વધ્યો મૃગ વાસે રાનરે;
 અલ્પ આહારી તો શુક વધ્યો એક,
 અલ્પ નિદ્રા તો શ્વાન. જો હરિં ૫
 દાન આપી એક વધ્યો યશલોભી,
 વધ્યો અશક્ત થયે શાંતરે;
 લાગી થયો ત્યારે વધ્યો એક દળદ્રી,
 અહિ વધ્યો વસે એકાંત. જો હરિં ૬
 શીતઉષ્ણવૃષા સહે વધ્યો એક તરુવર,
 તૃષા તજ્યે વધ્યો ધુણુરે;
 નિઃશંક થયો ત્યારે સાંઠ વધ્યો એક,
 રોગી વધ્યો તજ્યે હુંણુ. જો હરિં ૭
 વધ્યો પતંગ હોમ્યે તન અગ્નિ,
 બુજ્યે જળ વધ્યો એક દુખીયોરે;
 વડો ઠયો ત્યારે દીપ આલાયો,
 મહાજન કહે નહીં મુખીયો. જો હરિં ૮
 સહિત ભાવ હરિ સરવ સફળ છે,
 અંક સહિત જ્યમ શૂન્ય રે;
 દયો કહે હરિ ભજી લ્યો ભાવે,
 કદી રહે નહીં નૂન્ય. જો હરિં ૯

૪ ચંડોળ એક જાતનું પક્ષી, જે આકાશમાં ઉડ્યું હોય છે અને બહુ સુંદર ગાયન
 ગાય છે. મણિધર-નાગ. ૫ મૃગ-હરણ; પશુ. ૬ અહિ-સાપ. ૭ ધુણુ-(ધુણ)
 સૂકા લાકડામાં કીડા થાય છે તે. ૮ અંક-આંકડા. નૂન્ય-ન્યૂન; ઓછાપણું.

પદ ૪ થું, રાગ હલારી

નથી કોઈ સાધનનું રે કામ, એક દીનતા માત્ર રાજી છે;
ગરવગંજન છેજી ધનશ્યામ, એક દીનતા માત્ર રાજી છે. ટેક.
રાસ રમતાં ગોપી ગર્વ થયો ત્યારે, હરિ થયા અંતરધાન જોઈલ્યો;
શ્રમ કરી થાક્યાં કાંઈ અર્થ સર્વો નહિ, આવી દીનતા મળ્યા ભગવાન. એક૦ ૧

પદ ૪ થું-પ્રભુને પામવાને એક દીનતા વિના બીજા કોઈ સાધનનું કામ નથી, એક દીનતાવાળો જ જિતે છે, અને બીજા સાધનોવાળા સાધનોના ગર્વથી અથડાઈ પડે છે કે નિષ્ફળ થાય છે, એમ સાબીત કરવાનો આ પદમાં ઉદ્દેશ છે. દૃષ્ટાન્તોવડે દીનતાનો જ ઉત્કર્ષ બતાવ્યો છે. ટેક:-દીનતા-ગરીબાઈ; હૃદયનો દ્રવીભાવ; ગર્વરહિતપણું; પ્રભુ સર્વ સમર્થ છે, અને પોતે તેમના આગળ કંઈ જ હિસાબમાં નથી, એમ સમજી પ્રભુને શરણે જવું અને પ્રભુની ઇચ્છા ઉપર સર્વ વાત છોડી દેવી તે.

ગરવગંજન-અભિમાન ઉતારનાર. ધનશ્યામ-મેઘના જેવા કાળા શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુ.

૧ શ્રીમદ્ભાગવતના દશમસ્કંધમાં અધ્યાય ૨૯ થી ૩૩ સુધી પાંચ અધ્યાયમાં રાસલીલાનું વર્ણન છે. તેમાં રાસ રમતાં ગોપિકાઓને ગર્વ થયો કે, અમારા જેવું કોઈ ભાગ્યશાળી નથી, કેમકે અનેક કષ્ટમય સાધન કરવા છતાં જે પ્રાપ્ત થવા દુર્લભ એવા પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર અમારી સાથે વિહાર કરી અમને યથેષ્ટ આનંદ આપે છે. પરંતુ પ્રભુ તો ગર્વગંજન છે; તેમને ગર્વ ગમતો જ નથી; તેથી એક ગોપિકાને લઈને પોતે ત્યાંથી એકાએક અંતરધાન થઈ ગયા. પછી પ્રભુને ન જોતાં બધી ગોપિકાઓ ખિન્ન થઈ ગઈ ને અતિ રુદન કરવા લાગી, અને ગાંડાની માફક વનમાં ફરી ઝાડ, પાન, પત્થર, પશુ, પક્ષી વગેરેને પ્રભુની ભાળ પૂછવા લાગી. એવામાં જે ગોપીને પ્રભુ સાથે લઈ ગયા હતા તેને પણ ગર્વ થયો, કે બીજી બધી કરતાં હું કુટલી બધી વધારે સુખી છું. તે ઉપરથી રસે ચાલતાં તેણે પ્રભુને કહ્યું કે, મારાથી ચલાવું નથી, માટે મને હંચકી લો; એટલે પ્રભુએ તેને ખભે બેસાડીને વનલીલા બતાવવા માંડી. પછી એક ઝાડ ઉપર પૂલ તોડવાને મીષે તેને ઝાડે વળગાડી પોતે અંતરધાન થઈ ગયા. તે પછી બીજી ગોપીઓ ફરતી ફરતી ત્યાં આવીને તેને ઝાડ ઉપરથી ઉતારી. આમ થવાનું કારણ પૂછ્યું, ત્યારે તેણે જે બન્યું હવું તે કહ્યું. તે ઉપરથી ગોપિકાઓને સમજાયું કે, આ બધું ગર્વનું જ પરિણામ છે, અને પ્રભુ ગર્વ હોય ત્યાંથી દૂર જતા રહે છે ને શ્રમ કરીને શોધતાં પણ મળતા નથી. છેવટે ગોપીઓમાં દીનતા આવી, અને દીનપણે ગોપિકા ગીતવડે તેમણે પ્રભુની પ્રાર્થના કરી, ત્યારે પ્રભુએ તેમને દર્શન દીધાં, એ વાત આ કડીમાં જણાવી છે.

યશોમતી પરમ પ્રયાસ સુત બાંધવાને બોતેર લક્ષ મેલ્યાં દામ, જોઈલ્યો;
હારી ગયાં તોએ હરિ ન બંધાયા, આવી દીનતા ત્યારે સર્વ કામ. એકં ૨
અરજીનનું અભિમાન હરવાને હરિએ હરાવ્યા બ્રાહ્મણના બાળ, જોઈલ્યો;
અતિ ઉઘમ કરી થાકી કાયર થયા, ત્યારે આણીને આપ્યા ગોપાળ. એકં ૩
આદિપુરાણે કથા સ્વાયંભુવનુએ કર્યાં, કોટી સાધન વસી વન, જોઈલ્યો;
હારીને આવ્યા ઘેર ફળ નવ દીડું, કાંઈ આવી દીનતા મળ્યા મોહન. એકં ૪

૨. યશોમતી-યશોદાજી. દામ-દામણાં; દહી વલોવવાનાં દોરડાં.

બાળકરૂપ શ્રીકૃષ્ણભગવાનના તોફાની કંટાળી ગોપિકાઓએ યશોદાજી આગળ ફરિયાદ કરી, ત્યારે સામાન્ય બાળક ધારી તેને દોરડે બાંધી સજ કરવા યશોદાજીએ બહેતેર લાખ દોરડાં એક પછી એક ગાંઠ્યાં, પણ પ્રભુ બાંધી શક્યા નહિ. નવું નવું દોરડું બાંધે, છતાં ગાંઠ વાળવાને ચાર આંગળ દોરડું ખૂટે, તે ઉપરથી છેવટે યશોદાજીને પ્રભુસ્વરૂપનું જ્ઞાન આવ્યું, અને દીન થઈ તેમણે પ્રાર્થના કરી ત્યારે પ્રભુ બંધાયા. ૩ શ્રીમદ્ ભાગવતના દશમસ્કંધમાં ૮૯ મા અધ્યાયમાં આ કથા છે. દ્વારકામાં એક બ્રાહ્મણને છોકરાઓ થઈને તરત મરી જતા હતા. તેથી દરેક વખત તે દરબારમાં આવી ભગવાનની નિંદા કરતો હતો. એમ તેના આઠ પુત્રો મરણ પામ્યા. આઠમી વખત તે દરબારમાં આવી ભગવાનની નિંદા કરવા લાગ્યો, ત્યારે ત્યાં અર્જુન બેઠેલા હતા, તેમણે તે સાંભળીને કહ્યું કે, જો હું હોત તો તારા પુત્રોને જવા ન દેત. બ્રાહ્મણે કહ્યું, શ્રીકૃષ્ણ-બળબદ્ધ જેવા બળિયા પણ મારા પુત્રોને ખચાવી ન શક્યા તો તારાથી શું થવાનું હતું? અર્જુને કહ્યું, એ બદ્ધ, પણ હું તો ગાંડીવધર અર્જુન બાણાવળી છું; માટે જો તારા પુત્રો હવે જાય ને હું ન લાવું તો મારે અગ્નિ સળગાવીને બળી મરવું. આ પ્રમાણે અર્જુનને મહા ગર્વ થયો. પછી ફરીથી નવમી વખત જ્યારે તે બ્રાહ્મણની સ્ત્રીને ગર્ભ રહ્યો, ત્યારે પ્રસૂતિ વખત અર્જુનને ખબર આપી, એટલે અર્જુન ધનુષ, બાણ લઈ દ્વારમાં રક્ષા કરવા બેઠા. છતાં બ્રાહ્મણીને પુત્રપ્રસવ થયો અને જન્મ્યા પછી તરત જ તે મરણ પામ્યો. પછી તેને શોધવાને અર્જુન ત્રણે લોકમાં ફરી આવ્યા, પણ ક્યાંઈ તેનો પત્તો લાગ્યો નહિ. ત્યારે છેવટે તે પોતાની પ્રતિજ્ઞા પાળવા, કાષ્ઠ ભક્ષણ કરી બળી મરવા તૈયાર થયા, અને દીન થઈ ભગવાનની સ્તુતિ કરવા માંડી. એમ અભિમાન ગળી ગયેલું જોઈ પછી ભગવાને અર્જુનને રથમાં બેસાડી લોકાલોક પર્વતની પેલીપાર ભૂમા નારાયણના ધામમાં લઈ જઈ ત્યાંથી તે બ્રાહ્મણના બધા પુત્રોને પાછા આણી આપ્યા હતા. ૪ કોટિ સાધન-કરોડો સાધનો. વસી-વન-વનમાં વસીને; વનમાં રહી તપશ્ચર્યા કરીને.

મધવાતણો મદ મર્દન કરવા, કૃષ્ણ કરાવ્યો ગોવર્ધન યજ્ઞ, જોઈ દ્યોઃ
 શ્રમ કરી હાર્યો, આવી દીનતા પાય પગો, હરિએ હર્યાં ભય ભગત. એક. ૫
 ઇંદ્રિજીવાનો અહમેવ હતો રાણાવ્યાસને, હરિએ ચૂકાવી કર્યો ભંગ, જોઈ દ્યોઃ
 વિપત્તી માધવદાસે દીન થઈ ભાણ અરપી, એટલે પ્રસન્ન શ્રી રંગ. એક. ૬
 અતિશે સેવા ગોવિંદદાસ ભલાએ કીધી, મદ દેખી હરિ ના પ્રસન્ન, જોઈ દ્યોઃ
 ત્રિપુરદાસ ભક્ત કેરી છીંટેથી શીત સખી, આવી દીનતા હર્યું હરિ મન. એક. ૭
 સધળાં સાધન અહંકાર બગાડે, અંતરાય મોટો એ જગખ્યાત, જોઈ દ્યોઃ
 સહેજે દયાના પ્રભુની પ્રાપ્તિ કરાવે, એવી દીનતા એક વેદે વાત. એક. ૮

પદ ૫ મું-ઢાળ રાણ્યાની*

વારી જાઉંરે નાગર નટવા, ધરે વિધવિધના વેશ;

કળારૂપ થઈને કીડા કરે, ન્યારે નાયકરૂપી શેષ. વારી. ૧

પ્રભુ પ્રસન્ન થયા. સ્વાયંભુ મનુએ વનમાં જઈ અનેક પ્રકારની તપશ્ચર્યા કરી.
 પણ પ્રભુ મળ્યા નહિ; જ્યારે તેને દીનતા આવી ત્યારે જ હરિ પ્રસન્ન થયા, એ વાત
 પુરાણોમાં પ્રસિદ્ધ છે. ૬ અહમેવ-(અહમ્-एव) એક હું જ મોટો છું એવો ભાવ;
 અહંકાર. શ્રીરંગ-પ્રભુ; શ્રીનાથજી. રાણાવ્યાસ અને માધવદાસ બંને ભક્ત થઈ
 ગયા છે. ચોર્યાસી વૈષ્ણવની વાતમાં એમની કથા છે. ૭ ગોવિંદદાસ અને ત્રિપુર-
 દાસ બંને ભક્ત થઈ ગયા છે. ગોવિંદદાસને સેવાનું અભિમાન હતું, તેથી પ્રભુ તેમના
 ઉપર પ્રસન્ન ન થયા, અને ત્રિપુરદાસનામાં દીનતા હતી, તેથી તેમના ઉપર પ્રભુ પ્રસન્ન
 હતા. ચોર્યાસી વૈષ્ણવની વાર્તામાં ત્રિપુરદાસની વાત છે. શિયાળામાં શ્રીનાથજીને બંડી
 કરાવી પહેરાવવાને હલકી છીંટ તેણે મોકલી હતી, પણ બંડારીએ તેને ખળનામાં નાંખી
 મૂકી. પણ શિયાળામાં શ્રીઠાકોરજીને અનેક વસ્ત્ર પહેરાવ્યાં, પણ ટાઢ શમી નહિ. જ્યારે
 ત્રિપુરદાસની છીંટની બંડી કરાવી પહેરાવી ત્યારે ટાઢ શમી. ૭ હર્યું હરિ મન-પ્રભુનું
 મન હર્યું. ૮ જગખ્યાત-જગતમાં પ્રસિદ્ધ. વેદેવાત-વેદમાં જ એ વાત કહેલી છે.

* આ ઢાળમાં આ પદ રચવા વિષે એવી વાચકા છે કે, ડભોઇના લોકોએ
 દયારામને કહ્યું કે તમે બધા ઢાળનાં પદ કર્યાં છે ખરાં, પણ રાણ્યાના ઢાળનું પદ
 કર્યું નથી. તેપરથી દયારામે આ ઢાળનાં પદો રચી ગાઈ સંભળાવ્યાં હતાં. આ
 આખ્યાયિકા સીનારમાં એક સાહોદરા નાગરે મને કહી હતી.

પદ ૫ મું. ૧ અખાના “વારી જાઉં રે રંગ ખળણીયા” એ પદ ઉપરથી આ
 પદ કવિએ બનાવેલું છે. એનો પૂરો ઉલ્લેખ સં. ૧૯૬૯ ના “ગુજરાતી”ના દીવાળીના

તારી નટણી માયા જોર છે, કળા કામરુદેશની પુર; વારી. ૨
 અજીત પર ઉસ્તાદના જોરથી, વશ કીધાં પંડિત શૂર.
 બાજીગર બાજી સંસારની, તેં તો બલી રચી છે ભાઈ; વારી. ૩
 મોહન મોરલી વળડી મોહની, સુણી સહુ ગયા મોહોવાઈ.
 સાચો હીરો મનાવે ઠીકરી, કરે કંકર કંચન મહોર; વારી. ૪
 જાણીતાને પણ છેતરે, સૂઝે નહિ પોતાનો ઠોર.
 ઉલટ ખેલ બતાવે ખલકને, કરે સહુની નજર બંધ; વારી. ૫
 ચુટકી નાંખે રજની મંતરી, કરે દેખંતા પણ અંધ.
 મુખમાંથી કાઢ્યા ત્રણ દોરડા, રંગ કાળો ધોળો ને લાલ; વારી. ૬
 એને ખેંચતાં પાર આવે નહિ, એ ત્રણેના જુજવા ખ્યાલ.
 એ ત્રણ રંગના ત્રણ પુરુષ થયા, એક બ્રાહ્મણ યોગી ને ગૃહસ્થ; વારી. ૭
 બ્રાહ્મણ યોગી બળિયા ધણા, તેથી ગૃહસ્થનો અધિક દસ્ત.
 પહેલે વિત્રે રચ્યાં બહુ પૂતળાં, પૂર્યો ગૃહસ્થે મન અભિલાખ; વારી. ૮
 યોગીએ અગ્નિ કાઢ્યો આંખથી, સર્વ બાળી કીધું રાખ.
 તારી મરજી જોઈ મતિ લાવિયા, ફરી કર્યું એવું કામ; વારી. ૯
 ચુટકીમાં કર્યું ચટકલું, થયું હુતું તેવું તમામ.
 અકળ કળા તારી ગોડીયા, રચી વિદ્યા ઇંદ્રજાળ; વારી. ૧૦
 મોહોવાઈ પજાં તે ફંદમાં, સ્ત્રી વૃદ્ધ યૌવન ને બાળ.
 તારો મંત્ર શિખવ તું મુજને, હું ચેલો તારો થાઉં; વારી. ૧૧
 એવી જડીબુટ્ટી આપ તું મુજને, તારી નટણીથી ના મોહોવાઈ.
 શરણે જતાં ભક્તિ જડી દીધી, આખ્યો મંત્ર હરિ નિજનામ; વારી. ૧૨
 એ સેવે માયાથી મોહોવાય નહિ, એમ કહે દયારામ.

અંકમાં ૨૧. જગજીવન દયાળજી મોહીએ આખ્યો છે. એમાં પુષ્ટિમાર્ગનું રહસ્ય અને
 ભગવતલીલાનું વર્ણન છે. ૨. ઉસ્તાદ—બાજીગરોનો ગુરુ. ૬. ત્રણ દોરડા—
 માયાના ત્રણ ગુણ: સત્વ, રજ, ને તમ. ખેંચતાં—વિસ્તાર વધારતાં. ૭. બ્રાહ્મણ—બ્રહ્મા.
 યોગી—મહાદેવ. ગૃહસ્થ—વિષ્ણુ. ૮ “મતિ લાવિયા”ને બદલે “મતવાળિયા” એવો
 અન્યત્ર પાઠ છે. ૧૦. ગોડિયા—ગૌડ બંગાળાનો જાડુગર. ઇંદ્રજાળ—જાદુવિદ્યા.
 ૧૨. જડી—મૂળીયું; જડીબુટ્ટી (ભક્તિરૂપી.) મંત્ર—હરિનામરૂપ મંત્ર.

પદ ૬ હું, રાગ ભેરવ

રટની શ્રીકૃષ્ણ નામ સહુ સુખકારી રે;
 પરમ આનંદરૂપ અધદુઃખહારી રે. રટની. ટેક.
 મોટા મોટા સુર મુનિ લોભી રહ્યા જેમાં રે;
 તે તે સહુ સાધન આવી ગયાં એમાં રે. રટની. ૧.
 સકળ ધરમ હરિનામ ફેરો અંશ રે;
 એથી ના પ્રવરે કોઈ વેદમાં પ્રશંસરે. રટની. ૨
 અવળું હશે જે તે પણ સવળું થઈ જાશે રે;
 પ્રભુજી પ્રસન્ન એથી થોડા માંહે થાશે રે. રટની. ૩
 આજસ મા કર ધર દદ વિશ્વાસ રે;
 કાયર મા થાશ તારી પૂરશે એ આશ રે. રટની. ૪
 કોટી ચિંતામણિ વારું એવું છે એ નામ રે;
 દયા જેણે જાણ્યું તે તે થયા પૂરણ કામ રે. રટની. ૫

પદ ૭ મું, રાગ વેરાડી.

કૃપાળુ કૃષ્ણ સમો નથી કોઈરે, મેં તો નિશ્ચયે જાણ્યું છે;
 કૃપાળુ કૃષ્ણ સમો નથી કોઈ. ટેક;
 વેદથી વિરુદ્ધ લીલા કરી નાથેરે, બિચારાં અધમ સાંસુ જોઈરે,
 મેં તો નિશ્ચયે જાણ્યું છે. ૧
 જેણે* અંધાયો તે કૃતિ કેશવનીરે, ગાતાં તે તો પાપ ને નાખે ધોઈરે;
 મેં તો નિશ્ચયે જાણ્યું છે. ૨
 ઘૂત વિષ જવર વાળાને તેનું તેરે, જવરાંકુશ સંગે અમૃત હોઈરે;
 મેં તો નિશ્ચયે જાણ્યું છે. ૩
 પદ્મપુરાણમાં પ્રગટ વચન છેરે, સુણીને સહુ સંદેહ નાખજો ખોઈરે;
 મેં તો નિશ્ચયે જાણ્યું છે. ૪

૨ પ્રવર-શ્રેષ્ઠ. પ્રશંસા-વખાણ. ૫ વારું-ઓવારી નાંખું; ઉપર ઉતારીને ફેંકી દેડાં. * જેણે=માયાએ.

વૈષ્ણવિદુલવર ભાવતે ઔષધ, કહાડે મહાદુઃસહ રોગ નીચોધરે;
 મેં તો નિશ્ચયે જાણ્યું છે. ૫
 ભૂતલ દયાનો પ્રભુ પ્રગટ ના થાત તો, ખરેખરા પતિત મરત રોધરે;
 મેં તો નિશ્ચયે જાણ્યું છે. ૬

પદ ૮ મું, રાગ વેરાડી

દયાળુ આખલ જગમાં એકરે, માહારો વ્રજનો વહાલો છે;
 દયાળુ અખિલ જગમાં એક; ટેક.
 પારધી સ્વદેહે સ્વધામ મોકલીયોરે, ક્ષમા કર્યાં સહેજે દોષ અનેકરે;
 માહારો વ્રજનો વહાલો છે; ૧
 પૂતનાને ગાત માતની આપીરે, જેણે મહા કીધો કપટ વિવેકરે;
 માહારો વ્રજનો વહાલો છે. ૨
 સાચો શત્રુ કંસ મુક્તિ પમાજોરે, ના મૂઝી કૃપાની ટેકરે;
 માહારો વ્રજનો વહાલો છે. ૩
 પાપી અજમેલ જમથી મૂકાવ્યોરે, જ્યમ કાંઈ ભુજંગ મુખથી ભેકરે;
 માહારો વ્રજનો વહાલો છે. ૪
 એવી દયા દયા ઉપર કરજોરે, પ્રભુ! હું છું સહુ સાધનરહિત છેકરે;
 માહારો વ્રજનો વહાલો છે. ૫

પદ ૯ મું, ધોળ

મનમોહનને ના ભૂલ તું, દેખી માયાનો રંગ;
 અંતે પસ્તાવો બહુ થશે, કાઈ નહીં આવેરે સંગ,
 મનમોહનને ના ભૂલ તું. ટેક.
 દુર્લભ મનુષ્યા દેહ દેવને, ઇચ્છે ભરતખંડ એકવાર;
 તે પામી તે હરિને ના ભળ્યા, ધિક્કધિક તારો અવતાર,
 મનમોહનને ના ભૂલ તું. ૧
 અઠ્ઠાવીશ નરકની યાતના, સુણતાં આવેરે ત્રાસ;

- તે ભોગવવાં પડશે તુને, જો નહીં સમરે* અવિનાશ,
મનમોહનને ના ભૂલ તું. ૨
- આ ચાંદરણું દિન ચારનું, તેમાં શોધી લે વસ્ત;
અંધકાર ઓચિંતો થઈ જશે, આયુષ ઇંદુનો અસ્ત,
મનમોહનને ના ભૂલ તું. ૩
- લાહાવો લીંબુ લેહેકાવતાં, રાજ્યાસનનો આનંદ;
શાશ્વ હોય તે સમજ કરીને, વહેલા ગાળે ગોવિંદ,
મનમોહનને ના ભૂલ તું. ૪
- આલે મધ્યે અંતે લગી છે, દુઃખરૂપ સંસાર;
સુખ એક શ્રીકૃષ્ણ શરણમાં, બાકી ક્યહું ન લગાર,
મનમોહનને ના ભૂલ તું. ૫
- જમકિંકર જ્યારે ઘેરશે, કંઠે આવશે પ્રાણ;
સ્નેહ નથી કરતો શ્રીકૃષ્ણયું, લાંહ છોડાવશે કાંણ,
મનમોહનને ના ભૂલ તું. ૬
- માટે વાત અનેકની, કહું છું એક વચન;
પ્રેમે ભજ લે શ્રીકૃષ્ણને, દાસ દયાના જીવન,
મનમોહનને ના ભૂલ તું. ૭

પદ ૧૦ મું, ઢાળ રાજ્યાની

- તાદશી† જન તેને જાણીએ, કે જેમાં એવા ગુણ હોયરે;
નિદાસ્તુતિ ના કરે કોઈની, સઘળે સમદષ્ટિ જોયરે. તાદશી જન. ૧
- દરશન કરતા માત્રમારે, ભૂલાવે પ્રપંચનું ભાનરે;
સ્મરણ કરાવે શ્રીકૃષ્ણનું, નસાડે અધ અજ્ઞાનરે. તાદશી જન. ૨
- સકળ ચરાચરને વિષેરે, વસ્ત્યા દેખે ભગવાનરે;
શુભ ઇચ્છે સર્વ જગતનું, લેશ નહીં અભિમાનરે. તાદશી જન. ૩
- ગુણ ગાતાં ગોવિંદનારે, પુલકિત તનું થાયરે;
નેત્રે પ્રવાહ વહે પ્રેમના, હરખે હૃદય રંધાયરે. તાદશી જન. ૪

* એક પ્રતમાં “અરએ” એવો પાઠ છે.

† તાદશીજન-પરમ વૈષ્ણવ;

અનન્યાસક્ત ભક્ત.

પરદુઃખે દાઝે બાણુરે, કરે કાઢનો ના દ્રોહરે;
 ઈંદ્રિજિત સાચા સદા, ના પામે માયામાં મોહરે. તાદશી જન. ૪
 અકળ લીલા નંદલાલનીરે, તેમાં લગ્ન જેનું મનરે;
 પ્રીત બહુ પર ઉપકારમાં, સદા પ્રસન્ન વદનરે. તાદશી જન. ૫
 નટવર ઝળકે નેત્રમારે, કાન્તિ કરુણા મધ્ય હોયરે;
 શાંત સ્વભાવ સંતોષ બહુ, દોષ કાઢના ન જોયરે. તાદશી જન. ૬
 વહાલા લાગે સહેજે સર્વનેરે, અતિ ઉદાર જેનું ચિત્તરે;
 અનન્ય ભાવે બળે કૃષ્ણને, જેને વહાલું નહિ વિત્તરે. તાદશી જન. ૭
 હરિ, ગુરુ, વૈષ્ણવને વિષેરે, જેને સદા અતિ વહાલરે;
 દદ વિશ્વાસ અતિ દીનતા, બોલે વચન રસાલરે. તાદશી જન. ૮
 સેવા સ્મરણ સતસંગમારે, જેની આસક્તિ અતિરે;
 કપટનો લેશ નહિ હ્રદે, હરિ ચરણે સદા મતિરે. તાદશી જન. ૯
 વ્યસનાવસ્થા વિઠ્ઠલેશશુરે, સદા મુખે કૃષ્ણ નામરે;
 તે ભગવદીતણા દાસનો, સદા દાસ દયારામરે. *તાદશી જન. ૧૦

પદ ૧૧ શું, ગત અદાની

(હરિ ! હું શું કરું રે, મારો માયા ના મુકે કેડો રે; એના જોડાનું.)

શીદ કરે શોચનારે, છે શિર શ્રીજી સરિખા સ્વામી;

માહાકૃપાળ જનવત્સલ, સમર્થ ઈશ્વર અંતરયામી,

શીદ કરે શોચનારે. ટેક.

આત્માદિક સહુ કૃષ્ણ સમરથું, કહે જૂઠું કે સાચું;

જો સાચું તો તારે શી ચિંતા, જો ચિંતા તો કાચું,

શીદ કરે શોચનારે. ૧

* 'તાદશી જન તેને જાણીએ' એ પદ રાજ્યાના ઢાળનું છે. રૂબોધના લોકોએ દયારામભાઈને કહ્યું કે, તમે બધાં ઢાળનાં પદ કર્યાં છે, પણ રાજ્યાના ઢાળનું પદ નથી કર્યું, તે ઉપરથી દયારામભાઈએ એ પદ કરીને ગાઈ સંભળાવ્યું હતું. આ હકીકત સીનારમાં એક સાંઠોદશ નાગરે મને કહી હતી.

- જે થકી કર્મ શુભાશુભ ઉપજે, તે મતિ હરિને આરખી;
પછી તેની કૃતિ તારી શાની, શીદ મરે છે ડરખી.
શીદ કરે શોચનારે. ૨
- અશ્વ અઢીને ખાંધે ખડીયો, કહે શા માટે વહે છે;
વાહનને શો વિરામ તેથી, મૂરખપણે દુઃખ સહે છે,
શીદ કરે શોચનારે. ૩
- તદા કહેશે તું કુકૃતિ કરાવી, હાર કેમ કહેવાયે;
તે સાચું પણ તુજ કૃત કહેતાં, સહુ કર્તાપદ બાયે,
શીદ કરે શોચનારે. ૪
- બાણી બુગુપ્તિત સજ્જન ન કરે, અશક્યતાએ થાયે;
બાણી બેઈ અનુચિત આરંભે, તે પછી શીદ પસ્તાયે,
શીદ કરે શોચનારે. ૫
- પ્રીછી પાપ કરે પસ્તાયે ન, તે તો કહીએ પાપી;
અથવા નારદાદિ પણ નિર્ભય, નિશ્ચયે હરિ મતિ આપી,
શીદ કરે શોચનારે. ૬
- તદા કહેશે એટલા ઉપર, મેં કર્યું ભાસે શા સારુ;
તે પણ ઇચ્છા સમજ હરિ, તારું કરશે સહુ વારુ,
શીદ કરે શોચનારે. ૭
- અકળ અટપટી ઇશ્વર ઇચ્છા, હારદ નવ સમજાયે;
સહુ કરવા સમર્થ શ્રીજી પણ, નિજજન અશુભ ન થાયે,
શીદ કરે શોચનારે. ૮
- કદિ વ્યવહાર વાણી મોટાની, ચિંતા સરખું ભાસે;
પણ સૂક્ષ્મ સમજણ છે માટે, અંતરથી નવ ત્રાસે,
શીદ કરે શોચનારે. ૯
- સ્મરણ સમરપણ ના રહે નિરંતર, માટે ઉપજે ચિંતા;
જો રહે તો હુંપદ હારે સહુ, કૃતિ ભાસે ભગવંતા,
શીદ કરે શોચનારે. ૧૦

ચિંતા કાઈ વાતની પણ ન કરવી, શ્રીમહાપ્રભુ ભાખ્યું;
દયા પ્રીતમ પુષ્ટિ ફળ સંબંધ—માત્રે નિજ બળ દાખ્યું,
શીદ કરે શૌચનારે. ૧૧

પદ ૧૨ મું

“જેના હૃદયમાં અખંડ રસિકરૂપ, તેને કાંઈ નથી કરવું રે.” એ રાગ.

પાઓ પ્રેમરસ પ્રાણુજીવન રે, દીન થઈ જાયું રે;
મુક્તિ મારગીને આપજો જ્ઞાન રે, હું તો નવ રાયું રે. ૧
રીઝે રાખડી થકી તો ગરીબ લોક રે, ભોગીને ના ભાવે રે;
અમો રાજનાં ખાસાં ખવાસ રે, મુક્તિ મન નાવે રે. ૨
નિત નિરખીએ નટવર રૂપ રે, હોંસ મનમાંથી રે;
મનમાન્યું મળે સહુ સુખ રે, એકતામાં ક્યાંથી રે. ૩
દુષ્ટ જીવને તો કહે છે બ્રહ્મ રે, બ્રહ્મ જીવ લેખે રે;
છતે સ્વામીએ સૌભાગ્યનું સુખ રે, સ્વપ્ને ન દેખે રે. ૪
દિવ્ય રૂપ છો સદા સાકાર રે, આનંદના રાશિ રે;
બોલે અનુચિત માયિક મુગ્ધ રે, તે નરકના નિવાસી રે. ૫
આપ સ્વામી સદા હું દાસ રે, નાતુ એ નિભાવો રે;
રુચે આપને કરાવો તેવી કૃતિ રે, અન્ય રખે લાવો રે.* ૬
વિના લાલચનું લાલ મુને વહાલરે, અચલિત આપોરે;
વિષય વાસના પ્રપંચની પ્રીતરે, શ્રીકૃષ્ણ મારી કાપોરે. ૭
અનન્ય સેવા અખંડ સતસંગરે, મનોહર માયું રે;
દયા પ્રીતમજી આપો મુને એહરે, પાય લળી લાગું રે. ૮

૧ મુક્તિમારગી—મોક્ષની ઇચ્છા રાખનારા. ૨ રાજનાં ખાસાં ખવાસ—રાજના ખાસ પરિચારકો; પ્રભુના અનન્ય ભક્તો. ૩ એકતામાં—જીવબ્રહ્મની એકતામાં; અદ્વૈત રૂપમાં. ૪ રાશિ—ઢગલો. અનુચિત—(અનુચિત) અચોગ્ય. માયિક મુગ્ધ—માયાવાદી મૂર્ખ લોકો; અદ્વૈતવાદીઓ. ૬ નાતુ—સંબંધ. ૭ વિના લાલચનું—લાલચ વિનાનું; નિષ્કામ. વહાલ—પ્રેમ; ભક્તિ. ૮ પાય લળી લાગું—પ્રીતિથી પડે લાગું;

* પાઠ—ગુ. પ્રેસની પ્રતમાં “રુચે આપ તે કરો તેવી ટેવ રે.”

પદ ૧૩ મું, રાગ રામકલી

તારો જો કૃપા કરી હરિ, તો તરાય રે;
 જીવને ડાહ્યાપણે કાંઈ, અર્થ ના થાય રે. તારો જો ટેક.
 રાજ્ય તજી ભરતે લજ્યા, ભાવે ભવ રાય રે;
 તે છોડાવીને લગાજો, મૃગ ફેરી માય રે. તારો જો ૧
 સૌભરી દુઃખ સંગે ડરી બેઠા, જળ માંછ રે;
 મચ્છ સંગ જોઈ વર્યા, પચાસ કન્યાય રે. તારો જો ૨
 વૃંદા સમી પતિવ્રતા, અન્ય ના કહેવાય રે;
 આપે છળ રચી છળી, તેનો શો અન્યાય રે. તારો જો ૩
 પ્રિયવ્રત પ્રયેતા સંગ, મન વચ કાય રે;
 બ્રહ્મદારે ભય દેખાજો, લગાડી બળાય રે. તારો જો ૪
 વેદે જેમ કરી તેમ, કૃતિ કર્મે જાય રે;
 પશુ તેની સિદ્ધિ કૃષ્ણ, હાથે દયો ગાય રે. તારો જો ૫

પદ ૧૪ મું-રાગ સારંગ, બાળલીલાનો ગરબો

(‘સજ્જન! સાંભળો રે, હરિની બાળલીલા કાંઈ ગાશું’ તેનો જોટો.)

પરાક્રમ પ્રેમનું પેખો રે, પશું નહીં કોઈ સાધનનું કામ;
 વશ કર્યાં વ્રજનારે રે, વિકૃલ અચ્યુત આત્મારામ. ટેક.
 શિવ સમાધે શોધે રે, જેનો શેષ નવ જાણે પાર;
 વણુ તેજો તે વહાલમો રે, ઉભો રહે ગોપીને બાર. ૧
 પદ્મા પદ તલાંશી માગે રે, સેવા જેની તે શ્યામ;
 વહાલ ધરી નિત વ્રજ વનિતાના રે, ધરનાં કરે કામ. ૨
 કોઈ કહે પેલો પાટલો લાવો રે, પાળી માગે કાય;
 કોઈ મંગાવે પાદુકા રે, જેમ કાંઈ પ્રાકૃત બાળક હોય. ૩
 એક કહે પુલની માળા ગુંથો રે, આવડે છે જોઈ આજ;
 એક કહે પેલી દોહોણી લાવો રે, કરે કરાવ્યાં કાજ. ૪
 એક કહે મારો ચોટલો ગુંથો રે, એક કહે ભેટો લાલ;
 એક કહે ચુંબન કરવા ઘો રે, તેને મુખે અરાડે ગાલ. ૫

એક કહે કરના ચાળા કરીને રે, નાચો નંદકુમાર;
 એક કહે લાલા ગાઓ તો રે, માખણુ આપું ખીજી વાર. ૬
 બ્રહ્મ અનાદિ વેદ કહે જેને રે, પહોંચે નહીં મન વાચ;
 તેને ગોકુળની નારી નચાવે રે, વિધવિધ કરા નાચ. ૭
 બ્રહ્માનંદ ગમે તે માગો રે, માગો વૈકુંઠ કૈલાસ;
 બાળલીલા શ્રીકૃષ્ણની નીરખું રે, માગે દયો દાસ. ૮

પદ ૧૫ મું, ગત દાદરાની

(“રુદ્યા રૂપ રંગીલું રાખો, શ્રીકૃષ્ણ નામ સતત મુખે લાખો,” એ રાગ.)

મોરલી રમ્ય મનોહર વાઈ મનોહર વાઈ,
 મોરલી રમ્ય મનોહર, મનોહર વાઈ. મોરલી. ટેક
 ભવ ત્રય તાપ હર્યો રે સાંભળતાં,
 ચંચળ મન હરિચરણે જ વળતાં;
 લાગ્યો ધ્યાસ ઉદાસ પ્રપંચથી, (૨)
 કમળનયન કમળવદન પરમ રસિક—
 સમ સ્વર ત્રણ ગ્રામ વેદ ધુની ગાઈ. મોરલી. ૧
 વિધિ સુર ગહન ગતિ નવ જાણે,
 શુક સનકાદિક કીરતિ વખાણે;
 તપ કરે શંકર નારદ તુંમર, (૨)
 સરીગમપધની ધપમગરી સસારીરીરી—
 ગગગરીરીરીરી, સંગીત ચતુરાઈ. મોરલી. ૨
 શ્રી હરિનો દયા જરા રંગ લાગ્યો,*

ટેક-વાઈ-વગાડી. ધ્યાસ-અભ્યાસ.

૧ સમ સ્વર-સંગીતના સાત સૂર; સ (ષડ્જ), રી (રિષભ), ગ (ગાંધાર),
 મ (મધ્યમ), પ (પંચમ), ધ (ધૈવત), નિ (નિષાદ). ૨ તુંમર-તુંબુરુ; ભગ-
 વાનના એક મોટા ગવૈયા. સંગીત-સંગીત; ગાયન.

* પા. ગુ. પ્રેસના સંગ્રહમાં “શ્રી હરિનો જ હ્રદે રસ જાગ્યો” એવો પાઠ છે.

આ સંસારનો ભયસહુ ભાગ્યો;
 ફરી ફરી જનમ નથી અવતરવું, (૨)
 શ્રવણ મનન હરિ કીરતન ભજન—
 પૂજન રામનામ નવનિધિ સુખદાર્ઢ.* મોરલી. ૩

પદ ૧૬ મું, રાગ સોરઠ, ગત દીપચંદી

શ્રીજી શામાટે રે સાંભળતા છો નહીં;
 મારી વિનતિ વહાલાજી મુને તે કહોની,
 કેહેશેા સુણીએ છીએ તો ઉત્તર ઘોની. શ્રીજી શામાટેરે. ૧
 ગમુ તમને તેવો હું તો ક્યમ થાઉં;
 માયા જાળમાં ઘેરાયો છું તે ક્યાં જાઉં,
 તમો વિના નથી જાળ ક્યાં અથડાઉં. શ્રીજી શામાટેરે. ૨
 સેવું ક્યમ સમરું અગ્નિ જાળતાં;
 છો દયાળુ દયા ના આવે ટળવળતાં,
 કૃપા કરો તો વિલંબ નથી દુઃખ ટળતાં. શ્રીજી શામાટેરે. ૩
 જાણી જોઈને ના બોલો ભાં હું શું કહું કથી;
 સ્વામી છો તદપિ કહ્યા વિના રહેવાતું નથી,
 મારું કાંઈ ન ચાલે હું તો મરું છું મથી. શ્રીજી શામાટેરે. ૪
 જીવ દુષ્ટ સ્વાભાવિક તે તમે જાણો;
 મારા શામાટે અવગુણ આણો,
 નથી આણતા તો આવડું શીદ તાણો. શ્રીજી શામાટેરે. ૫
 જેને પ્રાણ સરીખું પ્યારું કહીએ;
 તેને પોતાનો જાણીને પાણી ગ્રહીએ,
 એમ તેથી છેક અજગા નવ રહીએ. શ્રીજી શામાટેરે. ૬
 હરિ હું હાર્યો હાવાં કરગરતો રડતો;

* ગુ. પ્રેસના સંગ્રહમાં નીચે પ્રમાણે લીટીએ વિશેષ છે:—
 તે દયા તું જ પ્રાણધન્ય, બાગ્યરસના રહ્યાઈ, મોરલીરમ્ય.

તેનો જવાબ હજી કાંઈ નથી જડતો,
રખે પતીત જણીને મુક્યો હોય પડતો. શ્રીજી શામાટેર. ૬
મારા વહાલા મારી અકળામણુ ટાળો;
કૃપા દ્રષ્ટિએ કરીને મારા સામું ભાળો,
જેવો તેવો છે દયો તમારો પાળો. શ્રીજી શામાટેર. ૭

પદ ૧૭ મું, રાગ સોરઠ,* ગત દીપચંદી

મન તે મોહનમાં શેના મોહ્ય, તેને કાજે શીદ ચિત્ત પ્રોય; મન તે મોહનમાં ૦ ટેક.
જગ મનમોહન મદન છે ને, મદન મનોહર કૃષ્ણ;
જે તેમાં મન મોહ પામે તો, પૂરણ થાય પ્રીત તૃષ્ણ. મન તે મોહનમાં ૦ ૧
દ્રવ્ય દેખી સહુ કોઈ ધાયે તે, દ્રવ્ય જેનો અંશ;
તે કમળા મોહ પામી રહી છે, સહુ મોહન અવતંસ. મન તે મોહનમાં ૦ ૨
નારી નરચિત્તચોર છેરે, નર નારીચિત્તચોર;
તે બન્નેનું મન મોહ પામે, નટવર નંદ કિશોર. મન તે મોહનમાં ૦ ૩
જેને કશી નહિ કામનારે, એવા જોગી જન;
તે જેમાં મોહ પામી રહ્યા છે, સૌંપી તન મન ધન. મન તે મોહનમાં ૦ ૪
જેની રચના જોઈનેરે, મોહ પામે સહુ જન;
તે કરતામાં કમી કસી રહે, દયા વિચારો મન. મન તે મોહનમાં ૦ ૫

પદ ૧૮ મું, ગત ચાલતી લાવણીની

“એક વર્યા ગોપીજન વલ્લભ, નહિ સ્વામી બીજો,” એ રાહ.

ગોપીનાથ નામ કીરતન નિર્ભયાનંદકારી,
પાપ સ્વકળ સંતાપ દુર્ભતિ, મહાસંકટહારી. ગોપીનાથ નામ ૦ ટેક.

* આ પદ કપીર ભક્તના બંગલાપરથી કર્યું છે. “બંગલા ખુબ બના મહારાજ,
જામે નારાયણ બોલેરે; બંગલા” એના જેવા રાગનું છે.

† આ પદની તુકોમાં જે આદિ અક્ષર છે તે જ અંતમાં છે એ ખૂબી છે.
જુદા કાવ્ય દોહનમાં આ પદ છપાયેલું છે, પણ તે અશુદ્ધ છે, માટે મારા સંગ્રહ-
માંથી શુદ્ધ લીધેલું છે.

ગોમતી ગંગા યમુના સરજી તત્ર નર્મદા ગો;
 ગોપાલ બાલ કીર્તિ સરતી યત્રોચ્ચારતી ગો,
 ગો વણજીતે કૃષ્ણ કીર્તને પ્રાપ્તિ લો વર ગો;
 ગોત્રનાથ ગોત્રના તુલા ફલ, દાન કોટી જે ગો. ગોપીનાથ નામ૦ ૧
 પિતા માતા ગુરુ ગોબ્રાહ્મણ, મહા પવિત્ર સ્વાદો પી,
 પિશાય પ્રેતાદિ નાસે, હરિ નામેથી ડરપી;
 પિનાકી ગો નિઃસાધની પદ પામ્યા, કૃષ્ણ નામ જલ્પી;
 પીડા ભવ ભય માયા કાળથી, છૂટે કૃષ્ણ જપી. ગોપીનાથ નામ૦ ૨
 નારાયણ નામે તયોં દ્વિજ, પાપી પ્રેમ વિના,
 નામાભાસે સુગતિ પુંશ્વલી, વામી અમિત ગુના;
 નાથ અનાથ તણા એ રીતે, સમજી લે તું મના,
 નારદાદિ ગ્રંથું નામ તજી, ઉપાય બહુ વિધિના. ગોપીનાથ નામ૦ ૩
 થરથર ધ્રુજે કાલ અજ, હરિ નામે સમરથ,
 થવું ન કષ્ટી વન ન જાવું સહેજે સરે અરથ;
 થડ મૂકી ડાળાં સિંચો, શું સમજો સુલગપથ,
 થશે પરમ પદ ભોગી દયા, ગાતાં ગોપીનાથ. ગોપીનાથ નામ૦ ૪

પદ ૧૯ મું, રાગ પ્રભાત

જીવતા જાણવા પ્રેત, એવા જન જીવતા જાણવા પ્રેત;
 સાધુની સંગત સ્વપ્ને ગમે નહીં, હરિ ઉપર નહીં હેત. એવા જન૦ ૧
 પૂરા પ્રવીણ માયા મમતામાં, ધરમની વાતે અચેત;
 ચાડી યુગલી કરે અરીખ્યા, કહે તે રચે નહીં ઉજેત*. એવા જન૦ ૨
 આઠે પ્રહર વિષયમાં રહે વળગ્યા, વિષયીશું સંકેત;
 દગો કરે, નહીં ડરે દોષથી, એ જ આપને (સર્વને) બુડાવેત. એવા જન૦ ૩
 મલિન કરે કૃત્ય મમ રહે, કદી કામ કરે નહીં શ્વેત;
 કહે દયો આપે બુડે લાં શું અચરજ, બાળે કુટુંબ સમેત. એવા જન૦ ૪

* ઉજેત=હુજીતિ, જીદી, મમતા.

પદ ૨૦ મું, રાગ શ્રીપદ

હારે ભાઈ ભજન સમો વહી ચાલ્યો, હાવાં ક્યારે ગોવિંદ ગાશો;
હવડાં તો લહેતા નથી ભાઈરે, પાછળ બહુ પસ્તાશોરે. ભજન૦ ૧
જ્યારે તું લક્ષ ચોરાશીમાં બહુ ભટક્યો, દયા પ્રભુને આવી;
કૃપા કરી મનુષ્યાદેહ આપી તે, તૈં વૃથા ગમાવીરે. ભજન૦ ૨
પ્રભુએ આ અવસર તુજને આપ્યો છે, કરવા અનુગ્રહ તારો;
ઉડા જળમાં શીદ ધસે ફરી, ચૂકીને ઓવારોરે. ભજન૦ ૩
મન તું કામ ક્રોધ અહંકાર તજીને, સંભાળની કાંઈ તારું;
આ તો ચાર દિવસનું ચાંદરણું, પાછળ ઘોર અંધારુંરે. ભજન૦ ૪
મન તું હરિ ભજ, હરિ ભજ, હરિ ભજ, હરિ ભજન વિના સહુ કાચું;
જે માને તે મહા સુખ પામે, દયો કહે સહુ સાચુંરે. ભજન૦ ૫

પદ ૨૧ મું,* રાગ બરુઓ અથવા ભીમ પદાસી, ગત ડુમરીની

રહે રાજી રાધાનાથ, સહુ તજી તેજ કરો એક જેમ બને;
જેથી બગજું સુધરી જાય, અધર્મ ધર્મ થાય, સહુ વસ્તુ કને. રહે રાજી૦ ૧
ચંદ્રહાસને વિષ વિષયા થઈ, વલુશ્યું સુધર્યું કાજ,
અનાયાસ આનંદ પામીયો, જે રમણી ને વળી રાજ;

સહુ તજી તેજ કરો રહે રાજી રાધાનાથ. ૨
બ્રહ્માદિકને બય ઉપજાવે, એવું કાળનું જોર;
તે ધ્રુવજીનું થયો પગથીયું, જેમ વળાવા ચોર. સહુ તજી૦ ૩
દીતિએ ઈંદ્રનો અરિ ઉપજાવ્યો, તેજ મરુત ગણુ મિત્ર;
અધર્મ ધર્મ થયા પાંડવને, કૃષ્ણ પ્રસાદ ચરિત્ર. સહુ તજી૦ ૪
ભીમસેનને પથરૂપ વિષ, થયું શાસ્ત્રમાં વાત;
વિનતિ વિના બય દુઃખ હરે, હરિભજનના વિક્ષાત. સહુ તજી૦ ૫
એવા છે ઇતિહાસ ધણા પણુ, સમજે સ્વરૂપ જ માંભ;
શ્રીજી સન્મુખ હોય દયા જ્યાં, સરવે સન્મુખ તાંભ. સહુ તજી૦

* આ પદમાંની બીજી અને ચોથી કડીઓ “કૃપાદષ્ટિ શ્રીકૃષ્ણ કરે,” એ પદમાં છે.

પદ ૨૨ મું, રાહ ઉપરના પદની

હરિ હિત કરતાં કદી પાપ તે, પણ ધર્મરૂપ નિશ્ચે જાણો;
જેમાં ઈશ અનાદર થાય તે, પાપ રૂપને પરમાણો. હરિ. ટેક. ૧

નિજ વાક્ય પાળ્યું નૃપ દશરથ, કર્યો અનાદર રામ;
દયાનિધિ હરિ માટે સ્વર્ગ પણ, પુરિજન સરવ સ્વધામ.
તે પણ ધર્મરૂપ નિશ્ચે જાણો. હરિ. ૨

વસુદેવ વચન આપ્યું કંસને, આણી આપીશ સર્વ બાલ;
કર્યો અધર્મ પણ ધર્મ ઠર્યો, વ્રજ પધરાવ્યા ગોપાલ.
તે પણ ધર્મરૂપ નિશ્ચે જાણો. હરિ. ૩

ઋષિપત્નીએ પતિ વચન અલોખ્યું, પ્રભુ પોષ્યા થયો ધર્મ;
યજ્ઞ વિધિ સાધી હરિને દુલવ્યા, તે મુનિનું ઠર્યું કુકર્મ.
તે પણ ધર્મરૂપ નિશ્ચે જાણો. હરિ. ૪

અર્જુને પાપ કર્યું દ્વિજહત્યા કરી, ઋષિ પંકજનેન;
ક્ષત્રી ધર્મ સાધ્યો પ્રભુ પીજ્યા, માટે ભીષ્મ પજ્યા શરસેન.
તે પણ ધર્મરૂપ નિશ્ચે જાણો. હરિ. ૫

ગુરુ ઓળંઘી બળિએ હરિ સંતોષ્યા, પાપ થઈ ગયું પુન્ય;
ધર્મ શિખ હિત હરિ અવમાન્યથી, અધર્મી ઉશના મુન્ય.
તે પણ ધર્મરૂપ નિશ્ચે જાણો. હરિ. ૬

પરમ ધર્મ તે એજ જાણવો, પ્રભુ પ્રસન્ન જે વાત;
દયા દયાનિધિ શ્રી મુખે ભાખ્યું, તે મેં વર્ણવ્યું ખ્યાત.
તે પણ ધર્મરૂપ નિશ્ચે જાણો. હરિ. ૭

પદ ૨૩ મું, રાગ ભેરવ*

પ્રાણ પ્રયાણ સમે પ્રભુ મારા, મુને દેશો ના જન્મ કર જવા રે;
જેવો હું રે થયો મારા વહાલા, તેવા તમો યોગ્ય નહીં થાવા રે. પ્રાણ ૧

* આ પદ અંત સમયે પોતાની દીનતા દાખવવા રચેલું કહેવાય છે.

સકળ દોષનું પાત્ર પતિત હું, અધમ સરવથી ઈશ રે;
 સેવા સમરણુ સાધનહીનો તોયે, રાખી લેજો જીગદીશ રે. પ્રાણુ ૨
 શરણુ આઁચો છું સમર્થ જાણી, ઉગરવાની આશે રે;
 અરદ વિચારી બાંધ ગ્રહો, હું કંપુ છું કાળને ત્રાસે રે. પ્રાણુ ૩
 મારી પાસાનું સહુ કાચું છે, તે સામું રખે ભાજો રે;
 કિંકર જાણી કેશવજી મારું, સરવે આપ સંભાજો રે. પ્રાણુ ૪
 આપ કરો તો શું નવ થાયે, જે ન કરો તે બાકી રે;
 રંક જાણી મુને રાજ નિવાજો, ઘણો ગયો છું થાકી રે. પ્રાણુ ૫
 દીનબંધુ છો માટે દાવો, બાકી ન મળે જોર રે;
 દાસ દયાના પ્રભુ કરુણાનિધિ, નટવર નંદ કીશોર રે. પ્રાણુ ૬.

પદ ૨૪ મું, રાગ કેદારો

એવી અચલ ભક્તિ તારી આપ મુને મોહન, કરુણાનિધિ ગિરિધારી રે;
 કાયા વાચા મનસાએ કરી, સેવા કરું સદા હું તારી રે. એવી ૧
 નેત્રે મારે તુંને નખ શિખ નિરખું, નાછાવર કરું પ્રાણુ રે;
 માલ્ય વૃંદા દલ અંધિ પ્રસાદીની, લેઉં સુગંધી ધ્રાણુ રે. એવી ૨
 રસનાએ તારા ગુણુ યશ વરાણું, રંક અખંડ અભિધાન રે;
 તારું કથામૃત શ્રવણે મારે, પ્રેમે કરું નિત્ય પાન રે. એવી ૩
 હસ્તે હરિ કરું તારી સેવા, મન પ્રીતે કરું ધ્યાન રે;
 ચરણે ચાલી તારે મંદિર આવું પણુ, વ્યાપે નહીં અભિમાન રે. એવી ૪
 સર્વાંગે કરી કરું તુંને દંડવત, સદા રહું તારે શરણે રે;
 કહે દયો આપો શ્રીકૃષ્ણુ એટલું, મારું ચિત નીત રહે તમ ચરણે રે. એવી ૫

પદ ૨૫ મું, રાગ પ્રભાત

શ્રીકૃષ્ણુ રાધારમણુ, પૂર્ણ પુરુષોત્તમ, ગોકુળાધીશ, મુજ રુદ્યા વાસો;
 શ્રીનંદનંદન નરાકૃતિધરણુ નાથજી, તમતણી ભક્તિ મુને અચળ ભાસો. શ્રી ૧
 શ્રીપુરુ શ્રીવલ્લભનાથ શ્રીવિઠ્ઠલ પ્રભુ, કરી કૃપા સદા મુને શરણુ રાખો;
 કાટી કંદર્પ લાવણ્ય નટવર વપુ, મદનમોહન નિત્ય વદન દાખો. શ્રી ૨

ગોપીપતિ બંસીધર ત્રિભંગ લલિતાકૃતિ, તમશું મુજ મન સદા રાખો ચાહું;
 યમુનાવર શ્રીસુંદરસ્યામ સર્વે શ્રવણ રુચો, રખે અન્ય મુને દૃષ્ટે જાહિ. શ્રી૦ ૩
 વ્યાપી વૈકુંઠદાયક શ્રી લીલાપતિ, અખંડ લીલાનું મુને સુખ આપો;
 કેશવ કરુણાનિધિ દામોદર દીનપતિ, સદા સ્વલૃપ્ત કરી મુજને થાપો. શ્રી૦ ૪
 શરણાંગતવતસળ પુષ્ટિ રમાપતિ, તમ ચરણશું પ્રેમ અચળ જગાવો;
 હે પરમાનંદ પરબ્રહ્મ મુને તમ વિષે, આપો અનન્યતા રખે ડગાવો. શ્રી૦ ૫
 એટલી વસ્તુ મુને શિદ્ધ આપો પ્રભુ, તેમ કરો મારું જેમ શ્રેય થાય;
 શ્રીમુખે કહો મુને 'તું છે મારો દયા,' હે સ્વામી સારે મારા તાપ જાય. શ્રી૦ ૬
 પદ ૨૬ મું

“સાચું તે સગપણુરે, સમજ મન સ્યામતાણું.” એ રાગ.

હાવાં ક્યાંથી મળો છોગાળા રે, ઓ અલખેલાજી ફરી, ટેક.
 ધણે દહાડે મારે હાથ ચઢ્યા છો, મન ગમતું સુખ લેશ;
 ખટપટ મુકી ખુશી થઇને, ગમશે સારે જવા દેશ,
 જોર કરી જાશે રે, હું તતક્ષણ જાઇશ મરી. હાવાં ક્યાંથી૦ ૧
 જે કર્યું તે જગજીવન છો, મારે નથી અન્યનું કામ,
 પ્રેમ પયોધિ પાતળિયા, મારા વિરહ દુઃખના વિશ્રામ;
 ઝાઝું કહેવું શાંને રે, લજ્જે તન તાપ હરી. હાવાં ક્યાંથી૦ ૨
 તન મન મારું તમશું બાંધ્યું, પ્રભુ હાવાં શું કહું વિશેષ,
 મારા ભાગ્યમાં છો તમે ભૂધર, લખ્યા વિધાત્રા લેખ;
 ડરું ના દુરિજનથી રે, લજ્જા મેં તો મૂકી પરી. હાવાં ક્યાંથી૦ ૩
 આતુર જનની આશ પૂરવી, ચતુરનું લક્ષણ એહ,
 દાસ દયાના પ્રભુ હું છું તમારી, મેં તો તમને સમરપી દેહ;
 પૂરો કાડ મનના રે, અમપર મેહેર કરી. હાવાં ક્યાંથી૦ ૪

પદ ૨૭ મું

“સાચું તે સગપણુ રે, સમજ મન સ્યામતાણું.” એ રાગ.

હરિ ના લજ્યા તે સહેજે રે, અદ્વય પ્રાણી આ શું કર્યું. ટેક.
 ફેરો પજો ફેગટ રે, મનુષ્યા જન્મ ધર્યું ના ધર્યું;

શો કરાર હરિ આગળ કીધો, આંહાં ક્યમ વિમુખ થયો,
 ઘણા કાળ બટક્યો ભાઈ ભવમાં, માયામાં પચી રહ્યો;
 કહેને કશું કારજ રે, અધમ તારું તેથી સર્થું. હરિં ૧
 વિષયતણું સુખ સધળે છે, તું જ્યાં જઈ જનમ ધરેશ,
 મનુષ્ય દેહ પાપે મુરખ હરિ, સમરણ સુખ ક્યાં લેશ;
 જશે રત ઉલી રે, પછે હતું તેમનું તેમ હતું. હરિં ૨
 તારા ભવનમાં ચોરી થાય છે, તું નવ જાણે કશું,
 જો સમજે તો જોને સંભાળી, ઘણું એક દ્રવ્ય ખસ્યું;
 શેષ સાચવી લે રે, પહેલું ધન હતું તે હતું. હરિં ૩
 કાયર થઈને કૃષ્ણ ના સમર્થા, ભાવે ભુગતો સંસાર,
 જાવું પૂરવ દિશા ને ચાલ્યો પશ્ચિમમાં, તેનો પછી ક્યાં પાર;
 દયા જો વિચારી રે, બજન વિના કાણુ તર્થું. હરિં ૪

પદ ૨૮ મું, રાગ પ્રભાત

મારી શી ગતિ શ્રી હરિ કાંઈ સમજ્યો ન હું, મુરખ કેવળ ને અહમેવ મોટો;
 બગતણી જોડ હું હોજી કરું હંસની, એજ આ દેહ માહા રોષ ખોટો. માં ૧
 પૂરણ છું પતિત, પણ પુનીતતા ના મળે, મિથ્યા મનની મહત્તા ન જાયે;
 પતિતપાવન પ્રભુ, બરદ તો સત્ય પણ, હુંજ ખોટો કાને ક્યમ કહેવાયે. માં ૨
 કહેણુ મોટી કથું, રહેતો અત્ય નહીં સમો, લોક સાચો લહે પણ હું જુઠો;
 છું એવો પ્રગટ, કહું છું પ્રભુ છો ધણી, રંક છું રાજ રઠો કે ત્રુઠો. માં ૩
 મારી પુરવ કરણી અધમ તેથી આ અધમ, સ્વભાવ મારો હું નિશ્ચે લહું છું;
 તમતણો વાંક હું એમાં કાહું ક્યમ, મૈજ વાઢ્યાં છે તે હુંજ વહું છું. માં ૪
 દોષ અવગુણનો પાર ક્યહું છેજ નહીં, ઉગરવાનો નથી એકે આરો;
 બુદ્ધ છું ભવ વિષે, કર અહો કૃષ્ણજી, તમ વિના ક્યહું નથી ઠામ મારો. માં ૫
 જેવો છું તેવો તવ શરણુ આવી પજો, હરિ ગમે તેમ કરો રાખો ભારો;
 બણે દયો દાસ શ્રીકૃષ્ણ છું તમતણો, હું તમારો તમારો તમારો. માં ૬

પદ ૨૯ મું, રાગ ખીલાવર

એકજ નામ શ્રીકૃષ્ણનું, સધળાં સુખ આપે;	
મદનમોહનજીને મેળવે, દુઃખ દુકૃત કાપે.	૧
વળી એવું પણ સાંભળ્યું, સદા હરિ હરિ કહેવું;	
વિરુદ્ધ ટળે યેઉ વચનમાં, હારદ કહ્યું તેવું લેવું.	૨
આતુર અરજ કરે સદા, ફળ તો સાંભળે સ્વાંમી;	
કહ્યું વચન સુણી માનશે, છે એ સમજની ખાંમી.	૩
માટે નિરંતર નાથનું, નામ રટતાં રહેવું;	
કોઈએક દિન મન આવશે, સધળું ફળ ત્યારે લેવું.	૪
ધણીએ ધાર્યું હશે તે સમે, જોગ સધળો મળશે;	
જોયા દિવસનો ખંગ સૌ, એક પળકમાં રે વળશે.	૫
કાણે જાણે ઠપકે કેટલે, અગ્નિ ચક્રમક પડશે;	
કઈ ગોળી કયું તીર જઈ, તે નિશાનને અડશે.	૬
પાક્યા દાવ પાસે ના પડે, જાણે સૌ નથી છાને;	
પાસા પેરે પ્રભુ સમજવા, મરજી હોય ત્યારે માંને.	૭
હરિ મરજી નથી હાથમાં, તદપિ વળગ્યું રહેવું;	
નહીં નિરાશ કરે નાથજી, નિદાન એવું લહેવું.	૮
કયહું ફળ શ્રમ કયહું સહજમાં, ધૈર્ય કરે મનગમતું;	
ઉદાહરણ કહું સાંભળો, સુણતાં હરે મન ભમતું.	૯
ગજગુણકા અજમેળને, સદા શ્રી હરિ ફળીઆ;	
ધણા કાળ અઘાદિક તપ્યા, તોહે તાપ ન ટળીઆ.	૧૦
સદા સ્વતંત્ર શ્રીનાથજી, ગમશે તેમ તે કરશે;	
પણ એટલું તો નિશ્ચે ખરું, શરણે આવ્યાં તે તરશે.	૧૧
જેમ જેમ આતુરતા અતિ, તેમ ફળ પાસે લ્યો જોઈ;	
જેટલી પાવકની પ્રબળતા, તેટલી શિદ્ધ રસોઈ.	૧૨
શિદ્ધ મળવું તેને શ્રીહરિ, આતુરતા બહુ આપે;	
એ ફળ સહુ સતસંગથી, સુખ બહુ દુઃખ કાપે.	૧૩

સાધન શૂન્ય સમા સહુ, નામ અંકને કામે;
અંક વિના સુનાં શૂન્ય સહુ, અંકસ્વયમ્ આવે કામે. ૧૪
ભાવે કભાવે ક્યમે કહીએ, નામ ફળ નહીં કાચું;
ઉલટ સુલટ પડચું ક્ષેત્રમાં, બીજ ઉગે એ સાચું. ૧૫
દયા પ્રીતમ શ્રી કૃષ્ણનું, ચિંતામણિ નામ;
નૂન્ય નહીં કાંઈ ઉચર્યે, મન પૂરણુ કામ. ૧૬

પદ ૩૦ મું, રાગ સૌરઠ

“જીવ તું સદાએ સન્નિધિ રાખ રે, અચાનક જાતું થાશે,” એ રાગ.
ભાગવત જાણીને શું કીધું એ ભાષ રે, તે ભાગવત જાણીને શું કીધું;
મારે જંતુ અહીં મણિ અજવાળે, તેમ તે ઉદર પોખી લીધું રે. ઓ. ૧
પારસમણિનું પાત્ર હાથમાં, ઘેર ઘેર ભિક્ષા માગે;
જ્યાં લગી વસ્તુજ્ઞાન ના લાં લગી, દુઃખ દારિદ્ર્ય ના ભાગે. ઓ. ૨
દુઝણી ગાયતે ગોતુ માંડીને, પય જેમ પર લેઈ જાય;
તેમ તું ઘોષ કરી પૂજા પામે, આપ ધાવ્ય કાઈ થાય. ઓ. ૩
જેમ મલિયાગર પોહી લાધ્યો, તે સુગંધી શું જાણે;
જ્યાં લગી સાર ના સમજ્યો, ત્યાં લગી તું પણ તે જ પ્રમાણે. ઓ. ૪
રતિ કૃષ્ણની ધર્મ તો મન, દયા અખિલ પર આવે;
ત્યારે હું જાણું ભાગવત ભણ્યો, ગર્વ ધર્મ્યાં નવ આવે. ઓ. ૫
જર જશાદિ તૃણા મન જ્યાં લગી, લાં લગી હરિ નવ રીઝે;
આટલા ઉઘમ તેમાં વધ્યો એક, સુણી સમજી નવ ખીઝે. ઓ. ૬
દયા પ્રીતમ શ્રીજી શ્રી ભાગવત, એક રૂપ છે બંધે;
નિઃસ્પૃહ અણુ અભ્યાસ કરેથી, જીવન મુક્ત નહીં સંધે. ઓ. ૭

પદ ૩૧ મું, રાગ કેદારો

તે ભગવદીનાં દુર્લભ દર્શન, જેનું ભાગ્ય હોયે તેને તે ભેટે રે;
અવલોકન માત્રે અધ નાસે, તાપ ત્રિવિધના મેટે રે. તે. ૧
પ્રેમ ભક્તિમાં પચેલા પૂરા, નિંદા કરે નહીં કાષ્ઠની રે;
અંતરમાં અવિનાશી વસેલા, નિર્મળ મતિ સદા જેની રે. તે. ૨

સર્વસ્વ જેનું શ્યામસુંદર તેનું, નિશદિન ધ્યાન ન મુકે રે; તો ૩
 શ્વાસ ઉશ્વાસે શ્રીકૃષ્ણને સમરે, નિમિષેક નામ ન ચુકે રે.
 ક્ષમા દયા સમદષ્ટિ જેમાં, સત્ય પ્રથાએ ચાલે રે; તો ૪
 સંતોષી સાત્વિક ને વિવેકી, ભજનાનંદમાં મ્હાલે રે.
 જેનું સરવ સમર્પણ હરિને, સેવા કરે સ્નેહે સાચી રે; તો ૫
 દ્રઢ વિશ્વાસ ધરે નિજ ધણીનો, બુદ્ધિ ન રાખે કાચી રે.
 અન્ય પ્રસાદી અન્યાશ્રય વરજે, ધણું ગુરુ વૈષ્ણવ પર હેત રે; તો ૬
 પ્રાણી માત્ર તણું હિત ધચ્છે, પરગણુ સ્નેહ સમેત રે.
 ઇંદ્રિજીત અભિમાન રહિત શુચી, મોહ માયાથી અળગા રે; તો ૭
 માની ત્યાગી સુખ દુઃખ સમ લહે, સત્સંગને રહે વળગ્યા રે.
 તે હરિજનના દાસના દાસનો, દાસ પ્રભુ મુને કરજો રે; તો ૮
 દયો ભણે તેના ચરણની રજ, મારા શિર પર સદા ઠરજો રે.

૫૬ ઉર મું, રાગ ભેરવ

જેવો તેવો તમ શરણે આવ્યો, શ્યામ સંભારી લેજો રે; જેવો ૧
 મારાં કૃત રખે છતાં કરો પ્રભુ, જેમ તેમ ગુપ્ત કરજો રે.
 જનુની જનક નવ જુએ કદાપિ, અર્લકના અપરાધ રે; જેવો ૨
 તે ગતિ લહી મુને માફ કરો હરિ, મારા કાટીક બાધ રે.
 મુરખ સુત ઉપન્યો ત્યારે તાતને, અવગુણ ઢાંકયે પાર રે; જેવો ૩
 પ્રગટ કરે તો પોતે લાજે, જાણે સહુ સંસાર રે.
 ડાહ્યો દોષ તે દુકૃત ન કરે, કરવો એમ વિચાર રે; જેવો ૪
 ઘેલાને તો ગતિ નહીં ત્યારે, તેને તે શો માર રે.
 મેઘ ધાર મહી રજ નભ ઉડે, ગણ્યે કા લહે તેનો અંત રે; જેવો ૫
 તેથી મારા દોષ ધણેરા, ગણતી નહીં અનંત રે.
 સમર્થ ધણીનો ભારે ભરોસો, બાકી પાર ના પામું રે; જેવો ૬
 મારા કામમાં કન્ની ન કરશો, હરિ તમારે શિર નામું રે.
 પોકળ અંતે પ્રગટ થશે ત્યારે, સર્વે જુઠો કહેશે રે; જેવો ૭
 દાસ દયાના પ્રભુ લજ્જા તમો કર, જેમ રાખો તેમ રહેશે રે.

શ્રીકૃષ્ણઅકલચરિત્રચંદ્રિકા

છંદ દુવૈયા

શ્રીગુરુ શ્રીબલ્લભ શ્રીબિટ્ઠલ શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર સ્વામી;
 તિનકી ચરનકમલરજ શિરપર ધરું હું શિર નામી. ૧
 શ્રીરાધાબરઅકલચરિત્રચંદ્રિકા કહું કહું બરની;
 આનંદ મંગલ કરનિ તરનિ ભવ, અખિલ અમંગલ હરની. ૨
 પુરુષોત્તમ સર્વોત્તમ અંશી, શ્રી પૂરન અવતારી;
 આત્મારામ સ્વયંભૂ ईશ્વર, હરિ પરમેશ મુરારી. ૩
 કર્તુમકર્તુમન્યથાકર્તુમ્ સમર્થ અંતર્યામી;
 સર્વેશ્વર સર્વાત્મ સ્વતંત્ર, અતર્ક્ય મહિમા સ્વામી. ૪
 વિભુ કૈશવ મન વાની અગોચર, નટબર કુંજવિહારી;
 અટપટી અગાધ અગમ અકલ ગતિ, અનંતાદિ મતિહારી. ૫
 વિરુદ્ધધર્માશ્રય ચરિત્ર શ્રીકૃષ્ણચંદ્રકે કહીયે;
 કહુહુ ન કહત બને ईશ્વરકો, બેરબેર શિર નૈયે. ૬

(૨) અકલચરિત્ર—ન કળી શકાય એવાં ચરિત્ર; સમજ ન શકાય એવાં
 ભગવાનનાં એક એકથી વિરુદ્ધ કાર્યો. ચંદ્રિકા=ચંદ્રને પ્રકાશ. તરની ભવ=સંસારને
 તારવાવાળી. (૪) કર્તુમકર્તુમન્યથાકર્તુમ્ સમર્થ=ચાહેતો કરવાને, ચાહેતો નહિ કરવાને,
 અને ચાહેતો કંઈ ત્રીજું ન કરવાને શક્તિમાન એવા; અતર્ક્ય=જેની કલ્પના પણ નહિ
 થઈ શકે એવા. (૫) અનંતાદિ મતિહારી=રોષનારાયણ વગેરેની બુદ્ધિ પણ યાદી ગઈ.
 (૬) વિરુદ્ધધર્માશ્રય=સાકાર છતાં નિરાકાર, નિરાકાર છતાં સાકાર, સગુણ છતાં
 નિર્ગુણ અને નિર્ગુણ છતાં સગુણ, એવા એવા વિરુદ્ધ ધર્મો પણ જેને વિષે આશ્રય
 કરીને રહ્યા છે એવા. વિરુદ્ધધર્માશ્રયસ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણની લીલા અગાધ અને અટપટી
 છે. તે કાંઈથી કહી શકાય તેવી નથી, એ આ કાવ્યની કૃતિ છે, અને એ સિદ્ધાંત
 અનેક દષ્ટાંતોથી કવિએ દર્શાવ્યો છે. શ્રીકૃષ્ણ શું કરશે અને શું નહિ કરશે, અથવા

કાલકાલ મહાદેવ અજિત હરિ, તુમ જીતે છિનમાંહી;
 કાલયવનતેં ભજે ધીરાધીર, કહત બનત કહુ નાહી. ૭
 બ્રહ્મચારી ક્યોં કહે ગોપિકા, કાંત खरे गोपाला;
 कामी होउ तो कालिंदी क्यों, माग देत ब्रजबाला. ૮
 किंकरी कुबजा कांता करी हरि, निर्दय हम क्यों कहिये;
 ब्रजबासी तरसाये दयालु, कहत हु शंका पैयें. ૯
 नागपाश बंधाये नटवर, काली नथ्यो अहि छिनमें;
 अकथित अचित्य महिमा मोहन, आवत बचन न मनमें. ૧૦
 का सुंदर छवि महा भयंकर, अंतकको कंपावे;
 छेल छविले मदन मनोहर, सोहु निगम नेति गावे. ૧૧
 शांत न नरहरी महा क्रोधी श्री शिव शंभु न शुनि गाथ;
 क्रोधी क्यों कही भृगुपद प्रहार सह्यो प्रभु महाविभु नाथ. ૧૨

તેા આમ જ કરશે કે આમ નહિ કરે અથવા આમ કેમ નહિ કર્યું, એવા કોઈ નિયમ કે નીતિથી બંધાયેલા નથી, એવો આ કાવ્યનો મુખ્ય સંદેશ છે, અને તે કવિએ બહુ સારી રીતે શાસ્ત્રના દાખલા દલીલોથી સમજાવ્યા છે. નૈયે=નભાવીએ. (૭) છિન=ક્ષણ. ભજે=ભાગી ગયા. ભગવાન ધીર કે અધીર, શૂરવીર કે કાયર કેવા છે તે સમજી શકાતું નથી; કેમ કે કાળના કાળ અને અનિત એવા જે મહાદેવ, તેમને એક ક્ષણમાં જીત્યા એવા મહા શૂરવીર પ્રભુ છે, ત્યારે કાળયવનથી હારીને નાસી ગયા. પા. જરાધર=પર્વત, આ પાંડુ માન્ય રાખીએ તો પર્વત ઉપર નાસી ગયા એમ અર્થ થાય. પરસ્ત્રીની સાથે પરણેલા પેટે મોજ મારનાર (ધણી). (૮) કાલિંદી=યમુના નદી. (૯) પૈયેં=પામીએ. (૧૦) અહિ=સર્પ, નાગ. એક વખત પોતે નાગપાશથી બંધાયા, અને બીજી વખત એક ક્ષણમાં કાલી નાગને નાથ્યો. પ્રભુનો કેવો અતકર્ષ મહિમા છે ! (૧૧) અંતક=વશનાજ. નિગમ=શાસ્ત્ર. નેતિ (ન+ઈતિ)=આમ નહિ. ઈશ્વર આવા જ છે એ કોઈથી કહી શકાય તેમ નથી, માટે શ્રુતિસ્મૃતિ ઈશ્વરનું ભરપૂર વર્ણન કર્યા જતાંએ “આ નથી,” એમ કહે છે. પ્રભુની છબી કોઈ વખત અંતક-કાળને પણ હરાવે એવી મહા ભયંકર હોય છે, અને કોઈ વખત મદનમનોહર હેલછબીલી અતિસુંદર હોય છે. એથી જ વેદ નેતિ નેતિ ગાય છે.

સત સંકલ્પ તદપિ બહુ સ્વટપટ શ્રીગોપાલ શ્રુતિ ગાવેં;
 જો સાચે ક્યોં છલ્યો બલી નૃપ નિશ્ચય એક ન આવેં. ૧૩
 જનની સહોદર આદિ હતે તહુ મૃગુપતિ દોષ ન મીને;
 રામ પુરન સંગ્રામ હત્યોં રિપુ રાવન હયમસ્ત્ર કીને. ૧૪
 બાનર બલ્લવ બચ્છ જિવાયે, નિજ જાંની પલમાંહી;
 યાદવ કુલ ક્ષય કરવાયે, પ્રમુ વે કા અપને નાંહી ?. ૧૫
 સમર હન્યો વૃત્રાસુર વાસવ, તહુ દુજહત્યા લાગી;
 ગુરુ ભગવદિ વાઙવ વધ પારથ, સુના ગઈ કત ભાગી?. ૧૬
 પ્રબલ પ્રભાવ અજામિલ ઉચરત, સહજ નામ નિસ્તાગ;
 મીલે પ્રકટ મુચકુંદ પ્રમો તહુ લેન ક્યોંહુ ઔતાગ. ૧૭
 શુક મિષ ગુનિકા અગ્ધ નામકો ઉચરત પદ અમૃત પાઈ;
 રતિસહ રામ કહત તનુ તાગ્યો, સો દિવિ દશરથ ગઈ. ૧૮
 પ્રાણાધિક પ્રિય પાણ્ડો દ્રૌપદી પૃથા સદા દુસ્ત્રી દેસે;
 વિમુક્ત કુકર્મી કૌરવ કેસો કવુ કષ્ટી નહીં પેસે. ૧૯

(૧૩) શ્રુતિ કહે છે કે, બહુ ખટપટ કરવા છતાં પ્રભુ સત્યસંકલ્પ છે; અને જો એમ છે તો બલિરાજને શા માટે ભૂકું ખોડીને છળ્યા ? (૧૪) પોતાની મા અને સહોદર બાઈઓને મારી નાંખ્યા તો પણ પરશુરામ અવતારમાં દોષ ન લાગ્યો, અને રાવણ જેવા શત્રુને સંગ્રામમાં માર્યો તેના પાપનું નિવારણ કરવાને અશ્વમેધ યજ્ઞ કર્યો એ શું ? મૃગુપતિ=પરશુરામ. ન મીને=ન ભાવ્યો. હયમસ્ત્ર=અશ્વમેધ યજ્ઞ. (૧૫) વાંદરાં, રીંછ, વાછરડાં વગેરેને પોતાનાં બાણીને એક પળમાં જીવતાં કર્યો, ત્યારે આખા યાદવકુળનો સંહાર કરાવ્યો તે શું પોતાનાં નહોતાં ? વે કા=એ શું ? (૧૬) યુદ્ધમાં વૃત્રાસુરને માર્યો ત્યારે ઈન્દ્રને બ્રહ્મહત્યા લાગી; અને જ્યારે (ઈન્દ્રના અવતારરૂપ) અર્જુનને પોતાના ગુરુ અને ભગવદી એવા દ્રોણાચાર્યાદિ બ્રાહ્મણોનો વધ કર્યો, તેનાથી બ્રહ્મહત્યા ક્યાં નાસી ગઈ ? દુજ=દ્વિજ. સુના=પાપ; હત્યા. (૧૭) એક કક્ત નામના ઉચ્ચારથી અબ્જમિલને મોક્ષ આપ્યો; અને મુચકુંદને પ્રકટ મળ્યા છતાં તેને અવતાર લેવો પડ્યો ! (૧૮) પોપટને બાણાવવાના મિષથી રામનામ લેતાં ગુનકા તરી ગઈ; પણ પ્રેમ સહિત રામનામ રટતાં છતાં દશરથ રાજાને સ્વર્ગ ન મળ્યું ! રતિસહ=પ્રેમથી. દિવિ=સ્વર્ગ.

- અનુકંપાપ્રતિપાલ ભરતકો, દો દો દેહ ધરાઈ;
 નિર્દય શિશુહત્યારી પૂતના તુરત જનની પદ પાઈ. ૨૦
- મુનિ સૌભરી કો મત્સ્યસંગ લગ્યો, પ્રબલ વિષય ઊર જાગ્યો;
 બલિ પ્રલ્હાદ બિભીષન આદિક ક્યહુ દુસ્સંગ ન લાગ્યો. ૨૧
- પાપી પારથી સદેહ સ્વર્ગે, કુકર્મ ક્યહું નહીં બાધે;
 માથો જન પ્રારબ્ધ ભુગાયે, જીન જગદીશ આરાધે. ૨૨
- કિંચિત કાલ દોષતેં દિતિસુત, અસુર અખિલ તત ત્રાસા;
 ૧૬ પ્રલ્હાદ ભોગી પરાશર, મછાંગા સુતવ્યાસા. ૨૩
- દુષ્ટ કનકકણ્ડ્યપકોં દીનોં પુનિત પુત્ર પ્રલ્હાદા;
 કૃષ્ણભક્ત શ્રીઉપસેનકો, દીયો કંસ ક્રવ્યાદા. ૨૪
- તેજસ્વી દીપકતેં કજ્જલ શ્યામ પ્રકટ પ્રભુ કીનોં;
 નાથ નાગ શિર મની ઉપજાયો, રૂપ રશ્મિ રસમીનોં. ૨૫
- બ્રહ્મશાપ બિનપાપ વિજય જય, અસુર યોનિમેં ઢારે;
 પાપી ગિદ્ધ બીનસાધન નિજ પુરી દીની નંદદુલારે. ૨૬
- ભક્તાપરાધ મોં સનકાદિક, હરિ નિજ ઇચ્છા ભાવે;
 અંબરિષકે અપરાધી દુર્ગવાસાકો શગન ન રાવે. ૨૭

(૨૦) દયાનું પાલન કરનાર ભક્ત ભરતજીને બળ્યે દેહ ધરાવી; અને બાળ-હત્યારી નિર્દય જે પૂતના, તેને તુરત માતાનું પદ આપ્યું ! (૨૧) સૌભરીમુનિને માછલાંનો સંગ જોઈ વિષયવાસના ઉત્પન્ન થઈ; પરંતુ બલિ, પ્રલ્હાદ, વિભીષણ એમને તો નીચ માણસોના સહવાસમાં રહેવા છતાં કંઈ દુઃસંગ ન લાગ્યો ! (૨૨) પાપી પારથી સ્વદેહે સ્વર્ગે ગયો; પરંતુ ભગવાનને આરાધવા છતાં માધવદાસ વગેરે ભક્તોને તો પ્રારબ્ધ ભોગવવાં પડે છે ! (૨૩) લગાર કાળદોષથી દીતિના પુત્રો હૈત્ય થયા; પરંતુ પરાશર મુનિએ ગંગાના મધ્યમાં માછીની કર્યા ભોગવી, છતાં તેનાથી વ્યાસમુનિ પ્રગટ થયા ! (૨૪) કનકકણ્ડ્યપ=હિરણ્યકશિપુ. ક્રવ્યાદ=માંસ ખાનાર; રાક્ષસ. (૨૫) તેજસ્વી દીવાથી કાળું કાળળ ઉપજાવ્યું; અને કાળા નાગનો માથે તેજસ્વી મણિ ઉપજાવ્યો ! (૨૬) ગિદ્ધ=જટાયુ. (૨૭) મોં=થયો. સનકાદિકથી ભક્તોને

લિય મુષ્ટિક તાંદુલ સુદામા, બાસબ વૈભોં દીનોં; ૨૮
 બલિ બલ્લીર સમપ્યોં સબ કહુ, તાપર બંધન કીનો. ૨૮
 શ્રુતિદ્વારા પ્રતિપાદન મલ્લવિધિ, બુધરૂપ વન હરિ નિંદી; ૨૯
 મમ કર તરિવો કૃષ્ણ કહે નર, તરેં ન આત્મનિ કો દી. ૨૯
 વિષ ભીમાદિક પથ્ય કિયો, અમૃત વિષ કીય હરિ રાહુ; ૩૦
 સુધન્વાદિકોં શીતલાનલ પ્રભુ, હીમ કીયો વનદાહુ. ૩૦
 ચંદ્રહાસકુ ઉલટ સુલટ ભયો, મદન સુલટ વિપરીતા; ૩૧
 બાલિ સુગ્રિવબંધુ સો શત્રુ, ઇંદ્ર મરુતગન મિતા. ૩૧
 વેદ વિરુદ્ધ કૃતિ પાંડવકી પ્રભુ ઉચિત ગીની સબ માંતી; ૩૨
 દાનેશ્વરી વડ કરનસુ ગિરિધર ગિન્યો બહિર્મુલ્ક પાંતી. ૩૨
 કોટી કલ્પ લગ દેહ દમે, યોગી તહુ મ્હેંધી મુક્તિ; ૩૩
 સો તુમ સહજ અસુરકુ દીની, હરિ અરિતા જીન મુક્તિ. ૩૩

અપરાધ થયો ત્યારે તે પ્રભુની ઇચ્છા, એમ કહ્યું; તે ભક્તોના અપરાધોને શિક્ષા ન કરી; અને અંબરિષના અપરાધી દુર્વાસાને શરણે પણ ન રાખ્યા ! (૨૮) બાસબ વૈભોં=ઇન્દ્રનો વૈભવ. (૨૯) વુષ=બુદ્ધાવતાર. નર=પુરુષ. શ્રુતિદ્વારા યજ્ઞાદિતું પ્રતિપાદન કર્યું, અને તે છતાં બુદ્ધસ્વરૂપે તેની નિંદા પણ કરી. વળી કહ્યું છે કે, તરવાનું મારા હાથમાં છે, માણસ પોતાની મેળે તરી જતો નથી; છતાં પોતાની મેળે ન તરાય એમ કહ્યું. આત્મનિકંદી પાઠ પ્રમાણે:-આત્માનું નિકંદન કરનાર ન તરે. (૩૦) ભીમાદિકને વિષ પથ્ય તુલ્ય થયું, અને રાહુને અમૃત વિષ તુલ્ય થયું ! સુધન્વા વગેરેને અગ્નિ શીતલ થયો અને વનને હિમ અગ્નિજેવો કર્યો ! શીતલાનલ (શીતલ+અનલ)=ઠંડો અગ્નિ. (૩૧) ચંદ્રહાસને ઉલટ તે સુલટ થયું (વિષ-ઝેર તે વિષયા-રાજકુમારી થઈ), અને મદન પ્રધાનને સુલટ તે ઉલટ થયું (માર્યો ગયો) ! અને વાલી અને સુગ્રીવ ભાઈ તે શત્રુ થયા, અને ઇન્દ્રને મરુતગણ દુશ્મન તે મિત્ર થઈને રહ્યા ! મિતા=મિત્રો. (૩૨) પાંડવોની કૃતિ વેદ-વિરુદ્ધ તે સર્વ રીતે ઉચિત ગણી; અને મોટા દાનેશ્વરી કર્યું તેને બહિર્મુલ્કની પંક્તિમાં ગણ્યો ! માંતી=પ્રકાર. પાંતી=પંક્તિ. (૩૩) મ્હેંધી=મોંધી. અરિતા=શત્રુવદ.

છલવે મિષ કેદારકન્યકા, ધર્મ અધર્મ કીનો;
 દોષકોષ કલી ત્રીનમેં હરી તુમ, બડ સદ્ગુન ધરી દીનો. ૩૪
 સેવા કરત અસુરયોનિ જયવિજય અચલ કોં દીની;
 નિજ બલ્લભ બ્રજદુઃખદ ઇંદ્રકૃતિ સેવા માની લીની. ૩૫
 હિરણ્યકશ્યપુ ક્યોંહુ મરે નહીં સો નરહરિ વ્હેં માયોં;
 કોટી વિધન બેષ્ટિત પ્રલ્હાદસુ અચ્યુત આપ ડગાયોં. ૩૬
 અંતકે અંતક શંકરકો ક્યહું વૃક તેં ભય ઉપજાયો;
 કવલ કાલકોં મુખ અજામેલ મૃત્યુ પયોં બચાયો. ૩૭
 આતુર વ્હેં અતિ યાચે અચ્છરા, તહુ અજ મોહ ન પાયે;
 હરિ તિનકું અજ્ઞાન કીયે, અસ પુત્રી પીછેં ધાયે. ૩૮
 જ્ઞાની મતિ મુનિ કવિકોં કેસો, તુમ કીને અજ્ઞાની;
 મુગ્ધ જાતિ જુવતી જન વિદ્યા, બલી પ્રભુ કીની જ્ઞાની. ૩૯
 સનકાદિક મહાશાંત જ્ઞાનીકોં, કૃષ્ણ ક્રોધ ઉપજાયો;
 અસુર સુભાવિક ક્રોધી બલીનૃપ શાંત કીયો શ્રુતિ ગાયો. ૪૦
 દ્વિવિદ દુષ્ટ મહાપ્રધાન સુગ્રીવ ભયો સુભાગવત ગાયો;
 દોષ કોષ કદરજ અતિ જ્ઞાની, સહજ શ્રીમુખ ઠહગયો. ૪૧

(૩૪) કેદાર કન્યા (વૃંદા) ને છળવાના મિષથી ધર્મ (પાતિવ્રત) ને અધર્મ ઠરાવ્યો; અને દોષના બંડાર કલિયુગમાં મોટો સદ્ગુણ મૂકી દીધો. (૩૫) પોતાના જ સેવકો જયવિજયને સેવા કરતાં અસુરયોનિ આપી; અને પોતાના પ્રિય પ્રજનનને પીડા કરવાના ઇંદ્રના કામને સેવા માની લીધી ! (૩૭) કાળના કાળ એવા શંકરને વ્રકાસુરથી ભય ઉપજ્યો; અને કાળના કોળીઆ એવા અન્નમિલને મોતમાંથી બચાવ્યો ! કવલ=કોળીઓ. (૩૮) આતુર થઇને પાછળ પડેલી અસુરથી બ્રહ્મા મોહ ન પામ્યા. તેનામાં હરિએ એટલું અર્ધું અજ્ઞાન મૂકી દીધું કે, તે પોતાની પુત્રીની પાછળ પડ્યા ! અજ=બ્રહ્મા. (૩૯) જ્ઞાની એવા જે મુનિ કવિ શુક્રાચાર્ય તેને અજ્ઞાની બનાવ્યા, અને મુગ્ધ જાતિ જે સ્ત્રી તેમને જ્ઞાની બનાવી ! કવિ=શુક્રાચાર્ય.. મુગ્ધ=મૂર્ખ. જુવતી=ગોપીઓ અને ઋષિ પત્નીઓ. (૪૦) સુભાવિક=સ્વાભાવિક. (૪૧) દુષ્ટ જે દ્વિવિદ વાનર તેને સુગ્રીવનો મહાપ્રધાન બનાવ્યો, અને મહાજ્ઞાની

- भायगशून्य सुदामा श्रीपति, सुरपति बैभों दीनो;
 बिदुर कठिन मिश कौरवकों हरि, शून्य भाग्य तुम कीनो. ४२
- पापपूज पुंश्चली पिंगला, प्रभु पति निश्चे आयो;
 पर्मे पुनित मुचकुंद लखे तहु, पुरन प्रतीति न पायो. ४३
- माधोदास मति शुचि करी हरि, महा विषय रस भीनी;
 राणा ब्यास करी इंद्दीजित, कृपा पतित पर कीनी. ४४
- पुरी जीय सब सह राम पधारे, प्रमानपें पग दीने;
 निजसें कृष्ण पठाये उद्धव, तब कीसकुं संग न लीने. ४५
- दोष एक को सब यादोंकुल, द्विज [ने] शाप लगायों;
 वृष्णी कछुक बचायहुं लीनो, शाप न लावें पायो. ४६
- लोह उगायो, कनक जगायो, गिरि तारे ज्यों तरनि;
 धर्म अधर्म अधर्म धर्म, तुम करो अकरनी करनी. ४७
- अनंत कोटी ब्रह्मांडकी दोरी, प्रभु तिहारे करमांही;
 त्यों सब नाचे नचायो ज्या विधि, स्वतंत्र कोहु नाहीं. ४८
- सब तुम सबमें अलग सबनतें, सब दूर सबके स्वामी;
 सबभर सबहर सबके दाता, भुक्ता अंतरयामी. ४९
- कृष्ण तुमारे करनों हैं सो, रोकी शके नहीं कोइ;
 नहीं मरजी सो हरब्रह्मासों, कबु क्योंहु नहीं होइ. ५०
- सब कछु करता आप अकल गति, कछु हु करत तुम नाहीं;
 ए दोहुतें अग्र अलग प्रभु, रूप तिहारो आही. ५१
- निज इच्छा अनुचारी स्वतंत्री, आत्माराम अनूपा;
 साधन साध्य न बश न बेदके, अजित अखिल के भूपा. ५२

अपि जे कहन तेने दोषनो भंडार ठराव्यो ! (४२) भाग्यहीन सुदामाने धद्रने
 वैभव आयो, अने कौरवने दीधे भित्तिरा विदुरने दुर्भागि राख्यो ! (४३)
 पर्मे=परम. पाठ धर्म. (५०) पाठ=कछु.

कर्म काल ग्रह मन स्वभाव जिय सुखदुःखकर नहीं कोइ; ५३
 सबके प्रेरक पुरुषोत्तम सब कीयों आपको होइ. ५३
 अशरनशरन अनाथनाथ हरि, आरतबंधु सांचे; ५४
 पावनपतित भक्ताधिन भगवन, एहि श्रुति बांचे. ५४
 निस्साधनीको नाहीं धीघावनों, साधनि गर्व न करनों; ५५
 दीन होय रहेंनों दोहुको भल हे, मधुसूदन कर तरनों. ५५
 ऐसे सब बिधि समरथ ईश्वर, श्रीमुख गिरा अलापी; ५६
 अहित क्योंहु मेरे भक्तनकों, होय न करुं कदापी. ५६
 अति अपराधी होय तहुं जो, अनन्य व्हें मोही ध्यावे; ५७
 धेनुबच्छ ल्यों मोहे भक्त प्रिय, अवगुन क्योंहु न आवे. ५७
 भक्त प्रानतें प्यारे श्रीहरी, मानो आप अधीको; ५८
 तहु मन गर्व न धरनो जनको, सत्य दीनसों नीको. ५८
 ओर दोषकों रोष न आपे, रूचे न कबु अभिमाना; ५९
 गोपीजनसैं प्यारे तीनसोंकुं, भये अंतरध्याना. ५९
 ब्होंरी दीनता साची केवल, आई मीले तब आई; ६०
 टरीवें मीलवेका दुहु वस्तु, दीनी कृष्ण बताई. ६०
 जेसे हों तैसे तुम मम प्रभु, कृष्ण करुं प्रनामा; ६१
 जेसों हुं तेंसो मोही पालों, महाप्रभु सुंदर श्यामा. ६१
 दया प्रीतमकी "अकल चरित्र चंद्रिका" जो कोइ गावे; ६२
 तिनके सब संधे मिटि जावे, श्री हरी पदवी पावे. ६२

(५४) आरत बंधु=दीननो। अंधु. सांचे=सत्य. (५५) धीघावनो=अभयमण्ड.
 साधनि=साधनवाणो। (५८) नीको=भयारो, सुंदर. (६०) ब्होंरी=धारी. टरीवें
 (टरना=हटना) छुटवानी, विभुषण थवानी. परमेश्वरथी विभुषण थवानी अने भगवानी
 ये वस्तुआ छे-१ अभिमान, २ दीनता।

॥ श्री गोपीजन वल्लभाय नमः ॥

रसिक रंजन

प्रकरण १, अथ अनन्यता

कवित्त

बंदत श्रीगुरु पाय, चाहे फल सोही पाय,
बिनाही किये उपाय, पाप ताप भाजें है;
जाकी बिन करुणा श्रीहरीहू प्रसन्न नाहीं,
साखी देनबारे शास्त्र अब लौं* बिगजे है;
हरि रुठे गुरु राखे, गुरु रुठे हरिहू ना,
गुरुकृपा अंश आगे, कोटी यत्न लाजें है;
एसे श्रीवल्लभ गुरु, तिनकुं प्रणाम कोटी,
करे दयोदास जाके शिश सदा गाजें है. १
श्रीकृष्ण पुरण ब्रह्म, ब्रह्मा जाने नहीं मर्म,
नेति नेति निगम सदा सुनेहे पुकारतें;
अनंत गुण ग्यानी, शिश शंकर पदपानी,
सेवे बानी श्रीरानी, रहे देव प्राण बारते;
पुरुषोत्तम अवतारी, त्रिगुनाक्षर परें जाकी,
सदा काल फिरे भीती, माया काल धारतें;
दया प्रभु एसे पाय, औरकुं भजे बलाय,
फुटे करम जहां तहां डोले झख मारते. २

(१) भाजें=तोडी नांभ्या, भांगी नांभ्या. *पा. सबलौ=सभल, भलवाणा,
अब लौ=६७ सुधी.

मत्तगयंद

शेष महेश विधि श्रुति शारद, देव मुनि सबकों सिरदारो;
 अक्षरतें पर काल अजापति, विश्वकुं नाच नचावनवारो.
 आप करेहु भरेहु हरे फिर, आप अखिल रहे फिर न्यारो;
 कहत दयो ब्रज* एही सदा सुही, ठाकुर नंदकुमार हमारो. ३

कबित्त

देशपतिकों आनंद, तासों शत गुनानंद,
 चक्रवर्तीकों ऐसो शास्त्रमें बखान्यो है;
 तातें शतगुनो स्वर्ग, महो, जन, तपो, सत्य,
 क्रमतें शत गुनो सुख, शिवजीको जान्यो है;
 तातें शतगुनो मोक्ष, ब्रह्मानंद गनना है,
 मायातें पर हे तोहू, और माया सान्यो है;
 दयानाथ पूर्णानंद कृष्ण ही हो गति मेरी,
 मन्न रसीकन्नको अपूरन नां मान्यो है. ४
 जाको कोई नाथ नहीं, जो कोई के हाथ नहीं,
 जाको कोई साथ नहीं, स्वेच्छा अनुचारी है;
 जाकुं कोई आस नहीं, हिये कोई त्रास नहीं,
 विस्मय आभास नहीं, आत्मसों बिहारी है;
 जो कोईतें भयो नहीं,† अंत कोई लह्यो नहीं,
 ऐसो ही हे कह्यो नहीं, गो गो गतिहारी है;
 दीयो जाको नहीं गयो, क्योंहुं भजि नहीं बह्यो,
 सोही कृष्ण कहे दयो, जीवनी हमारी है. ५

*पाठ-वृत्त. (४) सान्यो=युक्त. †पाठ-जाकुं कोई भय नहीं. (५) गो गो=भक्त
 अने वाणी.

कंदर्पको कमनीयता, आरोग्य मिष्ट अमृतको,
भानूकों प्रभा देई, आनंद हिम चंदकों;
देई हैं अचलता सुमेरु, सिंधु गंभीरता,
वज्रकुं कठोरता, मृदुता अरविंदकों;
ईश ईशता, गणेश धी, सरस्वती सुवानि,
मायाकुं छलता, और धन गुलस्त्यनंदको;
इत्यादि सबमें कछु गुणसो हरि दीयो,
दया तातें तुं चिंतामणि याच श्रीमुकुंदकों. ६

छपैं

श्री शंकरषन, शंकर, शिवा, गनेश, विधाता,
नारद, शारद, श्रुतिसांग, चतुस्सन, मुनि शुक्ल व्याता;
इंद्र, चंद्र, सुर, वरुन, अग्नि, यम, अनिल, धनद, सुर,
क्षिति, सरि, क्षिर सागर, गिरि, योगी, मनूष, अहि, असुर;
चर अचर अखिल ब्रह्मांडकु, जाही पुरुषकी तृष्ण हे,
सोहि हेतु अखिल औतार कहे, दयानाथ श्रीकृष्ण हे. ७

भक्तगयंद

जो अति दुष्ट कृति करहे तहु, भाव अनन्य भजे गिरिधारी,
तो बहु सुंदर साधुहि मानित, पारथसों कहि कुंजबिहारी;
आश पुनीत बनी सुबसे जहीं, भक्त बसे मम आनंदकारी,
जाय प्रतिज्ञा निःशंक करी, जग भक्त न मों कबु नाशाधिकारी. ८

(६) कमनीयता=सौंदर्य. तातें=ते कारण. (७) चतुस्सन=सनकादिक चार ब्रह्मकु-
भारे। (८) भारी प्रतिज्ञा लय, पक्षु भारे भक्त कहि नाशने अधिकारी यतो नथी.
“ कातेय प्रतिजानीहि न मे भक्तः प्रणश्यति ॥ ”—भ. गी.

छपैं

भजन अन्य औतार करत भव पंच उदय फल,
 हयप्रीव रति होय, जन्म दश भजत ताही भल;
 नृसिंह भक्ति लहे, सहस्र भव ताही चरन मति,
 तव प्रिय नारायण, भव कोटि भजत प्रिय रघुपति;
 श्रीरामचंद्र सेवे जनम अनंत तजी ममतादि मद,
 तब दयानाथ श्रीकृष्णसों प्रकटि प्रेम फिर परम पद. ९

प्रकरण २, अथ भगवदाश्रय

काबिच

पतितके पावन हो, अधम उद्धारन हो,
 हरि बिठल बर्द हेतु, नर्क कैसें जाऊंगो ?
 सूखो कबु होत तो, काहेकुं में सरनो लेतो ?
 अब चाहो साधन नाथ, कहो कहां तैं लाऊंगो ?
 घरको गुलाम कयों, तोहू रहे कर्मभोग ?
 परमानन्द स्वामिद्वार, दास दुःख पाऊंगो ?
 रंक जानी दयाकु डुबाओगे जो दयानाथ,
 अकेलो नहीं डूबुं, केते बर्दकु डुबाऊंगो. १
 कबु महा दुःख क्लेश हानी महा पाप ताप,
 भय आफत घोर होत, जोर भयो कामको;
 भक्तादिक द्रोह कोप, श्रेष्ठदि जगत्,
 शक्य वा अशक्य और आशरो न कामको;
 उभे लोक कामना, अपूरन उद्वेग चूक,
 अति अनुचित कृति, सोस दाम वामको;

तोहु दयाराम ओर त्यागकें उपाय सब,
 सरनो तुं गहे एक हरि हरि नामको. २
 चिंता कोई बातकी न करनी कहे श्रीबल्लभ,
 आसरो अनन्य सहज प्राप्त पुष्ट फल है;
 महाप्रभु कृपा पात्र, श्रीजी प्रानप्रिय माने,
 करि ले अयोग्य योग्य, जद्यपि समल हैं;
 ताहिको पक्षपात, अक्षम अपराध क्षमा,
 निस्साधन निजानंद, द्वे प्रमेय बल हैं;
 श्रीमद् आचार्यजूको, दया तुं तो होय रहे,
 अनायास अभेदाता, ये प्रभु अनल है. ३
 रे मन ! पस्तात काहें, कियो तेरो होत कहा ?
 तुं करता वेसो, जेसो शकट खेंचे श्वान हे;
 दारुदार यंत्र तोता कपि बाल पराधीन,
 त्योंही सब जगत हरि हाथ श्रुति गान है;
 जाकुं जब जेसो करे, सो ता क्षणु तेसो होय,
 मति कृष्ण पानी, ज्ञानी ना कों ना अज्ञान है;
 कछू कछो जात नहीं, चाहे सोही करे दया,
 तुं रहे निश्चित शिश समर्थ भगवान है. ४
 केवल भगवंतके भरोसेको बल देखो,
 आहार पावे अजगर ना जाने प्रयासमें;
 तेसेही देखो चातक स्वातिको सलिल पीवं,
 ओर पानी परसे नां, प्यासो बार मासमें;

(३) समल=भगवाणो; भलिन; पापी. (४) दारुदार=दाकडानी पूतणी.
 यंत्र=अंतर; पीछाआदि बाध. तोता=पोपट. (पानी=सं. पाणि) ६।थ.

અલ્પ લાભ અતિ હાનિ, બીના જલ જાત એક,
 હરિકી પ્રતીતિ ઓર આસરો ન વાસમેં;
 શ્રીગુરુ ધ્યાનેં દયારામ કહત પ્રાપ્ત હોય,
 નહીં કો સાધન, જેસો બલ દ્રઢ વિશ્વાસમેં.

૫

છપેં

ક્યોંહુ ન ચલિ જલજાત બદનકે પૌન ગગનબિન,
 બુજૈ ન દાવાનલ કબૂ જલકલશસોં ઘનબિન;
 ટુટિ ન કોટિકી ટુટી કોરિતૈં ચિંતામન બિન,
 ઘોસ ક્યોંહુ નહિ હોય દીપાદિકસોં દિનમનિ બિન;
 વિચ સિંધુ જ્ઞાણ સ્વર્ગ ઝાડિ થકે ક્યોંહુ કહું ન લહી પાર થલ,
 તજી દયા ઓર સબ રાખિ ઇક ચરન સરન ગિરિધરન બલ.

૬

કુંડલિયો

પૂરન કરુણા કૃષ્ણ જહાં, સાધન કામ ન કોઈ,
 કૃષ્ણ કૃપા જો નાંહિ તોં, સાધનતેં કહા હોઈ ?
 સાધનતેં કહા હોઈ, કહત સાધન ડઠિ જાવે,
 વાસ ધર્મસો કિયો જાય, ફલ બુદ્ધિ ન લ્યાવે;
 કહે દયો હરિ સરન વિના સબ બલ કરિ ચૂરન,
 શુદ્ધ દીનતા તુષ્ટ, કૃષ્ણ કરુણા કરી પૂરન.

૭

કષિત્ત

માતપિતા ભ્રાત સખા સ્વામી સતસંગ ગુરુ,
 વિદ્યા ગુન રૂપ શીલ, આપ મેરો ધન હો;

(૬) બદન એટલે મ્હોડાના પૌન (પવન) થી-કુંકથી જળ ઉપર ચઢતું નથી
 પણ ગગનના પવનથી તે ચઢે છે અને મેઘરૂપે ચાલે છે. પાં જલજાત=જલયાન=વહાણ;
 વહાણ મોઢાની કુંકથી નહીં, પણ પવનના ઝપાટાથી ચાલે છે. ઘોસ=દિવસ.
 મનિદિન=સૂર્ય

संध्या गायत्र्यादि कर्म, धर्म जप तप व्रत,
तीर्थ नेम ज्ञान भक्त्यादि, तुम साधन हो;
बल्लभ बल फल अनंत, आशा हू तुमारी हे,
आसरो बिबेक धैर्य, आपही शरण हो;
मन कर्म वानी सह, सत्य बात कहे दयो,
मेरे सर्वस्व एक, राधिकारमण हो. ८

कुंडलियो

मेरो कर जो हरि ग्रहो, तो नहीं चिंता मोहि,
जो न ग्रहो, तहु व्हे चुकी, फिकर किये क्या होहि ?
फिकर किये का होइ, श्रानको सागर तरिबो,
श्रम कछु करेसु व्यर्थ, पलक पाछे हू मरिबो;
कहे दयो हरि दास, शरण मय लीनो तेरो,
मन भावे तो मार, चाहे तो गहे कर मेरो. ९

कबित्त

मेरे बल ज्ञानको नां, ध्यानको ना, दानको नां,
धर्मको नां, नेमको नां, करनी हू भल है;
नां बल स्वाध्याय योग, तप नां बैराग्य तीर्थ,
योग भक्ति नां बिबेक, नां हृदे अमल है;
सत्य शौच दया तोष, सेवा समरन सुसंग,
आदि कोइ साधन नां, बास हू सुथल है;
कृष्ण कृपानिधे और, दयाको न किंचित् बल,
रावरी कृपा कटाक्ष, एही एक बल है.
पतितके पावन हो, अधम उद्धारन हो,
बिठुल कहे श्रुतिशास्त्र रंच हू न सांसो है;

१०

निस्साधन जनोद्धार, हरि बिभू दीनबंधू,
 कृपासिंधू रंकबेली, एही बल खासो है;
 अगतिकी गति कर्ता, आरतका बंधू भर्ता,
 शरणागत त्राता दाता, और जोर फांसो है;
 पुष्टिपथनाथ दयाकु न और साधन है,
 ऐसे ऐसे बर्द भरे नामको भरोंसो है.

११

प्रकरण ३, अथ दीनता

कवित्त

बन्यो जैसो तुम बनायो, मति देई वेसी पायो,
 फेर नचुं हुं नचायो, मेरो केसो जोर है;
 बंध कर्मको ठरायो, में प्रथम कहां तें लायो,
 बीज आप बोयो, सो में उपज्यो अंकुर है;
 न्याय बिचारो तो प्रभू जीव पराधीन,
 शब्द जंत्री ज्यों बजावे, जंत्र करे तेसो सोर है;
 ऐसेपें पतीत द्यो, ठयों तहू भली बात,
 पावनपतित गायें, नंदके किशोर है.
 साधन तो बने नाहीं, मन मेरो फलमांहीं,
 आदर नां क्यों कोई दैव एसो जोयकें;
 बने हुं प्रमादी फिर सुखके तो स्वादी अति,
 दुष्ट कर्म क्रिये जाऊं, धर्म बेठो खोयके;
 शरणागत बत्सलादि बर्द तिहारे सुनें मने,
 ताहिको भरोसो राखी रह्यो सदा सोयके;
 चाहो तो निराश रखो, चाहो तूठो दया प्रभू,
 में तो नाथ बेठो तुमपें, हाथपाऊं धोयके.

१

२

माया मोहमें मच्योहुं, दुष्ट संगमें सच्योहुं,
सदा पापमें पच्योहुं, फेर पापरूप सारोहुं;
कामदामको हुं ध्यानी, दुष्ट बडो अभिमानी;
बुरी बिखसोंतो बानी, साधु पीर देनेवारो हुं;
साधन न जानुं कोई, धर्म नां पीछानु बिप्र,
संत हुं ना मानुं, भक्तिभाव तें तो न्यारो हुं;
अहो कृपासिंधु क्षमा बखसो के दंड देहुं,
कहत दयो दास जेसो तेसो में तुमारो हुं.

३

माया को गुलाम, काम क्रोध लोभ मोह डूबो,
मदमत्सर भयों जीव स्वाभाविक दुष्ट है;
रेन दिवस दुष्ट संग, मति बानी क्रिया दुष्ट,
भाग्यहीन पाप पीन, सतत पच्यो कष्ट है;
अनुरूप अल्पशक्ति, अकेलो सहाय कौन ?
अरिसी अविद्या उदर आगी याम अष्ट है;
एसी दिछावारो दयो, तुहें का रीझावे नाथ ?
निज बलसों तारो तो उपाय कृपाद्रष्ट है.

४

श्री पुरुषोत्तम पूर्ण, साधन के साध्य नाहीं,
भेट देखि रीझे कहु धाम होय छीनता;
गरुडसो आसन है, भूषन कौस्तुभ जेसो,
कमलासो कलत्र, बागी दाखे अधीनता;
कोटिन ब्रह्मांड ईश, शेष शंभु नांवे शिष,
वेद नेति नेति गावे, जातें सब हीनता;
दोष कोष हरे तोष, प्रसन्न 'करे श्रीजीकों,
दयाराम कहत वेसी, देखी एक दीनता.

५

(४) दोछा=दीक्षा, आचरण. (५) बागी=वाणी; सरस्वती नेने आधीन छे.

ગઈ સો તો ગઈ વહી, રહી રહ્યું મહી લહી,
 કૃષ્ણ કૃષ્ણ કહી કહી, વહી સહી હોયગી;
 મઈ ચૂક મઈ વહી, કરે વૂરી કહી ફેર,
 નઈ ચહી ચહી તો સ્વરાબી જહાન જોયગી;
 આયો કાલ અહિ દેસ, લેગો ગહી સહી વાંઘાં,
 બેલી કોઈ નહીં હૈ અચેત દેહ સોયગી;
 દયા માન કાહીકુ લે, જાહી ચહી ચહી જાકું,
 માયા સવ દઈ જાયા કાયા હુ ન છોયગી.

૬

પ્રકરણ ૪, અથ કૃપા

કવિચિત્

પ્યાસો જાની જલ પ્યાયો, ચુટકી દેઈ ચિતાયો,
 મારગ સ્વલવાયો, નાથ જાન્યો લાજ જાત હૈ;
 જાની વૂઝી તેરો અપરાધ ઓર શિશ ડાયોં,
 શૃંગલન સ્વલન દીની, જ્યોં લોં તેરી ગાત હૈ;
 લૂટત છુડાયો, નિશા સ્વાતર વચાયો પ્રભૂ,
 નદી વૂરત ઉબારો, ણસી બહુ તેરી વાત હૈ;
 અશ્મ દોષકોષ મૂલી, તાપેં આનંદ દેત,
 દયા કૃષ્ણકૃપા પ્રકટ ઓર કેસી ચ્હાત હૈ.

૧

(૬) ગઈ પણ તો જતી રહી, રહી છે તેને પકડી રાખ; ‘કૃષ્ણ, કૃષ્ણ’ જે કહેશે તે જ સહી થશે, કામ લાગશે; ચૂક થઈ તે થઈ, પણ તેને ફરીથી કહીને ખરાબી કરે છે. તેનાપર પ્રેમ કરવો નહિ અને કરશે તો અંધી તારી ખરાબી જ જગત્ જશે. કાળસ્વપી સર્પ આવી લાગ્યો છે તે પકડીને ત્યાં લઈ જશે ઇત્યાદિ. માન=અભિમાન. છોયગી=અડકશે; સ્પર્શ કરશે. (૧) આ કવિતમાં સુભદ્રાહરણને પ્રસંગ છે. અર્જુનને તરસ લાગી તે અર્ધી રાત્રે કૃષ્ણે સુભદ્રાનું સ્વપ્ન લઈને પાણી પાચું હતું, અને અર્જુન સુભદ્રાને હરિ ગયો તે અપરાધ જળદેવજીને માથે ટોળ્યો હતો. બીજાં પણ એવાં જ દૃષ્ટાંત છે. ચુટકી દેઈ=ચીમટી દઈ.

गंगाबिच मुनि पराशर भोगी ढीमरजा,
व्यासजीके पिता कहाये श्रेष्ठ हरिजनमें;
भक्तादि बिप्र गुरु कुलद्रोह बन्यो पांडवतें,
कछुहू न लग्यो पाप श्रीहरि सदनमें;
गुरुपत्नीगामी चंद्र, कश्यप द्वे पौत्री व्याहे,
वंश हरि पुत्र भाखे वेदके बचनमें;
अपनेपें अनुचित जानिकें करावे कृष्ण,
हेतू दया कृपा देखी, मान नावे मनमें.

२

मत्तगयंद

भक्त अहित करे न कदा, प्रभु हैं जगमित, नहीं जन केसे ?
हैं प्रतिबंध तहु सद्य श्रीहरि नाश करे हरि के हरिजेसे;
हारद गूढ गोपालजुको समज्यो न परे जीयसों हुइ तेसे,
दास कलेश सहे न दयानिधि, त्यों अनुमान दया करि ऐसे. ३
दोष भये गुनरूप बकी, तस ईद्र अनीति मानी हरि सेवा,
न्यौंहि नारायन ऊर बसी, दइ दोष गिने गुन हैं हरि सेवा;
पागधि पाप गिने तुम साधन, स्वर्ग सदेह दियो ततखेवा,
दुष्टदयाल दया प्रभू एक न को उपमाकुं दुजो हरि देवा.* ४

कबिचि

शिव ब्रह्मा नारद दुर्वासा कश्यप अग्नि,
शंकर आचार्य शुक्र किये पापकोषहैं;
पार्थ गुरु परशुराम ध्रुव पराशरादिक,
सनकादि संत आपे बिना दोष रोष है;

(२) कश्यप पोतानी जे पौत्रीयो साथे परगया छता. (लुथो श्रीमद्-
भाजयत ६-६-३३) (३) जगमित=जगतना भित्त. (४) बकी=भूतना तअसी.
* पाठ-न को उपमा दुजो वो हरिसेवा. (५) † पाठ-पापको सहे.

माधोदास राना व्यास सुग्रीव विभीषणादि,
चित्रकेतू सांब दुभे, अक्रूर त्यों दोष हे;
इत्यादिक बडे दयानाथ कृष्ण कृपापात्र,
पाप बने तोहू रंच ना लहौं निदोष है. ५
कुंडलियो

अंगीकृत अपराधी तहु, नहिं छोडे अविनाश,
क्षमा किधों कछु दंड दे, निज लहि तहु का त्रास ?
निज लहि तहु का त्रास, करे कबु त्याग तु नाहीं,
अब लौं दिख्यो सुन्योहु, न कृष्ण तज्यो गहि बांही;
कहे दयो हरिदास, जीव चूक्यो हैं नहीं कत ?
जीय चुके यही धर्म, तजे हरि नहिं अंगीकृत. ६
अपनेपें अनुचित कृति, कृष्ण करावत जानि,
दोष न देखे ओरकें, बडे दैन्य मदहानि;
बडे दैन्य मदहानि, क्षमा निज अमल जनावन,
कृपा पात्र रहि सदा सफल ब्रद पतितपावन;
कहत दयो हरिदास, विधि प्रेरक बिभु जपनो,
कबु क्यौंहु न करि अहित, जाहि प्रभु कीनो अपनो. ७
सुग्रीव विभीषन कुंतीसुत ध्रुव अक्रूर सनकादि,
विधि पराशर चित्रकेतु भीष्म गुरु ब्रह्मवादि;
भीष्म गुरु ब्रह्मवादि पगीक्षितं नागद कश्यप,
जगन्नाथ पंडित रुदास माधव अंबरीष नृप;
कहत दयो हरिदास हृदय वसि सदा करे शिव,
बिमुख व्याध अपराध न सनमुख जसादि सुग्रीव. ८

(८) रुदास=शेखीदास. विभुज अथवा पारधना अपराधना सामे भगवान्
न जेतां सुग्रीव पोते यशादिकने लुखे छे.

प्रकरण ५, अतःपर ईश्वरता

कवित्त

उदधि अवास करे, ये न जहां अंभ भरे,
 तृणको कुलीश, वज्र तृणको बनाय दे;
 रजको बनावे शैल, गिरी चाहे रेनू करे,
 बन्हिमें दिखावे शीत, हीम आग लाय दे;
 करतुं अकर्तुं है, समर्थ अन्यथा कर्तुं,
 अनहोनी होनी, होनी होय सो बहाय दे;
 ऐसैं हैं श्रीकृष्ण दया, आसरो अखंड गख,
 नित्य नमस्कार दीन चित्त युग्म पाय दे. १
 बेरी सोहू मित्र होत, माहूर अश्रीत होत,
 अनीति सो नीति होत, सुल्टी बिगारेकी;
 कायरकी जीत होत, बिप्रीत सुप्रीत होत,
 दाहक सो शीत होत, श्वेत कृति कारेकी;
 किकर सो भूप होत, मुग्ध बुधरूप होत,
 तुच्छ सो अनूप होत, बडी गति बारेकी;
 पाहन सो बने पोत, फूटे द्रग होत ज्योत,
 दयागम जवें होत कृपा कृष्ण प्यारेकी. २

मत्तगयंद

मल्ल पवी, नरनाथ लखे नर, ल्ही स्मर बल्लव बल्लभ माने,
 भूपन शिक्षद, मातपिता शिशु, कंसन काल प्रतच्छ प्रमाने;

(१) समुद्र होय त्यां स्थान करे, अने स्थान होय त्यां पाणी करे. (२)
 माहुर=अर. बारेकी=आणकृष्णनी. पोत=वडाण, दडीयो. (३) मल्लोय्ये वज्र ल्या
 हीडा वगेरे. भागवत अ. ४४. प्रतच्छ=प्रत्यक्ष. सुरूप=स्वरूप, श्रीकृष्ण कंसना भई

बिद्वान् विश्वसुरूप दया प्रभु, योगिन तत्त्व परं पहिचाने,
यादवने कुलदैवत साम्रज, रंग दिखे हरि भाव समाने. ३

कवित्त

कही कृष्ण गीतामें गति सबकी मेरे हाथ,
फेर कही तरे ना सो आत्मघाती पाजी है;
पशूहिंसा दोष नाहीं, यज्ञमें बतायो बेद,
यज्ञविधि निंदी बहोरी, आप गिरा गाजी है;
आप ही अवश्य कर्म करने सबकों भाखें,
पूनि सबी त्याग कथ्यो, शर्नजीत बाजी है;
दयानाथ आप तो स्वतंत्र सदा ईश्वर हो,
पैं हम का जाने चित्त, कौन भांति राजी है ? ४

मत्त गयंद

जीत लिये छिनमें हरकों हरि, म्लेच्छसुं भाजि गये हु सही है,
ब्रंधन उरग पास आये प्रभु, नाथि लियो बलि काली अही है;
अच्युत उरधरेत कहे श्रुति, गोपीपति सोहु जूठ नहीं है,
नाथ दया अकलीत बिभू, हम एक हु बात न जात कही है. ५
तंदुल ले सुरभूप कीयो दुज, ले सबकें बलि बांधी लियो है,
आप मिले मुचकंद तहु भव, रा सुनि पुंश्चलि मोक्ष दियो है;
वासि पुरी निज पाय सुधा, अरु तात दिवि प्रभु देस जियो है,
नाथ दया नहि पूछत कौन तु, कौन बिधि यह न्याय कीयो है ? ६

अभाषाभां गया त्यारे लोकांशे भिन्न भिन्न स्वरूपभां तेने देवा जेया तेनुं आभां
पक्षुन छे. (५) म्लेच्छ=कालयवन. राभावतारभां सर्पाश्चर्या अंधाया पक्षु अपरा.
उरधरेत=उर्ध्वरेत. (६) दुज=द्विज, ब्राह्मण, अत्रे सुदामो. रा=राम शब्दने प्रथम
अक्षर रा नो उच्यार करतां न गुणकानो मोक्ष यथो.

કવિત્ત

અહો હેમકર્યપ પ્રલ્હાદ પુત્ર ઉગ્ર કંસ,
 કાજલ કો હેતૂ દીપ, મની ફની જાત હૈ;
 અજામિલ પુત્રભાવ નામ લેત ધામ પાયો,
 પ્રેમે રામ કહત મરે પિતા દિવિ સ્વાત હૈ;
 દયા ધર્મ પાઠ્યો દોષરૂપ ભયો ભરત ભૂપ,
 વિષ દીનો બકી કૃષ્ણ દીની ગતિ માત હૈ;
 નિજ પાંડવ દુઃખી, સુખી કૌરવ સો જગ જાને,
 દયા નાથ તિહારી ગતિ લખી નાહીં જાત હૈ. ૭
 દેશિકેં નૃસિંહ રૂપ પદ્મા ભયમીત ભયે,
 જલક્રીડા રામકું અકથ લીલા દાસી હૈ;
 મોહિનીકો રૂપ ધરિ શંભૂકોં વિકલ કીને,
 સતી ભૂલે રામજુકી, જન લીલા જ્ઞાંસી હૈ;
 વિગ્નરાજ બેધા રવિ ચંદ્ર ઇંદ્ર પ્રહાદિક,
 રાવન આધીન ભયે દીન વાની માંસી હૈ;
 દયાનાથ કૃષ્ણચંદ્ર નાચેં ત્યોં નાચે સવ,
 દાસ હોય વચે કાહૂ, પ્રભૂતા ન રાગિ હૈ. ૮

મત્તગયંદ

સાપ સુનેં દ્રગતેં ઝરતેં ગતિ, વ્રાણ ગ્રહે કરી ઓર ન કોઈ,
 પુંછ પીએ જલ, પાંડ ભરવે, ગુલમૈહરી અજઙ્ગ અલિક ન સોઈ;

(૭) દિવિ=સ્વર્ગ. (૮) વેષા=વ્રક્ષા. (૯) સાપ નેત્રવડે સાંભળે છે, તેને સાંભળવાના જૂઠ્ઠા કાન નથી; પેટવડે ચાસે છે, તેને ચાલવાને પગ નથી; કરી=હાથી. હાથી નાક (સુંઠ) વડે પકડે છે, તેને જૂઠ્ઠો હાથ નથી. આણું કોઈ બીજું ખાણી નથી. દ્રગ=દૃષ્ટિ, આંખ. ગુલમૈહરી નામનું એક પક્ષી છે તે પુંછડેથી જલ પીએ છે અને તેના પગમાં મોંઢું રાખ્યું છે તે વડે તે ખાય છે, અર્થાત્ પગે ચાલે પણ ખરું અને ચરે પણ ખરું; એણું કોઈ બીજું અજળ પક્ષી નથી. અલિક=જૂઠું.

અશ્રુહિતે ઉત્પત્તિ મયૂરકી, બીછયુ ડસે પુછસોં જગ જોઈ,
નાથ દયા સઘરી વિધિ સમૃથ, કૃષ્ણ કરે તબ કા નહિં હોઈ ? ૯

કવિચિત્ત

કો સમે પ્રમાન ગીતિ, કો સમે પ્રમેય કવૂં બેદ,
બિર્દ બિચારી કરે, સહાય દુષ્ટ જંતકી;
બાલસોં સુભાવ કદા, બુધ ગાય ગંક બઝ,
મૃદુ મહા બિના કહે, ટારે ચિંતા અંતકી;*
હસ્તિપેં ચઢાય કવૂં, કૂકરપેં કટવાવે,
પાપીકું પૂજાવે કવુ લજ્જા સ્થોવે સંતકી;
આસ રાખ, આસંગો ન રાખ કવૂં દયાગમ,
અટપટી અગાધ અતિ લીલા ભગવંતકી. ૧૦
પારથકો સંઢ કર્યો, નારદકો નારી મોહ,
તુકારામ સ્વગરુદ, યામેં કોન ન્યાવ હૈ ?
માધોદાસ કર્મ ભોગ, પારગ્ધી સદેહે સ્વર્ગ,
ઈચ્છા કહિયેં કે પાપ પુન્યકો પ્રભાવ હૈ;
શંભુકો બ્રહ્મકપાલ, પૌત્રી દેવેં કશ્યપ બ્યાહે,
વિધિકો પુત્રિપેં ઉપજાયો દુર્ભાવ હૈ;
ઈશ્વર અગાધ લીલા, કહુ કહી જાત નાહીં,
એક પછ દયાનાથ, કૌતુકી સુભાવ હૈ. ૧૧

વળી અંડળ, સ્વેદળ, હૃદયિગ્ન, અને જરાયુ એમ ચાર રીતે સર્વ પ્રાણીની ઉત્પત્તિ છે, છતાં મોરની ઉત્પત્તિ તેનાં અશ્રુમાંથી છે એ અન્યથા છે. કોઈ હાથે, કોઈ પગે, કોઈ શિંગડે, કોઈ દાંતે એમ બચાવ કરે છે, ત્યારે વિષ્ણુના પૂછડામાં આંકડો મૂક્યો છે અને મધરમચ્છ જેવા પણ પૂછડેથી બચાવ કરે છે. આવી સર્વ વિધિ કૃષ્ણથી જ થાય છે, બીજાથી નહિ. (૧૦) * પાઠ ચંતકી=મનની. (૧૧) બ્રહ્માનું પાંચમું મસ્તક શંભુ પાસે કપાળી તેને બ્રહ્મહત્યા લગાડી, અને હાથમાં તે બ્રહ્મકપાલ કૃષ્ણે જ લેવડાવ્યું.

मत्तगयंद

जिती रति उर आरति हु तिती, जिती अज्ञान तिती तिही चिंता,
भक्ष प्रमान उदे अमि आनन, कर्म प्रमान लहे मति जंता;
नीर जितो नाल नीरज जानिये, भाव प्रमान मिले फल संता,
कहेत दयो यह नीति कही फिर, चाहि करे बल ईश अनंता. १२

कुंडलियो

श्रीजी स्वतंत्र है सदा, करे चहाय सो काम,
वेदादिकके बस नहीं, जगन्नाथ लखि धाम;
जगन्नाथ लखि धाम, वरन सब एक बनाइ,
जो कोई चें चूं करे, चपेट बदनमें खाइ;
कहे दयो हरिदास, त्रास सबकों हरि खीजी,
नहीं नियामक कोइ, करे करना जब श्रीजी. १३

कबिच

देखो जगन्नाथ भाथ चहागे बर्न मिली खावे,
कियो हे निषेध ताको, तुर्त म्होग तोयों है;
बकी बालहत्यागी हरीकों हलाहल दीनो,
बाकुं गति माता, मर्यादा सेतू फोयों है;
निजसों मलमास कीनो, महापापी मोक्ष दीनो,
प्राचीनबर्हिष नृगादिक धर्म बोयों है;
दया नाथ ईश्वरकी इच्छा सबतें बलिष्ठ,
औरकी का चली, बेदहूको मान मोयों है. १४

(१२) रति=प्रेम. आरति=छाया, आकांक्षा. भक्ष प्रमाणे भोगों अमृत आवे.
आहार तेवा आउकार अने कर्मानुसार गति आवे. निर...नेष्टुं (नीर) नष्ट होय
तेहको (नीरज) कमलनो (नाल) दांडो नष्टुवा. (१३) चपेट=थापट. (१४)
भोंदुं वांङुं करी नांजुं. बोयों=भुजाओ.

પ્રકરણ ૬, ભગવદિચ્છા

કવિચ્છ

પુન્યશ્લોકી નલ કેસે સંભવે કલી પ્રવેશ ?
 ધર્મરૂપ ધર્મ કેસે खेલે શૂત દાવરે ?
 વિધિના વિવેકી કેસે દુહિતાપેં દુષ્ટ મતિ ?
 ચંદ્રમાકે ચિત્ત કેસે, ગુરુપત્ની ચહાવરે ?
 વૈષ્ણો વિષ્ણુરાત કવૂ વિપ્ર કંઠ સાંપ ધરે,
 ભરત ભક્ત મૃગ મોહે મૂલી કૃષ્ણ પાવરે;
 દયા એ વિચારો વાત, પાછેં પરિતાપ કરો,
 મૂલાયે ભવિષ્ય નાં તો, એ સવ કા વાવરે ? * ૧

મત્તગયંદ

સાધન ભરત કિયે પરિપૂરન, સૌભરિ સંગતેં દૂર રહ્યો હૈ,
 સંગ સુચિ પ્રિયવ્રત કિયો, ગઝદાન દિયો નૃગ વહોત કહ્યો હૈ;
 યજ્ઞ યજન પ્રાચીનબર્હિષ, કૌશિક વહોત તપ કષ્ટ સહ્યો હૈ,
 તાસું મયો વિપરીત સવેં ફલ, નાથ દયા તુમ હાથ લહ્યો હૈ; ૨

(૧) પોતાની પુત્રીપર દુષ્ટમતિ થાય એ બ્રહ્માને વિવેક કેવો ? એ બ્રહ્મા જ્ઞાની શાના ? વિષ્ણુરાત (પરીક્ષિત રાજ) ઋષિના ગળે સર્પ વિઠાળે એ વૈષ્ણવ કેમ સંભવે ? અરણ્યમાં રહેનારા એવા મહાન ભક્ત ભરતને મૃગલીનું તરતનું જન્મેલું બચ્ચું નદીમાં તણાવું જોઈને મોહ લાગ્યો અને શ્રીકૃષ્ણના અરણ્યનું ધ્યાન છોડીને બચાવવાને દોડ્યા હતા. ? * પાઠ મૂલે ના તો માવી બાળે સર્વો મયે વહાવરે. (૨) ભરતને સર્વ સાધન મળ્યાં હતાં છતાં મૃગલીના બચ્ચાંપર મોહ થયો; સૌભરિ ઋષિ સંગથી દૂર રહેવાને જમનાના જળમાં રહ્યા તો ત્યાં મત્સ્યને વિલાસ જોઈ મોહ પામ્યા અને શૂદ્ર સંસારમાં પડ્યા; પ્રિયવ્રત રાજ પવિત્ર હતો; નૃગરાજએ અનેક ગોદાને કર્યા પણ ભૂલમાં પોતાની ગાયો ભેળાં કોઈ બ્રાહ્મણની એક ગાયનું દાન કર્યું; તેથી કાંચીડાનો અવતાર લેવો પડ્યો. પ્રાચીનબર્હિષે ધણા યજ્ઞ કર્યા, અને કૌશિક વિશ્વામિત્રે ધણાં તપ કર્યા છતાં આ સર્વેને વિપરીત ફળ મળ્યાં હતાં.

જો નલ દેવ પ્રશંસ કરી, કવૂં સો કરિ કાહુકી ટેહેલ જિયો હૈ,
જો અરજુન જિત્યો હરકોં ફકદા સુહુ કાબન લૂટિ લિયો હૈ;
જો હર અંતક અંતકકે, તિનકેહુ કવૂં બ્રક ત્રાસ દિયો હૈ,
જો મગજી જબ નાથ દયા સુઘરિ ઉઘર્યો ઉઘેગ કિયો હૈ. ૩

કાહુ સમે નૃપ પાંડ પરે, કવુ નીચ કરે પગ પ્રહાર સુસિચ્છા,
કાહુ સમે લછમી દસહૂ બિધિ, કાહુ સમે અન આદર મિચ્છા;
કાહુ સમે ચિત્ત ચાહિસુ હાજર, મિત્ર કરે કવુ તાહિ પરિચ્છા,
તું જિન હર્ષ રુશોક દયા ધરિ, જાનિ સબે ગિરિધારિકિ ઇચ્છા. ૪

પુત્ર પરિચ્છતકો કહિ વ્યાસસું, મૂઢ હમારેં વડીલ અવિચારી,
નાંતર કુત રમેં કસ ? સજ્જન, ભાવિ, મુની કહી, નાં ટરિ ટારી;
વે તું નહીં, મલ તું વડ રચ્છ, બિચારી ચલિ કહું હોનિ પુકારી,
બોત પચ્યો ન ભવિષ મીચ્યો, ભાઈ અંત દયા ગતિ હોવનહારી. ૫

(૪) કોઈ વખત મોટા રાજા આવીને પંજે પડે અને કોઈ વખત નીચ માણસ લાત મારે તે શિક્ષા પણ ખમવી પડે છે; કોઈક પ્રસંગે સૌંદર્ય, સ્ત્રી, પુત્ર, સહોદર અને મિત્ર, સારાં મકાન, ગાય ભેંસાદિ, ખેતીવાડી બગીચા, હાથી ઘોડાદિ, ગામ વતન અને રોકડ નાણું એ દશ પ્રકારની લક્ષ્મી મળે છે, અને કોઈક વાર આદરમાન ન મળે તેવી ભિક્ષા માંગવી પડે છે. કોઈ સમયે મનમાં ધારેલી વસ્તુ મળી જાય છે, અને કોઈક વાર મિત્રને હાથે માર ખાવાની પરીક્ષા આપવી પડે છે. (૫) આ પદમાં વ્યાસ અને પરીક્ષિતના પ્રસંગની એક વાત છે. જનમેજય રાજાએ એક વખતે વ્યાસને કહ્યું કે, “ મારા વડીલો મૂઢ અને અવિચારી હતા, નહિ તો તે જુગાર કેમ રમે ? ” પૂર્વજેનું અપમાન કરનાર આ વાક્યો સહન ન કરી વ્યાસે કહ્યું કે, “ ભાઈ, તેઓ સજ્જન હતા, માત્ર ભાવિ કોઈનું ટાળ્યું ટળવું નથી માટે બન્યું. ” જનમેજયે ભાવિબળ સ્વીકારવાની ના પાડી ત્યારે વ્યાસે કહ્યું કે, “ તેમ માનતો હોય તો ભલે. હું તારે ભવિષ્ય પુકારીને કહું છું, તું તારે રક્ષણ કરજે, અને વિચારીને ચાલજે. તારે હાથે અઢાર બ્રહ્મહત્યા થવાની છે. ” જનમેજયે ભવિષ્ય તો જાણ્યું, અટકાવવાને બહુ કર્યું, પણ બનનાર અટક્યું નહિ. યજ્ઞ કરાવતાં તેને હાથે અઢાર બ્રહ્મહત્યા થઈ.

કવિષ્ઠ

દ્રુપદીનિમિત્ત યુદ્ધ મહાભારત સર્વ કહે,
 ત્યોં માગધ કાલયવન બ્રહ્મશાપ હેતુ હે;
 ત્યોં રાવનરેનુકા નિમિત્તમાત્ર પેદા કીયેં,
 પરાધીન સર્વ જ્યોં જા હિય પેઠોં પ્રેતુ હે;
 ત્યોંહી ભગીરથ પારથ વિસ્તુરાતાદિ સર્વ,
 ગંગા ગીતા ભાગવત કીયા નલનીલ સેતુ હે;
 જ્યાહી લગી વહ જાને કીયો દયા પ્રભુ,
 પ્રેરી સર્વ કરાવે કૃષ્ણપેં ન શીશ લેતુ હે. ૬
 કંચનકું જરિવોં કા, પાહનકું તરિવોં કા,
 હરિપદેં પરિવોંકા, કથા નાંહે દંતકી;
 બ્રહ્મશ્રાપ નાસ કા, શિવજીકોં ત્રાસ કા,
 આપે અહિપાશ કા, ભ્રમી શ્રી અનંતકી;
 સનકાદિક ક્રોધ કા, બ્રહ્મા અવબોધ કા,

(૬) સર્વ કહે છે કે, મહાભારતના યુદ્ધમાં દ્રુપદી નિમિત્ત છે; તેમ મગધ રાજ, જરાસંધ અને કાલયવનના સંબંધમાં પણ બ્રહ્મશાપ માત્ર હેતુ છે; તેમ રાવણ અને પરશુરામની માતા રેણુકા પણ માત્ર નિમિત્તથી જન્મ્યાં હતાં. જેમ કાઈનામાં ભૂત-પ્રેતનો પ્રવેશ થયો હોય અને તે પરવશતાથી વર્તે છે, તેમ આ સર્વે પરાધીન હતાં. તેમ ગંગાને ચલાવવામાં ભગીરથ, ગીતાના ઉપદેશમાં અર્જુન અને ભાગવતની રચનામાં પરીક્ષિત અને લંકા જવા માટે સેતુ બાંધવામાં નલનીલ વાંદર એ સર્વે નિમિત્તરૂપ છે. લોકો એમ કહે છે કે આ આણે ક્યું, આ આણે ક્યું, પણ પ્રેરણા કરી કરાવનાર કૃષ્ણ છે છતાં તું પોતાને માથે કર્તાપણું વહોરી લે છે. (૭) સોના (ની લંકા) ને બળવાનું શું? પથ્થરને તે તરવાનું શું? હરિપદને પામેલા જયવિજય દ્વારપાળોને પડવાનું શું? કાઈ કહેશે કે એ તો લોકવાયકા છે, સત્ય નથી; પણ ના, તે સત્ય છે. યાદવકુળને બ્રહ્મશાપ અને નાશ શો? શિવજીને પ્રકાશુરનો ત્રાસ શો? વળી રામને તે નાગપાશનું બંધન શું? અનંત એવા શેષ અથવા બળરામની બુદ્ધિ ભમે એ શું? સત્વગુણપ્રધાન ધામ વૈકુંઠમાં સનકાદિકને જય-

શોશણ અંબોધ કા, મતિ ચલે જંતકી;
અગ્નિકું અજિરણ રહ્યો, અનહોનો સબે ભયો,
તબ જાને કહે દયો, ઇચ્છા ૩૫૮૮૮૮. ૭
જો જાને યુધિષ્ઠિર તો, શુત્રખેલ खेलही क्यों ?
જાને કબુ ઇંદ્ર તો રુઠાવે क्यों जीवकों ?
જો જાને દુર્વાસા તો અંબરીષપેં કોપ કા ?
જો જાને મકરધ્વજ તો પીડહી क्यों शिवकों ?
જાને રાવન તો क्यों सीताकों हरन करे ?
જાને બાલિ તબ क्यों त्यागे सुग्रीवकों ?
કોહુ ન જીય શોચ કરો, ભવિશ્વ વાત મૂલે ના,
દયો કહે કરનો હેં, પદ્માકે પિયકો. ૮

મત્તગયંદ

જો નિરમાન કિયો નંદનંદન, સો હરબ્રહ્માહુતેં ન ટરેગો,
દુઃખ કિય સુખ હાનિ કી લાભ, સુમેપર આપન આપ ઠરેગો;
યત્ન અનેક ત્રથા જિયકે હિમકશ્યપ લોં શ્રમ શિશ પરેગો,
નાથ દયા કર દોરિ સબેં જગ, જ્યોં રુચિ ત્યોં સબ નૃત્ય કરેગો. ૯

કાચિત્ત

જો કહુ વન્યો, વને, વનેગો, સબ હરિ ઇચ્છા,
તામેં હરબ્રહ્માહુતેં ઘટે વઢે નાંહી હૈ;
કર્મ કાલ ગ્રહ સુભાવ મન્ન જીવ કર્તા ના,
ए सबकी दोरी केसोके करमांही है;

વિનયને શાપ આપવા જેવો ક્રોધ શો ? બ્રહ્માને મોહ શો ? અગસ્ત્યે સમુદ્રનું શોષણ કર્યું એ શું ? માણસની બુદ્ધિ ચલિત કરે તેવી આ વાતો છે, પણ તે તારે લીધે સત્ય છે. નહિ તો અગ્નિને અશ્વરણ શું ? તું જ ન બને એવું કરી બતાવે છે. એ તારું કૌતુક, ઇચ્છા છે. (૧૦) જીવ=જૃહસ્પતિ. ઇંદ્ર જો બાણુતો હોત તો (૭૫) જૃહસ્પતિને શા માટે ગુસ્સે કરતે ? કેસો=કેશવ.

તેરો કિયો હોત તો તું અપનો ક્યું બૂરો કરે ?
 બૂરો હોય બીના ચલે, ચિત્ત તો ન ચાહિ હૈ;
 એતેપેં ચિંતા હોત સોહ માન માધો મરજીમેં.
 કરતા મિટે દયા, પ્રભુ ગહી વાંહી હૈ. ૧૦
 ईश्वरकी इच्छाहीतें होत बात होय जैसी,
 तेसोही संयोग सबे, मिले आप आपतें;
 जाकु जबें जेतो जेसो होनहार सोही होवे,
 सुख दुःख लाभ हानी, जहां जो मिलापतें;
 पार्थ कपि, भरते मृग, कीशें गिध, नलें कलि,
 अमित्यों मिलाप देखो, कहां पुन्य पापतें ?
 सबी बिश्व भावी बस, सो न काहू क्योंहू टरे,
 दया मिथ्या सोचे कित, छूटि कृष्ण जापतें. ૧૧

મત્તગયંદ

કોડ ન જ્ઞાનિ અજ્ઞાનિનકો, જગ ईश्वर આધીન સજ્જન જોવે,
 જાકુ જવેં કરિ કૃષ્ણ જસો સુહિ, તા છનુતેં વિધિકો ધ્રુવ હોવે;
 સ્યાનપ કાહુકિ કામ લગે ન, સુહી વુધ ચિત હરિપદ પ્રોવે,
 નાથ દયા સબકી મતિ પ્રેરક જો સમુદ્રો સો હસે નહિ ગોવે. ૧૨

(૧૧) ईश्वरની ઇચ્છાથી જે થવાનું હોય તે જ વાત થાય છે, અને તેના જ સંયોગ સર્વ આપોઆપ આવી મળે છે, તેનાં દૃષ્ટાંતો આપે છે. અર્જુનનો કાળ સાથે અથવા અર્જુનનો કપિ=હનુમાનજી સાથેનો મેળાપ, ભરતનો રઘુગણ રાજ સાથે અથવા મૃગલીના બચ્ચા સાથે, ગીધ [અથવા (કીશ=વાનર) હનુમાન અને (ગીધ) ગરુડનો મેળાપ. નૂવો હનુમાન ગરુડ સંવાદ] અને નલ રાજાનો કલિ સાથેનો મેળાપ ન બનવો જોઈએ તે છતાં બન્યો, એટલે તે ईश्वરની જ ઇચ્છા સમજવી ઘટે છે, એમાં પાપપુણ્યનો સવાલ નથી. બધું જગત્ ભાવિને વશ છે અને તે કોઈથી ફેરવ્યું ફેરવાતું નથી છતાં તું કૃષ્ણનો જાપ જપતાં છોડી દેઈ શા માટે ફાકટ ચિંતા કરે છે. (૧૨) સ્યાનપ=ડહાપણ.

કષિત્ત

મનોબ્યથા બ્યાસ સહે, તન પીડા તુલસી,
માતાકો દુષ્ટ વેળ ધ્રુવ, નલ કષ્ટ દીનો કલી હૈ;
શિવજીકુ બ્રહ્મકપાલ, બ્રહ્માકુ અપકીર્તિ,
પાંડવ મહાદુઃખી જદપિ સહાય કૃષ્ણ બલી હૈ;
આપ રામચંદ્ર મનુષ તનુ દુઃખ બહુ સહે,
દુષ્ટાધીન તાકો કલેશ સહ્યો જનકલલી હૈ;
ફત્યાદિ બડે તીનકુ બડે પાપ તાપ સહે,
તું તો કિલ્મિષ કોષ દયા તેરી કાં ચલી હૈ. ૧૩
પ્રશ્નીસુતપા ચોયુગ તપે ધ્રુવ આધાં વર્ષ,
મ્હૌરતન યદ્વાંગ પાયે, દેઘો કેતો અંત્ર હૈ;
એક નામ અજામેલ, ગણિકાકો આધા નામ,
પારધી સ્વદેહે સ્વર્ગ સમરે બીન મંત્ર હૈ;
બુદ્ધિમેં કસર કબુ કેહે હરિ મહા મુર્ખ,
સહજ ચલો જાય જાકો કીનો ભવયંત્ર હૈ;
દયાનાથ કૃષ્ણ ગતિ અતિ ગુઢ કો ન લહે,
અથવા યાહે સો કરે, ઈશ્વર સ્વતંત્ર હૈ. ૧૪

છપ્પયછંદ

પાવન પતિત હુ પતિત પાવન કરી નમ ધરની,
ધર્મ અધર્મ અધર્મ ધર્મ કરની અકરની;
બિંદુ સિંધુ કરી સિંધુ બિંદુ, રતિ શૂન્ય સફલ કરી,
ઘટિત અઘટિત અઘટિત ઘટિત કરે મન ધરી હરિ;

(૧૩) કિલ્મિષ=પાપ. (૧૪) પ્રશ્ની અને સુતપા નામના બે પ્રજાપતિઓ હતા. આધાં=અર્ધો. મ્હૌરતન=એક મુહૂર્ત. અંત્ર=અંતર. બેને આ ભવયંત્ર (સંસાર ચક્ર) કયું છે તેને મૂર્ખ કહેનાર પણ સહજ તરી નથી, ઈશ્વરને કંઈ અશક્ય નથી.

प्रभु चाहे सौही इश्वर करे, अचिंत्य अतर्क्य अकल गति,
मत सोची फुली मत तुं दया, अचल शरण ग्रहे कृष्ण पति. १५

कबिस्त

ब्रह्मको संबंध कीये जीव शुद्ध पुन्य होवै,
पूर्व होत गर्व, गर्व कृष्णकु न भाव है;
दासकु न दोष देख बिना नुन्य दीनतातें,
नाथ भृत्यदोष जानीके लगावे है;
देखी दैन्य दया दयानाथ, आवे मान रोष,
देव कवि ग्वाल करी पास रखवे भाव है;
मातते दीठोंनो बाल तेसे भक्त साध प्रभु,
राखे टारे आप इच्छा यत्न ते तन जावे है. १६

मत्तगयंद

देव विबुध कीए कपि बल्लव, जक्त कहे धर मूरख ताको,
काकभुशंडी गरुड प्रबोध वहन विष्णु सुही जश जाको;
शुक्र कवि मतिमंद कयों अति शानपनो बलीकी अबलाको,
नाथ दया करे चाहत सो जीय हर्ष न शोक धरो तुम ताको. १७

कबिस्त

ओखदसो रोग जाय, शास्त्र बोले साची बात,
पैं कीतने दीनमें सो काहुकु न ज्ञान है;
कौन गोली कौन तीर भेदे को निशान कहो,
केते दूर जाय केते धावते कृशान है;
केंती टेर सोवो जागे, कोन शब्द होवै ज्ञान,
कोन भाव कोन बात छुटे त्रिया मान है;

तेसे कृष्ण नाम मनकामना पूरे हे खलु,
 पे केते दीनमें सो दयानाथ जाने है. १८
 ध्रुवजी प्रह्लाद बली रुखमांगद अंबरिष,
 भीष्मादिक तरे, पचे रहे भक्ति मांही है;
 पांडो कुवजा मीली गणिका गीध अजामेल,
 व्याधादि बीना साधन कृष्ण ग्रही बांही है;
 प्राचीनबर्हिष नृप रामतात नृगादिक,
 प्रभु ना प्रसन्न सुक्रीत, दीने बहाही है;
 कीतने ना करे कछु, दयानाथ रीजेहु ना,
 चाहे सोइ करे एसो निश्चे एक नाही है. १९
 साधन संपूरण करे सोही वैकुंठ बसे ऐसे,
 निश्चे नहि सहु परे रहे जो पापीष्ट है;
 शुकदेव व्यास परशुराम हनुमान बली,
 विभीषणादिक आज भूमिपर तिष्ठ है;
 अजामेल गीध व्याध गणिकादि परम धाम,
 का हरि सेवा साधी परम मिष्ट है;
 योग्यको अयोग्यको प्रमान कछु नहि दया,
 चाहे सोही करे कृष्ण इच्छाही बलिष्ट है. २०

कुंडलीयो

साधारन अरु सुघरको, हरि कर हे सब हित,
 ज्यों चोपटके खेलमे पासाके कर जीत;
 पासाके कर जीत कृष्ण इच्छा सोहि पासा,
 मुग्ध बिजय कबु सहज पराजय प्रबिन प्रयासा;

(२१) सुघर=अतुर. साधारण भाषास अने अतुर अधार्तुं हित प्रभुना
 हाथमां छे. मुग्ध=भूर्ध.

कहे दयो हरिदास कृष्ण रुचि सबको कारन,
 नहि प्रयत्न परमान, चतुर जड अति साधारन. २१
 बांही बसे तहु बस नही, हरि स्वतंत्र ही होइ,
 जीमी कर चौपट पासा तहु कहो करे नहि कोइ;
 कहो करे नहि कोइ, करे कबु अपनी मरजी,
 बीन मरजी ना करे, करो कीन कोटीक अरजी;
 कहे दयो हरिदास प्रयास ना चले बल नाहि,
 आस राखी आसंग न करी प्रभु कबु बस नाही. २२

कबिच

श्रीपुरुषोत्तम जाको जेसे तुम बरुन हीं नो,
 का प्रमेय का प्रमान तेसे अनुसरेगो;
 करुनाके साधन के शास्त्र बचन दोहु है,
 श्यानो समुजेगो सुनी, मुख ज्यों लरेगो;
 एकसो न कृति कीए बीना क्युं रहेगो जाय ?
 एक सेहेज बनी करे, आश्रय बळ धरेगो;
 मन संदेह टारीवेको यत्न कबु कर देखो,
 दयानाथ धारे तामें फेर नहि परेगो. २३

कुंडलीयो

न कीयो में तासु न भयो, कीयो होत तो होत,
 कयों यत्न सो भयो है, हुं अलसी सुख खोत;
 हुं अलसी सुख खोत, वृथा मन भ्रम उपजावे,
 सब कछु तेरो कीयो बनत तों दुःख कयों पावे ?

(२२) बांही=हाथ. पासा हाथभां छतांय आपण्णे वस नथी, तेम श्रीहरि स्वतंत्र छे. आसंग=हस्त; जेर. (२४) अलसी=आलस्य.

कहे दयो हरिसु मिल्यो में तीतो करी सकीयो,
 सब करवेको बल तो रुचतो सब क्यों न कीयो ? २४
 कोटी वचन सुनीबो करे, हीयमें धरे न एक,
 जब जैसी इच्छा हरि तब तस उपज विवेक;
 तब तस उपज विवेक और सुधी होइ तहु न बने,
 फीर सोचे वे नीतिप्रति तहु हरि कर सब नमने;
 कहे दयो हरि इच्छा शक्ति सबतें मोटी,
 शकट श्वान ज्यों निजकृति बल न टरे बीधी कोटी. २५
 यही करनो हे यह समय यों कही शके न कोइ,
 होय सही कबु ना बने, हरि रुची होइ सो होइ;
 हरि रुची होइ सो होय, कोन विधि कोउ न जाने,
 निपजे पाछी दीखे, सुज्ञ का प्रथम बखाने;
 कहे दयो हरिदास अकल गति आशय को लही,
 ताते निश्चे कही न जाय कृति समय एक यही. २६

प्रकरण ७-विज्ञप्ति-प्रार्थना

कवित्त

जो बिधि प्रसन्न आप सों करि प्रसन्न रहूं,
 वेसी मति दीजे मोकु, और कहा काम है ?
 राजहुं न भायो दयो, धिक तामें सुख पायो,
 दुःखको में सुख मानुं, भावें घनश्याम है;
 रेन दिवस येही अभिलाष मेरे मन मागुं,
 कोन भाती कृष्ण मेरे पावें मोदग्राम है;

બેર બેર યેહી કહું નાથ, તિહારો બન્યો રહું,
આપકી કૃપાકટાક્ષ મેરે સુખધામ હૈ. ૧

સાધન નહિં તેસો, નિકટ રહ્યો જાય જેસો,
કરું જોર કેસો, કૃષ્ણ યાહો તેસેં રાખિયે;
નાહેં સાચો નેહ નાહેં આશ્રય દ્રઢ દીનતાહુ,
રીશો એસો નાંहीं કહુ, કહો કહા દાસીયે ?
અંતરકી યાહ જાનો, અંતરજ્ઞ કહે કહા ?
દિયો જાય તદા દાસ દોષ દૂર નાંચીયે;
નાં તો ઔર અરજી એક, કહુવાકે અંડાલોં
ચિત્તતેં ન ટારો દયો, દયા દીઠી જાંચીયે. ૨

નાગ કાલી સીસ પાય ધારે, બ્રંદાબનમેં સધારે,
પાયે ગોપીકે ઝગોજધારી, ટાયોં બ્રેહે ત્રાસ હૈ;
અહલ્યા પરસાયે પાય આપ ટારી સુખ દીનો ,
સીસ બલી થાપ્યો, જાસું ગંગાકો પ્રકાસ હૈ;
ગાયસુમેં પૂજે અમ્ર, શંકરાદિ ધ્યાન ધરેં,
પદ્મા પલ છોડે નાંહી, સદા જાકી પાસ હૈ;
શ્રી ગોપીજનબલ્લભ સોહી ચરણારવિંદ
એક બેર દયા માથે ધારો અભિલાસ હૈ. ૩
જો મુખસોં બાંસુરી બજાઈ રાસમંડલમેં,
જો મુખ અધરામૃત સર્વસ્વ ગોપી કેરો હૈ;

(૨) અંડાલોં=ભુલી જાવો. ખીલે અર્થ-કાચખાના ઇંડાની માફક (૧) એક જાતના પક્ષીનાં ઇંડા દ્વરથી નજર વડે જ સેવાયા કરે છે તેમ પ્રભુ દ્વરથી પણ મારા ઉપર નજર રાખ્યા કરે, એમ કવિને કહેવાનો આશય છે. (૩) પરસાયે=સ્પર્શથી. ત્રીજા કવિત્તમાં શ્રીપ્રભુના પગના સ્પર્શથી જે કાર્યો થયાં તેનું વર્ણન છે. ગંગા જેવી નદી જે વિષ્ણુના પગમાંથી નીકળી છે તેવી પવિત્ર નદીવાળો પગ બલિરાજને માથે મુક્યો એટલી કૃપા કરી.

જો મુલ્કસોં ગુહ્ય વાત કરો રાધા પ્યારી સંગ,
 જો મુલ્ક રસપાન રસિકજનકે ઘનેરો હૈ;
 જો મુલ્કમેં વિશ્વરૂપ માતાકું દિશ્વાયો નાથ,
 જો મુલ્ક વરદાન દીને સતત આપ ચેરો હૈ;
 સો મુલ્કારવિંદસોં શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર એક બેર,
 કરુના કરિ કહિએ પ્રભો, દાસ દયો મેરો હૈ. ૪
 જો શ્રીકર કરિકેં તુમ ગોવર્ધન ગિરિ ધાર્યો,
 જો શ્રીકર કરિકેં કર ગહ્યો પટ્ટાલયાકોં;
 જો શ્રીકર કરિકેં વ્રજબાલા બ્રેહે તાપ હર્યો,
 ગિરધારી પ્રપન્ન દાન દીનો નિર્ભયાકો;
 મહ્યો મહિમાસ્થન વ્રજ ભક્તનકોં જો કરસોં,
 કીનો પરિરંભન તન શ્યામા મુહમય્યાન્ને;
 સો શ્રીકર કરિકેં શ્રીનાથજી કૃપાનિધાન,
 નિજ જાની નિજ બલતેં પ્રહીએ કર દયા કો. ૫
 રાધામુલ્કચંદકેં ચકોર સદા જો લોચન,
 જો લોચન છબ દેહી કબુ ના અઘાઈએ;
 જો લોચન જસુદાકી ભીતીતેં સજલ ભયે,
 આનંદકે સિંધુ અલસાંતે જબ ધ્યાઈએ;
 સ્વંજન મૃગ મીન કંજ લાજેં જો લોચનતેં,
 જો લોચન છબ દેહી કબૂ નાં અઘાઈએ;
 એક બેર સો લોચન શ્રીજી અપનેહી બલ,
 કૃપા ભરી નિજ જાની દયાપેં ઠલાઈએ. ૬

(૪) ચેરો=દાસ, ગુલામ. ચોથા કવિત્તમાં મુખનું વર્ણન છે. (૫) પાંચમાં
 કર એટલે હાથનું વર્ણન છે. (૬) અલસાંતે=થાકી નધને. અઘાઈએ=તૃપ્ત થધને.
 છઠ્ઠામાં લોચનનું વર્ણન છે.

बानी हरिं गुन गावे, हस्त कृष्ण टेहेल करे,
 श्रुति कृष्ण कथा सुने, ओर जाने खाख है;
 नैन लखे नंदलाल, घ्राण कृष्णपद ब्रंदा,
 पाय धाय भक्त दर्श, छांड लोभ लाख है;
 मन कृष्णरूप बसे, शीश नमे कृष्णसंत,
 कृष्णसे विमुख बंचित जाने मृगसाख है;
 इंद्री सह प्राण सदा श्रीजी सनमुख रहे,
 दीजीए दयाकुं गुरु, ऐसो अभिलाख है. ७
 मागवेतें मान घटे, शोभा गुन ज्ञान घटे,
 आदर सनमान घटे, ओढे तव बांही है;
 भक्तजनको लाजे टेक, कुलकी मरजाद मेटे,
 बडोपनो बह्यो जाय, मिटे हेत चांही है;
 कटू बेन सेहेनो परे, दीन होय रेहेनो परे,
 स्तुति बेंन केहेनो परे, छेश याके मांही है;
 आप बिना जाचवो न, नाथजी निभावो नेम,
 दयो कहे मांगे सम नीचपनो नांही है. ८
 पन्हैया बनावे तातें, रईदास राख्यो पास,
 नामा बख ब्योतें सीवे, केसे बने त्यागनो;
 सेनों नाई क्षौर करे, सिदामा बनावे दाम,
 धोबी धोय दे पुशाग, बने नहीं भागनो;
 नरहरी सोनी घेहेनो, जनी दासी टेहेल करे,

- (७) श्रुति=ज्ञान. लखे=देखे. घ्राण=नाक. मृगसाख=वांछे. अथवा साक्षात् पशु.
 (८) ओढे=सांगे करे. (भागवाने). चांही=चाहना. (९) पन्हैया=भासना.
 ब्योतें=बखे. सीदामो भाबी जेले भयुराभां कृष्ण अलदेवने कुलना हार पहेराव्या
 हता ते तेने वरदानआप्युं छ. दाम=कुलनी भासा. घेहेनो=धरेलुं.

पिंगला तो नाचे गावे, चाहिए अनुरागनो;
दयाराम ब्राह्मन लही डरपो हो दिनानाथ,
श्रीमुख देखैयो नित्य, कछु नहीं मांगनो.

९

दुष्ट मिले सबी संगी, मनतो है माया रंगी,
भटकबो न छोडे में तो बहोतेरो घेरुं हुं;
कछु नाहीं चल्थो मेरो, हरिको भरोसो राख्यो,
जो करो सो दया नाथ, काहुकों न टेहं हुं;
काहुकी न आस मोहुं, आसरो हू नहीं कोई,
रेन दिबस कृपानाथ, तिहारी ओर हेरुं हुं;
कान खोली सुनियो, पुकार मेरी श्रीजी आप,
चाहों जब बुलैयो, में तुंपें माला फेरुं हुं.

१०

कछु हेरो मती मेरो, मेरो सब हे अंधेरो,
कियो माया चैरो घेरो, सदा बाको पेखीये;
दोष नहीं एते जो लिखो गिनी निनें करो,
अम होहें सकुमार, भुलें सुख लेखीए;
मेरेमें भली बस्त नहीं है कछु कृपानाथ,
जेसो तेसो शर्न पयों, दयाकुं परेखीए;
आपकी कृपाके बल कर ग्रहीए कृष्णचंद्र,
सब छोडी आपकी बडाई और देखीए.

११

करी तुंड गिरे कन्न चेंटी परवार जीवे,
रंच स्हांमें देखो मेरी सबी पीडा जावेगी;

(१०) घेरुं=घेरायलो। टेहं=सेवा करे। हेरुं=नेह। (११) मती=नहिं। भारुं कंई
नेशो नहिं। (१२) करी छ=छाथीना भुभभांथी दाख्वा पडी नथ तेनाथी डीडीआनो
परिवार छवे छे, पछु छाथीनुं कंई आछुं थतुं नथी; तेम तमे लभार भारा साभु
नेशो तो भारी पीडा नती रहेशे अने आपनुं कंई आछुं नहिं थई नथ.

बडे सो जो क्योंहु करी आतुरकी आस पूरे,
 आपे सबी सहज मेरो, कहैत अजा नावेगी;
 मासुककी मीठी दीठी आसककी जीवनी है,
 श्रम नां मेहेबूबकों पैं मेहेर जबे छावेगी;
 कृपानिधे दयानाथ, जान राय कृष्णचंद्र,
 मोहे कृपादृष्टि किये कहा खोट आवेगी ? १२
 मायाहू तिहारी भ्रष्ट करे जोरावारी कृष्ण,
 जीयतो अकेलो असहाय अरु रांक है;
 कोटी रिपु ताके पाछें, मोह सेन्या घेरी लीनो,
 नाथ आप साखी बने, कष्ट आडो आंक हे;
 उदरकी लाय सो तो, बडीही बलाय तामें,
 शास्त्रमूढ जूति कूटे, क्यों न सेवा चांक हे;
 पैं प्रभो दयाके सांच, बोलो तुमें सों हमेरी,
 आप हाथ तरिबो के जीव कछू बांक है ? १३

छपै

पुरुष प्रेम तादृश अनन्य यमुनातट निज बल,
 कृष्ण सांग हरिदास सतत ब्रंदावन बिन पल;
 अल अनपायनी अनूभवि दृढ बंसिबट लहि निज,
 नटबर बस उदार सहज मंडल मधि सह द्विज;
 यह बिधि इतनी है श्रीगुरु, दया दयापर कीजीए,
 श्रीहरि भक्ति सतसंग, तदाश्रय रु बास ब्रिज दीजीए. १४

कुंडलियो

कोटिनकी जहां तूटि हे का कोरीतें होय ?
 दावानल प्रगट्यो जहां, घट जल बुजे न कोय;

घट जल बुजे न कोय, करुं में श्रम अब एसो,
चिंतामनि अरु मेघराजको करिबो तेसो;
कहे दयो हरिदास, प्रभो में नहिं कहि खोटी,
कहा कोरीतें होय, तूटि जहां लाखन कोटी ?

१५

कबिच

बिनती हे मेरी एक, साची सुनो दयानाथ,
करो वा न करो खुशी, हम तो सुनाइए;
शाखपें कराबो बोध, मायापें कराबो रोध,
लीला अटपटी आप ईश्वरकी गाइए;
मनतें होय करिबो तो काहूको काम नहीं,
कृपा दृष्टि करी नेक मन्नकों फिराईए;
कहो कछु करो कछु ताको उपाय नहीं,
एक बात जानें हम दियो तिहारो पाईए.
मन हाथ बाजी सब, सो मन है तिहारे हाथ,
नाथ कहुं निश्चै मन जीय हाथ नांही है;
कहोगे हैं, तब कहो प्रभू बडे बडे योगीराज,
छले जात बिनकुं का भद्रकी न चांही हे ?
भले बुरे दोहू संग मिले भक्त जगत दोहू,
तेसो ताकुं रंग आप धार्यो मनमांही है;
दयानाथ ! उपरके समाधान कोटी लाख,
क्योंहु करे तरे सोई, गही जाकी बांही है.

१६

१७

कुंडलियो

जेते गुन हैं रावरे, ते ते औगुन मोर,
जो बखसो तो उबरुं, पलपलको हूं चोर;

पलपलको हूं चोर, आपको बर्द बिचारो,
 प्रपन्न रखे रखोहों रखिहों मो जीन टारो;
 कहे दयो हरिदास, आप सबकों सुख देते,
 बरनी सके न कोई, आपके गुन है जेते.

१८

कबिच

जो पतितपावन तो मों सों नां पतित कोई,
 अधम उधार हो तो मों अधम उधारीए;
 जो गरीबके निबाज, नाथ हूं गरीब साचो,
 रंकके रक्षक हो तो, में हूं रंक तारीए;
 दीनके जो बंधू हो तो, मोंसो दीन और कोन ?
 आरतके त्राता, मेरी आरती निवारीए;
 अशरन शरन हो तो, पर्यो शरन तिहारी,
 कोई भांती कृष्ण काम, दयाकों तो सारीए.
 अबिद्याकी सेना सब आपने लगाई मोंकुं,
 नहीं तो राखो जिनकुं कहो कोन सतावत है ?
 कहोगे वामें भक्तिभाव, सोहू आप दियो पाये,
 करुना करी द्यो तो, का मोंकुं नहीं भावत है ?
 आप करो मनतें तो कौन बात होवे नहीं,
 नां करनो सो तो बात लाखन बतावत है;
 दया नाथ तारो आप, तबही तराय निश्चै,
 मुखसों ना कहे दास, मनमें तो आवत है.
 अजामील व्याध गीब गुनकादि तारे पापी,
 प्रभो मों अधिक एक तारो वह न्यायतें;
 धर्महीन पापपीन होय सोही शर्न गहे,

१९

२०

भक्त्यादि बल जिनमें, डरपे सो कायतें;
 शर्न पर्यो छोड़ुं नां, श्रीमुखसों बोले आप,
 सत्वबादी कोन दूजो श्रीगोकुलरायतें;
 एती सब बात त्यागी, दरपोके* दीनानाथ,
 तो फिर का एक दयो हूब्यो तो बलाय तें ?
 बकीही अबिद्या ब्रजबासिनकी हती कृष्ण,
 शकटासुर लोभ, मोह तृणव्रत जानिये;
 बत्सासुर साहस बक दंभ हों प्रलंब मच्छा,
 धेनुक मद अघासुर कली कट्यो मानीए;
 दावाभि क्रोध द्वेष काली गोविषय ब्रधम,
 असुर हैं बडाइ केशी क्रूरता - लाटेटे;
 शंखचूड छल, हस्ती कपट, कंस काम हन्यो,
 नाथ निज निशंक त्यों दयाको दुःख जानीये.

२१

२२

कबिच

अजामील आदिकामी, क्रोधी कालीनाग आदि,
 लोभी कर्णार्थ तारे गाये आप हैं;
 महा अभिमानी हरि गुरु भक्त ब्रह्म द्रोही
 रावन, दुर्योधनादि तारे बिन जाप है;
 अति दुष्ट बकी गीध कंस व्याध गुनिकादि,
 तारे अगनित शास्त्र गावत अद्याप है;
 ऐसे दयानिधे कृष्ण, दीन दयापें न दया,
 आवें रुकी गइ ठेर मेरे बडे पाप हैं.

२३

(२१) *पाठ० दबकोगे=हथाली नशो; पाछा पडी नशो. (२२) मच्छा=भत्स. गो=छद्रियो. छद्रियोना विषयरूप ते प्रपञ्चासुर. आमां आगवतना पात्रोनुं आध्यात्मिक रूपक समलप्युं छे. (२३) रुकी गइ= अटकी गई.

द्रव्य विना दुःख भारी, धन है महा कष्टकारी,
उत्पत्ति रखन व्यय भर क्लेशके अति;
संची जो मरे प्रेत बने, सबी क्रपण कहे,
तूर्त खर्च देतो आयु केतो सो न है गति;
हरि गुरु संत सेवा, वित्त विना नांही होत,
गृहस्थ को जीवन दाम, सबि नां बने यति;
दयानाथ एसो करो, आयो काम अटके नां,
धन मन्न भटके नां, सदा आपमें रति.

२४

स्वभाविक दुष्ट हुं में, दुष्ट कृति करने लगुं,
शरणागत जानी प्रभो, पापते बचाइए;
अपनो संबंध जोर मानी कबु कर्न दो तो,
दंडते बचाय मौकुं, रुचे त्यों नचाइए;
आप इच्छा जानुं साची, मों कृती न मानुं वेसो,
समुझ्यो ये आगे मेरो, हियो नां तचाइए;
दयाकी ए विनती श्रीकृष्णचंद्र सुनी चहिए,
आपकुं न भावे सो कर्म नां रचाइए.

२५

मार्ग अनुसार कृती मोंसों तो बनी नाहीं,
ताको परिताप रैन दिवस हिये लाग्यो है;
अनुचित कर्मको समूह नित्य बने ज्यों,
मेरे सो प्रयत्नसों तो जात नहीं त्याग्यो है;
काम दामादिकते तो मन्न अज्यौं हठ्यो नाहीं,
काल आयो सिरपें ओ तन्न जोर भाग्यो है;

(२४) यति=साधु. आभां धननो स्वभाव वर्द्धव्यो छे. (२५) तचाइए=गरभ
करे। अज्यौं=हुआ.

एसे समे निज जानी दया पाणि ग्रहीए श्रीजी,
साखी होत बुरुंगो मैं भय भारी जाग्यो है. २६

लक्ष बातकीमें बात एक कहुं सुनो श्रीजी,
क्योंहुं नहीं डूबुं आप कृपा करी तारोगे;
साधन कराय तारो, सोहु योग तिहारे हाथ,
नां तो औंधो सूधो मानी, सहज पार पारोगे;
आप इच्छा नाही तो, साधनसें होत कहा,
प्राप्त योग भयो मृषा प्रतिबंध डारोगे;
अनायास या अयास कहे दयो निश्चे नाही,
मरेगो जो मारोगे, बचेगो उबारोगे. २७

चिंताको मारो रेनदिवस मन्न विकल अति,
तातें सेवा सम्रनमें लागे नहीं का करुं;
धर्महीन पापपीन दुष्ट भो सुभाव मेरो,
जीतबेको जत्न मेरी पास नहीं पची मरुं;
मेरो सब बल श्री महाप्रभो आप साखी भये,
मेरे साधन बल हुं दुस्तर भों क्यों तरुं;
कहत नहीं बने सबी, जानत हो अंतरङ्ग,
दयानाथ कृपा बिना क्लेश क्यों करी हरुं. २८

साधन कराय तारनो जो धर्यो नाथ तोतो,
वाको सब योगहू मिलाय आप दीजीए;
जो केवल कृपाहीतें राखिबो बिचार्यों है तो,
दे द्रढ विश्वास मेरो हीयो सीरो कीजीए;
दीन पराधीन जीव दुष्ट हुं में सबी भांती,

तोहु क्षमासिंधु दास जानी नहीं खीजीए;
 दुष्ट चिंता दावानल दहे मोकु रेन घोस,
 दयानाथ बेगी अब दयापें तो रीझीए. २९
 महापापी आतताइ दुष्ट भ्रष्ट नीच योनि,
 तिनहुकों तारे जानें भक्तद्रोह कीनो है;
 बकी व्याध इंद्र पांडो आदि कर्म उंधो कीनो,
 सोहु कृपासिंधु श्रीजी सूधो मानी लीनो हे;
 कर्म ज्ञान भक्त्यादिक साधन नां संस्कार,
 वेसो मलमास आपहीसो करि दीनो है;
 अहो दयानिधे कृष्ण वेसी दया दीन जानी,
 दयापें हू करो दयो सबी धर्महीनो है. ३०

हंडलियो

मार्यों मन उद्वेगको, सेवास्मर्न न लागि,
 विषयादिक दुखरूप तहु वहां तें क्यौंहु न भागि;
 वहांते क्यौंहु न भागि, अधिक तातें चित्त चिंता,
 उचित करे अनुचित तजी, तुम प्रेरो भगवंता;
 कहे दयो हरिदास, उपाय करीहुं हायों,
 करो चाहे सो शर्न पर्यो निज दुःखको मार्यों. ३१

छपै

मदन मदनगोपाल, मन्यु मन्यु पर जागे,
 लोभ भजन पर, मोह विश्वमोहन पर लागे;

(३२) काम, क्रोध, लोभ, मोह वगैरे पापक विषयो साधक जनी जय
 जेभ कवि भांगे छे. जेभ के, काम मदनगोपाल उपर उपजे, क्रोध क्रोध उपर
 थाये, लोभ लजन उपर थाये, वगैरे.

गर्व भ्रत्य मात्सर्य छहुं पर आलस दुष्कृति,
द्वेष रहो दुःसंग, विषय रहुं छेश छेश अति;
भय अन्याश्रय रु असमर्पित, बियोग संसृति मति अबम,
सब बाधक साधक बनी, दयो कहे गुरु करुना करिय मम. ३२

मत्तगयं

भक्ति बिना न मिले सुख सो सही, स्वस्थि बिना मन भक्ति न होइ;
आइ कछु जदवा तदवा बनी, तासुं प्रसन्न न हों तुम कोइ;
मग्न करुं थिर क्यौहु असक्य, सुलागी रिपूसि अविद्यहुं सोइ;
कान धरो न दया प्रभु बिनती, कहो अब कासुं कहुं दुःख रोइ? ३३

कुंडलियो

राज अधर्मी, कलि प्रबल, न चलि धर्मको जोर,
साधू असाधुकों कछों, शाह ठराबे चोर;
शाह ठराबे चोर, भ्रष्ट पाखंडि पुजाबे,
सज्जन गुनि हरिभक्त रंककों दुष्ट दबाबे;
कहे दयो हरिदास, आप कर मेरी लाजा,
सत्य संकल्प निज लही, मम कर गहो ब्रजराजा. ३४

कुंडलियो

अलि पतंग गज मीन म्रग, जानत जिको जान,
तहु निज बल बचि नां सके, का करी परबस प्रान;
का करी परबस प्रान, बचे नहि आप बचायो,
मति प्रकृति निज हाथ, ढील का जबें फिरायो;
कहे दयो हरिदास, भ्रष्ट धी भई बल कली,
बचुं बचायो प्रभू हों, असक्य आदिक ज्यौं अली. ३५

प्रकरण ८-अथ स्तुति

छपै

श्रीबल्लभ श्रीबिट्टलेश, श्रीगोवर्धनधर,
राम कृष्ण गोविंद, मदनमोहन मनोहर;
केशव कमलाकांत, कमललोचन कृपाकर,
नंदयशोदाबाळ, गोपीबल्लभ राधावर;
हर सकल पाप संताप हरि निज जन जय आनंदकर,
जय दयानाथ आनंदमय, पुराण पुरुष परात्पर. १

कबित्त

विद्याकी अबधी जब भागवत आछो आयो,
कविताकी अबधी श्रीगोविंद गुन गाये हैं;
कीरतिकी अबधी श्रीकृष्णदास कहायो जग,
चातुरता अबध सोई श्रीपति रीझाये है;
लाभ अबधी श्रीजीपें शुद्ध प्रेम प्रगट्यो जब,
माधुरता अबधी, गोपीनाथ द्रष्ट आये हैं;
भक्ति अनुरागनीकी अबधी ब्रजपति जुकी,
दयानाथ श्रीबिट्टलेश शास्त्र सहराये है. २

मत्तगयंद

श्रीगुरु श्रीबल्लभ श्रीबिट्टल श्रीमदकृष्णमुरारी,
श्रीब्रषभानुसुताप्रिय श्रीयमुनावर श्रीगिरिनायकधारी;
श्रीमदगोपीपति ब्रजबल्लभ गोकुलनाथ सदानंदकारी,
नाथदया प्रभु श्रीधर सुंदर, श्रीपुरुषोत्तम देव भवारी. ३

(२) सहराये=सहाय्य छे. (३) भवारी=संसारना शत्रु.

છપૈ

શ્રીતુલસીજી દરસતેં કોટિ જનમ અઘ ભાજે,
 પરસત પાવન તન, રોગ અભિવંદન પ્રાજે;
 સિંચત કંપે કાલ, બુવત હરિ સમીપ વસાવે,
 શ્રવા શ્રવન ગુનન કરે, પ્રવર મુક્તિ સો પાવે;
 દલ દયાનાથ શ્રીકૃષ્ણપદ અર્પી અકથ ફલ ઝચરું,
 સો શ્રીવ્રંદા હરિપ્રિયાકોં નમસ્કાર અગનિત કરું. ૪
 વ્રતોપવાસ નીમ સબ કલ્હચાંદ્રાયનાદિ કરિ,
 પિત્રિ ગયા શ્રાદ્ધાદિ હોમ જપ આદિ રુચી ધરિ;
 તુલા પુરુષ દાનાદિ કોટિ બ્રાહ્મણ દડ મોજન,
 તીર્થ યજ્ઞ સબ જો ફલ, સો નૈવેદ્ય જનાર્દન;
 જો દયાનાથ અપ્યોં ન સો અન્ન શ્વાન વિવ માંસ ગૌ,
 જલ મદિરા મુત્ર સમાન સુનિ પ્રકટ વચન શ્રુતિશાસ્ત્ર બહુ. ૫

કવિત્ત

તિમિરપેં તેજ રાખ્યો, તેજપર ચંદ રાખ્યો,
 અરીપર અરી ગદા રાખે વેદ વાની હૈ;

(૪) આ છપો તુલસીના સેવન વીસે છે. તુલસીના દર્શનથી કોટી જન્મના પાપ જાય, આપણા અંગમાં તુલસીને ધારણ કરવાથી અથવા હાથથી સ્પર્શ કરવાથી શરીરના પવિત્ર થાય ને અભિવંદન એટલે નમસ્કાર કરવાથી રોગ મટે તથા સ્ત્રીયવા ઉછેરવાથી કાલપણ કંપે છે, ને વાવવાથી હરી સામા વસે છે. શ્રદ્ધાથી એમના ગુણનુ ગાન કરે તે સૌથી શ્રેષ્ઠ થાય ને મુક્તિ પામે. દલ એટલે તુલસીપત્ર કૃષ્ણના ચરણ ઉપર ચડાવે તેને તો કલામાં ન આવે એટલું ક્ષત થાય છે. તે હું પણ હરીને ઘણાજ વાલા એવા તુલસીજીને અગણીત નમસ્કાર કરું છું. અઘ=પાપ. પરસતપાવન=સ્પર્શ કરતાં પવિત્ર થાય છે. (૬) તિમિરને ભાથે તેજ (તારાનું) છે એટલે તેજથી અંધકાર નાશ પામે છે; તેજ (તારાનું) તે ચંદ્રના જેવું તેજથી દબાય છે. એમ વેદની વાણી છે કે શત્રુપર શત્રુ ગદા રાખી છે. દાખલા તરીકે, નાગને માથે ગરુડ,

નાગપેં ગરુડ રાણ્યો, કામપર વામ રાણી,
 વામપર બેનૂ ગાન, મોહનતા સોની હૈ;
 શંખપર રમા રાણી, ચોરીપેં લઘુ લાઘવ,
 વહુ રામારમન ઉર્ધ્વરેત તાન માની હૈ;
 દયાનાથ રૂપેશ્વર હૈં ડરતો હૈં કાહુકોં ન,
 તોહુ દરબાર જાકે એસી સાવધાની હૈ. ૬

છપૈ

કૃષ્ણ રામ હરિ શિવ દ્રુવ વિશ્વનાથ પ્રભૂ,
 સુરશૌરિ દ્રઢ જેષ્ઠ શ્રેષ્ઠ શુચિ વિષ્ણુ જિષ્ણુ વિભૂ;
 સર્વ શર્વ પ્રભુ મત્સ્ય કુર્મ બુધ વ્યાસ દેવવર,
 શ્રીશ શાંત ભવ સ્વામિ શુદ્ધ અજ યજ્ઞ બ્રહ્મ પર;
 કવિ દૈત્ય દક્ષ ગુરુ શ્યામ અઞ્જસત્વ શ્રેયશશી સૂરજય,
 રસ હંસબીજ પ્રિય સાક્ષિ શુભ, દયાદેશ આનંદમય. ૭

પ્રકરણ ૯-અથ હરિ નામોત્કર્ષતા

કવિત્ત

વેદ શાસ્ત્ર વ્યાક્રન પુરાન કાવ્ય પિંગલહં,
 બાની સવ વૈદક જોતીસ ગતિ લહ્યો હૈ;
 વતીસ છત્તીસ દહ ચોસઠ પ્રવીન ગોત્ર,
 ઇકોત્તર શત તારે, કર્મ મૂલ દહ્યો હૈ;

કામ (કામી પુરુષ) માથે વામા (સુંદર સ્ત્રી) છે, વામા વેણુના ગાનથી જીતાય છે, એમ મોહ લાગે છે. રાંખને માથે રમા (લક્ષ્મી) ને રાખી છે, તે લક્ષ્મીની ચોરી થાય છે, ચોરીમાં લઘુલાઘવી બેઠાં છે. એમ એકેકને માથે શત્રુ છે. પાણુ શ્રીકૃષ્ણ બહુ રામારમનજતાં ઉર્ધ્વરેતા છે એટલે તેને માથે કોઈ નથી. (૧) વતીસ છત્તીસ ઈત્યાદિ=અતીસ લક્ષણવાળો હોય, છત્રીસ રાગરાગણીઓ બાજુતો હોય, ચોસઠ કળામાં પ્રવીણ હોય, એકોતરસોને તાર્યા હોય, કર્મનાં મૂળ બાળી નાખ્યાં હોય,

ત્યાગ જ્ઞાન દાન મંત્ર જંત્ર તંત્ર જોગ જજ્ઞ,
તીર્થ નેમ વ્રત નિરને વાહીમેં રહ્યો હૈ;
સકલ ધર્મ સાધનકો જ્ઞાતા સો પંડિત વે,
દયારામ સદા જાને કૃષ્ણ કૃષ્ણ કહ્યો હૈ. ૧

પાપ તાપ ટારે, ભય સંકટ નિવારે,
શોષ ઉદાસી મિટાવે, મન ઢારે મોદ ગ્રામમેં;
કામ ક્રોધ લોભ મોહ મદ મત્સર દૂર કરે,
અવિદ્યા સમાવે, મતિ રાખે ઘનશ્યામમેં;
અનાયાસ સબે સુખ, અશુભારી દલી ઢારે,
જગત જસ કૃષ્ણદર્શ, અંત કૃષ્ણ ધામમેં;
ઇત્યાદિ ફલ અનેક દેવે સ્વયમેવ સચ,
દયારામ એસો બલ એક કૃષ્ણ નામમેં. ૨

હુવૈ

સીત હરે સચ અનલ, હરે ચિત્ત સચહિ સુંદરિ,
પ્રીતિ હરે કદુહુ બેળ, રાગ સચ પ્રકટ પ્રીતિ કરી;
સ્વપ્રારતિ સચ હરે ન જાગૃત જાગૃત રુ જાતિ સચ,
તૃષા તોય હરે સચ, મદન રતિ કરે બિરહ રદ;
હરે તુરત હુધા ભોજન, ધરમ સ્વપદી તૃષા* જલ નાસ કરી,
ત્યો દયારામ કરી પાપ સબ, હરે સચ ઈક નામ હરિ. ૩

ત્યાદિ. કવિ કહે છે કે, આ કવિત્તમાં કહેલી સર્વ વાતે નિપુણ હોય તો પણ તેણે
કૃષ્ણ નામ જાણ્યું નથી તો તે સર્વ વ્યર્થ છે. જેણે કૃષ્ણ નામ કહ્યું છે તેજ સકલ
ધર્મ સાધનનો જાણવાવાળો પંડિત છે. (૩) સીત હરે ઈ=અગ્નિ શીતનો નાશ કરે છે,
સુંદરિ ચિત્તને હરી લે છે, કડવું વચન પ્રીતિનો નાશ કરે છે, ક્રોધ યતાં પ્રીતિ જતી
રહે છે અથવા પ્રીતિ પ્રગટ યતાં ક્રોધ જતો રહે છે. અજ્ઞાનથી સ્વપ્રારતી પ્રીતિ
જતી નથી કે જેવી જ્ઞાનથી જાય છે, પાણી તૃષાનો નાશ કરે છે, મદન રતિ
વેરહ વેદનાને રદ કરે છે, ભોજનથી હુધા જાય છે, ધર્મથી પાપ જાય છે ઇત્યાદિ.
ત્રેમ દયારામનાં પાપને હરિનું એક નામ હરે છે. રાગ=ક્રોધ. *પાઠ= તાપ તૃષા.

काशी नैमिषारण्य गया पुष्कर ब्रह्माव्रत,
हरि कुरुक्षेत्र प्रयागराज भ्रगु प्रभास अघहत;
गंगा सागर धनुषतीर्थ, हरिद्वार मानसर,
गौतमि गल्लिकि कावेरी नर्मदादि नदीवर;
श्रीक्षेत्र तीर्थ पुरि धाम, सब सकल लोकपावन ललित;
सो दया प्रीतम श्रीकृष्ण, ईक नाम स्मरन मात्रहि फलित. ४

एक दुर्बचन बहुत दिननकी प्रीति मिटावे;
एक दीप ज्यौं बहुत बरसको तिमिर भजावे;
एक चिनगि ज्यौं अगन दारु बड ओघ उडावे,
छुबत 'एक' बहुत लोह कंचन वैं जावे;
इक वा अनेक करिनि बल बलि भजे नाद इक केसरी,
त्यौं दयानाथ ईक नाम हरि, सब दुःख अघ डारे हरी. ५

तिथी बार नक्षत्र योग कर्नादि निष्ठ हुइ,
वाम पृष्ठ शशि, काल वार शुल दोष नहीं हुइ;
व्यतिपात वैधृत विष्टि मृत्युयोग सब टरि,
कालपाश यमघंट अपशुकन अमंगलहुं डरि;
भय संकट चिंता चौर रिपु, पाप ताप सब थर हरत,
सब अशुभ शुभ बनि दया प्रभू कृष्ण नाम सुमरन करत. ६

महा पाप सब ताप कलेश रिपु रोग चौर भय,
संकट चिंता शोक श्राप दुरमति जति दुःख लय;

(४) अघहत=पाप नाश करना. धनुषतीर्थ=धनुषकोटि रामेश्वर. (५) भजावे=नसादे. एक चिनगी छत्यादि=आगनी अक चिन्गारी इइना मोठा ढगने उडावे छे अनं पारसमणिनो मात्र स्पर्श होइना मोठा ढगने कंथनभय बनावे छे. अक अथवा अनेक करी नाम हाथीआनुं टाणुं भणवान सिंढना नाइथी पाणु नाशी नथ छे. (६) वामपृष्ठशशि=चंद्र डाणी के पाछली आलुअे होय. (७) दुरमति-जति=केशी, मुनी. लय=नाश.

આફત બંધન કર્મ કાલ માયા ગ્રહ બલ ક્ષય,
ભૂત પ્રેત અહિં ત્રશ્ચિક વ્યાગ્ર અતિ દુષ્ટ પરાજય;
દુસ્વભાવ કુતરક ભ્રમ ઉદ્વેગ વિગ્ન પ્રભૃતિહુ ડરત,
પ્રતિબંધ અમંગલ અખિલ ટારિ, દયા કૃષ્ણ સુમરન કરત. ૭

કવિત્ત

વિષ્ણુમેં દેવ સકલ, સિંધુમેં સરિતા સબ,
હરિપાદાંબુજમેં સબ તીર્થ, શાસ્ત્ર ગાવે હૈ;
અદ્રકમેં શાક સબે, સર્વી પાક પાયસાન્ન,
શ્રીભગવદ્ગીતામેં સર્વી શાસ્ત્ર આવે હૈ;
દયા ધર્મ સેવા કર્મ, પ્રણવ મંત્ર ભક્તિ ભરૂ,
કૃષ્ણ ઔંતારીમેં ઔતાર સબ સમાવે હૈ;
ત્યોં સબ સાધન હરિનામમેં પ્રતીતી,
લંબકો ભરોંસો દયા તાતેં દુઃખ પાવે હૈ. ૮
આમ્રાદિ તજી ઁષ્ટ્ર ચાહિકે કંટાલ યાવે,
ગંગાતટબાસી દુષ્ટ કૂપોદક ભાવે હૈ;
વિષકો જો કીટ સો તો મિસરીમેં મરી જાવે,
મીન ક્ષાર સિંધૂ જલ, સરીતા ના સોહાવે હૈ;
દ્રાક્ષ જવેં પાકે તબ વાયસકો મુખ પાકે,
પાકે જબ નિંબોરી તબ નીકો વ્હૈ જાવે હૈ;

(૮) અદ્રક=વનસ્પતિ વિશેષ. પાયસાન્ન=દૂધપાક. પ્રણવ=ઓંકાર. લંબકો=દૂરનો. આ કવિત્તનો ભાવાર્થ એ છે કે એકમાં અનેક આવી જાય છે તેમ સર્વ સાધન હરિનામપર ભરોસો રાખવામાં આવે છે. માટે તે છેડી દૂરનો ભરોસો—સાધનપર ભરોસો રાખવામાં દુઃખ આવે છે. (૯) ઁષ્ટ્ર=ઉંટ. કંટાલ=કાંકોલનું કાંટાવાળું ગ્રાહ. દ્રાક્ષના પાક વખતે કાગડાનું મ્હો પાકે છે અને નિંબોરીની પાક વખતે સાક થાય છે. નીકો=સાક.

આસુરી વિસ્તાર કષ્ટ કૃતિપેં વિશ્વાસ રુચિ,
દયા પ્રભૂ નામ શ્રેષ્ઠ સેહેજ સોં ન ગાવે હૈ.

૯

કોઈ કર્મકોં ન અધિકાર કલિ આસુચમેં,
શાસ્ત્રકોં ઉલંધી કરે પંથ નહીં ન્યાયકો;
ભક્ત્યાદિક મારગ દુસ્સાધ્ય અતિ કલિકાલ,
શ્રીમહાપ્રભૂજી ભાણે, ફિર સંસે કાહેકો ?
આજ્ઞા જો સેવાકી હૈ, સો ધની ઔ ગ્રહસ્થ તાકું,
હઠી અકેલો કરે, વિભાગી પ્રત્યવાયકો;
તાતેં સબ કલ્પનાકું દૂર ડારી કહે દયો,
શર્ન ગ્રહી નામ જપો શ્રીગોકુલરાયકો.

૧૦

કહેગો કોઈ હરિનામ પાપ ટારે મુક્તિ દેવે,
તબ મન્વાદિક ઔર પ્રાયશ્ચિત્ત ક્યોં કહે ?
તાકો હેતુ પ્રાકૃત લોક શ્રદ્ધા બડે મંત્ર,
અલ્પપેં ન તાસું નામ ગ્રાહકકો નાં લહે;
અથવા તુચ્છ દોષશ્વશૃગાલાદિ ટારિવેકું,
નામરૂપી સિંહ કેસે પ્રેરેં લાજીકેં રહેં;
અથવા નામ મહાત્મ્ય જ્ઞાન હોત મોક્ષ પાવે સબી,
વેસી દયાનાથકી ન ઇચ્છા, શંક ક્યોં ગ્રહે ?

૧૧

(૧૦) અપવિત્ર કલિકાલમાં કોઈ કર્મનો અધિકાર નથી એ શાસ્ત્રવચન
તોડને કંઈ કરવું તે ન્યાયનો પંથ નથી, કલિકાલમાં ભક્ત્યાદિક માર્ગ દુઃસ્સાધ્ય છે
ઈત્યાદિ. સંસે=સંશય. હઠ કરી એકલો કંઈ કરે તો દોષભાગી થાય. (૧૧) તાકો
હેતુ ઈત્યાદિ=તેનો હેતુ પ્રાકૃત લોકોની શ્રદ્ધા વધારવાનો છે. મંત્રનો અલ્પ હોય તો
તેનું નામ ગ્રાહકો લે નહિ. અથવા તુચ્છ દોષરૂપ કૃતનાં, શિયાળવાં આદિ ટાળવાને
નામરૂપી સિંહ લેવામાં આવે તો તે કેવું લગવાવનારૂં થાય ? શંક=શંકા.

કુંડલિયો

ત્યોં હેં શિવ હરિનામમેં પાસેમેં પોબાર,
 પેં પરિહેં કે દાવમેં, સો કાહુ ન નિરધાર;
 સો કાહુ ન નિરધાર, તહુ ન છોડે અભ્યાસાં;
 લગે કાહુકી કબૂ લપે ન નિધાન નિરાસા;
 કહે દયો હરિદાસ, કૃશાનુ પાહન જ્યોં હૈ,
 કાયર કામ ન હોય, નામમેં નામી ત્યોં હૈ.

૧૨

મત્તગયંદ

સાધન ઔર કહે સુસ્થરે પરિઆજનકો તીતકો ફલ પાવે,
 આશુચ હૈ કલિકાલ બડો, ઝલટો અપરાધ સુવેદ બતાવે;
 નાંહિ વિધી રુ નિષેધ કહૂ શ્રમ દામ ન કામ રુચે તસ ગાવે,
 કેવલ કેશવ નામ દયા કલિ, કીર્તન ગાય વહીં હરિ આવે.

૧૩

કુંડલિયો

દુર્બલ નિર્ધન અધમ જડ ષ્રષ્ટ રોગી કલિધામ,
 ઇત્યાદિક તારે ન કુર્ડ, બિના શરન હરિનામ;
 બિના શરન હરિનામ, ઔર સાધન બનિ નાવે,

(૧૨) શિવ=કલ્યાણ. પાસામાં જેમ પોબાર છે તેમ હરિ નામમાં કલ્યાણ છે. પણ તે દાવના પડનાપર છે, તે કંઈ કોઈના હાથમાં નથી. જો કે તે કોઈના હાથમાં નથી છતાં માણસ દાવ નાંખ્યો જાય છે, અભ્યાસ છોડતો નથી. કદાચ કોઈક વાર તે લાગી જાય, અને તો નિશાન ન લાગે તો નિરાશ મળે છે. હરિદાસ દયારામ કહે છે કે દોરડાથી જેમ પથ્થર ઘસાય તેમ નામમાં નામી ટૂંચુ છે તેને પોહોંચવાને મથન કરવું જોઈએ, તે કંઈ કાયર માણસનું કામ નથી. કૃશાનુ=દોરડું, અમિ. પાહન=પથ્થર. (૧૩) જો બીજું સાધન કોઈ કહે તો છોકરા છૈયાં મળવા જેટલું તેનું કૃષ્ણ મળે છે, કારણ કે કલિકાલને ધણો અપાવત્ર કહ્યો છે એટલે તેમાં કરેલાં કર્મ તો વેદ પ્રમાણે હલકાં અપરાધ કરાવનારા થાય છે. પણ કલિકાલમાં કેવળ કેશવ નામનો વિધિનો નિષેધ નથી. તેમાં કંઈ શ્રમ કેવાય નથી તે ઈચ્છામાં આવે તેમ ગવાય. ઈત્યાદિ.

और चाहि अधिकारभ्रष्ट हो तहि भजि जावे,
कहे दयो बिधि निषेधता चाहि तन मन निरमल;
सदा बेलि नहिं होय नाम बिन कोहू दुर्बल. १४

मत्तगयंद

शेष महेश प्रभृति जगत्गुरु, नाम श्रुति स्मृति आदि सहरावे,
सेहेज महापद देत न होय तु श्रेष्ठ अति सब कौन बतावे ?
यौं समुजी मन भ्रांति टरे तव दैवि खरो, न तु आसुरी कहावे,
चेति दया कलिमें गति क्योंहुं न, नाम हरि निति काहे न गावे ? १५

कबिच

बेदादिक बडे हरि नाम बडो कहे गावे,
गाय हरि पाये धने सोहु शास्त्र गावे है;
एक नाम अति महात्म, सबी कहे दिखे नांही,
तासूं अज्ञान जीव संशय मन लावे है;
ताको इह हेतु है तुर्त जो दिखावें फल,
आसुरीहू मुक्ति पावे, सो न कृष्ण भावे है;
तासुं दयानाथ सबे, सद्य फल दिखावे नां,
दैवी वस्तू ज्ञान, मूढ चित्त नहीं लगावे है. १६
प्रतीती नां होई तहू फलीभूत कृष्ण नाम,
कुंता रविमंत्र फल्यो, प्रतीति कहां हती ?
औषध मंत्रादि श्रद्धा ज्ञान प्रार्थना न चाही,
अपनो गुन छोडे नां, जानत है महामती;
भरोंसे बिनाहू नाम, फलीभूत होवे जान्यो,
एही विश्वासरूप, मनकी उलटी गती;

साधनांत नाम काम, नाम पुर्न दयाराम,
रूप तो विश्वी निषेध चाहे नाम नां रति. १७

कुंडलियो

तुर्त दिखे हरिनाम फल, जानि करे खल पाप,
तातें समुझि ठपि रख्यो, श्रेयद हर अघ ताप;
श्रेयद हर अघ ताप, आप हरि आदि कहे सब,
नाम प्रताप प्रबल क्यों, व्यर्थसु कष्टो जाय तब;
कहे दयो हरि हार्द, गूढ काहूकों न फरत,
अभ्र ढप्यो ज्यौं सूर्य भयो का दिखे न तूरत ? १८

कबित्त

पाप किये नर्कपात, सो तो सत्य वेदबानि,
क्यों न सत्य हरिनाम कहे निष्कलंक है ?
जानी कबू छुयों सोहू स्नान किये शुद्ध होवे,
ज्ञात पाप नाम टारे, कहेत कहा शंक है ?
ईश्वरके नाम धर्म, ईश्वरसें ताके आगे,
वली तोहूं जीय दोष, जीय धर्म रंक है;
दयानाथ कृष्णदास जानी अघ करे नांहीं,
कबू भये तोहू व्यर्थ शून्य बिना अंक है. १९

मत्तगयंद

जो फल नाम दिखाव हरि सद्य, तो सब आसुरिहू गति पावे,
जानी करे खल पाप सदा सब, प्रायसचित्त गिरा उठी जावे;
और उपाय करे न कछू कोइ, चाहि सुही सब नाम दिखावे,
तासुं दया प्रभु जानि ढप्यो फल, नाम प्रताप सबो श्रुति गावे. २०

(१८) ढपिरख्यो=ढांझी राख्यो। हार्द=हृदय। ढप्यो=ढांझ्यो।

छपै

तीन बरन गुरु बिप्र, तेज गायत्री जाको,
 सो वंदत सन्यासी, प्रणव महामंत्रहि ताको;
 प्रणव सोहि ओंकार, वेदकी आदि जानो,
 हरि हि ओं नहिं पढे, पाठ श्रुति निष्फल मानो;
 इह वेद बचन परिमान श्रीकृष्ण नाम सर्वोपरी,
 अधिकार सदा सब बरनकों, बिधिनिषेध नाम न हरि. २१

कुंडलियो

बनि आवे यह समयमें, सहज श्रेष्ठ हरि नाम,
 बालपनेको पेरिबो, आगे ज्यौं सुख धाम;
 आगे ज्यौं सुख धाम, कृपा हरि सों बनि आवे,
 भाग्यहीन मतिभ्रष्ट कुतरकी भ्रम उपजावे;
 कहे दयो हरिनाम प्रतीती प्रीती पावे,
 सुहि हरि पावे, ता बिन का साधन बनि आवे? २२

कबिस्त

कामादिक सबे हरिनामादिक वहां न होइ,
 नामादिक हरि वहां नहीं कामादिक है;
 दोहू कहूं दिखे संग, यत्न ना चले अभंग,
 दीनताकुं राखे हरि, जानी ए अलीक है;
 सिंह स्याल एक ठाम, रवि रेनी, राम काम,
 संभवे न साच जूठ, पाप जूठ ठीक है;
 पापकों प्रताप हरि नाम आगे नहीं चले,
 तोहू पाप जानी करे, दया ताकुं धिक है. २३

(२२) पेरिबो=छपदेश करवो. (२३) अभंग=आपुं नहिं ते. अलीक=भीथ्या, नकुं.

મત્તગયંદ

નામ રટે દુઃખમેં સુઃખમેં હરિ, સોહી પ્રવીન તજી ભ્રમ કોટિ,
 નાંહિ મિત્ર્યો દુઃખ તુર્ત કહા, તહુ આઁર નામકી શક્તિ ન છોટી;
 આશય ગૂઢ અતિ હરિકો, સમુદ્યો ન પરે જિનકી મતિ મોટી,
 ભાવ કુભાવ દયા હરિ ગાયસુ, પાય હરિ સહી વાત ન સ્વોટી. ૨૪
 કેહરિ જો બન આય બસે વહાં, ઔર મૃગાદિ રહેન ન પાવે,
 પેં નીતિ આહાર ચલે ઇહ લોભસુ સ્વાય સ્વરો પરિ મૂલ બચાવે;
 ત્યોં હરિનામ દહે અઘ નાં જડ દેહ ગિરે યશકો ફિર ગાવે,
 નાંહિ નિદાન બચે જડ કુદ્ધ, નારસિંહસું દયા હિય આવે. ૨૫
 સાપ ગરુડ કરી અરુ કેહરિ, ઇંધન અગ્નિ કબૂ ઇક ઠામા,
 તુર્ત દિલે દુય તોહુ કહા જગ, જાનત એક રહે પરિનામા;
 મૂસકું મારી બિલાડ ચિલાયકેં, ત્યોં અઘ અંત કહે હરિનામા,
 દીનપનો બિન દોષ દયા નહીં, જાનિક તાસું રચ્યો ઘનશ્યામા. ૨૬
 માતપિતાદિ સપથ્ય કરી કહું, શ્રીહરિ નામ સમાન ન કોઈ,
 પંડિતહું ન કહું તિનકોં, દ્રઢ પ્રીતિ પ્રતીતિ ન નામજુ હોઈ;
 સંસ કુતર્ક કરો જિનકો, ધ્રુવ નામ ન પ્રાપ્તિ મહાપદ સોઈ,
 કહે તુ દયો કલિમેં હરિનામ વિમુક્ષ સ્વરેસર આસુરી જોઈ. ૨૭
 સંગ્રહ સેહેજ બને જલ પાવસ, ગ્રીષ્મસુ હોઈ મહા સુખકારી,
 સંચય અન્ન સુકાલ સુગમ પરે દુષકાલ કરે સુખ મારી;

(૨૫) કેહરી=કેસરી, સિંહ. સિંહ જે વનમાં આવી વસે ત્યાં બીજા મૃગાદિ
 રહેવા પામતા નથી. તેઓ બીજાને ખાય છે, પોતાનાં બચ્ચાંને ખાતાં નથી. તેમ
 તેઓ નીતિથી આહાર કરે છે, પણ લોભથી જડ મૂળ સાથે ખાઈ જતા નથી—તે
 રહેવા દે છે, કારણ કે તેમાંથી બીજાને આહાર રહે છે તેમ સિંહાદિ પોતાના જડ
 મૂળ બચ્ચાંને ખાતા નથી તેમ હરિનામ પાપને ખાળે છે. જડ દેહને ખાળવું નથી,
 કારણ કે તે હરિના યશ ક્ષીક્રીને ગાય છે. તેમ નરસિંહના હૈયામાં આવે તો
 કોઈ જડ પણ બચી જતું નથી. (૨૭) સપથ્ય=સોગમ. ધ્રુવ=નિશ્ચય.

सुलभ बालपने जु सरस्वती दुर्लभ यौवन मोद विचारी,
त्यों हरि नाम दया अब सल्ल सो अंत समे दुःख दुस्तर हारी. २८

छपै

भूतरु प्रेत पिशाच डाकिणी शाकिणी राक्षस,
दुष्ट द्रष्टि वैताल सिद्ध चेटक सभरित रस;
भयद कूर कुष्माण्ड ब्रह्मराक्षस गन भैरव,
यक्षादि यमदूत दैत्य ग्रह रोग क्लेश भव;
अही ब्रश्चिक व्याघ्र रु चौर रिपु अखिल अमंगल थर हरत,
कालादिक भय सब पाय भय, दया कृष्ण कीर्तन करत. २९

दुस्वभाव दुर्मति कुवासना कुसंग कुतरक,
दुराचार भ्रम संशय भय दुर्व्यसन श्राप स्रक;
आधिव्याधि चों पाप तापत्रय नवग्रह रिपु दुःख,
अकथ क्लेश महदपराध महा चूक हानि सुख;
नृपभीति चौर अहि व्याघ्र छल संकट अमंगल टरि सकल,
मनकामन पुरन हरिभक्ति दृढ, दया नाथ हरि नाम बल. ३०

कबिस्त

अति अनुचित कृति जानि कबू भई संत,
अनूताप कृष्ण जाप किये पाप जात है;
कहेगो कोई भोगे विना छूटे नहि संभवे नां,
कृष्ण कहेत पाप गह्यो कहेत नर्कपात है;
नामके भरोंसे दुष्ट पाप करेंगे कहोगे,
जानी नित्य पाप करे सो कब पछतात है;
कृष्णनाम कुधी हरे, शास्त्र कहे तोहू रही,
दया नाथ इच्छा कछु यामें भली बात है. ३१

પ્રકરણ ૧૦—અથ ચિંતાહરણ સમાધાન

કવિત્ત

અજગરકોં અનાયાસ અહાર દેત હેં દયાલ,
 શ્રંગીશ્રંગ દુમ પોષે, એસી જાહેં મેહેર હૈ;
 ઉઘમ તેં આજ લિયો, હોતહીં પયપાન દીયો,
 બિનુ માગે જાને દોષ દેઘોં નહિં જેહેર હૈં;
 વ્યાધકોં સદેહ સ્વર્ગ, પૂતનાકોં અંબગતિ,
 તિનહુંપેં દયા દેઘો, કિયો જાને કેહેર હૈ;
 બિશ્વકું ભરત દયા નાથ નામ બિશ્વંભર,
 વિસરેંગે તોકું એક તોપેં કહા બૈર હૈ ? ૧

કવિત્ત

મતિકે પતિ ગનેશ કોટી બ્રહ્મહત્યા કીની,
 માવજસોં અષ્ટ ભયે, કા ગુરુ દક્ષ સચે હે ?
 નારદસે ભક્તરાજ શ્રીહરિકોં આપ દીને;

(૧) શ્રંગીશ્રંગ=પર્વતના શિખર. ઉઘમ તેં ઇત્યાદિ=આજે મોટપણમાં તું ઉદ્બોગ કરતાં શિખરો છું, પણ નાનપણમાં જ્યારે શક્તિ ન હતી ત્યારે તેણેજ પયપાન આપ્યું હતું; અને તે પણ મળભૂત, અસ્થિ, લોહી, માંસ, પંડે વગેરે વાળા શરીરદ્વારા, અને તે પણ માંગ્યા વગર. વળી પૂતના માસી થઇને વગર માંગ્યે ઝેર દીધેલાં યાનમાંથી પયપાન કરાવવા આવી તે ઝેરનો દોષ દીઠો નહિં, અને તેને માતાની ગતિ આપી ! વ્યાધે બાલુ માર્યું તેને સદેહે સ્વર્ગમાં મોકલ્યો ! એ તો જાણે કેહેર કરવા જેવું છે. પય=દૂધ. (૨) મતિના પતિ ગણપતિનું મસ્તક મહાદેવે છેદીને હાથીનું મસ્તક લગાડ્યું એટલે હાથીના ગુણવાળા ગણેશ સુંદર વૃક્ષોને તોડી પાડતાં તેમની નીચે ખેડેલા બ્રાહ્મણ તપસ્વીઓની હત્યા કરી; અર્થાત્ કે બુદ્ધિવાળા ગણપતિએ બ્રહ્મહત્યા કરી; ગુરુ જૃહસ્પતિ દક્ષ એટલે ચતુર છતાં ભોળા સાથે બ્રહ્મ થયા; બ્રહ્મચારી ભક્તરાજ નારદને વરવાની ઇચ્છા થઈ ત્યારે બ્રહ્મચર્ય ભંગ થવું અટકાવવાને વિષ્ણુએ નારદનું મુખ વાંદરનું કર્યું એટલે નારદે શ્રીહરિને આપ આપ્યા;

બર દેકે દુઃખ પાયે કા શિવ યોગી કચે હૈ ?
 નીમી ઝૌર બસિષ્ઠ દોહૂ, પરસ્પર આપી મુણ;
 એસે જ્ઞાની મુની સોહૂ ભાવીબસ નચે હૈ,
 દયારામ સોચે ક્યૌં, સાવધ એક નાથ તેરો,
 તાકે બિન ચૂક સૌં તો કાહૂ નહિં બચે હૈ. ૨

મત્તગચંદ

જો ચુગની હરિ દેની ન હોય, તુ ચાતુર કાર્હિકુ ચંચુ બનાવે ?
 પોષન વિશ્વ પ્રમુબલ નાં તબ, નામ વિસંભર કાહં ધરાવે ?
 જીવત લ્યૌં દહ્ દીન અમંત્રન બેઠિકિ દોરિ તહું વહી પાવે.
 રે જહ રાખિ પ્રતીતિ દયા, તજી તાપ હરિગુન ક્યૌં નહિં ગાવે ? ૩

કાવિત્ત

હસ્તી ડંટ ડંચે સ્વજે મોંતેં ચારો કેસે ચરે ?
 વાકી લંબી સૂંઢ વાકી નાહ લંબી કીની હૈ;
 અજગરકોં સ્થૂલ રચ્યો, ડોલી નાં સકે કહું,
 વાકું દ્રષ્ટ પ્રતીતિ દૈ કબહુ નાં છાંની હૈ;
 ચક્ષૂતેં શ્રવન સત્તા, ગતિકલા ડરતેં દૈ,

વરદાન આપીને શિવ, ભસ્માસુરથી દુઃખ પામ્યા તે યોગી છતાં બન્યું તે શું કામ
 હતાં ? વળી નીમીરાજ જનક અને વસિષ્ઠ બન્નેએ પરસ્પર આપ દીધા. આ સર્વ
 બુદ્ધિમાન, ચતુર, ભક્ત, યોગી, અને જ્ઞાની અને તપસ્વીના સંબંધમાં આમ બન્યું
 તે સૂચવે છે કે તેઓ ભાવીને વશ નામ્યા હતા. દયારામ તું શા માટે શોચ કરે
 છે ? સાવધ તો માત્ર તારો એક નાથ છે; તેનાથી જે ભૂલે છે તે કાંઈ બન્યું
 નથી. (૩) ચુગની=ખાનપાન. જો ખાનપાન આપવું ન હવું તો તે ચતુરે ચંચુ
 શા માટે આપી ? વિશ્વનું પોષણ કરવા જેટલું પ્રભુનું બળ ન હવું તો વિશ્વંભર નામ
 શા માટે લીધું છે ? જંદગી સુધીનું આમંત્રણ તેણે આપેલું જ છે. તે બેઠાબેઠે
 દોરી હાથમાં રાખી હલાવે છે. હે જડ; તું વિશ્વાસ રાખી, તાપ છોડી હરિગુણ
 શા માટે ગાતો નથી ? (૪) મોંતેં=મહોંવડે. ઢોલી=ફેરવી, હાલી.

काहेकुं जो अही काया, पांड कौन हीनी है ?

दया कहे काहे चिंता, दछ बीभू भगवंता,
जाको ज्यौं निभाव तेसी जुक्ति रचि दीनी है.

४

नीच नीर गंग तुल्य, नीर पावे क्षिर मुल्य,

श्रीगीतादिक पुस्तक, हरिसं पुजावें है;

वेद गायत्री आदिक, अधिकार नहीं खिकुं,

ब्राह्मन संबंध मात्र ब्राह्मनी कहावे है;

सप्त गोत्र भक्त तारे, सबमें कहां भक्ति प्रेम ?

कुंतीके संबंध पांडो भक्त कृष्ण भावें है;

श्रीबल्लभके संबंध बल तुहु भक्त भयो,

अब चिंता दया कौन बातकी तुं ल्यावे है ?

५

कुंडलियो

चिंता चुरेल देखि जपि, नाम निवेदन मंत्र,

करि बिचार नौं रत्न लखि हरि जंत्री तुं जंत्र;

हरि जंत्री तुं जंत्र, दिखतही हुंपद भजेगो,

हुंपद भज्यो तब हर्ष शोक आपतें तजेगो;

कहे दयो हरिदास, संतसंगति कर मिता,

सरवात्मा सरवेश, ग्रहो कर कछु नहि चिंता.

६

अटपटी लीला देखि हरि, भ्रमन करत मम मन्न,

इतनो निश्चे तदपि है अभल न करि निज जन्न;

अभल न करि निज जन्न, करन सब सम्रथ श्रीजी,

सिंह हु निज शिशु हति न शके, ज्यौं कबू मन खीजी;

कहे दयो मिय प्रकृति समझि तहु छूटेन खटखटि,

हरिहिय हेतू गूढ लगे कृति तातें अटपटि.

७

प्रकरण ११-अथ भक्ति प्रेमोत्कर्षता

कबिस्त

जप तप तीरथ का धर्म नेम व्रत साधे ?
योग यज्ञ कर्म कहा भयो ईद्री जीती है ?
चार षष्ठ नौं हूँ चौद अष्टादश पढे कहा ?
का भये कुलीन रूप द्रव्य गुन नीती है ?
का भयो त्रिलोक राजधानी ज्ञानी त्यागी भये ?
कहा मोक्ष पाए मेटी माया काल भीती है ?
त्यों लौं सब श्रम दया जब लौं श्रीकृष्णचन्द्र,
प्रानप्यारेसों न शुद्ध प्रीतीनां प्रतीती है.

१

छपै

सो नर जन्म्यो व्यर्थ, नहीं जामें कहु हुन्नर,
सो हुन्नर सुहु व्यर्थ, तब हि तातें मन स्वारथ;
सो जर सोहू व्यर्थ, भयो न जिनतें परमारथ,
सो परमारथ व्यर्थ, तबहि तातें मन स्वारथ;
सो स्वार्थ हु अति व्यर्थ है, जामें प्राप्ति न परम गति,
सो परम गतिहु पुनि व्यर्थ है, दया न जो श्रीकृष्ण रति.

२

कबिस्त

तेजस्वी तरणीसम, आनन्द चंद जेसो,
बुद्धिसम बिन्नराज, ईन्द्र बैभौ पायो है;
धनीभी कुबेर जेसो, रूपवंत काम हू ज्यों,
रोमहर्षसों आयुष, छमी भूसों कहायो है;
बानी सम विद्या सन्त शीवी जस बिक्रमसों,
जनकसों ज्ञानी, दानी नृग सरसायो है;

(३) तरणी=सूर्य. छमी=क्षमावान.

ऐसो भयो तहु कहा भयो कहे दयाराम,
ज्यौँलौं राधानाथजूपें शुद्ध प्रेम नायो है.
बंध नाहीं काम, क्रोध ब्रह्म नाहीं, लोभ नाहीं,
अजगरकुं, तास का बैकुंठमें जावेंगे ?
रावनने पढे वेद, नट हू समाधि धरे,
अजा अहि पत्र पौन भक्षी का मोक्ष पावेंगे ?
मोर मिष्ट बोले, बकमुनी, पाहुने पोषन,
काशी जाय कासद, का महापुरुष कहावेंगे ?
दया कृष्ण भाव अंक, साधन सो शून्य सबे,
बिना अंक शून्य कहा गीनतीमें आवेंगे ?

૩

૪

મત્તગચંદ

અંક બિના સબ મંડલ જ્યૌં, દુલહે બીન જેસી બિરાત બિચારો,
બલ્લ બિના સબ ભૂષન જ્યૌં, બિન લૌન જસો ગન વ્યંજન સારો;*
ભૂપ બિના લગિ જેસિ ચમૂ, બિન નાક પરેં સબ રૂપ નકારો,
કહત દયો હરિભાવ બિના ફક, સાધન કોટિ હુ એસેહિ ધારો. ૫

(૪) કોઈ કહેશે કે કામ ક્રોધાદિ ષડ્રિપુ હલુવાથી મુક્તિ મળે છે, તો કવિ કહે છે કે પંઠ એટલે નપુંસકને વિષયવાસના હોતી નથી, વૃક્ષને કોથ હોતો નથી, અજગરને લોભ હોતો નથી, તેટલાથી શું તેઓ વૈકુંઠ પ્રાપ્ત કરી શકશે ? રાવણ આરે વેદ ભણ્યો હતો, નટલોકો સમાધિ ધરે છે, બકરાં પાંદડાં ખાય છે, સર્પ પવનનો આહાર કરે છે, શું તેથી તેઓને મોક્ષ મળશે કે ? બગલાં મૌનવ્રત ધારણ કરે છે, પદ્માની અતિથિની માફક મેહમાનગીરી કરવામાં આવે છે, કાસદ કાશી જાય છે, તો તેઓને શું મહાપુરુષો ગણવા ? દયારામ કહે છે કે જો કૃષ્ણના હપર ભાવ હોય તો તે અંક એટલે અંકડાસ્વપ્ન છે, બાકી એ બિના બીજાં સાધનો તો શૂન્ય એટલે મીઠાં જેવાં જાણવાં; જેમ આંકડા વિના સર્વ વ્યર્થ છે તેમ. (૫) મંડલ=મીઠાં. દુલહ=વર. બિરાત=વરધોડો. ગન=ધણું. વ્યંજન=શાકભાજી. * પાઠ. બિન હોચન સોગુન બંજન સારો નેત્ર વિના સોગણું કાળજી આંજેલું નકામું છે. સોગુન.=સોગણું. સારો=આંગળું. ચમૂ=સેના.

देखि उजास खिले दधि कुमुद मोद, चकोर शशि दरसेही,
 बाय सुगंधसु ओर सुखी, अलिलो सुख पंकजके परसेही;
 दादुर पंक जिये, न जिये जखि बारि बिहीन सुधा बरसेही,
 ज्ञानिकु व्यापक तोष, दया विन रूप न प्रेमि हियो हरसेही. ६
 ज्ञानि मुनी शुकदेव हुते सुहु भक्त भये चखी स्वाद अधीको,
 रूप रमापतिको लखिकें सनकादि कह्यो ब्रह्मआनंद फीको;
 उद्धव हू भये प्रेमि लज्यों अति ब्रह्महुतें भजनानंद नीको,
 वहां लग तक्र मिष्ट दया, न जहां तक स्वाद चख्यो हुइ घीको. ७
 पारसके पूरमें अति सुंदिर धाम रच्यो जटिके मनिचिता,
 अष्ट महासिद्धि नौनिधि भेहे कल्पद्रुम वारिविशें सुअनंता;
 अक्षयपात्र रु कामदुघा दशहू बिबि लछमी हे मतिवंता,
 तोहु कहा ज्यों न भक्ति हृदे प्रकटि द्रढ हेतु बिना भगवंता ? ८
 पारधिको प्रभु का शुभ आचरण, का ध्रुवको वय कुंजबिहारी?
 विध कहा गजराज लखि, कुबजा छवि का अति कूबरि कारी;
 का धन विप्र सुदाम हतो, दिखि जाति बिदूरकी का सुठिकारी,
 उग्र कहा पुरुषारथ श्रीहरि, नाथ दया इक भक्तिही प्यारी. ९

छपै

बालमिक मोहन्न श्वपच चोखामेलादिक,

(६) कुमुद=पोयलु। जखी=भाछली। बारि=गण। (७) लखिकें=लेखने। नीको=
 ध्यारे। तक्र=छात्र। (८) पारसके पूरमें=पारसना नगरमां। जटिके=जटिने।

(९) व्याघस्याचरणं ध्रुवस्य च वयो विषा गजेन्द्रस्य का ।

कुब्जायाः किमु नाम रूपमधिकं किं तत्सुदामो धनम् ॥

वंशः कौ विदुरस्य यादवपतेरुयस्य किं पौरुषं ।

भक्त्या तुष्यति केवलं न तु गुणैर्भक्तिप्रियो माधवः ॥

(१०) वाह्मीकव्याध रामायलुने। कर्ता रामनाम रटीने ऋषिपद पाभ्यो हतो,
 मोहने श्वपच लेने भले ऐसीने श्रीनाथछावाया व्यांहीमां इरवा गया हता ते,

શબરી ભિલ્લ, રઝદાસ ચમાર કિયે બિપ્રાધિક;
સદન કસાઈ, કિરાત ગૂહનૃપ, દુસર બાલમિક,
અલિલાનાદિ યવન, ગનિકા જનિ, સેનો નાપિક;
સ્વગગિધ, કાગ, વ્યાધ અધમ જાત્યાદિ કુકૃતિ લલિ ન હરિ,
તું દેલ્લી દયા ઇક ભક્તિબલ રલ્લે કૃષ્ણ પ્રિય પ્રાન કરિ. ૧૦

કવિત્ત

અલી પતંગ હસ્તી મૃગ મીન મરે લમ્પ લાગી,
જાનહ અબ જાન દયા ઇસી ઇ અગન હૈ;
ઈંદ્ર ચંદ્ર ઇલ પુરુરવા આગનેંબ્ર આદી,
હોય બડ ગમાઈ, ભાન છૂટિ, નહીં દ્રગન્ન હૈ;
આપ નિજાનંદ કૃષ્ણ કાહૂકી કયૂ ન તૃષ્ણા,
સોહુ આપ ગોપિકા મિલાપમેં મગન્ન હૈ;
સબહૂતેં પ્યારે પ્રાન, પ્રાન હૂતેં પ્યારી પત,
પતહૂતેં પ્યારી ઇક મન્નકી લગન્ન હૈ. ૧૧
શબરીકે બેર જૂઠી, કરમાકી રીચરી ત્યોં,
ગોપી ગોપ જૂઠન અરોગેં જક્ત તાત હૈ;
રજસ્વલા ગનિકાકે હાથકો મુકુટ લીનો,
રજસ્વલા હાથ હરિ જયેં સાચી બાત હૈ;

ચોખામેલ ઠેડો હતો જેની જીની સુવાવડ ભગવાને નંજુદ બની કરી હતી તે ઈ.
શ્વપચ=ચાંડાળ. કિરાત=ભિલ્લીની ભતિ. ગૂહનૃપ=ગૂહ નામનો રાજા. દુસર=બીજો. સદનો
કસાઈ, વાલ્મીકી બીજો જેણે પાંડવોએ કૃષ્ણના કહેવાથી આમંત્રણ કરી તેડાવ્યો
હતો, અને જેને જમાડતાં દ્રૌપદીને સંકેત થવાથી સંખ વાગતો બંધ થયો હતો તે.
અલિલાના પઢાણ, જની નામની ગણિકા પંદરપુરમાં દેવદાસી હતી તે; સેનો હનુમ-
એ સર્વને આલાલુથી શ્રેષ્ઠ બતાવ્યા. સ્વગગિધ=જાણુ. કાક-કાકભૂસંડી. એ અધમ
ભતિની કુકૃતિની પરવા ન કરી, પણ તેની ભક્તિને પ્રાણપ્રિય કરી. (૧૧) બડ=
મોટાઈ. (૧૨) જયેં=જમ્યા. ચૂહરા=શ્વપચ. કંચ=ખાંધ.

મોહન મોહના ચૂહરાકે કંથ બેઠે ઔર,
 ચોखामेल સ્ત્રીકી સુવાવડી કીની સ્થ્યાત હૈ;
 દયારામ બેદવિધિ નેમ પ્રેમ નહિં જ્યૌલૌ,
 પ્રેમ પૂર ચઢ્યો જબે, નેમ બઢ્યો જાત હૈ. ૧૨

પ્રકરણ ૧૨—અથ ભક્તોત્કર્ષતા પ્રારંભઃ

મત્તગયંદ

દાઘ સમાન કછૂ મહુઆ અરુ, આમહિ સો કછૂ આક ફલા હૈ,
 કોકિલ સો કછૂ કાક દિલ્લે, કછૂ કંચસિ લાગત કાચકલા હૈ;
 સેત કપૂરસી સ્વરી દીસત, હંસ વરન્ન કછૂ બકુલા હૈ,
 ત્યૌં હરિદાસ અદાસ દયા પરિ, નામ બડાસું ન હોત મલા હૈ. ૧
 ભૂમિ બડી સબતેં, સુહુનાં દધિ, બોરત સો બડ, સો હુ નહીં હૈ,
 અંજુલિ લેં અચયો બડ કુંભજ, સોહુ નિમગ્ન અકાસ મહી હૈ;
 વે બડ, વેહુ ન, રૂપ ત્રિવિક્રમ રોકિ લીયો પદ એક વહી હૈ,
 સો બડ, સોહુ ન, નાથ દયા હીય રાઘત ભક્ત બડે સુ સહી હૈ. ૨
 કો કહિ સૂધા, સિંધુ, વિધુકો, વધુ ઓઠ, અહી ગ્રહ, નાક કહ્યો હૈ,
 જૂઠ, સુક્ષર, ક્ષય, પતિન્નત્યુ રુ માહુર, પાત દિવીસું લહ્યો હૈ;

(૧) દાઘ=દરાખ. મહુઆ=મહુંડાં. આમ=કેરી. આકફલા=આકડાનું ફળ. કંચ=કાચ. કાચકલા=કચકડા. સ્ત્રી=ખડી; સફેતો. (૨) કાઈ કહેશે બધાથી મોટી પૃથ્વી છે, તો ના, પૃથ્વીથી મોટો દરિયો છે; કારણ કે દરિયો પ્રલયકાલે પૃથ્વીને ખુરાડી દે છે; ત્યારે તે મોટો ? તો કે ના, તે દરિયો પણ મોટો નથી. કારણ કે અગત્ય ત્રણે તેને અંજલિમાં પી ગયા હતા, પણ તે પણ મોટો નથી, કારણ કે તેઓ આકાશમાં એક ઝિંદુ તારા-સમાન સમાઈ ગયા છે. ત્યારે આકાશ મોટું ? ના, કારણ કે તે આકાશ ત્રિવિક્રમ-વામનજીના એક પદમાં સમાઈ ગયું હતું. ત્યારે વામનજી મોટો ? કવિ કહે છે કે ના, કારણ કે તેને હૃદયમાં રાખે છે, માટે સૌથી મોટો તો બકતો જ છે. (૩) અમૃત ક્યાં છે ? એનો જવાબ જુદા જુદા માણસો જુદો જુદો

કંઠ સુધા હરિભક્ત સદા ધ્રુવ રોગ જરા ભય કાલ દહ્યો હૈ,
 કહત દયો મુદ મંગલયા અમિ અમૃત વે ભર હેશ રહ્યો હૈ. ૩
 શૂદ્ર રુ વૈશ્ય રુ છત્રિયકે ગુરુ વિપ્ર કહે શ્રુતિ વેદ પઢે હૈ,
 સોહુ સવે મિલિ પૂજત હૈ પ્રતિવર્ષ રૂપીસતપાય પઢે હૈ;
 સોહુ મુની ધ્રુવકી પરિક્રમા કરે અવ લૌં લલિ લેહુ અઢે હૈ,
 છત્રિ ગિન્યો નહિ બ્રહ્મન હૈં તવ જાનિ દયા હરિભક્ત બઢે હૈ. ૪
 વેદ કહે વર્નાશ્રમ ધર્મ સધૈ, સુઠી મલજારિ દયો હૈ,
 યૌં અતિ શ્રમ કિયે કબુ કાહુકોં જ્ઞાન પુરો તવ બ્રહ્મ ભયો હૈ;
 સો સુખમો બહુ સાધુ સમાગમ, અન્યહુકી તુલના ન અયો હૈ,
 કહત દયો અનુમાન કિયે હરિ, ભક્ત વરાવર કોંન ભયો હૈ? ૫

આપે છે. કોઈ કહે છે કે અમૃત મહાસાગરમાં છે, કારણ કે દધિમંથન વખતે તેમાંથી નીકળ્યું હતું; કોઈ કહે છે કે તે ચંદ્રમાં છે, કારણ કે તે અમૃત વરસાવે છે; કોઈ કહે છે કે તે તો નવી વહુના ઓઠમાં વસેલું છે, કારણ કે તેને કવિઓ અધરામૃત કહે છે; કોઈ કહે છે કે તે તો શેષનાગ પાસે છે, કારણ કે અમૃતને ત્યાં ભગવાને સોંપેલું છે; કોઈ કહે છે કે સ્વર્ગમાં છે, કારણ કે દેવલોકો તેનું પાન કરે છે. કવિ કહે છે આ બધા જૂઠા છે, કારણ કે જો સાગરમાં છે તો તે ખારો કેમ રહ્યો, ચંદ્રમાં છે તો તેનો ક્ષય રોગ કેમ મટતો નથી, વહુના ઓઠમાં છે તો તેનો પતિ મરતો કેમ જોવામાં આવે છે, નાગની પાસે છે તો તે ઝેરી શા માટે રહે છે, સ્વર્ગમાં છે તો ત્યાંથી પતન શા માટે થાય છે; માટે અમૃત ત્યાં છે નહિ. પણ ખરી સુધા-અમૃત તો હરિ ભક્તોના કંઠમાં રહેલું છે, કારણ કે તેના પાનથી રોગ જરા મરણનો ભય વગેરે ટળે છે અને મુક્તિ મળે છે. દયારામ તેટલા માટે જ ઘણા જ આનંદથી કહે છે, બીજાં અમૃતો કલેશનાં ભરેલાં છે, માટે તે અમૃત નથી. (૪) સ્વીસત=સમસ્તપિસ્ત તારાઓ તેમનું પૂજન બળેવે થાય છે. (૫) વેદ કહે છે વર્ણાશ્રમ ધર્મ પાળો, કારણ કે તેનાથી અત્યંત પાપ બળી જાય છે; આ પ્રમાણે અતિશ્રમ કરવા પછી કદાચ કોઈને જ્ઞાન થાય છે, તો તે બ્રહ્મ થાય છે, અને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે. પણ આ મોક્ષરૂપી સુખ સાધુ સમાગમથી મળે છે, માટે એ બીજાની સરખામણીમાં આવતો નથી. માટે દયારામ અનુમાન ખેંચીને કહે છે કે ભક્તની બરાબર કોઈ નથી.

देव रु देवि घने जन सेवत, लाय रहे मन जोग बांछे,
 सो पदमा पद सेवत है, सब मागत है करुनाकी कटाछे;
 सो कमला निशि बासर कृष्णपदांबुज सेवत हैं रतिआछे,
 नाथ दया सुहु श्रीमुख यों कही, डोलत हों नित्य भक्तन पाछे. ६
 पाहन दारु अगन्न बसे जस शीतलताआब बसि रै जख वारी,
 पोहोप सुवास, नील अकास रु नाद बसे जस कांसकी थारी;
 ज्यों पयमें घृत, माधुरी अमृत, अक्षर व्यापि अकार बिचारी,
 त्यों सर्वत्र दया प्रभु व्यापक, भक्त हृदे बिच है बपुधारी. ७
 पारथपत्ति भये कुबजापति, माधव माधव मात बखाने,
 पांडवके घर दास भये हरि, देहरिदार बली ग्रह जाने;
 नापिक म्हार रु श्वाद स्वसा भगवंत भये जनके दुख माने,
 आप बडाई रखों न दया प्रभु भक्त अधीन सदा हम माने. ८

कवित्त

अंबरिष भक्त छेडी दुर्वासा दुखी भये,
 त्यों नरन्हैं छेडी बिप्र ढेड रूप पाये है;
 शबरीकुं पीडी मुनि गंगाजल रक्त भयो,
 हारे निदान वाके पद पय न्हाये है;
 पांडवकुं पीडे अश्वत्थामा शिश मनी बहोंयो,
 पशुनाई बांध्यो, जीतो छोड्यो दया लाये है;

(६) कटाछे=कटाक्षे, दृष्टि. कृष्णपदांबुज छि. सारी प्रीति राणीने प्रभु अरु
 सेवे छे. पाछे=सारी, अङ्ग. (७) पोहोप=पुष्प. नील=रथामता. कांसकी थारी=कांसानी
 थाली. (८) माधव=माधवदास भक्तानी मा यधने तेनी भलपल यथासी होती. छि.
 नापिक ते सेना, भहार ते दामाल, श्वाद श्वपय ते योपोमेव. देहरिदार=
 देहरीदार, द्वारपाल. श्वादस्वसा=यांदाणी मेहेन. (९) न्हाये=नाहया. पशुनाई=पशुनी
 पेडे, अश्वत्थामा अने नयद्रथने पांथीने युधिष्ठिरनी पासे बांध्या होता, पशु तेने
 दया लावी छोडी दीधा होता.

सप्तरुषी स्याने करें ध्रुवजूकी परिक्रमा,
ब्रह्मपुत्र नीचे सीस भक्तकों बसाये है. ९

छपै

सोरठ मागध मरुत कुदेश दोष नहीं हरिजन,
नरसहीं मेहेता कबीर कौशिक बसेत ज्यो तन;
ब्रह्मशाप ब्रह्मास्त्र न लागे अंबरीष परिछत,
लगी सकी न प्रह्लाद बली विभिषन दुस्संगत;
अर्जुनकुं ब्रह्मसुना न लगि ध्रुव तुका न चल कालबल,
बल माया शुकादिपें न हरिदास दया बल अति अकल. १०

कंचन लगे न शाम, पद्मपत्र लगे न पानी,
लिपे न रसना चिकट, कदर्य लगे नहिं ग्लानी;
छोंकर शडपन लगे न, जल न लगे मल देखो,
अहं मम रहित न पाप, दहनता भस्म न पेखो;
बिष नकुलादि न लगे नाग, कबु भय न परस हरिशर्न मग,
किय आत्मसात जिहि दया प्रभू तिनकों कलंक न क्योंहुं ला. ११

मत्तगयंद

को सुधा सिंधु कहे, बिधुको, बधु ओठ, अही तल, स्वर्ग बसे है,
क्षार क्षय पतिमीच कसो बिष, पात कहा जब पुन्य न सेहे;
अमृत सत्य हरिजनके भिव, बेद कहे कुट हृद रहें है,
कालहुके शिर पाय धरी हरि, नाथ दया ढिग जाय लसें है. १२

(१०) * अंबरीषने दुर्वासानो शाप न लाग्यो; परीक्षित ज्यारे उत्तराना गर्भमां
हता त्यारे अश्वत्थामाये ब्रह्मास्त्र मुक्युं हतुं पक्षु श्रीकृष्णु तेनी रक्षा करी हती. ब्रह्म-
सुना=ब्रह्महत्यानुं पाप. (११) छोंकर=थूना छो. शडपन=सडवापक्षुं. हरि=सिंह भगवान्.
मग=भृग आशरो. (१२) पतिमीच=पतिनुं भृत्य. कुट=कूटस्थ. हृद=हृदय. ढिग=पासे.

कवित्त

मधुकरकों पंकज चकोर प्यारो चंदा ज्यों,
 मृगे राग, फनी मनी, मीन प्यारो वारी है;
 प्रिय है पतंग दीप, चातककों स्वाती जल,
 जार प्रीति परस्परे, जेसी नरनारी है;
 छुधित कुं भोजन जेसो, प्यासेकुं पानी प्यारो,
 आत्मा अखिल वस्तू व्यसन सबे प्यारी है;
 कहे दयाराम वाके दासनको दास में तो,
 एसे प्यारे जिनकुं श्रीलालगिरधारी है. १३

नरसहिं मेहेता जूने टेक एक कृष्ण गाये,
 राम नहीं बोले ओरकीं तो कहा चली है ?
 ओरहू अनन्य रामभक्त तुलसी टेकी है,
 कृष्णचंद्र राम भये, लगी टेक भली है;
 देवीकुं नमन्न नहीं कीनो मीरां पतिव्रता,
 गिरिधारी बिना मति कहुंहु न चली है;
 दयाराम कहे पंच पिरियाकुं कौन जाने ?
 इत्यादि टेकी कीरती जक्त भल मिली है. १४

मत्तगयंद

अंबरीषकों न लग्यो मुनि आप रू, नारदकों न लग्यो दच्छ दीनो,
 उद्धव आदिहुकों न लग्यों, अति दुस्तर तोहुं हरि हरी लीनो;
 सोरठ दोष दह्यो नरसिंह, बन दंडक राम कीयो मलहीनो,
 आप न पाप सुनादि लगे कछु, नाथ दया जिनकों निज कीनो. १५

પ્રકરણ ૧૩—અથ શૃંગાર રહસ્ય પ્રારંભઃ

કાવિત્ત

કટીકી કસર સો તો આઈ હે ઉરોજ માનુ,
 ઉદરકી પીનતા નિતંબ જાય વસી હૈ;
 ચરનકી ચંચલતા નૈનમેં નીકેત કીનો,
 બૈનનકી ફૂટતા સોં લાજહી મેં લસી હૈ;
 હાસ્યકી મોહનતા સોં જાય મિલી માન માનૂ,
 બાલ કેલી આતુરતા લાલ કેલી કસી હૈ;
 જોબનકે આયે રાધે વસ્ત અસ્તવ્યસ્ત મરે,
 તુહૂં દયાપ્રભૂનેં નહીં તેં હીયે ઘસી હૈ. ૧
 શ્યામકો સંદેસ લીયે સહી આઈ શ્યામાપાસ,
 વનવંદા આગે ધરી, રહી જોરી પાનકું;
 પ્યારીકો વદન દેલ, ફિર દેલ્યો ગગન ઔર,
 દૈહૈં સમુદાય વાત, રાધિકા સુજાનકું;

(૧) ઉરોજ=સ્તન. કેડમાં કસર રહી ગઈ એમ કોઈ કહેતો, ના-તે એટલી જુવાન છે કે તેનાં સ્તન નાનાં છે. નીકેત=ધર. બૈનન=વાણી. લસી=ચમકે છે. વસ્ત=વસ્ત્ર. હૈયે=હૈયે. હે રાધે ! તું કહેશે કે કમરમાં કસર રહી ગઈ છે; પણ ના, કમર પાતલી કરી તારાં સ્તન બરાબર કર્યાં છે; તું કહેશે કે પેટ કઠણ છે, તો પેટની કઠિનતા તારા નિતંબમાં વસી છે; તું કહેશે કે પગ ઠરતા નથી, પણ ના, પગની ચંચલતાએ તો નેત્રમાં ધર કર્યું છે એટલે કે તારાં નેત્ર ચમક્યા કરે છે; તું કહેશે કે વાણીનો સ્પષ્ટ ઉચ્ચાર થતો નથી, પણ ના, વાણીની સ્પૃહતા તો લાજમાં વસી છે; તું કહેશે કે હસતું આવતું નથી, પણ ના હાસ્યની મોહકતા તો તારા માન-અભિમાનમાં મળી ગઈ છે; તું કહેશે કે બાલકેલીની આતુરતા છે, પણ તે તો કનૈયાલાલે કરી જોઈ છે; જુવાનીના બરેલાં હે રાધા ! તારાં વસ્ત્રો અસ્તવ્યસ્ત થયાં છે; તું બાન બૂલી ગઈ છું એટલે તેં દયારામના પ્રભુને હૈયે ચાંપ્યા નથી. આમાં દયારામ પોતાને કૃષ્ણના સખી-રૂપ ગણતા અને પોતે સખીભાવે રાધાને માન હિતારવાને કહ્યું છે. માન લીલાનો પ્રસંગ છે. (૨) વનવંદા=વનતુલસી. પાન=હાથ. વંદાદલ=તુલસીદલ. શ્યામનો સંદેશો

નાગરી દિયો જુવાપ, બ્રંદાદલ લીયો આપ,
 ધર દીનો વહાં કુમુદ, પઠાણ દ્વે કાહાંનકું;
 કહે દયો કહ્યો કહા પ્યારી દૂતી પ્યારેજૂને,
 પંડિત અરુ જ્ઞાનિ વિચારો બુધ જ્ઞાનકું. ૨

પ્રકરણ ૧૪—અથ અભિલાષા પ્રારંભઃ

કવિચિત્

મતિમોં સુધર્મ સદા, રતિ તો શ્રીકૃષ્ણરૂપ,
 ગતિ બ્રંદાબન વિસે દીન કબૂ આવેંગે ?
 શ્રીગોપીજનબલ્લભ આપ ઓજ અપનો લહી,
 નિજાનંદ કૃપા કરિ મોં કબૂ પિવાવેંગે ?
 દાસનકો દાસ જાની, જુગલ રૂપ રાસ મધ્ય,
 અલંકિત છબી શોભા, કબૂ દરસાવેંગે ?
 શ્રીબલ્લભ કર ગહાયો સો સબંધ કબૂ શ્રીજી,
 દયા તુંતો દાસ મેરો વચન સુનાવેંગે ? ૧

લઇને સખી સ્થામા રાધાજી પાસે આવી અને તેની આગળ વનતુલસી મૂકી જે હાથ જોડી ઉભી રહી અને પહેલાં રાધાજીનું મુખ જોયું અને પછી આકાશ સામું જોયું, એમ સુભલ રાધિકાને બધી વાત સમજાવી દીધી. (વનતુલસી આગળ મૂક્યાં એટલે વંદાવનમાં મળવાનું સૂચન કર્યું; જે હાથ જોડીને જે ધડી સમય સૂચવ્યા છે, રાધાનું મુખ જોઈ ગગન તરફ જોયું એટલે આકાશમાં તારા મુખ જેવા ચંદ્ર ઉગે ત્યારે જે ધડી પછી વંદાવનમાં મળજે એમ કૃષ્ણે કહાવ્યું છે. એવી રીતે ઇસાઈતમાં બધો સંદેશો કહ્યો.) રાધાજીએ સંદેશો સ્વીકાર્યો છે તે જણાવવાને તેણે તુલસીદલ ઉચકી લીધાં અને તેને ઠેકાણે કુમુદ મૂક્યાં અને તેમાંથી જે કહાનને મોકલી આપ્યાં. (એટલે કે વંદાવનમાં સરોવરને કીનારે પોયણાં ખીલ્યા પછી જે ધડી રાતે મળીશું—એમ સૂચવ્યું.) (૧) ઓજ=પ્રતાપ.

प्रकरण १५-अथ उरानो प्रारंभः

कवित्त

अजामिल तार्यों ताको साधन का देख्यो नाथ ?
 गुनिका अधरूप तारी आधो राम भाखी है;
 आमिषको अहारी गीध तार्यों का धर्म लखे ?
 व्याधकुं सदेह स्वर्ग, शास्त्र जाके साखी है;
 पुतनाकुं मात गति जाने विषपान दीनो,
 मिथ्या वासुदेव दुष्ट वैकुण्ठ पुरि दाखी है;
 इह सबतें बूरो दया श्रीबल्लभ शरनागत,
 टेर नहीं सुनो श्रीजी आछी हठ राखी है. १
 श्रीमहाप्रभोसुं तुम श्रीमुख यों बोळे श्रीजी,
 कछू ताको देखेंगे न, आपशर्न आवेंगे;
 केसोहूं अपराधी, साधन ना धर्म कोई,
 वेसो हुं तिहारो दास सद्य हैं में पावेंगे;
 सोइ बात सुनी ग्रंथ, शर्न परे सबी तरे,
 टार्यों एक दयो साधन सो कहांतें लावेंगे ?
 जाय को पुकारुंगो श्रीबल्लभ देव आगे,
 पुछेंगे मेरी नाथ प्रतिउत्तर नावेंगे. २
 छिनमें मन ज्ञानी अज्ञानी अनुरागी त्यागी,
 छनु भक्त जक्त छनु भोग योग भीनो है;
 छिनमें विश्वासी शांत, छनुमें उदासी भ्रांत,
 छिनमें प्रवीन बुध, छनू मतिहीनो है;
 छिनमें प्रतीत नम्र, स्तब्ध छनू पावन हू,

(१) अधरूप=अति पापी, पापस्वरूप. मिथ्या वासुदेव=इया भाटे भागवत
 दशमस्कंध ७७वे. टेर=पुकार.

शूर छनू कायर है, स्वामी है अधीनो है;
 जक्तमें फजेत करे, मनको एक निश्चे ना,
 एसो कारभारी दयानाथ काहे दीनो है ? ३
 भूख भ्रष्ट करे सांच, भ्रष्ट होत सद्य आंच,
 पूरनता प्रभूपनो, जीवमें तो नांही है;
 भूख्यो मरे भूत होय, भ्रष्ट मरे नर्क परे,
 शुद्ध मति सदा कहां ? दासकुं तो चाही है ?
 माया संतहूको लूटे, शास्त्र शीस जूती कूटे,
 देहाध्यास नांही छूटे, लोकमें लजाही है;
 अहो कृपानाथ कृष्ण, आप साखी होय बेटे,
 कहत दयो कहा करे, गहो नहीं बांही है ? ४

प्रकरण १६—अथ शिक्षा प्रारंभः

कबित्त

दिवस रैन आठो याम, रहे दामहीमें माम,
 बन्यो वामको गुलाम, स्यामकाम वहां न नेरा हे;
 सहे कें सीत धाम, जाय भटक्यो गाम गाम,
 आशधरी धाम धाम, गिन्यो सांजु ना सबेरो है;
 रे गुमायो तें तमाम, का रखे सयान जाम,
 दया समयों नराम नाम, का न कहे तेरा हे?
 अजों चेत रे हरामखोर ! भोर केंधां सहाम,
 अबे उठेगा मुकाम, देनो जंगलमें डेरा है. १

(४) देहाध्यास=देह विषे प्रीति. (१) याम=प्रहल. माम=भभता. वाम=
 वाभा=श्री. श्याम=अश्वत्थ, उड्डापाय. श्यामकाम वहां न नेरा है=श्याम अने काम त्या
 निकट नथी. घाम=ताप. भोर=सुवारे. सहाम=सांजे डेरा=तंथु.

કહોં તોકું બારબાર, તું નાં માને રે ગમાર !
છાક્યો રહે અહંકાર, મારયાર જાર પ્યાર હૈ;
નીકે તનકોં સમાર, આછે આરસી નીહાર,
જાય દેલે પરદાર* દયા બાતકો લબાર હૈ;
કોઈ શિલ્લ દેત સાર, તાકુ બૂરી કહે હજાર,
માને મેંહી સરદાર, સમરે નાં તું મુરાર હૈ;
યહાં તો નાં કછૂ બિચાર, દેલ સાંજ કે સવાર,
રાલ્લ તુંબી તો કરાર જૂતા જમકો તયાર હૈ. ૨

છપૈ (કેવલ અક્ષરનો)

સમર સમર છબ સરસ સતત મન નટવર નગધર,
જસ પદપય સર ધરત, ચરન રજ સરન રહત હર;
જનમ મરન યમ ભય ન રહત પગ નમન કરત નર,
સહસ્રબદન જપ કરત રહત રસ નલ નલલબર;
જડ ! તસ પદ કમલ ન ઠરત, કત મટકત અઘ ઢગ નરકમય,
અબ છલ બલ, ચલ ! તજ, ઘનવર તન ભજ ભજ ભવત્રસનદય. ૩

(૨) આ બીજું કવિત્ત દયારામને આજે તેમ કેટલાકો લંપટ, વિષયી, શૃંગારી ઇત્યાદિ કહીને વગોવે છે, તેમ દયારામના જીવન કાળમાં પણ કહેવાતું હશે તેના પ્રત્યુત્તર તરીકે હોય તેવું લાગે છે. દયારામ કહે છે કે, “તને વારંવાર કહું તો પણ તું, હે ગમાર ! માનતો નથી, અહંકારમાં છકેલો રહે છે; પણ નાણુ કે નરખ્યાર એ મારવાવાળો છે. વળી તું તારું બહાલું શરીર સાફ કરીને આરસીમાં સારી રીતે નેઢશ કે તે કેવું સડેલું છે. દયારામને પરદાર-પારકે ઘેર અથવા પરદારને ત્યાં જતો જુએ તો તે વાત જુઝી છે, અથવા તો તે કાલ-વચનની બાહરની છે; કાઈ જો સારી શિખામણ આપે તો તું એવો છે કે તેને હજાર પુરી વાત કહી સંભળાવે; તું એમ માને છે કે હું જ સરદાર છું, પણ તું મુરારિને યાદ કરતો નથી. પણ અહિં દયારામ તો સાંજ સવાર કાંઈ વિચાર કરતો નથી, સિવાય કે તારી સાથે કરાર રાખવાનો; નહિં તો જમના જુતાના માર તારે માટે તૈયાર છે.” મારયાર=મારવાવાળો. નીકે=સારી રીતે. નિહાર=જો. * પાઠ. પરદાર. (૩) નટવર=નટોમાં ઉત્તમ. નગધર=ગિરિને ધરનારા.

छपे

मदन मोहन मन बसे, मद न मोह न सतावे,
 गोकुलेश सब भजे, भजे गोकुलेश गावे;
 मन न भजे हरिचरन, मनन हरिचरनसुं भाजे,
 श्यामबरन हरि गावत, श्यामबरन हुइ प्राजे;
 जो गोपाल न मन रति रहे, गोपालन मन रति रहन,
 रटि दयाराम आराम ग्रह, हरि हरि हरी हिय दुःखसदन. ४

कबिच

स्तुति कीनी निंदा ठरे, साचो बेन जूठो परे,
 भलो किये लोक लरे, अरि माततात है;
 दुष्ट व्याधि रहे तन्न, भ्रष्ट आधि रहे मन्न,
 कष्ट देकें जाय धन्न, बदनामी आत है;
 स्वाभाविक पाप ताप, पराधीन महा अदाप,
 भावे नहीं कृष्ण जाप, भूख सांज प्रांत है;
 दया नाथतें विमुख, इत्यादिक पावे दुःख,
 कबहू नां सुख अंत, अधोगति जात है. ५

सुखसीमा तोष माया, दुःखसीमा पराधीन,
 भयसीमा काल, अभेसीमा हरिशर्न है;
 जयसीमा मन्न जीते, हानीसीमा दुष्टसंग,
 श्रेयसीमा संतसेवा, प्रीति गुरुचर्न है;

पदपय=चरणनुं नग, गंगाजग, हरिद्वार आगण नारायणुनी पादुका छे. सहस्रबदन=
 शेषनाग. नवलबर=श्रीकृष्ण. अघटन=पापनो टग. घनवरतन-घनश्यामना शरीर.
 भवत्रसनदय-भवभयने हरनारा. (४) गोकुलेश-कृष्ण. गोकुलेश-धन्विद्रियोनां दुःख.
 (५) तोष-संतोष. मंत्र-रहस्य.

पुन्यसीमा प्रानदान, पापसीमा भक्तद्रोह,
मंत्रसीमा कृष्णनाम, पाप ताप हर्न है;
सुज्ञसीमा हरिस्मृति, हर्षसीमा कृष्णप्रेम,
दयाराम लाभसीमा, सेवा गिरिधर्न है. ६

सदाकाल एकसी नां निभे रीत काहूकी जो,
भोगी केंधो योगी केधों रंक भूप कहिए;
नल बैभो हतो गयो, सुग्रीवको गयो अयो,
याको कहा होय जाय, नहीं होय पइए;
हर्ष शोक जलन कीये, आवे नहीं जाय कबू,
बिन मांग्यो दुःख मृत्यु सुखहू त्यों लहिए;
धीरज नां तजिए दया राधाबर भजी मुख,
कृष्ण कृष्ण कहिए, प्रभू राखे त्यों रहीए. ७

वेदशास्त्र आदि पढो, यज्ञ योग जाप ताप,
तीरथ व्रत धर्म नेम, साधो अनूप है;
दान ध्यान ज्ञान यमाचार विरति अनुष्ठान,
हृदे शुद्ध करे जो अकाम करो चुप है;
इत्यादि साधन सब धर्म बडे श्रुति साक्ष,
ए सबको शिरोमनि कृष्ण नाम भूप है;
कहे दयो याके परें, सेवा महात्म ना कहाय,
नौधा शिरताज कृष्ण सेवा फल रूप है. ८

मत्तगयंद

धन दुःखी तन मन्न दुःखी, कुइ मात पिता सुत दारा दुःखी है,
प्रीति दुःखी कुइ भीति अरि नृप, दुष्टसुभाव दुःखीहु मुखी है;

आत्मदुःखी अघभूत मनोरथ, गुप्त दुःखी सब देव रुखी है,
 जक्त सबे त्रय ताप दियो, कहि तोष श्रीकृष्ण भजे सो सुखी है. ९
 पानि न श्रीहरि सेवत सों धिक, बानि न कीरति कृष्ण गइ है,
 कान कथा न सुने प्रभु सो धिक, द्रष्टि न श्रीजी सुरूप दइ है;
 पाय न धाय हरिजन सो धिक, चित्त चित्तिनी न श्याम भइ है,
 कहत दयो न संबंध हरि सब बस्तुसु जानुं धिक्कार न्यइ है. १०
 सार हि मार, रु दंड यतिकर, बंधनयोग तु पोथि ठरि है,
 जुठि गिरा इक बाल खिलावत, चोरी तु एक सुगून खरी है;
 एक ही क्लेश वियोग हरि जब, कैतव बानी बिनोद परी है,
 नाथ दया रघुनाथ भये सुधरे सब, स्त्री रहि दोष भरी है. ११
 नीर मिल्यो सम खीर बराबर, कंकर गोधुम तोल चढ्यो है,
 संग पुजाय हरिगुन कागद, ऊख समंध इरंड बढ्यो है;
 सूत समान बिक्यो मिलि सकर, तुच्छ भयो जब दूर कढ्यो है,
 कहत दयो तस दास हरिसम जहां लग सेवन प्रेम मढ्यो है. १२
 हीसुं अकास, हथेंरि सुरेख टरे नहिं, भाति पटोर कढ्यो है,
 शब्दसुं अर्थ, रु घंटसु नाद, सलीलसुं सीतपनो न छढ्यो है;
 अमृत स्वाद, रु मुक्तसुं सेतन, काजर स्यामपनो न नढ्यो है,
 कहत दयो हरिभक्तसु सो जिनकों मन यों हरिपाय जढ्यो है. १३

छपै

सकल दोष नृपपति प्रतिष्ठा अभिमान है,
 निंदा दासी, हिंसा पति, क्रोध सुप्रधान है;

(९) अघभूत=पापभय. (१०) पानि=हाथ. (११) सार-सो गडां. सुगून=सद्गुण. कैतव=कपटभरी. (१२) गोधुम=धड़. ऊख=शेरडी. (१३) अकास=आकाश. भाति=भात, छाप. पटोर=पटो।छुं. सेतन=श्वेतपक्षुं. जढ्यो=जज्यो. दइय अने आकाशनुं जेभ तादात्म्य छे, हाथनी देखा राणी टगती नथी, धृत्यादि.

असत्य अधरम भ्रात, सखा हठ, चिंता माता,
मोह द्वेश पाखंड मछर मद छल सुत ख्याता;
पितु अहंकार, लोभासन रु ठगाइ, भूषन मोहधर,
द्वग अज्ञान मायापास तज, दया मान भज शैलधर. १४

धर्मासन दीनता दया दारा अदभुत है,
लाभ बंधु, शोभा पति, सत्य विवेक दु सुत है;
शोभाकी सखि रमा, रमापति कृष्ण दया प्रभू,
प्रभुके बल्लभ संत, संत अति कृपाल महा विभु;
करि तिनके आगे दीनता, दीनतापें बैठो धरम,
जो पुष्ट धरम सो प्रेम, सो प्राप्ति प्राप्त पद परम. १५

मोर मुकुट घत सीस, रह्यो जुकी कुटिल भोंह पर,
कुंडल मकर पट पीत, केसरी तिलक मनोहर;
अरुन अधर सुंदर कपोल, नासिका मुक्तवर,
भ्रगु लंछन श्रीवत्स कौस्तुभ हृदय मुरलीकर;
भुज अंगद कंकण कर मुद्रिका, कटि रसना नूपुर चरन,
षट्दश सुलक्ष्म पदतल दया करो ध्यान अस गिरिधरन. १६

कबिच

दुस्तर दुःख सिंधूके बिच जिय झाझ पयों,
लग्यो है तुफान दिवस फेर जेठ वायको;
करनधार चिंता सो हिम्मत कहां हार गयो ?
नांही अब रह्यो जोर एक हूं उपायको;

(१४) मछर=भरसर. (१५) बल्लभ=पडावा. (१६) कुटिल भोंह=वांझी भवां.
(१७) सिंधु-संसाररूप सागर. झाझ=वाडलु. करनधार=सुझानी. संतवाक=संतनुं
वाक्य. ठहरात=ठहुरं राप्ते. रंच=रंज. हाय=थास. अगस्त=अगस्त्यरूप.

संतवाक लंगर डारे तें ठहरात नेक,
उबरे तो नाहिं पें बचाव रंच हायको;
बचवेकी आस अबे छूटी सब दयाराम,
राखे अगस्त एक शरनो ब्रजरायको.

१७

बिप्र कृष्णभक्त सो तो महा श्रेष्ठ बेद बोले,
कृष्णसों बिमुख बिप्र श्वादहूतें नीच है;
धर्म सबी साधनहू व्यर्थ है बिमुख कृष्ण,
अल्प धर्मतें सन्मुख बसे मुक्त बीच है;
बिमुख जो हते बिप्र, कृष्ण कासीमें भस्म कीने*,
सन्मुख चंडाल जाती, पूजाए न गीच है;
ब्रह्मयोनि जन्म धारी, ब्रह्मभक्त हरिद्वेशी,
सो असूर दयानाथ कहे परे कीच है.

१८

स्वामी तो सोही जिनके शिस कोइ स्वामी नहीं,
गुरु कहीए सोही, शिष्य पापताप दाही है;
मातापिता सोही ओर मातपिता होन न दें,
बंधु तो सोही, कबहू छोडे नहीं बांही है;
पैसा तो सोही पुन्य परमारथ काम लगे,
सोही तो धर्म जाकुं कहुं नां दुराही है;
दयाराम कहे सबी साचो तो याको नाम,
एसो नहीं मिल्यो तों तों सबी वाह वाही है.

१९

(१८) श्वाद=शपथ, आंड़ाण. *काशी जणी गछ तयारे ने ब्राह्मणो कृष्णना भक्त न हुता ते जणी गया हुता. पांडवोने त्यां राजसू यज्ञमां आंड़ाण नतिनेो जीने वाह्मीक श्रीकृष्णना कहेवाथी पूजयो हुतो; तेम रेखीदास यभारनी पलु पूज यछ हुती. कीच=काँच.

વારિકે બિલોયેં નવનીત કબૂ હોય નહીં,
સિકતાતેં તૈલ, બાત બસેહૂ ન મનમેં;
કછ પીઠ રોમ નાં, ન મૃગ અંબુ ત્રટ રહે,
વાંઝ ન કહો પૂત, પોહોપ લખ્યો ન ગગન્નમેં;
સસલાકો સિંધ કબૂ દેખ્યોહૂ ન સુન્યો કાહૂ,
તમને પ્રવેશ કીનો રવિકે કિરન્નમેં;
એતો કબૂ હોય નહીં, હોય તહૂં હોય નહીં,
કૃષ્ણ ભજે બિના દયા સુખ તો સુપનમેં.

૨૦

હરિ અર્ચા શિલા ધાતૂ, ગુરુ વિષે નર બુદ્ધિ,
વૈષ્ણવમેં જાતિ ભાવ, સો અધર્મ ઈશ હૈ;
કૃષ્ણ નામ વિષે જાકું મતિ હૈ સામાન્ય શબ્દ,
સંત શ્રીજી પાદ તીર્થ, જાકોં મતિ વિષ હૈ;
મહાપ્રસાદ અન્નમેધા, ગાય પશુ ત્રંદા દુમ,
ઔર દેવકે સમાન, જાને જગદીશ હૈ;
કહે દયારામ વાકો નામ લેત પાપ લગે,
એસી બુદ્ધિવારે જીવ સદા નારકીશ હૈ.

૨૧

કવિત્ત

તેરી બૂજી તેં કાયા જાયા, જાયા જો જાયા પાયા,
વિનકુંડું યવાયા યાયા, ઔરકોં ન ભાયા હૈ;
ધાયા કર ઉપાયા ધન લાયા દુરાયા દિલ,
દીનપેં ન દાયા, મન માયા ઝર ઝાયા હૈ;

(૨૦) નવનીત=માખણ. સિકતા=રેતી. કછ=કાચબેા. પોહોપ=પુષ્પ. તમ=અંધકાર.
સુપન=સ્વપ્ન. (૨૧) નારકીશ=પાપી, નરકમાં રહેનારા. (૨૨) માયા=ભ્રેષ્ઠા.
દુરાયા=પ્રુશી થયો. તે તારું શરીર ભેડને તારા ભેવી તારી ભતતની સ્ત્રી આણી, અને
તેણીએ પુત્ર જણ્યો. તેને ખવડાવ્યું પીવડાવ્યું અને તે ખાધું પીધું, ખીનને

વિપ્ર નાં જીવાયા સંતજન નાં ચુગાયા,
પિત્રીદેવ નાં પૂજાયા, કહૂ જસમેં વહાયા હૈ;
એતે મીચ આયા કોપે, જાય નાં છુડાયા,
દયાપ્રીતમ ન ગાયા, પાયા સીસહૂ ન નાંયા હૈ. ૨૨

છપૈ

ભગવત ગીતા, ગાય, સંત, તુલસી, ચરનામ્રત,
શ્રીગુરુ ગોવિંદ નામ, નમન હરિ, એકાદશ વ્રત;
ગંગા શ્રી યમુના ગોપીચંદન સુચિ બ્રાહ્મન,
સત્ય દીનતા, શરનાગતિ, વિશ્વાસ, પ્રેમ મન;
પ્રમુખાંનો દયા સુસંગ, બ્રજવાસ સુયશ ચિંતન ચરન,
ઇતનેમેં એકહુ દ્રઢ ભજત દયા મિલે ગિરિવરધરન. ૨૩

મત્તગયંદ

રૂપ હ્રદે જિનકે બ્રજભૂષન, આનન નામ ધ્વનિ ન ટરી હૈ,
ઉદર મહાપરસાદ હરિનિરમાલ્ય પદોદક શીશ ધરી હૈ;
ગોપીપતિ પદ પ્રેમ નિરંતર, તોષ દયા સુચિકો ન અરી હૈ,
નાથ દયા પરસન રહે, શુભ જો જન તાસુ પરે ન હરિ હૈ. ૨૪

ખવડાવવાને ગમ્યું નહિ. ધન કમાવાને લાંબા લાંબા હાથ કરી જ્યાં ત્યાં તું કર્યો
અને ધન લાવ્યો, અને દિલમાં ખુશી થયો, પણ કોઈ દીન ઉપર દયા કરીને તે કંઈ
આપ્યું નહિ પણ માયામાં મગન રહ્યો; તે કોઈ બ્રાહ્મણને જીવાડ્યા નહિ, કોઈ સંત
પુરુષોને જમાડ્યા નહિ, પિતૃ આદિ દેવની પૂજા કરી નહિ, પણ જશમાં વશો
ગયો એટલામાં કરાળ મૃત્યુ (મિત્ર) આવી પુગ્યું. તે વખતે તે જેને માટે મેહનત
કરી તેમાંથી કોઈ તને છોડાવી શક્યું નહિ, કારણ કે તે દયાના પ્રિતમને ગાયા નથી
અને તેના ચરણમાં માથું નમાવ્યું નથી, તે તને કોણ દોડાવે ? (૨૩) પ્રમુખાંનો =
વૈષ્ણવતા. (૨૪) આનન = મુખ. ટરી = છૂટી. ઉદર મહા પરસાદ = પેટમાં મહાપરસાદ
પધરાવવા તે હરિને નામે કર્યું. પરે = દૂર.

छपे

सिंह सरप कुंजर काग आयु है बरष हजारा,
 पिंगल सर्प रु उलुक मंडुक कपि त्रिंशत पारा;
 बिंशेत्तु गज तुरी, बत्तिश घोष चार शत,
 खर चोइस खग बीस, पिपिलिक मुषक पंचगत;
 मृग पचीस बार मंजार सुन, चुसट व्याघ्र, शोडश अजा,
 तिर स्याल स्विदजम समजी(?) दयाराम जनहरि भजि तब मजा. २५

अकथित पाप महा संताप रोग सब सद लय,
 होइ अकालन मृत्यु अविद्या अंतक लहि भय;
 तीन लोकके सकल तिरथ फल शतांश जाको,
 पादोदक श्रीकृष्ण पान करि धरि शिर ताको;
 दहि लिंग वासना प्राप्त हुई प्रेम लक्ष्मना भक्ति हरि,
 रहि अमल बाह्य भीतर सदा, दया प्रितम उर बास करि. २६

मत्तगयंद

तृप्त करी भव बैभवतें मन बहोर भजुं हरि यौं तुं लहेगो,
 पें पल पाव प्रतीति नहीं तन, फेर न औसर याजु बहेगो;
 जो निकस्यो बरते घरते, सुहि लाभ वृथा हिय बहोर दहेगो,
 रे जड ! चेति दया हरि गा सब तोहे बिचार धर्योही रहेगो. २७
 नौनीत चोर करी हरि गाय, तु जाय टरी अघ जो करि चोरी,
 गा हरि जारपनों जरिहैं, अघभोगि गुरुतिय आदिजु क्रोरी;
 गवन आदि हते हरि गा, हरि जाय सुनादुज आदिहु तोरी,
 नाथदया बकिपांन किये स्तनगा, मधुपान बनें अघ होरी. २८

(२५) तुरी=धोडो. (२७) पें पल पाव=पल ५। ५६. बरते घरते=अगता
 धरभांथी. (२८) सुनादुज=अहलुत्ता. स्तनगा=भाता.

कबित्त

द्रौपदी जू पाये दुःख, सही हे प्रल्हाद पीडा,
 अंबरीष, रुकमांगद दुःखतें अघाये है;
 भिष्मजू, विभीषनजू, पांडो, नल, हरिश्चंद्र,
 ध्रुव, कुंता, चंद्रहास दुःखी भये गाये है;
 मेहेताजी, मीरां, जयदेव, जनी, तुकाराम,
 माधोदास, तुलसी, पीपादिक पिराये है;
 हरिभक्त दुःख तो अवश्य दया डरो मती,
 बिना कष्ट पाये कहो कौन कृष्ण पाये है? २९

कुंडलियो

कोई बस्तू अपनी न हैं, सब के धनि ब्रजराय,
 जब लग जहां राखे रहें, फिर पठवे वहां जाय;
 फिर पठवे वहां जाय, कलुहु अपनी नां लहीए,
 ममता दुःखको मूल, बिछरत महा दुःख पैए;
 कहे दयो हरिदास, रहो साखीवत होइ,
 आये हर्ष न धरो, गये तब शोक न कोइ. ३०

मत्तगयंद

चार अठार पढ्यो खट नौ दश, चारु कला लही चौसठ साची,
 त्यागी भयो वितरागीरु ज्ञानी भयो अतियोगी सुकीरति माची;
 साधन धर्म सब सिद्धि लही, सब पूजत हैं सबकी मति राची,
 तोहु दया प्रभु जो हसि नां लिपटे हिय तो तेरि सोरे हु काची. ३१

(२६) अघाये=पीडाया. जनी=जनीभाई. माधोदास=मगनाथजी. डपासक.
 (३०) बिछरत=बिहारी. पडउं ते; विशेष. साखीवत=साक्षीरूप. (३१) चार=चार
 वेद. अठार=अठार पुराण. खट=छ दर्शन. नव=नवग्रह-न्यातिषशास्त्र. दश=दशविधि
 लक्ष्मी. वितरागी=धननो प्रेमी; संन्यासी. सोरे हु=सोने सोगडी काथी.

કુંડલિયો

અંત અયો તવ જાનિ, જવ નાચન લાગે મૂસ,
 ચેંટિ પંચ શુતિ બઢિ દિયા, રાગ ગાય કકનૂસ;
 રાગ ગાય કકનૂસ, મન મતિ પલટે જનકી,
 ગર્વ હોઈ તવ હાંનિ હોનિ હોઈ બૈભૌ ધનકી;
 કહે દયો હરિદાસ, પ્રિયે નહીં મદ ભગવંતા,
 બઢે દીનતા સબ સુખ, અહંકારતેં અંતા.

૩૨

કવિસ્ત

માત સ્વસા સુતાદિ ગમન્ન, હત્યા પિતા ગુરુ,
 ગો નૃપ સ્ત્રી બ્રહ્મ ભ્રૂણ શિશુ સંત ડરનો હૈ;
 અન્નત વિશ્વાસઘાત મિત્રદ્રોહ આતતાઈ,
 પંચ મહાપાપ સો ઉચિત નાં ઉચરનો હૈ;
 શક્ય વા અશક્ય કર્મ ક્ષત્યાદિક ભયે કબૂ,
 તોહૂં બેદ બાની કહું સાહસ નાં મરનો હૈ;
 સર્વ પાપ તાપ દયા મિટવેકો ફક ઉપાય,
 નામ હરિ પાદોદક લેનો હરિશરનો હૈ.

૩૩

(૩૨) મૂસ=ઉંદર. ચેંટિ=કીડી. કકનૂસ=એક જાતનું પક્ષી. (૩૩) સ્વસા=બહેન.

ભ્રૂણ=ગર્ભ. અન્નત=નહીં. પંચ મહાપાપ=અશક્ય, મદિરાપાન, ચોરી, ગુરુપત્ની સાથે
 ગમન, આ પાપ કરનારાઓ સાથે સંસર્ગ રાખવો તે પણ મહાપાપ છે. આતતાયી=હત્યારો
 મહાપાતકી.

અશ્વિદો ગરદશ્ચૈવ શસ્ત્રપાળિર્ધનાપહઃ ।

ક્ષેત્રદારાપહર્તાં ચ ષડેતે આતતાયિનઃ ॥

આગ લગાડનાર, ઝેર આપનાર, હાથમાં હથિયાર લઈ સામો થનાર, ધન
 ચોરનાર, ભૂમિનું તથા સ્ત્રીનું હરણ કરનાર, આ છ આતતાયિ કહેવાય છે. ગમે
 તેવું કર્મ થયું હોય પણ વેદચાણી છે કે, મરવાનું સાહસ કદી કરવું નહિ. સર્વ પાપતાપ
 મટાડવાનો એક ઉપાય છે કે હરિનું નામ લેવું, હરિપાદોદક લેવું, હરિને શરણે જવું.

મત્તગર્યદ્

માત પિતા સુત ભ્રાત પતિ ગુરુ આદિ તજો સબ જો હરિ દેશી,
 ભર્ત તજી જનની, પ્રહલાદ પિતુ, સુનુ ઉગ્ર દિલ્હો નહિ દેશી;
 બંધુ વિભીષન, સ્વામિ મુની તિય, ત્યાગ બલી ગુરુ મંત્રઉપદેશી,
 નાથ દયા અનકૂલ મિલી ભજી, ત્યાગ ન દોષ લગે લવલેશી. ૩૪

કવિત્ત

વેધાશ્રે નંદ બાંધે બરુન કૃષ્ણ તાત તોહુ,
 અંબાશ્રે કર્યો નાગ નિગલે હરિ ધાયે હૈ;
 કૃષ્ણાશ્રિત જાદો સબ, સૂર્ય ભજે સત્રાજિત,
 શસ્ત્રસોં અકાલ મૃત્યુ મયો દુઃખ પાયે હૈ;
 શંકરાદિ સેવ કીયે, પાંડવ દુઃખ પાય દેખે,
 અંબરીષ અભયાશ્રે કષ્ટ પાયે ગાયે હે;
 દેલ્હો દયારામ ઇત્યાદિક બહે દુઃખી મયે,
 હરિ વિના ઔર ઠોર ફલબુદ્ધિ લાયે હૈ. ૩૫

(૩૪) માતા પિતા ભ્રાતા પતિ ગુરુ આદિ જે હરિનાં દેષી હોય તે તેમને તજવાં. દાખલા તરીકે ભરતે માતા કેકેયીને તજી, પ્રહલાદે બાપ હિરણ્યકશ્યપને તજ્યો, હિમ્મતેને છોકરા કંસને તજ્યો, બિલીષણે બાઈ રાવણને તજ્યો, ઋષિ પત્નીઓએ પતિનો ત્યાગ કર્યો, બલિરાજને ગુરુશુક્રાચાર્યને તજ્યા. (૩૫) નંદજી, શ્રીકૃષ્ણના બાપ હોવા છતાં તેને છોડી બ્રાહ્મણનોને પૂછી વેધા નામની એકાદશીનું વ્રત કર્યું હતું, અને પછી પાછલી રાતના જન્મનાજીમાં નાહવા જતાં વરુણે કેદ કર્યા હતા, અને તે જ રીતે અંબાજીની જત્રા કરવા ગયા જ્યારે અજગર ગળી ગયો હતો, ત્યારે તેને એકાદશીએ કે અંબાજીએ સહાય કરી નહોતી પણ શ્રીકૃષ્ણે જ છોડાવ્યા હતા. બધા જાદવો જ્યારે કૃષ્ણની પૂજા કરતા હતા ત્યારે એક સત્રાજીત સૂર્યને પૂજતો હતો; કૃષ્ણ છોડીને બીજાને પૂજતો હતો તેથી તેનું અકાલ મૃત્યુ થયું હતું; પાંડવો શ્રીકૃષ્ણને છોડી શંકરાદિની પૂજા કરતા હતા તેથી દુઃખ પામ્યા હતા. અંબરીષ રાજા અભયા (વેધા) એકાદશીનું વ્રત કરવાથી કષ્ટ પામ્યો હતો. દયારામ કહે છે કે, ભૂઓ શ્રીહરિને

મત્સર માતંગ મારે, સોંપ નોલ ચેંટી કાટે,
કેકી ક્રકલાસ હને, અહિકોં જો खावे है;
બનકે જો લઘુ સ્વાન, વ્યાઘ્રકું વિહારી ઢારે,
સિંધૂ મરયાદ બેલી, દેસ્ત્રી ઢર પાવે હૈ;
શિવ ભસ્માંગદ ભાજે, અગ્નિકું ચકોર ભણે,
રવિ શશિ રાહૂ પીડે, જગ જો પુજાવેં હૈ;
પ્રભૂતા જો પૈયે તોહૂ અભિમાન રાખિયે ન,
દયાનાથ બડેપનો છોટેપેં છોડાવે હૈ.

૩૬

કામ ક્રોધ લોભ મોહ મદ મત્સર મમતાદી,
તૃષ્ણા શોક અભિલાશ્વ શ્રીગુન અહંકારા હૈ;
મનં ભ્રષ્ટ પ્રભુતા પાઘંડ ચિંતા દ્વેષ નિંદા,
દ્રોહ ત્રીન ઇશનાદિ માયા પારીવારા હૈ;
દેવમુની બ્રહ્મવાદિ સનકાદિ બ્રહ્મા શિવ,
આદિકું અજામીતિ, ઔર કો બિચારા હૈ?
સો પ્રધાન દાસી કૃષ્ણ કૃપા કરે છૂટે દયા,
ઔર કોટી યત્ન કરત નાંહી નિસ્તારા હૈ.

૩૭

સાંગોપાંગ યથાબિધિ ભક્ત્યાદિ સાધન કહાં,
કલી કાલ દુષ્ટ જીવ હૃદે હૂ સમલ હૈ;

છાડી ખીલને બજનારા મોટા મોટા પણ દુઃખ પામ્યા છે અને જેઓ ખીલ દેવની
કૃપાની આશાએ પૂજ કરતા હતા, તે ખીલ દેવો દુઃખની વેળાએ સહાય કરી શક્યા
નહોતા, પણ કૃષ્ણ જ કરી શક્યા હતા. (૩૬) મત્સર=મત્સર. માતંગ=હાથી. માણસને
મોટાઈ જોઈતી હોય તો અભિમાન રાખવું નહિ; કારણ કે દયાનાથ મોટાનું અભિ-
માન નાનાને હાથે તોડાવે છે. તેનાં દૃષ્ટાંતો પદમાં આપેલાં છે. (૩૭) ઇશનાદિ=
એધણા, ઈચ્છા વગેરે. અમુક બાબતની અત્યંત લાલસા તે. પારીવાર=પરિવાર,
વંશવેલો. અજામીતિ=માયાનો ડર. નિસ્તાર=મોક્ષ. (૩૮) સમલ=મલવાળું એવું.

जो बने सो टेहेल कृष्ण नाम कृष्ण पादोदक,
 मान सबी हरि इच्छा, गर्व तो न भल है;
 अन्याश्रय अप्रसाद, कृष्णदास दोष डरी,
 दुष्ट संग दूर रहे, ज्यों लौं तेरो बल है;
 श्रीगुरु भरोसो दृढ, शुद्ध दीनता नमन,
 दयानाथ बोले यातें प्राप्त मुख्य फल है. ३८
 जायगो क्लेश भजि, जाय गोकुलेश भजी,
 प्यारे न भगवान हैं, कहां प्यारे भगवान है;
 हरिको मन न करे, हरिको मनन करे,
 उपज्यो अज्ञान हैं ना उपज्यो अज्ञान है;
 गोपाल न जो प्रीति, गोपाल न सो प्रीति तो,
 तुं केसो जान, केसो जाने बिना जान है;
 दया कृष्ण तुर्त करे, दया कृष्ण तुर्त करे,
 जानी बत मान सर्व, जानी बत मान है. ३९

कुंडलियो

गिरिधारी धारी बने, नर निरधारी नांहि,
 नर निरधारी तिति बने, हरि धारी मिलि आंही;
 हरि धारी मिली आंही, एही भ्रांति जड जनकों,
 सुखदुःख मुग्धें होय, होय नहि पंडित मनकों;
 कहे दयो हरिदास, दिखो सब हृदे बिचारी,
 जिय स्वतंत्र जो होई, गरज का रहि गिरधारी? ४०

(३८) गो क्लेश=छद्मियोंनां दुष्प्रो. गोकुलेश=गोकुलना ईश श्रीकृष्ण. भगवान=
 धर्म. भगवान=आत्मवान. मन न=मन न करुं, ध्यान न धरुं. मनन=चितवन.
 अज्ञान=विषयुं ज्ञान. अज्ञान=अज्ञान नहि ते. गोपाल=आयोना पावनार श्रीकृष्ण.
 गोपालन=छद्मियोंनां लावन पावन. केसो=केवी रीति. केसो=केशव. बत=बेद, दुःप्र. बत=
 दुःप्र; सुप्र. (४०) मुग्ध=भूष.

जो समझे सो समि गये, कछु हू कछो न जाय,
अकल गति ईश्वर अजित, जिय अशक्य निरुपाय;
जिय अशक्य निरुपाय, तहू जिय मति भ्रम होवे,
सर्वेश्वर सर्वात्म दक्ष, हरि लहि शंक खोवे;
कहे दयो हरि नाम, शरन ग्रहि दहि हूइ भ्रम जे,
निज जन अहित न क्योंहु, करे हरि कहि जो समजे.

४१

चिंता व्यापत सबनकुं, ज्ञानी मुग्ध होउ कोइ,
ज्ञानी भुक्ते ज्ञानतें, मुग्ध भुगे दुःख रोइ;
मुग्ध भुगे दुःख रोइ, ज्ञानीहू बिकल तु होवे,
अति दुःसह दुःख व्यापे, ज्ञान तदा सब सोवे;
कहे दयो हरिदास, संत वा हो हु असंता,
हरि राखे सुहि सुद्रढ रहे, अति चुभिचित चिंता.

४२

अनहोनी नहीं भइ है, अनहोनी नहीं होत,
अनहोनी नहिं होयगी, मूढ काहेकुं रोत?
मूढ काहेकुं रोत, हुत बता फिरे न क्योंहू,
चूकता बिगरे ता न, सुधरि चिति चातुर सोहू;
कहे दयो जड दछ, तुल्य तब जब जसि होनी,
नांतर पंडित सब सुखी, हुइ करी हुनि अनहोनी.

४३

लाख सयांने कोटि मति, करी देखो सब कोइ,
तोहू होनी नहिं मिटे, अनहोनी नहिं होइ;
अनहोनी नहीं होइ, भ्रमे जीय धरम भ्रमनको,
करत हरत सब ईश्वर, द्रढ टरि ठरि भ्रम मनको;

(४१) जिय=जिव. (४२) मुक्ते=भोगवे छे. बिकल=अशक्य. चुभि=व्यापी;
चोटेक्षी. (४३) बता=पात.

कहे दयो हरिदास, बिरल भ्रांति बिन झांखा,
 ता बिन संशे सहित, दिखत हैं पंडित लाखा. ४४
 उद्यम सुखकों सब करे, किय बिन रह्यो न जाय,
 हरिरुचि मिले तो सफल बनि, ता बिन व्यर्थ उपाय;
 ता बिन व्यर्थ उपाय, मुरख तहुं मरम न जाने,
 कबु कबु कियो बन्यो है, तातें कृतिबल माने;
 कहे दयो हरि अकल, गति तातें बहुधा भ्रम,
 निःसंशे भव बिरल लहे, प्रभुकर फल उद्यम. ४५
 हरिरुचितो सब भयो है, हरिरुचि अब ज्यों होय,
 हरिरुचि जो सो होयगो, क्यों न कलपना धोय;
 क्यों न कलपना धोय, चले जो बल कबु तेरो,
 तुरत न समुझि जाय, रहे न क्यों दे उर झेरो;
 कहे दयो हरि शरन ग्रहे, सब उपाय परहरी,
 बिगरीहू सब सुधरेगी, जन अहित न कबु करि हरी. ४६
 कुछ कहेंगो हरिहस्त सब, जियतें कुछहु न होइ,
 यों सुनि जन सब अलसि, शुभ कृति न करेंगे कोइ;
 कृति न करेंगे कोइ, करे इह संसे खोटो,
 पराधीन सब जिय, मतिप्रेरक हरिबल मोटो;
 कहे दयो हरिदास, समझि यों निज बल खोइ,
 हरिरुचि सम कृति किय बिना रह्यो जाय नहीं कोइ. ४७
 करता सब श्रीकृष्ण, इक यह सिद्धांत अमेल,
 पैं जिय शिर कुछ नां धरे, तो न खुले भव खेल;
 तो न खुले भव खेल, तासुं जिय पास करावे,
 सब बिधि प्रेरक प्रभू, जिय निज बल कुछ बनि नावे;

કહે દયો યૌં સમક્ષિ બિરલ, કુહ મન ભ્રમ હરતા,
હરિ રુચિતેં સવકુલ રહી, ભ્રમ કહ્યુ મેં હું કર્તા. ૪૮

કવિત્ત

તુમ મેરે પ્રાન પ્યારે, મુખ તો દેખાઓ મતિ,
બિના મોલકી મેં દાસી, હાત મત લગાઇયો;
લાડ નહીં લડાવત સો, બાબાસૌં કહે દેડંગી,
મરો તો ન દેડં ઘેનો, વિદેશે મત જાઇયો;
મુખ દેખી જીવત હું, મહીયર નાં જાડંગી કા?
મેં તો મેરો જહ ચૂકી, પાક ફિર બનાઇયો;
સ્ત્રીજનકે બોલિબેકો, હેતૂ સમુઝ્યો ન જાય,
કપટિ મિત્ર જાની દયા, નિમે ત્યૌં નિભાઇયો. ૪૯

કુંડલિયો

ચિંતા ચુરેલ દેલિ, જપિ શરન મંત્ર ગોપાલ,
સ્મર્ન નિવેદન કરત હી, ભાજેગી તતકાલ;
ભાજેગી તતકાલ, સુક્યો જુ દીલેગી એસી,
સબ કહ્યુ હરિકો ભયો, મોહિ ચિંતા અબ કેસી ?
અટપટિ લીલા દયાનાથ, તદપિ ન તજિ સંતા,
અશ્વારોહન પ્રંથિ સીસ તસિ તોકું ચિંતા. ૫૦
સાધન ધર્મ રહીત તું, સકલ પાપ કરિ પૂર,
તહુ કા મહાપ્રભુ શરન બલ, મત ધરિ ચિંતા ઝર;
મત ધરિ ચિંતા ઝર, પુષ્ટિપથપતિ શ્રીબલ્લભ,
નિજ કહિ પ્રહિ તિન બાંહિ, અબેં દુર્લભ સબ સુર્લભ;

(૪) ઘેનો=ધરેલું. જહ=જમી, ખાધું. (૫૦) અશ્વારોહન=એમ ઘોડાપર બેઠાં છતાં
ઘોડાને બાર થશે એવી ચિંતાથી પોતાને માથે મૂર્ખ ગાંસડી મૂકે છે, તેવી તારી ચિંતા છે.

कहे दयो हरिदास, तोकुं कछु लागे बाध न,
 निज इच्छासुं करेंगे, करि हैं का अब साधन ? ५१
 स्वामि पाद नृप खडग सम, गुरु पादुक पद ठोर,
 बांभि पिड पद पांसुकर, बरन पाद जल ओर;
 बरन पाद जल ओर, भाव द्रढ जहां भरोसो,
 तनकहुं कृष्ण संबंध, कृष्ण वही रंच न सांसो;
 कहे दयो बिश्वास, न तो साचेमें स्वामी,
 कोई वस्तुमें द्रढ प्रतीति फलि साचे स्वामी. ५२
 वस्तू मुल तें अधिक फल, सम संबंध प्रतीति,
 दास दासको दास बनूं, मंगन बढत हरिप्रीति;
 मंगन बढत हरिप्रीति, करि उद्धव सुविचारो,
 गोपीपद रज याची, लग्यो प्रभु अतिशय प्यारो;
 कहे दयो सब दिखो, फुआरो भरि निज हस्तु,
 जीतो नीचो हुइ तीतो, ऊंचो चढि जल जन वस्तु. ५३

कबिच

क्लेश जो अलौकिक तो फल है पथ पुष्टीको,
 हरि अंगीकृत लछन लौकिक जो क्लेश है;
 दुःख साधू संग साचो, सुमरावे कृष्ण नाम,
 हरिकुं बिसरावे सुख, माया आवेश है;
 दुःखमें लाभ होय नां तो कुंतीजी मागे कैसे ?
 संत क्लेश सहे केसें, कृपालू ब्रजेश है;
 भक्तको अहीत कबू, दया प्रभू करेही नां,
 चितमें उदवेग सो तो लीला गोकुलेश है. ५४

कुंडलियो

प्रभु रक्षक तो कहुं न डर, जा जंगलमें बेठि,
 सो कोपत नहिं बचेगो, सत पतालमें पेठि;
 सत पतालमें पेठि, देखि चंद्रहास जयद्रथ,
 कहा बिगयों प्रल्हाद, कनककश्यप का स्वारथ ?
 कहे दयो जग रुठे तोहु, का कोपि काल विभू,
 बार न बांको होइ, जाहि रक्षक श्रीमहाप्रभू.

५५

अरि सुमित्र, बिष पथ्य, अरु अधरम सुधरम होइ,
 उलटो सब सुलटो बने, हरि करुना द्रग जोइ;
 हरि करुना द्रग जोइ, ईद्र मीरां सुतकुंता,
 चंद्रहास सह चार, असे इतिहास अनंता;
 कहे दयो प्रभु प्रसन्न, दैन्य सह रटत नाम हरि,
 बिगयों सुधरे सकल, मित्र व्है जाय मिटे अरि.

५६

कबिच

नम्र पौरी बारी मग प्राप्त होवे शिघ्र धाम,
 बिलायती दीपसीख दीप बिना आगी है;
 सद्य खाता मिले पत्र, खाता वही देखी लेत,
 मिले ही हिसाब शिघ्र तारी हाथ लागी है;
 काम जो न सिद्ध होवे, बहुतही प्रयत्न कीये,
 सोहू होवे शीघ्र शक्ति, सीपारसी जागी है;
 तेसे प्रभू मिले शिघ्र, साधू संग किये दया,
 और कछु चहीए नांही, बेदकी ए बागी है.

५७

(५५) बार=वाण. (५७) पौरी=पौण. बारी=बाओ. बिलायति दीपसीख=विला-
 यति दीवासणी. तारी=तारीय, तिथि.

बिना बांट तुला ज्यों कंपान तोले अनायास,
 बहु जनको काम अनायास कलासी करे;
 शर्कराको सकत पनो, टारे संग बेंगनकों,
 दुरबीनतें दुरबस्तु ढींग ही द्रष्टी परे;
 सूक्ष्म जो बस्तू उपनेत्र बड़ी दे दिखाई,
 रवि प्रतिबिंब नीर नीके दीठमें ठरे;
 तैसे प्रतिबिंब प्रभू मिलवें में होय जे ते,
 साधन ओर बिना सो संबंध बडेको हरे.* ५८

प्रकरण १७—अथ मायामत खंडन

मत्तगयंद

ज्ञानि हमें प्रतिउत्तर द्यो, जीय ब्रह्म बने, हम नांहि मनैं है,
 ब्रह्म आनंद भुगे तब को जु भुगे, तब ऐक्य न कहत बने है;
 नहि न मोद कछु अस कहो न तु द्वैत मनो हम नंद भनैं हैं,
 कहत दयो जु दुराग्रही हों मत कोबिद बेद विरुद्ध गने है. १

कवित्त

व्यापक अद्वैत ब्रह्म तेजोमय निराकार,
 निरंजन निर्गुन नां आदि परिनाम है;
 हे अनूप अखंडित अक्षरहू अनिर्देश्य,

(५८) कंपान=तोलावानो स्प्रिंगनो कांटा.

* अर्थ प्रतभां नीचेनो दुहो अने सोरठो विशेष जेवाभां आवे छे.

दोहो—डोष फुरे निज दैन तब, दैन देखि प्रभु हेत;

खातर बरतू अति अधम, तातें सुधरे खेत.

सोरठो—गुनपर गर्व न होय, जापें प्रभू पूरन कृपा;

बिन सुकदेव न कोय, अपर मुरती भगवदी.

रूप रंग वपू नहीं, मुनिकों लय ठाम है;
कहे निगम नेति नेति, द्रष्टि कोयनां,
अटपटी है बात पावेगो मन विराम है;
वासूं तो श्रीकृष्णचंद्र पुरुषोत्तम न्यारे,
दया प्रभु धामी वाके वह जिनको धाम है.

२

मत्तगयंद

बेद बिधान न नेम दया प्रभू, जहां खरी प्रीति प्रतीति ठरी है,
नृहरि खंभहीतें प्रकटे कछु वहां द्विज कौन प्रतिष्ठ करी है ?
द्रोन अदासुरती रचिकें स्वयं भिल्ल धनूरकी बिद्य पहरी है,
पूजन मूर्ति प्रतीति नहीं हरि वे सबके मुख धूरि भरी है. ३
जो प्रतिमा न प्रतच्छ प्रभू, तब नामहिको पय कहो किन पीनो ?
द्वारवतीसुं अये कस डाकुर, नृसिंह हार कहो किन दीनो ?
साखि पुरी हरि नाड नवांय, शीश नवायके मुकुट लीनो,
दास प्रतच्छ न दाखि दया प्रभू, नास्तीकको मुख शाम ही कीनो. ४
राम भये तुलसी हितु श्रीजी रू लालजिने पद लंब करे हैं,
सेव्य सुरूप मिरांसु हिले, अलिखान सुता संग त्याँही वरे है;
देखि प्रतीति धिक्कारी हते खल, भर्तहितु शुक्रजी उचरे है,
जो अरचा मुरतीसु दया प्रभु, भेदमति नर नरक परे है. ५
कारन ब्रह्म न रूप जू होइ तु, कारज जगत् लहे कहु केसो ?
रूप बिना कर तत्वहु नां बनि, जो मति होइ बिचारीय एसो;
हैं अरु ना श्रुति कहे हितु गूढ सू, हैं बपुषें न दिसे रवि जेसे,
प्राकृत नां परिनंदमइ सब, अंग दया न दिखे भव तेसे. ६

(२) वपू=शरीर. वासु=तेनाथी तो. (३) द्रोन=द्रोणाचार्य. अदा मुरती=भाटीनी.
भूर्ति. भिल्ल=भेकलव्य नाभनो भिल्ल. पहरी=पढी, अष्टी. (४) नाड=डोड़; भस्तक.

देखनकों अधिकार न आसुरी, ताहितु अक्षर रूप न दाखे,
 अंग मनोहर है तिन भीतर, भक्त सजाति रसिकसु चाखे;
 कश्यप ज्यों कर पाय सुजाति दिखावत है सु विजाति न झांखे,
 शालिग्रामहितें प्रकटे बंदरावन नाथ दया ब्रज साखे. ७

कबित्त

तेरे मते ब्रह्म निराकार, जिय प्रतिबिंब,
 माया बिच पर्यो कहे, केसे सांच ठरेगो ?
 माया तो मलिन और, ब्रह्माकुं न रूप मूढ,
 तूहि कहे बिबबिना प्रतिबिंब परेगो ?
 पवनकी जाई काठ बिच परी देखी कहूं ?
 बुद्धि बिना बोल्यो निरवाह केसे करेगो ?
 दयानाथ परब्रह्म सो तो हैं साकार सदा,
 जीय ताको अंस दास मान्य अर्थ सरेगो. ८
 मायावादी तेरे पंथ, गुरु शिष्य संभवे न,
 जूठी बात साची हमें, कैसे समुझावेगो ?
 जाकुं सबी ब्रह्मभेद द्रष्टि नांसो पुरन ज्ञानी,
 तिनकों शिष्य अज्ञानी, द्रष्टि केसे आवेगो ?
 कहेगो कछु भेद भासे, तब तो अपूर्ण ठयों,
 ताको उपदेश वाकुं फल कहा दिखावेगो ?
 ताहितें अद्वैत ज्ञान मारग हे भ्रांति मूल,
 कहे दयो शुद्धाद्वैत कछु दोष नावेगो. ९

मत्तगयंद

ईश्वर कारण सत्य सदा, तब कारज जक्तसु जूठ न होइ,
 कंचनतें जस कुंडल कंकन, कंचनही वह भेद न कोइ;

जूठ प्रपंच तनू तब प्राकृत साधन ज्ञान रु मुक्तिहु सोइ,
 कहत दयो जग जूठ कही जड, तूही तेरो मत डारत धोइ. १०
 तुं कहि जीवसुं ब्रह्मही है करि संग अजा यह जीव ठर्यो है,
 बूजत है हम ब्रह्महि हों धुर, फंद अजा मंहि केसे पर्यो है?
 सूरजकों तम क्यों परसे, परसे तब भानुपनोहि टर्यो है,
 कहत दयो पुरवापर बहुत बिरुद्ध तेरो मत दोष भर्यो है. ११
 ईश्वर है सर्वज्ञ अलेप सुतंत्र रु काल अजादिक स्वामि,
 हैं करता हरता सब पालित कृष्ण कृपाकर अंतरजामि;
 ब्रह्म सनातन आदि स्वयंभु, अनूप अनामय अंशी अकामी,
 ए सब धर्म कहां जियमें कहि देत दयो सम कहे अधगामी. १२
 आनंदमात्र हि आनन पानि पदादि सबे हरि बेदकीं बानी,
 सो छबि प्राकृत जीवसी जानत, जीवकुं ब्रह्म कहे खल ज्ञानी;
 श्रीमुख मूढ कहे प्रभु ताकुं, नहीं कबु भद्र लहें अभिमानी,
 रौरव नर्क बिषे परि है कही दंत दयो सब शाख बखानी. १३

कवित्त

गोमें पय, तामें घृत, सो घृततें गौ नां बल,
 प्रकट धिड खवाये, धेनू पुष्टी व्है जात है;
 तिलमें है तैल, तातें तिलतें नां दीप बरे,
 पाये सो प्रतच्छ तैल जोती ठहरात है;
 इंधन बिच अग्नि है तासुं नां रसोइ होवे,
 स्फुट अग्नि लागे बिन सुधरे नां बात है;
 तैसे दयानाथ कृष्ण, स्पष्ट रूप देखे बिना,
 अंतरजामीका सुख देवे नहीं गात है.

१४

કુંડલિયો

જીવ બ્રહ્મ હોવે ન કબુ, ધંતુર કનક ન કોઈ,
 કુત્તાકું કહે બાધિયા, કુત્તા બાધ ન હોઈ;
 કુત્તા બાધ ન હોઈ, ભાટ રાય જીન તોલે,
 મોઈ રાજ જ્યૌં ગોલાકું રાના કહી વોલે;
 દયા નાઈ પારિખ, ભમ્મિ સોતિ, ચાસ નીલગ્રીવ,
 આક અર્ક જસ વ્યર્થ, ત્યૌંહિ જડ બ્રહ્મ કહત જીવ. ૧૫

મત્તગચંદ

નીરસું મોતિ રૂ કજ્જલ જોતિસું ક્યૌંહુ કદા જલ જોતિ ન હોઈ,
 ચૌં સરસૌં સરિતા, ફનિ સૌં મનિ, બહોર ફની સર કહે નહિં કોઈ;
 બાસ કપાસ ન બહોર બને, ધ્રુવ કારન કારજ નિત્યહિ દોઈ,
 કહેત દયો જિય બ્રહ્મસુ મોં સહિ, ત્યૌં ફિર બ્રહ્મ બને નહિં સોઈ. ૧૬

અથ પ્રસ્તાવના

છાપૈ

ગિરિધર મુંજ્યો પ્રાણ, તુહી સામલડા પ્યારા,
 માદર પિદર વિરાદર, દુશમન खलक बिसारा;
 માટા મંચી વિનીપૂ, સ્વામી ફકડારારા,
 જાની જિયકી પીર, મનોરથ પૂર્યા મારા;
 હરિ નકો કોળાચા પ્રેમ, વૈ ત્વમેવ સ્વામિ નિરંતર,
 નંદ મેહેરકે પુતવા દયા પ્રભુ, થાંકી દાસી માકે કાંઈ ડર. * ૧

(૧૫) આસને નીલગ્રીવ એટલે મોર કહેવાથી તે કંઈ મોર થશે નહિ; નાઈ= હુન્નમ. પારિખ=રત્નપરીક્ષા કરનાર ઝવેરી. સોતિ=શોક્ય; અપર સ્ત્રી; તેને પણ બેહેન કહે છે પણ બેહેન તે બેહેન અને શોક્ય તે શોક્ય. આસનું બીજું નામ નીલગ્રીવ છે, પણ તે આસ જ રહેશે. (૧૬) બાસ=વસ્ત્ર. (૧) પીર=પીડા. * આ છાપામાં ૧૧ ભાષા છે.

कठिन जितिबो काम, कठिन मनको सब करिबो,
कठिन भेटिबो श्याम, कठिन निज करतें मरिबो;
कठिन रोधिबो क्रोध, कठिन दुःख बायक सेहेबो,
कठिन पालिबो बोल, कठिन परबस हुइ रहेबो;
अति कठिन खरचबो दाम, अरु रन अग्रे चढिबो कठिन,
सुनि दयो कहत यह दस कठिन, त्यों ग्यारह्यों निति अटन. २

भक्तगर्भद

वृच्छ न भच्छ करे फल आपुन, पीवत नांही नदी स्वय बारी,
मेघ न भोग करे अंनको, रतनाकर रत्न फिरे नहिं धारी;
नां करि बैठत बिंधगिरि, मलयाचल चंदन नां सुखकारी,
सज्जन संपति स्वारथकी नहीं, कहत दयो परको दुःखहारी. ३
मीतकी मीत सु हानि करे न करे अरिकी यह बात खरी है;
पाप किये परब्रह्म मिले न मिले सतसंग किये सुं हरि है;
नीतिकि बातसुं कलेश रहे न रहे मति नित्य अनीति भरी है,
देखत जूठि लगे जुगती नहीं सांचि दया कविवानि ठरी है. ४

(इति अंतरलापिका)

कवित्त

पितुकों न मोख दीनो, ब्राह्मनकों लूट लीनो,
छत्री होय विप्रनीकुं पाय परसाये हो;
एक नारी मारी डारी, नासिका बिडारी दूजी,
बिना दोष मारिबेकों, मृग पाछें धाये हो;

(४) आ भक्तगर्भदभां वच्चे आवतो नकार “ हेडली दीपक ” न्याये जे
तरङ्ग वांयवाथी जे प्रकारना अर्थ समझरो. (५) आ कवित्तभां श्रीरामचंद्रनी
छपरथी निहा पक्ष अंदरथी स्तुति करी छे. पितु=दशरथ राज. ब्राह्मण=परशुराम.
विप्रनी=ब्राह्मणी अहल्या. एकनारी=नाटिका. दुजी=सुर्पक्षभा. मृग=भरीय. कवि=वाली.
मिली=शायरी नीच=आंदाज.

જાને દીની બેટી વાકી મરજાદા મેટી, કપી
 બિના બેર માર્યો, ભીલી જૂઠે બેર ખાયે હો;
 મુનીયોગ મુક્તિ દીની નીચેં દયાનાથ રામ,
 મરજાદાપાલક તુમ કેસે કહાયે હો.

૫

(ઇતિ નિંદાવ્યાજસ્તુતિ)

ક્રવિષ્ણ

કોન દહ કંસ જેસો, કૃષ્ણકોં ન ભૂલ્યો છિનુ,
 સ્વબરિ લેન મેજવાને પ્રાણ મેટ કીનો હૈ;
 ધનૂમસ્વ મડ્યો આદી, પ્રભૂ પધરાયે પૂજ્ય,
 બાસ ગંધ મનૂહાર, સાંમેં પઠઈ દીનો હૈ;
 સકુન હેતુ હસ્તીકુ રંગદ્વાર ઠાઠો રાખ્યો,
 ગિરિકેં દંડોત કીનો, એસો પ્રનયમીનો હૈ;
 એસો બૂજી દયા પ્રભૂ ફાંદી સીત્ર મિલે જાય,
 બિવસ હોય ગિયોં તાતેં મયો અસૂ હીનો હૈ.

૬

ઇતિ સ્તુતિવ્યાજનિન્દા

મત્તગયંદ

શકર સ્વોરકિ સાકર જીવન, સો મરિકેં સ્વર સદ્ય મરે હૈ,
 સોમવલી સુચિ વિપ્ર પચે, કવુ ભ્રષ્ટ પિણુ વમન કરે હૈ;
 દીપ સનેહ બિના ન જિયે, સુહિ પ્રાણ હરે મસ્તિ દૂર ડરેં હૈ,
 નાથદયા રસકેલિ તસે રસિકોં નંદદાયક દુષ્ટ જરે હૈ. ૭
 શ્રીહરિ કરી નહિં વસ્તુ સુ કા? હરિ કોનસિ વાત સકે નહિં જાની?
 કૌ ન સકે કરિ કૃષ્ણ કહો સહિ? કૌ ન સકે હરિ કહિય વચ્ચાની?

(૬) આ કવિત્તમાં કંસની ઉપર દેખીતી પ્રશંસા કરી છે, પણ અંદરખાનેથી નિંદા છે અને કૃષ્ણની સ્તુતિ છે. દંડોત=દંડવત. અસુ=પ્રાણ.

કૌન રિપૂહરિ? બંધન કા? હરિતેં બડ કૌન? કૌન શકે પહિચાની? કહત દયો અઠ પ્રશ્ન પ્રત્યૂત્તર દેહુ બતાય હમેં ગુરુ ગ્યાની. ૮
 લોભરુ શોભ મિલિ ન રહે, કબુ પ્રેમ જહાં નહીં નેમ બસે હૈ,
 હેમ રુ ક્ષેમકું વૈર પરસ્પર, ક્રોધ જમ્યો તવ બોધ નસે હૈ;
 દોષ જહાં લગ મોઝ મિલે નહિ, તોઝ ન વહાં કહું રોષ ધસે હૈ,
 જ્ઞાન વહાં અભિમાન દયા નહીં, કામ કહાં રસરામ રસે હૈ. ૯
 સાગર લેહેરી, સુધાકર કૌમુદિ, એકહી રૂપ અરુ છવ ન્યારી,
 અગ્નિ રુ જ્વાલ, પ્રભાકર કાંતિસુ, ભિન્ન અભિન્ન દુહૂ લિહુ બારી;
 રૂપ રુ છાંહિ, પટોલ રુ ભાતિ, દયા તસ કૃષ્ણ રુ ભાનુદુલારી,
 એકમેવાદ્વિતીયં કહિ બ્રહ્મ શ્રુતિ દયા હિય હારદ એહી બિચારી. ૧૦
 ચંદ રુ જામિનિ, કાંત રુ કામિનિ, સિંહ અરણ્ય, જલ્લી અરુ વારી,
 સીસ રુ કુંતલ, મેઘ રુ દામિનિ, અનલ પવન મિલે રુચીકારી;
 દેહ રુ પ્રાન, ચમૂ નૃપ, ભૂષન અંગ રુ નમ્રપનો ગુન ભારી,
 શોભે પરસ્પર દાય દયા પ્રભુ ત્યૌં નંદનંદન ભાનુકુમારી. ૧૧

કવિત્ત

કિયો રાધાસંગરંગ સુહિ હૈ શૃંગાર રૂપ,
 હરે વામવાસ હાસ્યરસ હૈ પેહેચાનિયે;

(૮) પ્રશ્ન-શ્રીહરિએ કઈ વસ્તુ કરી નથી? ઉત્તર-હરિએ પોતાનું ઐશ્વર્ય કયું નથી. પ્ર-હરિ કઈ વાત બાણી શકે નહિ? ઉ-હરિ પોતાનો પાર બાણી શકે નહિ. પ્ર-શ્રીકૃષ્ણ શું ન કરી શકે તે કહો? ઉ-શ્રીકૃષ્ણ ભક્તનું પુરું કરી શકે નહિ. પ્ર-શ્રીહરિ શું વખાણી કહી શકે નહિ? ઉ-હરિ પોતાના ભક્તનો મહિમા કહી શકે નહિ. પ્ર-શ્રીહરિનો શત્રુ કોણ? ભક્તનો દ્રોહ કરનાર તે હરિનો શત્રુ છે. પ્ર-બળત્વમાં બંધન શું છે? ઉ-હું અને મારું એ બંધનકર્તા છે. પ્ર-હરિથી મોટું કોણ? ઉ-સાચા ભક્ત હરિથી પણ મોટા છે. પ્ર-શ્રીહરિને કોણ ઓળખી શકે? ઉ-હરિના ભક્ત હોય તે હરિને ઓળખી શકે. (૧૧) કુંતલ=માથા બાલ; બુદ્ધિ. (૧૨) શ્રીકૃષ્ણના ચરિત્રમાં ૬૪ રસ છે.

करुना जो बांधे मात, केशी संग रुद्र भयो,
 बत्सासुर बध कीनो, बीररस जानिये;
 दावानल पान भिति, सो बिभत्स बकी लीला,
 बत्सहरन लीलामें अदभुत है मानीए;
 उधो उपदेश शांत, गोपिका प्रसंग प्रेम,
 दसों रसमइ दयानाथ जु बखानिये.

१२

छपै

शिष सदाशिव गंग, विष्णुपद संबंध तातें,
 मुंडमाल भगवंत भक्तके मस्तक जीते;
 राम पुरीजन भस्म अंग लावत हर जानी,
 कनक अरक अहि आदि धरे हरि अकार्ज मानी;
 निलकंठ भाव सखि पोत पति, कृष्ण भाल शशी आर लहि,
 यौ दया समुझी हरि संबंधी सकल बस्तु भव राखि सहि.

१३

कबित्त

पेटें कराये पाप, दुष्ट बेन सहाये ताप,
 नीचकों नमायो बडेपनोतें बिगोयो है;
 भीख चोरी चाकरीरु बेच्यो शिश तेरे लीए,
 धर्म छोड्यो सहृदु क्लेश पैसा मन पोयो है;
 प्यारे परिवार धाम ग्राम देश बेश त्याग्यो,
 कासदी मजूरी तन चेहेनमें न सोयो है;
 तेरे लीने दया प्रभू कृष्णको भजन्न भूल्यो,
 अरे पापी पेट तेने नाक मेरो खोयो है.

१४

मत्तगयंद

जो रसना न हरि जपी, सो रसना मधि नित्य बनो कस्तूरी,
 जो शिर संत गुरु न नमे, सु बनो मनिधारिन आसिस कूरी;

કૃષ્ણ ન રૂપ હૃદેસુ હૃદે ઉપજો મુકુતા ફલ પ્રાપત પૂરી,
નાથદયા પદ જો મનનાંસુ લહો સુંદરી ચલ ગાન મધૂરી. ૧૫

છપે

મિત્રપુત્રસુતભૂષણ, સુરસુતમગ્નીભરતા,
સુત રિપુ લોચન રિપુ, ધર નાદ જનક સંહરતા;
મિત્ર બંધુ પિતુ ગુરુ રિપુ, મિત્ર શિષ્યઆભૂષન,
શત્રૂવાહન સુતવાહન, વલ્લભ કૃત સૂઝ ન;
સુત રિપુ રિપુ સુતજાપતિ પિતા પિતુ ભ્રાતા ભ્રત્ય પ્રાનહર,
હર દૈવત તાકે હિતુ દયાનાથ કૃષ્ણ ગિરિરાજધર. ૧૬

મત્તગયંદ

યોજન લલ્લિક ભૂતલતેં રવિ, ઝરથ વહાંસું શશિ ફક જાનો,
ત્રીઉડ મંડલ અગ્ર કવિ દ્વય બુદ્ધહુ દ્વે દ્વય મંગલ માનો;

(૧૬) મિત્ર (અગ્નિ) ના પુત્ર (દીવા) ના સુત (કાળજી) છે ભૂષણ
જેનું એવાં નેત્રોવાળા સુર (સૂર્ય) ના સુત (યમ) ની ભગિની (યમુના) ના
ભર્તા (કૃષ્ણ) ના સુત (પ્રધુમ્ન-કામદેવ) ના રિપુ (શિવ) નું લોચન (ત્રીજી
નેત્ર-અગ્નિ) ના રિપુ (જળ) ને ધર (ધરનાર-મેઘ) તેમાં નાદ મૂકવાથી જે થાય
તે (મેઘનાદ-ઈંદ્રજીત) ના જનક (રાવણ) ના સંહરતા (રામ) ના મિત્ર (સુગ્રીવ)
ના બંધુ (વાલી) ના પિતુ (બાપ-ઈંદ્ર) ના ગુરુ (બૃહસ્પતિ) ના રિપુ (ચંદ્ર)
ના મિત્ર (શુક્રાચાર્ય) ના શિષ્ય (કચ) છે આભૂષણ જેનું એવા (મસ્તક-અર્થાત્
રાહુ) ના શત્રુ (ચંદ્ર-સૂર્ય) છે વાહન જેનું એવા (શિવ) ના સુત (કાર્તિકેય) ના
વાહન (મોર) ને વહીભ (વાહલો-મેઘ) ને કૃત સુખ ન (સુખ ન કરે તે-વાયુ)
ના સુત (ભીમ) ના રિપુ (દુર્યોધન અથવા કલિયુગ) ના રિપુ (ધર્મ) ના સુત
(નરનારાયણ) થકી (જા) ઉપજેલી (ઉર્વશી) ના પતિ (પુસ્કરના) ના પિતા (બુધ)
ના પિતુ (ચંદ્ર) ના ભ્રાતા (દત્તાત્રય) ના ભ્રત્ય (સેવક-સહસ્રાર્જુન) ના પ્રાણ-
હર (પરશુરામ) ના દૈવતહર (રામચંદ્ર) ના હેતુ (કારણ જે કૃષ્ણ) તે દયારા-
મનો નાથ અને ગોવર્ધનનો ધરનારો છે. (ઇત્યર્થઃ)

द्वें गुरु द्वे शनि ग्यार रूषिसत वहांसु त्रयोदश है ध्रुव थानो,
देखि दया हरि भक्ति प्रताप सबी परिक्रम करे ध्रुव रानों. १७

छपै

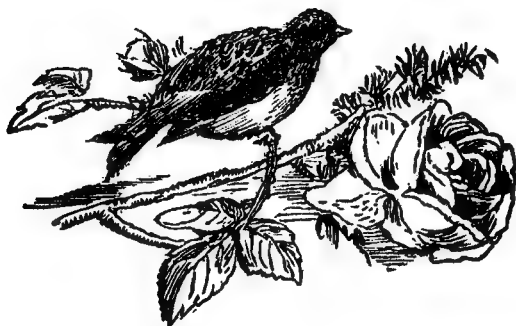
ग्रंथ रसिकरंजन भवभयभ्रम अघदुःखभंजन,
भक्तिपक्ष पोषक श्रुतिमत सज्जन मनमंजन;
प्रकरन दस अरु सात, छंद चों अति अभिरामा,
कवित छपै मत्तगयंद कुंडलियाचों नामा;
पुरि चंडि नर्मदा तट जहां, श्रीशेषशाइ धाम है,
शुभ ज्ञाति विप्र साठोंदरे दयाराम कवि नाम है. १८

(एचार छंदनी गणती)

दोहा

इकसत इकतिसु कवित है, कुंडलिए चालीस;
मत्तगयंद तहुतेंर है, अरु छपै छत्तीस.
इति श्रीकविदयारामविरचित ग्रंथ रसिकरंजन समाप्तोऽयम्

श्रीकृष्णकृपाऽस्तु

शृंगारना पदो

पद १ (राग-धनाश्री)

नंदलाल मिलनकों करों उपाय;	नंद० टेक.
ब्रजराज मिले बीन रहो न जाय.	
रेनघोस मोहे कल न परत वे;	नंद० १
घर अंगना मोहे कछु न सोहाय.	
दया प्रीतम हिय मिलके परस्पर;	नंद० २
हास करूंगी कब मिटेगी हाय.	

पद २

मेरे प्यारेके नोंकीले नेन, बंसी बारेके नोंकीले नेन;	
बिरहे मोहे तीरसों-बटु मोहे तीरसों लगे.	मेरे०
रेनघोस मोहे कल न परत वे, मोहे पलक परत नहि चेन;	
एजी मोहे पलक परत नाहि चेन.	मेरे०
हांसी मंद मानुं मदनकी फांसी, सुधा बोले सलुने बेन;	मेरे०
दयाके प्रीतम तोरी मोहनी शी मुरत, मोहे छिन छिन सतावत मेन.	मेरे०

१ (१) रेनघोस=शत्रि द्विवस. (रेन, सं. रजनी. घोस, शुम् स्वर्ग; आकाश; प्रकाशित) कल=येन; कण. वे=(सं. वै.) पादपूरणार्थ अव्यय. मोहे=भने. अंगना=(सं. अंगन) आंगण्यं. कछु=कंठि पणु, सछेण. सोहाय=गमे, रुये. (२) हिय=हृदय. हाय=यिता. हास=तृप्तिवाचक. हृदय साथे परस्पर बेटीने “हास” अभे क्यारे कहीश के जेथी मारी हाय-यिता मरी जय. २ नोंकीले=अलीदार. बिरहे=विरहावस्थाभां. तीरसों=तीरना जेवां. हांसीमंद=मंद हास्य; धीभुं धीभुं हसवुं ते. सुधा=अमृत. सलुने=(सं. लावण्य) सुंदर, मधुर. मुरत=भूर्ति. छिन छिन=क्षण क्षण; धीअे धीअे. मेन=(मदन) कामदेव.

पद ३ (रेखतो)

परो मत इश्कके फंदा, परे जग सोउ मति मंदा;	
कठिन हे इश्कका किल्ला, लेवे कोउ जगतमें बिरला.	१
आगे सों सिर अपना देवे, सोइ गढ इश्कका लेवे;	
सहे सब खल्ककी हांसी, सो तोडे दुःखकी फांसी.	२
पिया जीने प्रेमका प्याला, सदा वे रहत मतबाला;	
खुशीमें दीन सब रेहेना, माशुकका दे चरन नेंना.	३
मोहन मेहेबुब तुंही मेरा, चश्म बीच दीजीये डेरा;	
सजन तेरी सांवरी सुर्त, माधो तेरी माधूरी मुर्त.	४
तुंही सिरदार मेरे सिरपर, तेरे दील चाहे सो तुंकर;	
आशककी येही हे अरजी, न बुजीये माशुककी मरजी.	५
भइ बीनमोलरी दासी, प्याराके दरसकी प्यासी;	
निभावन वारे तुम यारी, दया के प्रीतम गिरिधारी.	६

पद ४ (राग ध्रुपद टोड़ी)

जल कां गई आज, ठाडे हे व्हां ब्रजराज;	
मोहे तके मोहनने नेननकी सेन दइ.	जल० १
सुनरी भटुवापे लटु भयो मेरो चित्त;	
मोहनी मुरत मेरे मन बीच गड गई.	जल० २
प्रगट्यो अनंग अनल, कल न परत पल;	
ताकी पीर बहोत बढी, तासों में वीकल भई.	जल० ३

३ (४) चश्म=आंखें। (५) बीनमोलरी=मूल्य वगर्नी. ४ (१) ठाडे हे=ठेला छे. व्हां=वहां; लां. तके=ताकीने. नेननकी सेन दइ=आंखनी छिसारत करी. (२) भटुवापे=कृष्ण छपर. भटु=(बटु) आणक; कृष्ण. लटु भयो=लुब्धथयो; मोह पाग्यो. गड गइ=थोड़ी रछी; वसी रछी. (३) अनंग अनल=कामरूपी अग्नि. ताकी=तेनी. पीर=पीडा. वीकल भइ=व्याकुल थई.

દયાકે પ્રીતમ મેરે રોમ રોમ બસ ગયો;
લગનકી બાત એસી કાહુ સો ન જાએ કહી. જલ૦ ૪

પદ ૫ (રાગ પ્રભાત)

માન કહી તું મેરી હેરી રાધે, જુ માન કહી તું મેરી;
યામે દોડનકો હીત, હેરી રાધે જુ માન કહી તું મેરી૦ ટેક.
બીતત પલક સો તેરે બાબાકી, કાહે લગાવત દેરી. હેરી રાધે૦ ૧
કલ ન લાલનકોં તેરે મીલન બીના, લલના ચાહે ધનેરી;
ઊઠ ચલ હિલમિલ દયા પ્રીતમસોં, છાંડ કલ્પના તેરી હેરી રાધે૦ ૨

પદ ૬ (રાગ પ્રભાત)

તોંહે પરી કાહા ઇતી હેરી લલિતા જ્યું તોંહે પરી કા ઇતી,
પરી પરી પાપ મનાયે હેરી લલિતા જ્યું તોંહે પરી કા ઇતી;
બેર બેર બિનય કરત કર જોરી, લાંચ બદૈ બીન કેતી. હેરી૦ ૧
મોંસો કહત કહું બિનસોં કહત કહું, તુંહી કરત ફજેતી;
દયાકે પ્રીતમ જ્યું કી હિત કરની તોં, પ્રથમ શીઘ્ર ક્યોં ન દેતી. હેરી૦ ૨

પદ ૭ (રાગ મેરવી)

શ્રી ગોપાલ લાલ પ્યારે, (૨) ચંગા મુખડા દીઘાતા જા,
દરસનકી પ્યાસી અઘીયાંકી તું પ્યાસ બુઝાતા જા. શ્રીગોપાલ૦

(૪) લગન=પ્રેમ. ૬ (૧) બાબાકી=આપની. જે પણ બય છે તે તારા આપની છે માટે સમય સાધી લે. દેરી=વાર; વખત. (૨) લાલનકોં=લાલને; શ્રીકૃષ્ણને. લલના=સ્ત્રી. ધનેરી=ધણી. બીજી ધણી સ્ત્રીઓ તેને ચાહેર છે, પણ તારા વિના એન પડતું નથી માટે ચાલ ઉઠ અને તારી કલ્પના છોડી દધને મળ. ૬ ટેક. તોંહે પરી કાહા ઇતી=તારે એટલી બધી શું પડી છે? (૨) મોંસો=મને. બિનસોં=તેને. પ્રણયમાનથી રિસાયલી રાધાને લલિતા મનાવે છે તે વખતે ઠપકારૂપ લલિતાને રાધિકાજી જે કહે છે તે આ પદમાં છે. ૭ (૧) ચંગા=સુંદર.

इश्क चश्म खंजर मारी कुल तो मलम लगाता जा,
तेरे मीलन बीन जीवन इलम होय तो बताता जा. श्री गोपाल०
तेरी तलप आतस तलपु, मीठी बतीयां सुनाता जा,
हो दया प्रीतम बेपरवाही होता हे क्यों जीवाता जा. श्री गोपाल०

पद ८ (राग कालिंगडो)

(श्री राधे राधे गोविंद रट सदा) ए राग

माइ मेरे लगे मोहनसों नेन, मोहनसों नेन, कहत बने न,

माइ मेरे लगे मोहनसे नेन, माइ मेरे. टेक.

मंद मुसकानी चीत बीच चुभी रही, सलके सनेहकी सेन. माइ मेरे. १
आठ प्रहर मोहे एही चीतोनी, कल ना परे दीन रेन. माइ मेरे. २
रोम रोम मेरे रमी रह्यो रसीयो, बोत सतावत मेन. माइ मेरे. ३
दयाको प्रीतम कोउ मोंको मीलावे, तब उपजे चीत चेन. माइ मेरे. ४

पद ९

ओरोंकी में नहि नहि नहि नहि,

काहुकी में नहि नहि नहि नहि;

तेरी में तो चेरी मोहन.

ओरोंकी० टेक.

रेन घोस मोहे कल न परत वे;

दिल डोलत वे तहारी गोहन.

ओरोंकी० १

मात पिता ससुरार सतावत;

तहु ना तजी कबु डारे जो हन.

ओरोंकी० २

८ (१) मंद मुसकानी=मीलुं मीलुं डसतुं ते. चुभी रही=चोटी रही. सलके=भटके. (२) चितोनी=चितन. ९ टेक. ओरोंकी=भीम काधनी. चेरी=दासी. (१) घोस=(घुस-स्वर्ग; आकाश; प्रकाशित) दिवस. तहारी गोहन=(१) (२) ससुरार=सासुरियां. हन=हलुं; भारी नाभुं. तहु...हन=कहापि भारी नांभे तो पशु तमने छाडीश नहि.

दया प्रीतम तुम ऐसी करो मोहे;
तुम बीन ओर न पावे छोहन.

ओरोंकी० ३

पद १०

एरी एरी ए बेंदी कां समार दीनी वे, टेक.
लाडली लाल बेंदा बीच मृगमद,
सुंदर श्याम पिये हियरा हयों वे. एरी एरी० १
बाल बीच मित्र जनु अली अली बाल बसे,
सुसुमा लजी सोतीन हिय गरव गयों वे. एरी एरी० २
नखशिख प्रति अति अंगरूप माधुरी अकथित अनुप,
लख लज्जो मनोज चंद मंद ढर्यों वे. एरी एरी० ३
अति प्रबीन जान राय, ललिता न जाय,
सो दया प्रीतम तेरे फंद पयों वे. एरी एरी० ४

पद ११ (राग रेखतो)

देखो देखो वे मेरी हो देखो वे मेरी सखीयांकु क्या भान परी,
देखो जीत नीत मोहे हुं सांवरी सुरत दरस देरी. देखो देखो.
भला बुरा न काहु सुने नहीं मेरी आली,
बसा भरपुर सबें ठोर, क्यहुं ना रहा खाली. देखो देखो.
खीली थी चंदनी चोदीश श्री यमुना त्रटमें,
ब्रंदावन द्रुम फुले फुली बंसी बटमें देखो देखो.

(३) छोहन=स्पर्श करो. तुम...छोहन=तुम भने आवी करो के तमारा विना भीजुं कोई भने स्पर्श करी शके नहि. अर्थात् भारी साथे धम करीने तमारी पोतानी जनावे के जेथी कोधनो भने अडवानो अधिकार न न रहे. १० व्या पदको उल्लेख पद्य रा. जगज्जनन दयालज भोहीअ " गुजराती " ना संवत् १८७० ना दीवाणीना अंकमां कयों छे. (१) मृगमद=मृगमद=कस्तूरी. (२) मित्र=स्वयं. अली=अभर. सुसुमा (१) सोतीन=शोक्य. (३) लख=लोधने. मनोज=कामदेव. मंद ढर्यों=आंघो पड़ी गयो.

एही दीलदार जीवन प्रान कृष्ण हे वे मेरा,
द्रगन मेरे दो बीच दया प्रीतम कीया हे डेरा.

देखो देखो.

पद १२ (राग सोहणी)

कोन गती मेरी धारी गीरीधारी जी,
लगन अगन बीच डारीके बीसारी जी.
बीकल करी हरी सुध ना लही फीरी,
जुठी मीठी बांणी ठरी, केहेत मोकुं प्यारी जी.
तुम तो बीसारी मोंकुं, तुम केसो बीसरो,
आंख अनीयारी चुंभी, हीय ज्यों कटारीजी.
दयाके प्रीतम प्यारे, उचित न रहो न्यारे,
मृदु मुसकांनी फंदा, बीच घेरी मारी जी.

कोन गती.

कोन गती.

कोन गती.

कोन गती.

पद १३ खमाच

अजब रसीले तोरे नेनां मोहे मार डारी.
तीखी तीखी नोंक याकी चित मेरे चुभ गइ,
लगी मानु मदन कटारी वे
कछुना गुमान रहो हुइ जखमी
जखम कलेजे लग्यो कारी वे
कौन उपाय करूं याको
पीर टरत नहि टारी वे
अब में तिहारी भइ दियो तन मन तुमकुं
दयाके प्रीतम गिरिधारी वे

टेक.

अजब० १

अजब० २

१३ (१) तीखी तीखी=शीली शीली; अलीदर. नोंक=अलीओ. चुभ गइ=थोड़ी गइ. मानु=माले. मदनकटारी=कामरूपी कटार. (२) पीर=पीडा.

પદ ૧૪ રાગ ધનાશ્રી-ગત ડુમરી

જીયા પ્રેમફંદકે બંધ પર્યો, ક્યહું પરે કલ નાહિ મેરે રામ. પ્રેમ ટેક.
પ્રાન ગયે પ્રીત નહિ છૂટવેકી, હારિલ કાઠી પ્રહી લો મેરે રામ. પ્રેમ. ૧

(દોહા)

ચેન નહિ દિન રેનમેં રુચે નહિ કહુ કામ,
બીન સમુજે કીને ધર્યો પ્રીત પીરકો નામ. પ્રેમ. ૨
કહ્યો જાય ન સહ્યો પરે જરે જીય મુખ હાય,
કોઝ બૈદ કે પાસ નહિ ઇ લગન દરદ ઉપાય. પ્રેમ. ૩
દયા પ્રીતમ કૃષ્ણ પ્રીત પુરાની, જીન સમજો કોઝ નાહિ મેરે રામ. પ્રેમ. ૪

પદ ૧૫

જો સૈયાં સાંવરે બંસી બજૈયાં,
બંસી બજૈયાં મોરલી અઘર ધરૈયાં. જો સૈયાં૦ ટેક.
રેન ઘોસ મોહે કલ ન પરત વે,
સુનત સુનત મેરી શુદ્ધ બિસરૈયાં. જો સૈયાં૦ ૧
બહાવરી ફિરું મેરો બશ નહિ જીયરો,
દોહોતી ચલી છાંડી બાલ બહુરિયાં. જો સૈયાં૦ ૨
શરદકી રેનમેં ગરદ મોહનલાલ,
ઝઘટ શબ્દ રાધે રાધે બોલૈયાં. જો સૈયાં૦ ૩

૧૪ જીયા=જીવ. ફંદ=ફંસો; પાશ. (૧) હારિલ કાઠી પ્રહી=હારિલ નામનું એક
જાતનું પક્ષી થાય છે તે જન્મતાંની સાથે જ લાકડાંની સળી પોતાના પગમાં પકડી
લે છે તે મરતાં સુધી પછી છોડી શકવું નથી, તેમ એક વખત પ્રેમ થયો તે ફરી
છૂટતો જ નથી. (૨) ચેન=સુખ; નિરાંત. કીને=કોણે. પીર=પીડા; દુઃખ. બીન.....
નામ=સમજ્યા વગર એક જાતની પીડાનું નામ તે પ્રીતિ કોણે રાખ્યું હશે? (૩)
કહ્યો.....પરે=કોઈને કહી શકાય નહિ અને સહન પણ થઈ શકે નહિ. જરે જીય=
જીવ બળે અને મુખ હાય=મોઝોથી હાય હાય કહેવું પડે. કોઝ=કોઈ. ઇ=એ. લગન=
પ્રેમ. ૧૫ અઘર=નીચલો હોઈ. (૨) જીયરો=જીવ. બાલ બહુરિયાં=નાનાં વાછરડાં. (૩)
ગરદ=રાસ રમવામાં નિમગ્ન. ઝઘટ=ઉંધાડો; ખુલ્લો.

बृंदावनमें रास रच्यो हे,
 ताल मृदंग थनककार थइयां. जो सैयां० ४
 सोल सहस्र ब्रजकी ब्रजनारी,
 दो सखी बीच कृष्ण स्वरूप धरैयां. जो सैयां० ५
 सब प्रियछंदुं बहोत सुख दीनो,
 खटरे मासकी निशा बनैयां. जो सैयां० ६
 दयाके प्रीतम तोरी माधुरीशी मुरत,
 जुगल रूप पर जाउंरे बलैयां. जो सैयां० ७

पद १६ रेखतो

बंसिके बजाने वारे मेरा दिल क्युं चुराया,
 मेरा दिल क्युं चुराया, मेरा मन क्युं चुराया;
 बेनोंके बजाने वारे मेरा दिल क्युं चुराया,
 तीमाणानुं सतानेमें तेरे हाथ लें क्या आया. बेनों० टेक.
 अवल कोरी कटियां छतीयां, फिर न बतियां बीन पतियां,
 गले क्यों न दीनी कतीयां, जो तलफानेथी इस भतीयां. बेनों० १
 मेरी जान जलाता हे, मेरा जीय जलाता हे,
 आप खेलता हे खाता हे हाथ हुन्नर दया प्रीतम महेबुब,

महेर क्यों न लाता हे. बेनों० २

(६) खट=छ. निशा=रात्रि. (७) जुगलरूप=राधाकृष्णनुं लेहुं. जाउंरे बलैयां=वारी लई, आवाश्या लई. १६ बेनो=वासणी. तीमाणानुं=त्री भाष्यसने. सतानेमें=दुःख देवाभां; सताववाभां. (१) अवल=पड़ेलां. कोरी=बोझणी; अक्षत. कटियां=कापी. छतियां=छाती; हृदय. बतियां=वाते. पतियां=कागण. दीनी=दीधी. कतियां=करवती; कटारी. तलफानेथी=तलसावनी छती. इस भतियां=आरीते. भारी कोरी छातीने प्रेमभाष्य भारीने पड़ेलां धायल करी; पछी कोछी हिवस वात पल्लु न करी अने कागण पल्लु न लभ्यो. नो आ प्रभाष्ये भने तलसावनी छती तो गणे करवती के कटारी केम न दीधी, अर्थात् भारी केम न नांभी ? (२) हाथ हुन्नर=पोताना हाथभां न अधो

पद १७ गत दादरा

मेरा प्रभु गिरिवर धारी, मेरा प्रभु कुंजविहारी,
छोडी क्यों करके प्यारी, दुःखमें डारी प्राणके प्यारे. हारे हारे हो. श्रीजी. १
आप बीना नाहि को बेली, छोरी बन मोहे अकेली,
संगको नहि साहेली, क्यों रहेंगे प्राण हमारे. हारे हारे हो. श्रीजी. २
दासीमें दोष निवारो, बिरहानल काहेकु बारो,
आपको बर्द बिचारो, ब्याही क्यों छांडो नंद दुलारे. हारे हारे हो. श्रीजी. ३
रोती देखी करुना आइ, यूथमें दइ मिलाइ,
दयाने लीला गाइ, श्री ब्रजराय नैनके तारे. हारे हारे हो. श्रीजी. ४

पद १८

भटु कासों कहु पीर, मेरो मन मान्यो मोहन सुं,
हियो हयों बलबीर. मेरो मन० टेक.
पियाके दरश बीना पलक कल्प सम,
नहि चेन परे मन भयोरे अधीर. मेरो मन० १
में भइ मीन जीवन दया प्रीतम,
नख शिख सुंदर सुधा सर नीर. मेरो मन० २

पद १९ राग काफ़ी जंगलो

कोइ दीन याद ना कीती वे यार, मानुं कोइ दीन याद ना कीती यार,
नंदकुंवर छेला यार, बाहवा कोइ दीन याद. टेक.
में तो हुं सांची वे कीरतारसों दोस्ती देदी खातरवें मेंडा सुना,
मेंडा तन मन, हे जी मेंडा तन मन, जीदडी तुं दीती तो बीचार. कोइ. १
कसअ छे. हाथ.....लता हे=तभारा हाथभां न अघा. डपाय छे छतां भडेरभानी केम
लावता नथी? सुअ आपवुं तभारा हाथभां न छे छतां शा भाटे दुःअ धो छे ?
१७ (३) बारो=भाणे। ब्याही=परछेदीने. (४) यूथ=टोणुं. १८ हियो=हृदय.
बलबीर=कृष्ण. (१) कल्प=कल्प; अक काण प्रभाण. (२) मीन=माछुं. जीवन=
पाण्णी. सुधा=अमृत. सर=तलाव. नीर=पाण्णी.

छोटकपनेसे, लरकपनेसें, बाला जोबन दीन, मों ज्यों त्यों लुंटी वे,
दया प्रीतम, पलटे दरद, पलटे दरद फकीरी मानो दीती तो बीचार. कोइ. २

पद २० राग भेरवी-गत दोपचंदी

गुजरीयां तुं क्यों न बोले, तेरो पियुजी बोलावे तो बोल,
श्रीराधे तुं क्यों न बोले, तेरो पियुजी. टेक.

देख न देरी तेरो बदनचंद्र मोहे,
यों क्यों लीयो चित्त चोर. गुजरीयां० १

मत कर हठ गोरी मनमोहनसों,
हस कर घुंघट खोल. गुजरीयां० २

दयाके प्रीतम ज्युंकी प्राणकी प्यारी,
कोइ त्रिया नहि तेरे तोल. गुजरीयां० ३

पद २१ राग-सोहीणी-परज गत ठुमरी

कौन गति मेरी धारी गिरिधारीजी

लगन अगन बीच डारी, क्यों बीसारीजी, कौन. लगन० टेक.

बिकल करी हरि शुध ना लेइ फीरी, जुठी मीठी बाती करी,
कहेते मोंकुं प्यारीजी. लगन० १

तुम तो बिसारी मोंकुं, तुम कैसे बिसरो हो;
अखीं अणियारी चुभी, हिय ज्यों कटारीजी. लगन० २

दयाके प्रीतम प्यारे, अचिते ना रहो न्यारे;
मृदु मुसकानी फंदा बीच होरी, मोंकुं मारीजी. लगन० ३

पद २२ राग-धनाश्री-गत ठुमरी

मोहे और न भावेरी, मेरी प्रीत पीतपटवारेसुं. मोहे० टेक.
कछुकहो कोइ कछु कहो, मेरो मन मान्यो नंददुलारेसुं;

चुभ गयो छेल फांकडो* निकसत नाहि निकारेसुं. मोहे० १

बड़े और जो रूप गुन राशि, भये आधीन ब्रज प्यारेसुं;
दयाको प्रीतम मेरो प्रानजीवन धन, हों मोही दृगतारेसुं. मोहे० २

पद २३ रेखतो-गत दादरानी

गफलतमें मुजे छोडके तुम कहां चले गये,	
पियु प्राण हमारे ब्रजराज दुलारे.	गफलत० टेक.
सब गोपी मंडळ छोड मुजे ल्याये अकेली,	
करी प्यारी कुंजबिहारी अब कोइ ना बेली;	
फीर पराये भये.	गफलत० १
आप करी प्राण प्यारी तो छोडनी नथी,	
न छोडनी थी तो रखो अब आपके सथी;	
एसे न मेरे भये.	गफलत० २
यों कहेती थी इतनेम आइ सब सखी,	
सब चकित भइ चितवन उसे रोती रखी;	
दया प्रीतम न आये.	गफलत० ३

पद २४ राग-भैरवी गत अदानी

मोहे बांके नेन खंजरसे लगा गयो रे.	टेक.
कारी कहु मोसे कहत ना बनी आवे,	
मोंकु अजब अदा दरसा गयो रे.	मोहे बांके०
मीठी मीठी बतीयां कहे चीत चोरो,	
लाल मोहे लटुसी बना गयो रे.	मोहे बांके०
दयाके प्रितम तोरी मोहनीसी मुरत,	
सो मेरे हृदयकमलमें समा गयो रे.	मोहे बांके०

२३ (२) छोडनी नथी=छोड़ी देवी न डूती. सथी=साथे (३) चितवन=वियार

पद २५ राग-धनाश्री गत ठुमरीनी

मोहे कीत ले आई सघन बनमें (२)

टेक.

तेरी सोंमे डरपत रहुरी सुन पंछीनके सोर;
कहां संकेत कहां वे रसीया, नागर नंद किशोर. मोहे० १
यातो कठीन डगरवे दैयां, क्यौं आवे हां छेल;
तुं ना जाने में तो मानु, निश्चे भूली गेल. मोहे० २
तुं तो बडी डरे नाहि आली, में तो छोटी बाल;
एते में मील आये अचानक, दया प्रितम नंदलाल. मोहे० ३

पद २६ राग-कार्लिंगडो गत ठुमरी (दयारामनी)

जाने दोरे मोहन नंदलाल, भई सो भई अब ओर नहि. टेक.
आज अवेरे भई मनमोहन, हेजी भला चाहेतो करीयों काल. भई.
उघर परेगी सब बात हीलाकी, हेजी भला निपट बुरोहे ए ख्याल भई.
प्रेम फेलगो जब नेम ना रहेगो, हेजी भला मोकुं कर डारोगे बेहाल. भई.
दयाके प्रीतम प्यारो प्रेम रसभोगी, हेजी मेरो लुट लीओ सब माल. भई.

पद २७ राग-कार्लिंगडो गत दीपचंदी

धाओरे लालनकु ले आओरे, (२)

टेक.

मोकुं ले जाओरे, कोउ मेरा जीयरा बचाओरे. धाओरे० १
पीया दरस परस बिना नाहि, बुजे ब्रेह ध्याहोरे;
हे रोग ओर ओखद ओर करत क्या ब्याहोरे. धाओरे० २
लगे मेरे हृदय बीच नेन सेननके धाओरे;
दया प्रीतम मिलनके मलुम बिना नाहि ओर उपाओरे. *धाओरे० ३

* दुहो-नेन कतरनी हो रही, पक छुरीयोदी धार;
बिना शल घायक करे, रे बडे नेन हथियार.
गजबी घायक कर गयोरे, दारुदवा ना कोय;
मलुम मिलन मेहेबुब हरि, मिले तहु मुख होय.

पद २८ राग-धनाश्री गत डुमरीनी

(ओंरांकी में नहि नहि-ना जोयानुं)

गारी मत देरे गुमानी छेला नंदके, नहि को तेरी चेरी बेयार. गारी०
राजकुंवर रखे अपनो गोकुल, छेडे मतनार बे रानी मेरेयार. गारी०
मोहनी मंत्रशी गारी बिहारी तेरी, मदन दरदकी खानी मेरे यार. गारी०
दया प्रितम मत बुजे मोहे भोरी, तेरे जीयाकी सब जानी मेरे यार. गारी०

पद २९

प्यारे गिरिधर बैयाग हो मोरी,
नहि पन घटपर कोरी, क्यों न आवत हो देरी. प्यारे० टेक.
रमत मेरो पाय सखी जात रही जोरी;
गीरत हाथ गहन कोनके गोबर जोरी.

सीरते सरकीरे कमोरी. प्यारे० १
गीरत गागरी करेगी नागरी ठठोरी,
लरी हे घर सास कहेगी गीरी कीत कोरी;
ताते डरपन हो लोरी. प्यारे० २

जान लई चातुर मन आतुर हे गोरी;
जमक आये झपट हीय लाय लई चकोरी,
दया प्रितम रस लुटोरी.

पद ३० राग सोरठ-गत दादरानी

छेला नेकनेकी बांसुरी बजाय जा हो, बजाय जा,
सुनाय जा, रीजाय जा हो. छेला० टेक.
तेरी बांसुरीने मेरी पांसुरियां प्रोई,
सुने बिना न सोहाय जा हो, छेला० १

શીશ મુકુટ કટી કાછની, કર વેણુ, ઝર માલ; *
 યહ બાનકસોં મન વસો, સદા બિહારીલાલ.
 હન બંસીને મેરો મન હરો રે,
 ઘર આંગના ના સોહાય જા હો. છેલા૦ ૨
 તોરી રંગભરી મુરત અનંગ ભરિ અંચીયા,
 દેખે બિના ન રહ્યો જાય જા હો. છેલા૦ ૩
 અરે કઠીન આહીરકે મેરી નેક પીર પહેચાન; *
 તુજ મુખ દેખત કારને મેને છોડે દહ કુલકાન,
 દયાકે પ્રિતમ મોરી તપન બુજેગી વે,
 અચલે તું હસિ હીયસોં લગાય જા હો. છેલા૦ ૪

ભક્તિરાવના પદો

પદ ૧ રાગ કાર્લિંગડો-ગત ડુમરી

શ્રી રાધે રાધે ગોવીંદ રટ સદા, હેજી મેરી રસના બીસર જીન કદા,
 શ્રી રાધે રાધે ગોવીંદ રટ સદા.

શ્રી બલ્લભ શ્રી બીટલ શ્રીજી રટત કટત આપદા. શ્રી રાધે૦
 પાપ ચતુર બીધી તાપ ત્રિવિધિકે, તુરત હી માગત બીદા. શ્રી રાધે૦
 દયા પ્રીતમ ગોપીજન વલ્લભ હૃદય વસત મન મુદા. શ્રી રાધે૦

પદ ૨ લાઘણીની ગત

આચર જાવનારે, અમર રહા ન રહેગા કોઈ, ટેક.
 ક્યા લે ગયા વેન રાવન, ક્યા વિક્રમ કરન ગમાયા,

* આ બે દોહરા કવિ શિષ્ય રણછોડભાઈ ગાતા હતા, માટે અહીં દાખલ કર્યા છે. એ બે બિહારી સતસઘમાં છે. (૨) બાનક=છળી. વા સ્વરૂપ. પીર=પીડા.
 છોડદહ કુલકાન=કુલની લાગ છોડી દઈ. ૨ ટેક. આચર=છેવટે. જાવના=જવાનું છે.
 ૧ (૧) વેન=વેનરાગ; બેણે લોકમાં અધર્મ અલાવ્યો હતો. વિક્રમ=વિક્રમ રાગ.

दोउमें अचल रहे नहीं कोउ, जस अपजस जगमें छाया.
पर सुखकर दुःख हुवा न काहु, पर दुःखकर सुख नहीं पाया,
नक्की दो दीनकी जींदगानी तेरी, कर मत कर बदगोइ रे.

आखर० १

छोटे मोटे उंच अधम ओर, रंक भूप जो होइ,
योगी भोगी ज्ञानी बैरागी, सिद्ध साध होउ कोइ;
कोउ नहीं बचे कालतें, सब कोउ अंतकाल गये रोइ,
साचे हरिजन सो उबरे हो, ध्रुव तुकारामसैं सोइ रे.

आखर० २

बिना नीम तुं आस अवास, अकास ल्यों मोहि बनावे,
छनुभंगुर तन नहीं भरोसा, अध पलमें उठ जावे;
करनी सो नहीं करी वे मुख, नहि करनी वहां चित लावे,
में बहु स्यानप कर कृति वेसी, जननी जठर नहीं होइ रे.

आखर० ३

शोक मोहमें जनम गमाया, उदर भरन हित भटक्यो,
कपट दंभ करी जग फेलायो, साच धरम सो पटक्यो;
आवागमनकी आरत भारी, तहुं हरि पद नहीं अटक्यो,
दया तुं अजहु चेत हो छोड, सब कृष्ण चरन चित प्रोइ रे.

आखर० ४

पद ३ गझल-गत दादरानी

दिलके दरदसैं श्रीजी हम तो खूब हेरान हुवे,
अंदरके दरदसैं श्रीजी हम तो खूब बेजार हुवे;
हम तो खूब बेजार हुवे, हम तो खूब लाचार हुवे,
तोभी इजा न मिटी शिर धनी भगवान हुवे.

दिलके० टेक.

बदगोइ=पाश्ची निंदा. (२) उबरे=उगरे; अये. (३) बहु=अधुन करे; नष्ट.
स्यानप=उडापाय. जननी जठर=माताना पेटभां. (४) आवागमन=नभभर. आरत=
:अ. अजहु=उल्लु पल्लु. ३ टेक. बेजार=दुःखी. तोभी...हवे=माथे भगवानने धरणी
कर्या तोपल्लु दुःख तो भट्युं न नहि.

ફિકર આતસ જલાયા હુવા खाक कलेजा,
 तोभी हजरतहुं नहि पोकारता हेरान हुवे. दिलके० १
 महेरकी निघा जब थी खाविंदकी मेरे पे,
 तब कुच ना चला जादे दिग सेतान हुवे. दिलके० २
 जाहर कहना लाजम नहि मनके महेरमसें,
 केसा था दया अवल महेरबान हुवे. दिलके० ३

પદ ૪ પ્રબન્ધ-ગત લાવણીની ચાલતિ

શ્રીકૃષ્ણ હમારા પ્યારા, ગોપાલ હમારા પ્યારા સબ સીરદારા, શ્રીકૃષ્ણ સબ૦
 અગનિત અંડકે કરનેવારા, પાલન પોखन फिर निस्तारा;
 સબમેં ઓર સબનતેં ન્યારા, કોડ ન પાવત જીનકો પારા. શ્રીકૃષ્ણ૦
 મોર મુગટ પીતાંબર ધારા, મદન મનોહર મોરલી બારા;
 નચશિવ નટવર રૂપ અપારા, ત્રિલોક સુંદર ભવ સિનગારા. શ્રીકૃષ્ણ૦
 પ્રપન્ન પારિજાત દુઃખહારા, અધમ ઉદ્ધારન દીન ઉદ્ધારા;
 અનન્યભક્તકે તારનવારા, સબ સુખદાયક અતિ ઉદારા. શ્રીકૃષ્ણ૦
 લલિત ત્રિભંગી નંદકુમારા; રાધાજી હે જીનકી દારા;
 નિત બ્રિંદાવન કરત બિહારા, જાન દયારામ ડરહારા. શ્રીકૃષ્ણ૦

(૧) ફિકર આતસ=ફિકરરૂપી અગ્નિએ खाक=રાખ. હજરત=પ્રભુ. (૨) નિઘા=નજર.
 खाविंद=પ્રભુ. दिगसेतान=દિશાઓ અર્થાત્ આસપાસના સંયોગો સેતાન રૂપ થયા.
 (૩) लाजम=વ્યાજખી; યોગ્ય. महेरम=માલિક. केसाथा=કેવો હતો. अवल=પહેલાં.

૪ સબસિરદારા=અધાના સરદાર. (૧) अंड=અંડાંડ. पोखन=પોષણ. निस्तार=નાશ.
 (२) नटवर=ઉત્તમ નટ. भव सिनगारा=સંસારના શણગારરૂપ. (३) प्रपन्न=શરણાગત.
 पारिजात=કલ્પવૃક્ષ. शरणे आवेलांना कल्पवृक्ष जेवा. अनन्यभक्त=જે બીજા કોઈને બળે
 નહિ તેવો ભક્ત. (४) ललित त्रिभंगी=મોરલી વગાડતી વખત ભગવાન ડોક, કેડ,
 અને પગ એમ ત્રણ ઠેકાણે સુંદર રીતે વાંકા વળીને હોમા રહે છે તેથી લલિત
 त्रिभंगी કહેવાય છે. उरहारा=હૃદયના હાર જેવા.

पद ५ गत दादरानी

मन श्री राधिका गोपाळ गारे. टेक.
 काहेकुं तुं देह दमन करत हे अजान जीया,
 विद्यमान फळ सु अनायास मिल्यो वे. मन श्री. १
 निर्भय परमानंद पद, बिन प्रयास पावे सद्य,
 कुमति कुपथ काहेकुं तुं जाय चलयो वे. मन श्री. २
 जो तुं तेरो भलो च्हाय, तो ए नाम ले तुं गाय,
 जान दयाराम भाग्य सुफल फलयो वे. मन श्री. ३

पद ६ छप्पो

त्रिभुवन पति तलवार, ढाल धरणीधर धारी,
 केशव तीर कमान, बांध ले कृष्ण कटारी.
 धर बखतर बलबीर, नाम भगवंतको भाला,
 बनवारी बंदुक भरले गोली गोपाला.
 सत संग तुरी चढ दया धर्म संग जोड ले,
 काल महेवासी मारनेकुं कर्मकिल्ला तोड ले.

पद ७ कुंडलियो

ताते टेडे यों फिरे टेडी रखवे मूछ,
 भजे नहि भगवंतकों मूछ नहि वे पूछ;
 मूछ नहि वे पूछ, गये तब जमकर आये,
 जख मारी लख बेर मातके प्राण सताये;
 कहे दयो हरिदास गये पेंजारे खाते,
 हरिसों रहे विमुख फिरे यों टेडे ताते.

६ (२) बनवारी=वनभाणि. (३) तुरी=घोडो. काल महेवासी=कालरूपी दूंटासो;
 कर्मकिल्ला=कर्मरूपी किल्ला; कर्मकांडनी कडाइ. ७ ताते=ताते; तेजदार; अपण. टेडे=
 टेडो; वांको; अक्रुड. रखवे=राखे. वे=ते. कख बेर=लाभ वषत. मातके प्राण सताये=भर्त्सना
 आनीने माताना छवने नकायुं दुःख आप्युं. पेंजार=पासडां.

પદ ૮ ધોંસો

મેરે મન શિર નયન નિત્ય વિરાજો સહિત પ્રાણપ્યારે,
 નંદની શ્રીવૃષભાનુકીજી;
 શ્રી ગુરુ બલ્લભલાલ કૃપા દૃષ્ટી કીજે,
 યહી આશ હે મોંકુ દાન દીજે જી.

તોરો

શ્રીગિરિધર પ્રાણપ્રિયા રાધા, નામસોં ભાગે ભવ બાધા;
 કૃપા સાગરી તું કલ્યાણી, બલ્લભા બ્રંદાબન રાણી,
 પિતા વૃષભાનુ કીરતિ માતા, શેષ શિવ જનની સુખદાતા;
 દયા કરી દયો શરણ રાખો, દાસ તિહારો શ્રીમુખ ભાખો જી.

પદ ૯ ધ્રુપદ કલ્યાણ

શ્રીકૃષ્ણ ગોવિંદ ગોપાલ ગોકુલેશ
 ગોપીજન વલ્લભ, ગોવર્ધનધરન ધીર.
 જગત્ગુરુ જગન્નાથ બાલકૃષ્ણ બલવીર. શ્રીકૃષ્ણ૦ ૧
 ભક્તવત્સલ દીનબંધુ દુષ્ટ નિકંદન
 પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમ પ્રાણનાથ પદ્મનાભ,
 પદ્માકાન્ત હરત પ્રણતપીર. શ્રીકૃષ્ણ૦ ૨
 યશોદોત્સંગ લાલિત નટ નાગર રાધીકેશ,
 દયા પ્રમુ નંદલાલ વિહરત યમુના તીર. શ્રીકૃષ્ણ૦ ૩

૧ (૧) ધીર=ધૈર્યવાન; અડગ. બાલકૃષ્ણ=બાળક સ્વરૂપે શ્રીકૃષ્ણ. બલવીર=શ્રી બળદેવજીના બાઈ. (૨) પદ્મનાભ=જેમની નાભિ (હૃદય)માંથી કમળ ઉગેલું છે એવા શ્રીકૃષ્ણ. મવ=બ્યાપકરૂપ. અનંત=અંતરહિત; શેષસ્વરૂપ. હરવીર=હરમહાદેવના બંધુરૂપ. (૩) યશોદોત્સંગલાલિત=યશોદાજીના ઉત્સંગ-ખેલામાં લાડ કરાયેલા એવા; યશોદાજીના ખેલામાં ખેલનાર. નટનાગર=નૃત્ય કરનારાઓમાં ચતુર. આ પદમાં પ્રમુના અવતારોનાં નામ જ કૃત ગણાવેલાં છે.

પદ ૧૦ રાગ સારંગ-ધ્રુપદ

જય શ્રીકૃષ્ણ ઓતારા,

પુરણબ્રહ્મ પુરષોત્તમ અકલરૂપ, અકલગતિ અપરંપારા. જય શ્રી૦ ટેક.

મચ્છ કૂર્મ નૃસિંહ વામન પરશુરામ,
રામચંદ્ર બલ બુધ કલકી તનુ ધારા. જય શ્રી૦ ૧

ઋષભ દત્ત ક્રતુ પૃથુ કપિલ,
યજ્ઞ પુરુષ હયગ્રીવ નારદ નારાયણ સનકાદિક ચારા. જય શ્રી૦ ૨

ધ્રુવ વરદાઈ હરિ મનવંતર,
કલ્પ હંસ વેદવ્યાસ દયા પ્રભુકે અવતારા. જય શ્રી૦ ૩

પદ ૧૧ રાગ સોહણી-ગત દીપચંદી

ચરણ શરણ ગિરિધરન હમારે,
તાહિકો ભરોંસો કહ્યુ, ઓર નહિ બલ હો. ચરણ૦ ૧

સાધન ધરમકી અલ્પ ન આશા,
બને તહુ ભલ, નહિ બને તહુ ભલ હો. ચરણ૦ ૨

વિધિ રૂ નિષેધ કહો સવસોં બનહીકા નહિ જ્યું,
મયો તન મન ન અમલ હો. ચરણ૦ ૩

૧૦ ઓતારી=અવતારી. (૧) તનુ=શરીર. (૩) વરદાઈ=વરદાન આપનાર.
૧૧ (૩) વિધિ=જે કર્મ કરવાની વેદમાં આજ્ઞા કરેલી હોય તે; શાસ્ત્રવિ-
હિતકર્મ. નિષેધ=જે કર્મ કરવાની શાસ્ત્રમાં મના કરેલી હોય તે; શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ કર્મ.
વિધિ.....અમલકરો=ન્યાં સુધી તનમન નિર્મળ થયું નથી ત્યાં સુધી વેદના વિધિનિષેધ
પ્રમાણે કાંઈથી કર્મો થવાનાં નથી. માટે શ્રીહરિનું શરણ એ જ મુખ્ય સાધન છે.
કહો.....જ્યું=એને બદલે મૂળમાં “કોહો રવસો બનહીકા હજુ” એવો પાઠ છે. પણ તે
લેખકદોષથી અક્ષરો આગળ પાછળ થઈ જવાથી અશુદ્ધ થઈ ગયેલો લાગવાથી ઉપર
પ્રમાણે પાઠ સુધારીને મૂકેલો છે.

पद १४ राग-काफी-ताल दीपचंदी*

रामकृष्ण रसना रट भोरी, योंही तुं ओर बकत क्यों कीत भोरी;

रामकृष्ण. टेक.

एही तत्त्व श्रुतिशिखर पुकार्यों, नांही न पटतर इनकी कोरी;

रामकृष्ण. १

सहज बनें सब साधन सीरमनी, सो समूझें ज्याकों भाग्य खुल्योरी;

रामकृष्ण. २

ओर उपाय न हैं अस कलीकों, दयाप्रीतम मीलवें चित्त चोरी;

रामकृष्ण. ३

पद १५ राग-काफी

सर्वोत्तम श्रीकृष्ण नाम हैं, पाप ताप प्रलें सब छीनमें;

निर्भय परमानंद धाम हैं, सर्वोत्तम श्रीकृष्ण नाम हैं. टेक.

ओर कोटि हरि नाम न इनसम, जदपि अतुल बल आदि राम हैं;

जेसें दुजतें चढती कळा शशी, पैं न कोइ राकेश ठाम हैं;

सर्वोत्तम श्रीकृष्ण. १

केवळ कृष्ण चंद्र पुरनीमा श्रीसह शरद प्रमोद ग्राम हे;

सब साधन फळ त्रिवरनमें दयाप्रीतम अभिमत पुरन काम हैं;

सर्वोत्तम श्रीकृष्ण. २

पद १६ राग-काफी

रट श्रीकृष्ण नाम मन मेरे,

अकथित अघ अतीत हुं जीन डरपें, सब व्हें जेहे भस्म के ढेरे;

रट श्रीकृष्ण नाम मन मेरे. टेक.

एक नाम तहुं पुरुषोत्तमको, महा पाप अगनित तहुं तेरे,

* “ इस, तन धनकी कौन बडाई, देखत नेनामें मीट्टी मीळाई ” ओ अशीरचना पदना
ओयानुं आ ५६ दयाराभे २२५ं छ.

- सकृत नाद हरिबाल सुनत ज्यों, मृग गगन मत हुं मरत घनेरे;
रट श्रीकृष्ण नाम मन मेरे. १
- कृष्ण नाम ते सोहु जरे अघ, जानी कीये कबु मोह अंधेरे,
गीळी ग्रंथीये काठन बची ज्यों परी होरी बीच सो कीन हेरे;
रट श्रीकृष्ण नाम मन मेरे. २
- सब बस्तुना सफल बीनभावहुं, नाम समंध पथ्थर जळपेरे;
नाम सुनामी दया प्रभु बसी हीय, पुरन काम इश्वर ज्यों ठेरे;
रट श्रीकृष्ण नाम मन मेरे. ३

पद १७ राग-काहनडो

- यह मांगो श्रीवल्लभलाल, अपने चरणकमल मन मेरो;
लुभ रहे ज्यों मधुव्रत बाल. यह० टेक.
- नंदनंदन वृषभानुनंदिनि, सेवुं सतत सुखजाल;
संतसंगत गुन गावत अहर्निश, रुचे नाहि कछु अनुचित ख्याल. यह० १
- श्रीवल्लभ सब वल्लभ सह मोहे, अतिवल्लभ रहो ज्यों मनी बाल;
श्रीसुबोधिनी श्रवण वासव्रज, नित्य जमुनाजलपान रसाल. यह० २
- दृढ आश्रय श्रीमहाप्रभु पदकों, बीना मोल चैरो सब काल;
दासी दोस्ती कुंजमेहेलमें, दंपती प्रसन्न देखी होउ न्याल. यह० ३
- युगल उच्छिष्ट आहार नित्यपाउ, चलुं अनुव्रति प्रिया गोपाल;
दास दयाको यह फळ दीजे, सहज कृपा मेंटी सब साल. यह० ४

मारवाडी भाषाना पदो

पद १ राग-रामकली चालति गत लावणीनी
मीजाजेण अलबेली हो राधे, मदघेली हो राधे,
थाने मारो गिरधर बोलावेरे. मीजाजेण. १
गीरधर बोलावे रे, प्यारी तुं क्यों नहीं आवे,
नीत उठ रुसणो क्यों भावे, क्यों तरसे क्यों तरसावे रे. मीजाजेण. २
लाखन ललना बन ठन ठाडी, बालमजीरी आगे दाय न आवेरे;
तुं बीन दुजी दील नहीं भावे, वेतो थारोइ सीलणो मागेरे. मीजाजेण. ३
श्री राधे, श्री राधे, राधे, मोहन मुख रट लागी,
उठ चल हील मील प्रानपियासु, तो मांनु बडभागी. मीजाजेण. ४
दयारा प्रीतमरी स्नेहरी बातां, सुण उठ बेगी चाली;
मीली रसीकणी रसीकबीहारीसुं कालजडामां घालीरे. मीजाजेण. ५

पद २ होरी-गत दीपचंदी

मत डारोरे गुलाल आंखडलां खटके छे. मत० टेक०
आंखडलां खटकेछे रंगत चुंदली चटके छे,
केसर भीनी देखी मौंसु नावलीओ अटके छे. मत० १
दुरजनियांरा डरसों मोको मन थोरो छटके छे,
दया प्रीतम हियरो तो मोको थालारे भटके छे. मत० २

पद ३ राग-कालींगडो-गत दादरानी

सळके थारां रे मीजाजी सळके थारां,
लोहणीयाळां बाण माका उरमां. सळके०टेक.

२ (२) मोको=भारं. थोरो=थोडु. हियरो=भन. थालारे=तारी पाछण. ३ लोहणीयाळां
बाण=आणीयाणां नयनरूपी आक्षु.

लगत न जाणे वारी गड गये चित्तमें,
 उंकांसत निकसी आवे प्राण, माका उरमां. सळके० १
 इणी दरदरो रे कोइ ओखद न जाणेवारी,
 एक थां जाणां छां माका मारुजी सुजाण, माका उरमां. सळके० २
 द्यारा प्रीतम माके महोले पधारे वारी,
 रावरी दासी छां में याको यह आसान, माकाउ. सळके० ३

पद ४ राग—खमाच—गत दीपचंदी

जालम तोरे, खुनी तोरे नेनोंने मारी मोहे नंदलाल हो. टेक०

तीखी तीखी नोंकें चुभ गइ चित्तमें,

सालत ज्यों नट साल हो. जालम० १

रेन घोस मोहे कल ना परत वे,

एसी कर डारी मोहे बेहाल हो. जालम० २

मंत्र सींगारी पठत मनमोहन,

भुरकी सो अबील गुलाल हो. जालम० ३

दयाके प्रीतम माके महेलां सधारो,

मानुं करी मांकु निहाल हो. जालम० ४

पद ५ राग—कालिंगडो—गत दुमरीनी

थारा नेणारो पांनीडो माने लागडो रे. थारा० टे ६.

कांइ करे ओखद बैद बिचारो,

(१) गड गये=चोटी गयां. उंकांसत=उंकांसीने, नेर करीने काढवा नतां. लगत.....प्राण=अे आशु वागती वषत तो कंई नेवाभां न व्याव्यां, पशु न्यारे हृदयभां चोटी गयां लारे न नष्टुं. अेने उंकांसीने काढवा नतां तो नल्ले मारा प्राशु न निकणी नवा लाग्या. (२) इणी=अे. थां=तुं. मारुजी=प्रियतम. (३) रावरी=राजनी; तभारी. आसान=उपकार. ४ (३) मंत्र सिंगारी=शृंगारना मंत्र; प्रेम उत्पन्न थाय अेवा जाल. (४) महेलां=महेले. ५ नेणारोपांनीडो=आंभनुं पाणी. माने=भने. लागडो=लाग्युं. कोधने कोई नंगदी प्रदेशनुं के दुंगरनुं पाणी लागे तेथी तेने रोग

थारा बिरहडो लाग्यो माने दाधडो रे. थारा० १
 कल न परे पल जीयो मोको तलसे,
 इसो पीडे थारो अनुरागडो रे. थारा० २
 दयारा प्रीतम थें जीवाडां तो जीवां,
 थाके हाथे माको तागडो रे. थारा० ३

पद ६ राग—कार्लिंगडो गत दादरानी

रंग छे थानेरे केसरीया रंग छे थानेरे,
 मोहे जग बजाडी बेनरे मोती. रंग छे०
 बाहावरी लाला ब्रजरी भइछां, देखी थारा नेणरे मोती. रंग छे०
 ब्रह्मा आदि बेदके थारो, कोउ न पामे पार;
 सों थें प्यारी सांवरा थें दोरां गोपी लाररे मोती. रंग छे०
 शेष महेश विधि सुर नारद, पूजे जाहिके पाय;
 सोथें थारी राणीछाडी, कर जोरी शिर नायरे मोती. रंग छे०
 अकल कला जाय न कली, पोंहचे नाहि मन बाच;
 तालीयां देइ आहिरणी उकां थेइ नचावे नाचरे मोती. रंग छे०
 नेहरे कारण नाथजी थाने तोरी बेदरी रीत;
 दास दयारा प्रीतमजी थाने प्राणसु प्यारी प्रीतरे मोती. रंग छे०

पद ७ राग—सोरठ गत दादरानी

मारा मनडारा मान्यारे, मारा चितडारा चोभ्यारे;
 माणीगर मोतीरे, मारा केसरीया बालमजीरे हो छोजी बिहारी नंदलाल.
 थाय ने भांडु पडे पलु भने तारी आंभोनुं पाणी लागवाथी अक नतने देग
 थथे छे. नम,

दोहरो—पानी लगे पर्वतका वाका ओखद अनेक,

नेन पानीको काहु नहि माशुक को मुख एक.

(२) इसो=अवे। (३) थें=तुं. जीवाडां तो जीवां=छाडे तो छुं. थाके हाथे=तारे
 हाथे. तागडो=अंत; छेप; छेपार.

રંગીલા રસીલા નેના ચિતડામેં ચુમ રહી, સાલત જ્યોં નેહ રસાઝ. મારા૦
નટવર છબીરી લીક હીયે અટકી, દયા પ્રમુ મદન ગોપાલ. મારા૦

પંજાબી ભાષાના પદો

પદ ૧ રાગ-રેસતો ગત દીપચંદી

મિલ જાવે તુંહિ શ્યામલા પ્યારા, દોસ્તીકર રહેદા ક્યોં ન્યારા,
તુંહિ હે જીવન હે સારા, તેરે બિના સ્વલ્ક સબી સ્વારા. મિલ૦ ૧
મેરા સબ સોહી સોહે તેરા, જીવની એક હે તુંહિ મેરા,
ફિદા દિલ સોં કચકા ટેરા, હુવા દિલ કદમોદા ચેરા. મિલ૦ ૨
ઇશ્કદા દેશ હે દુરા, નહિ કોઝ બાતકા પુરા,
હોવે દિલ દરદી જ્યોં ચુરા, દેસે સોહી શિર બીના શૂરા. મિલ૦ ૩
મેરા દિલ હે એસા દરદી, છૂપે નહિ પ્રેમદી જરદી,
કરં જો ગુમાનદી ગરદી, મિલે મહેબુબ તો મરદી. મિલ૦ ૪
સુનો સબ સ્વલ્ક કહું તુમકું, એસી જીયા જુર્દ હે હમકું,
કરં સુરબાન તન દમકું, ન છોંડુગી પ્રાણ પ્રીતમકું. મિલ૦ ૫
ઇશ્ક ભગવાનકા સાચા, જગતકા બુક્ષના કાચા,
એહી આગમ નિગમ બાંચા, સુનત દિલ દયાકા રાચા. મિલ૦ ૬

૧ (૧) રહેદા=રહેવાનો. સ્વલ્ક=દુનિયાં; સંસાર. તુંહિ.....સ્વારા=તુંજ અમારું આખું જીવન છે અને તારા વગર બધો સંસાર ખારો, નકામો છે. (૨) કચકા ટેરા=(?) કદમોદા=ચરણોનો. ચેરા=દાસ. (૩) ઇશ્કદા=પ્રેમનો. હોવે.....શૂરા=જેનું દિલ ધરકના દરદથી ચૂરો થઈ ગયું હોય એવા માયા વગરના શૂરવીરો જ પૌતાના પ્રિયતમને જોઈ શકે છે. (૪) પ્રેમદી=પ્રેમની. જરદી=રંગ; મસ્તી. કરં.....મરદી=હુંએવું અભિમાન કરું છું કે, હું પ્રિયતમને મેળવું તો જ મારી મરદાની સમજવી. (૫) જીયા=જીવ. જુર્દ=(?) દમ=પ્રાણ. (૬) બુક્ષના=સમજવું. કાચા=નહિ. આગમ=શાસ્ત્ર. નિગમ=વેદ. રાચા=રાજ થયો.

પદ ૨ રાગ-શ્રમાયચી ગત દાદરાની

દ્રગન લગનકી અગન, ગગન લ્યોં લગીવે, દ્રગન લગન૦
 સમજત નહીં કોઈ, કાહાસોં કહીયે;
 સમુજે સોઈ જાકુ હોય જગીવે. દ્રગન લગન૦ ૧
 મિલબો કઠિન, બિરહ બલ ભારી,
 સુખ, બુધ, નિંદ, મૂંઝ હુ ભગીવે. દ્રગન લગન૦ ૨
 દયાકે પ્રિતમ જુકે મોહી મીલાય દે,
 કાન જુદાવે છતિયાં ધગીવેં. દ્રગન લગન૦ ૩

પદ ૩ તાન રાગ ભેરવી ગત ડુમરીની

જગ સબ જાદુ કહેતા, મેં ના માનદી,
 નટવર પ્યારે નેનુદા જાદુ જાનદી રે. જગ સબ૦ ટેક.
 સારી સ્વલકદા ચંદ્ર મથત હે રે,
 મન મથત છઠી કાંનદી રે ? જગ સબ૦ ૧
 દયા પ્રભુ મુરત વિશ્વકું મોહની,
 પરસે ના જાપેં ગ્રંથી જ્ઞાનદી રે. જગ સબ૦ ૨

પદ ૪ રાગ-શિશોટી ગત ટપ્પાની

મેઢા પ્યારા વે, મેઢા સાંબરા સલુના,
 મેઢા મોહના મીજાજી. હો મેઢા પ્યારા૦ ટેક.

૩ મેં ના માનદી=મેં માન્યું નહિ. નેનુદા=આંખોનું. જાનદી=જાણ્યું. જગત કહે છે કે દુનિયામાં કંઈ બદુ છે પણ તે હું માનતી નથી; કારણ, ખરું બદુ તો નટવરલાલ પ્યારાની આંખોમાં જ છે. (૧) કાંનદી=કોની. ચંદ્ર બધી દુનિયાનું મથન કરે છે, બધા વિરહી પ્રાણીઓને વ્યાકુલ કરે છે, પણ મનનું મથન કરે એવી કોની છબી છે ? અર્થાત્ શ્રીકૃષ્ણની (૨) મુરત=મૂર્તિ. પરસે.....જ્ઞાનદી=જ્ઞાનની ગ્રંથી જેને સ્પર્શ કરી શકતી નથી. અર્થાત્ જે પ્રભુ જ્ઞાનવડે ગમ્ય નથી, ફક્ત એક પ્રેમથી જ પ્રાપ્ત થાય છે. ૪ મઢા=મારા. મોહના=મોહન.

तुमरे दरसदी तो प्यासी मेरी आखियां वे,
 मोहन मोरलीवारा वे. हो मेडा प्यारा० १
 मन महेबुब दयाके प्रीतम वे,
 तुंही चस्मोदा तारा वे. हो मेडा प्यारा० २

पद ५ राग काफी-गत ठुमरीनी

मत छोड वे असानु मर जांदी वे,
 सुन बनवारी वे. असानु मत० टेक.
 हुवा क्यों बेदरदी तुं दरदवाले दिलनु,
 दया सोई क्यों वे महेर ना देवे. सुन बनवारी अ० १

पद ६ राग काफी-गत ठुमरीनी

सांडे दिलदी महेरम सामल जानदा भला वे,
 तोभी अर्ज बेदर्दी नहि मानदा. सांडे० टेक.
 पेंडेदी दरदी प्यासी मेरे अखियानूं,
 नमानियांनुं कि तरसानदा ? सांडे० १
 दयाके प्रीतम टुंक महेरम निघा कर.
 सानुं क्योंजी वे दरश दिखानदा ? सांडे० २

(१) दरशदी=दर्शननी. (२) मनमहेबुब=मनना महेबूब--प्यारा. चस्मोदा=आंभोना. ५ (१) असानुं=अभने. मरजादी=मरी जल डूँ. बनवारी=वनभाणी; इच्छु. दरदवाले दीलनुं=प्यारवाणा दीलने दीधे. ६ टेक. सांडे=अभारा. दिलदी=मननी. महेरम=यार सामल जानदा=प्राणप्रिय शामलियो. नहि मानदा=मानतो नथी. (२) पेंडेदी दरदी=रस्ताना थाकथी दुःखी थयेदी. नमानियां=गरीब; रंक. कि तरसानदा=कैम तरसावे छे? टुंक=जरा. सानूं=अभने. सानूं...दिखनदा=अभने क्यांई दर्शन कैम आपतो नथी ?

પદ ૭ રાગ જંગલો-તાલ ઝિંઝોટી ગત ડુમરીની

બેદરદી દિલજાની હો માની કૃષ્ણા વે. બેદરદી૦ ટેક.
 દોસ્તી નિમાના લગિવે હાંસી હુન્દી મેરી સોહનિયે,
 એતના તો દયા તું આસાન કર દાની જાની જાની હો;
 માની કૃષ્ણા વે. બેદરદી૦ ૧

પદ ૮ રાગ સમાયચી, ગત લાઘણી
 ચંદા જ્યું ફલકે, ચંદા જ્યું ફલકે,
 રાધે પ્યારી તું સાંઢા, શ્યામા પ્યારી તું સાંઢા;
 મુખઢાજી મુખઢા હો. ચંદા૦ ૧
 મુખ બીચ બીઢા, નથ હીરા નંગ જઢિયાં હો;
 બિથુરી અલકસોં લલકે. ચંદા૦ ૨
 તેરે મુખચંદ્રકે ચકોર દયા પ્રભુ;
 છબિ લલ્લ પરત ન પલકે. ચંદા૦ ૩

૭ ટેક. માની=માનવાલો; ગર્વી. (૧) હાંસીહુન્દી=હાંસી થશે; મશ્કરી થશે. સોહનિયે=શોભાવાળા; ખૂબ સુરત. આસાન=એહસાન. દાની=દુલીન; ઉદાર.

૮ (૧) સખી કહે છે હે રાધાજી! તારા મુખની શોભા જાણે ચંદ્ર ઝળકી રહ્યો હોય એવી લાગે છે. તું સાંઢા=તારા. (૨) નથ=વાળી. બિથુરી=વાળી. અલક=વાળની લટ. સોં=સાથે. મોઢામાં પાનનું બીડું છે, વાળીમાં હીરા અને નંગ જડ્યા છે, અને એવી વાળી વાળની લટ સાથે ઝુલી રહી છે. “અલકસોં” ને બદલે “અધરસોં” પાઠ પણ છે. તે ઠેકાણે અધર હોઠ ઉપર વાળી ઝુલી રહી છે, એમ અર્થ થાય. (૩) છબી=રૂપ. લલ્લ=જોઈને. પલકે=પલકયારે. મુખને ચંદ્રની ઉપમા આપી તો ચંદ્રને નિહાળનાર ચકોર પક્ષી જોઈએ. તેને માટે કહે છે કે, તારા મુખરૂપી ચંદ્રના ચકોર દયારામના પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ છે, જે તારું રૂપ જોઈને આંખની પલક પણ મારતા નથી.

मराठी भाषाना पदो

पद १ राग स्रमायची, गत तुमरी

श्री गोपीजन वल्लभारे, हे श्री वल्लभ देवा,
विठ्ठल माय बापा, माला करुं द्यावी निज सेवा. श्री गोपीजन० १
अहो देवा तुला अखंड सम्रण, अचलित सत संग;
प्रेम भक्ति सांगावे, अनपायनी श्रीरंग. श्री गोपीजन० २
दासत्व अनन्य भाव, निजाश्रय परिपूर्ण;
प्रपंच विस्मर्ण, करी दुःसंग चूर्ण. श्री गोपीजन० ३
देवा एवढी कृपा करावी, श्रीहरि कृपावंत;
पतित पावना रे, आईक भगवंत. श्री गोपीजन० ४
सकळ वेदाने सांगितला, सर्वोत्कर्ष गोविंद;
तैसीच थोर भक्ति, माला त्या साठी छंद. श्री गोपीजन० ५
महा दुस्तर भवरोग, हा दुःखाचा उदधि;
हरावया समर्थ, त्यासी भक्ति ओखधि. श्री गोपीजन० ६
वशीभूत तुला करीतो, तुझे भक्ति हे देवा;
ऐसी सम्रथ कलुन, घेतली महादेवा. श्री गोपीजन० ७
शिव धरीतो निरंतर, तुझे रूपाचा ध्यान;
शेष करीतो सदा, कृष्ण कीरतीचा गांन. श्री गोपीजन० ८
पद्मा पदसेवन, केली वृंदानि वास;
चरण शरण तुझे, आले कोट्यावधि दास. श्री गोपीजन० ९
देव ब्रह्मा सनकादिक, नारद कपील सुध्यांनी;
प्रल्हाद वेदव्यास, शुक्र प्रेमसिंधुपानी. श्री गोपीजन० १०

देवा पराशर पुंडरिक, बिभीषण अंबरीष;
 शौनक भीष्म प्रथु, भजीतो जुगदीश. श्री गोपीजन० ११
 धर्म अर्जुन रुक्मांगद, वाल्मिक ध्रुव वशिष्ठ;
 प्रथा पांडव उद्धव, आदि केले कृष्ण इष्ट. श्री गोपीजन० १२
 सर्वांचे हृदयाहुन, तुमी केली शुभ भक्ति;
 तेव्हांच तुजवर, त्याला झाली आसक्ति. श्री गोपीजन० १३
 तैसें माझे रुदयाहुन, अविद्या काढावे;
 तीथें आपुण असावे, हेच संपत्ती द्यावे. श्री गोपीजन० १४
 तुंकरसील तरी नव्हे काय, वृजेश निर्माले ब्रह्मांड;
 अनंत कोटी निमेष, तेव्हां झाले प्रचंड. श्री गोपीजन० १५
 दक्ष महा सम्रथासी, आम्ही काय सीकवावे;
 बाळ मी तुं माउली, दोष क्षमा करावे. श्री गोपीजन० १६
 देवा नको पाहु भाझी करणी, पाहा बर्द तो तुझा;
 अनायास आत्मसात, मला करू वीण पूजा. श्री गोपीजन० १७
 हेच प्रार्थना राधिकेश, पूर्ण करा ब्रजराजा;
 एकदा सांग माला, दया तुं दास माझा. श्री गोपीजन० १८

पद २ धोंसो

मेरे मन शिर नयन नित्य बिराजो सहित प्राणप्यारे,
 नंदनी श्रीवृषभानुकीजी;
 श्री गुरु बल्लभलाल कृपा दृष्टी कीजे,
 यही आश हे मोंकु दान दीजे जी.

तोरो

श्रीगिरिधर प्राणप्रिया राधा, नामसों भागे भव बाधा;
 कृपा सागरी तुं कल्याणी, बल्लभा ब्रंदावन राणी,

पिता वृषभानु कीरति माता, शेष शिव जननी सुखदाता;
दया करी दयो शरण राखो: दास तिहारो श्रीमुख भाखो जी.

लावणी गत चालति

वृषभानु सुता राधिका, रहित बाधिका,
कृष्णचंद्राची प्राणवल्लभा चरण कमळीं—

चरणकमळीं माझी मति लुभा—

या वृषभा० टेक.

परब्रह्म अक्षरातीत सुब्रह्म स्तवितें,

होत जिथे मनवाणी पांगुळे,

गति जाइ न कदा कोणी कळे,

ब्रह्मांड कोटि अधिपति, नित्य महामति;

त्रिगुण परकाळ अजा थरथरी,

स्वयंभु सदानंद श्रीहरि;

सर्वेश अनुप सर्वात्मा, परमिति महात्मा,

विधि शिव जाचे पद वंदिते,

सहस्र वदना वाणी गुण गीते,

ऐसे प्रभु श्रीभूषण, विजित दूषण

म्हणत श्रीमुख राधे मम शोभा—चरणकमळीं

चरणकमळीं माझी मति लुभा—

या वृषभा० १

चंद्रभागा चंपकलता, ललित अमृता,

चंद्रिका चपला चतुरा रमा

सुरभा शुभानना सुखधामा,

मधुवीणा मणिकुंडला, मेना मंगळा,

माधवी मालती मन आतुरी,

प्रगल्भा प्रिया प्रेम मंजरी,

હંસા હરષા ભગવતી, સ્વરૂપારતિ,
 કેતકી કમळा કૃષ્ણાવતી,
 ગોપિકા રત્નારૂપા સતી,
 ઇત્યાદિક વ્રજસુંદરી, વશ કેલેં હરિ,
 હેતુ હા સકळा સ્વામિની અભા-ચરણકમळીં
 ચરણકમळીં માણી મતિ લુભા-
 મહારૂપવતી ધન્યકા, નાગકન્યકા,
 ઉર્વશી રંભા તિલોત્તમા,
 સામ્ય કોળી ના સાંગે આગમા,
 દમયન્તી અરુન્ધતી તારા, રોહિણી સુદારા,
 એસી શુધ્ધબુધ સુંદર બાયકા,
 એસી અધિકી સાંગુ આયકા,
 શચિ સાવિત્રી સરસ્વતી, ઉમા રેવતી,
 રતિ દ્રૌપદી રમાદિક વાळा,
 કીરતિજા સકळा શ્રીવર્યા, અતુલ સુંદર્યા,
 મ્હણું મી કાય આતા તોચી પ્રભા-ચરણકમळીં
 ચરણકમळીં માણી મતિ લુભા-
 શ્રીકૃષ્ણ પ્રભાવતી સુતા, સકૃત વસ્તુતા,*
 રાધિકાજી અસુ અવિનાશીચે,
 કૃષ્ણ આત્મા શ્રી રાધિકાજીચે,
 યુગમરૂપ લીલાळा સાટી, ભક્તસું પુરણ ગોડ વાટી,
 માલા દ્યાવી પ્રેમ હઠ ભક્તિ, વ્યસન આસક્તિ,
 કરુની પ્રભુ શરણાગત આપુલ્યા,

યા વૃષભા૦ ૨

યા વૃષભા૦ ૩

* સકૃત વસ્તુતા=શ્રીકૃષ્ણ અને રાધિકાજી બંને વાસ્તવિક રીતે એકજ છતાં ફક્ત લીલાને માટે બે જુદાં જુદાં રૂપ ધારણ કરે છે.

अविद्या रूपी काढावी बळा,
 दासानुदास दयाराम, युगलचा गुलाम,
 म्हणे यश दार पूढे निज उभा—चरणकमळीं
 चरणकमळीं माझी मति लुभा—

या वृषभा० ४

आशिर्वाद राग रिकतो

चिरंजीओ सुखी रहो तुम सकल हरि जन्न,	
आनंद मंगल अखंड हरिमें रहो मन्न.	चिरंजीओ० १
भक्ति प्रेम आसक्ति व्यसन श्रीब्रजेश,	
गुरु भगवदी भाव सदा दुख कदा न लेश.	चिरंजीओ० २
करम काल माया भय जनम मरन जाओ,	
शुभ मनि रहो सतत मन कुपथ कबु न धाओ.	चिरंजीओ० ३
सद्गुन संतसंग सदा रहो पुरन काम,	
एही आशीस देत दास दयाराम.	चिरंजीओ० ४

શુદ્ધિ પત્રક

પૃ.	લી.	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧ પદ ૧	૪	વાપ તાપ...	સકલ વાપ તાપ...
૩૨ ૩૬ મી કડીની ટીકા.		“મોતીની માળા” છે ત્યાં “રત્નની માળા” વાંચવી.	
૩૮ ૨૨ મી કડીની ટીકા.		ચાંડોદ.	ચાણોદ.
૫૬ ૧૧ મી કડી.		અષ્ટસુત.	ખટસુત.
૬૫ ૫૯ મી કડીની ટીકા.		શંભુદાસ ? શંભુદાસ=મહાદેવના દાસ; ગણુ.	
૮૦ ૫૬ મી કડી.		ક્ષમ.	સૂક્ષ્મ.
૮૬ પદ ૫	૪	ચોરે	ચોરો
૮૬ „ ૪	૪	જ્યાર	જાર
૯૧ કડી ૬ ની પહેલી લીટી આ પ્રમાણે વાંચવી.		“સકલ રૂપમાં અનુપરૂપ તું ખરી જો.”	
૬૩ છેલ્લી લીટી	દયારામના	દયાના	
૯૭ કડી ૭ મી “શિક્ષા ચાતુરી” માં આવેલી છે, માટે કાઢી નાંખવી.			
૯૮ ટીકા ૮ મી		નાના બર્હિ...	નાન્તર્બર્હિ...
૧૦૨ કડી ૫ લીટી ૨ છ. હરિયે હર્યો બય ભગ્ત. હરિયે કર્યો બય ભગ્ત.			
૧૩૬ „ ૬ „ ૧		જલજાત	જલજાન
૧૭૩ „ ૨ „ ૫		અશુભારી	અશુભાદિ
૧૭૩ „ ૩ „ ૨		કટુદ્ધુ વેળ	સઘ કુવચ
૧૭૪ „ ૫ „ ૫		કરિની	કરીની
૧૭૪ „ ૬ „ ૧		નિષ્ટ દુહ	અનિષ્ટ નદુહ
૧૭૪ „ ૭ „ ૨		જતિ	અતિ
૧૮૦ ટીકા ૨૨ મી		ઉપદેશ કરવો	વાવણું.
૧૮૦ ટીકા ૨૩ મી		આખું નહિં તે	અખંડિત; આખું.
૧૮૧ કડી ૨૫	૪	કુહ, નારસિંહચં...	હુહ, નાહિ સિંહચ.
૧૮૧ ટીકા ૨૫-૩		લોભથી જડ...	લોભથી બધા પશુઓ જડમૂળ.....
૧૮૧ ટીકા ૨૫-૬		તેમ.....નથી.	એ લીટી રદ કરવી.

પૃ.	લી.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ
૧૮૫	ટીકા	૬ મિત્રતા	મિત્ર
૧૮૭,	૩	લોભનાર્હી,	લોભ નાહી
૧૮૭ નીચેથી	૪ થી લીટી.	અંકડાસ્થ	આંકડાસ્થ.
૧૮૮	૨	અલિલો	અલિકોં
૨૩૩ પદ ૧૦ કડી ૪		લલિતા ન.	લલિતા કહી ન

આખ્યાનાદિ વિષે કથન

અનભલાખ્યાન—આ આખ્યાન સંવત ૧૯૦૦ ની સાલમાં રામ મંદિરમાં દયારામભાઈ વિધમાન હતા ત્યારે મહારાજ આદિત્યરામ રામાનંદીએ પોતાના પુસ્તકમાં સ્વહસ્તે લખેલું હતું, જેમાં ઘણાં પદોનો સંગ્રહ છે. એમાં બે અધ્યાય વધારે હતા, પણ તેનાપર “ રામભક્ત ” એલું નામ કર્તાનું આપેલું હતું, તેથી કાઢી નાખ્યાં છે. વડોદરા નરસિંહજીની પોળમાં દલા પટેલની પોળમાં રામમંદિરમાં હાલ મહારાજ છોટાલાલ કરીને બિરાજે છે.

૪૬ **શ્રીકૃષ્ણનામચિંતામણિ**—આ પ્રબંધ મુંબઈમાં ભા. મા. પંડિત ગદુલાલાજી પાસે કવિના શિષ્ય રણછોડભાઈએ ન્યારે ગાયો ત્યારે તે સાંભળીને ગદુલાલાજીએ કહ્યું હતું કે, “વાહ વાહ ! દયારામ ! તું તો વ્યાસજી કરતે બી બઢ્યો.” આ વાત મને ગિરિનરસંકરભાઈએ કહી હતી.

૭૬ **શ્રીકૃષ્ણજન્મ**—આ ગરબાનો ઢાલ આ છે:—

સુણ સાહેલડીરે, મારે નહકુંવરસું સ્નેહ;

ઝાતું શું કહુંરે, મારો પ્રાણજીવન ધન એહ.

૮૧ **કુંવરબાઈનું મામેરું**—આનો ઢાળ આ પ્રમાણે છે. સ્ત્રીએ ગાય છે કે,

“મારો માંડવો મોગરે છાયો, ને રતને આચ્છાદીએરે,

“મારે માંડવે કેળના સ્થંભ, આ શો ફડો માંડવેરે. ટેક.

“મારે માંડવે શ્રી કૃષ્ણ આવ્યા, ને બલભદ્ર આવશેરે,

“હું તો જોઉં મારા પ્રધુમ્નની વાટ, તેને આવે રંગ રહેશેરે.

હાલમાં તો આ ઢાળ કોઈ ભાગ્યે જ જાણતા હશે. આજથી ૫૦ વરસ ઉપરનું આ ગીત છે. તે સવારે ગવાતું હતું. બીજો ઢાળ દયારામભાઈની રાસ પંચાધ્યાયીના ગરબાનો છે. હાલમાં એનો ઢાળ પણ કોઈ ગાંઈ જાણતું નથી.

૮૨ શ્રીજીના ધ્યાનનું ધોળ-આનો ઢાળ આ પ્રમાણે શ્રીઓ પ્રભાતે ગાય છે:-

“જરે આજ મેં તો કોડે પગરણ માંડીયારે. ટક.

“ઉઘો મંડપ મોગરેરે રચાવ્યો, મેં તો કોડે...

“મંડપ ઉપર જલ્દીયો મૂકાવો, મેં તો કોડે...

૮૩ જોવીશ અવતારનું ધોળ-આનો ઢાળ શ્રીકૃષ્ણની જનોઇનો છે:-

“પ્રથમે પ્રણમું શ્રી ગુરુ ગોપીનાથનેરે,

“સૂક્ષ્મ રીતે ગાઉં જદુવર જનોઈ, વસુદેવ ઘેર સોહલોરે.

૧૦૭ છેલ્લી લીટીમાં ઉમેરવું-“તેમનું નામ ગિરધરલાલ હતું. મુનસફની કોર્ટમાં તે કારફન હતા. રાસપંચાધ્યાયી વગેરે કેટલાંક પદો તેમણે મને આપ્યાં હતાં-૧૯૩૩ ની સાલમાં.”

૧૫૮ ૨ જ કડીપરની ટીકામાં ઉમેરવું-“કાચળીને આંચળ હોતા નથી, તેથી એ પોતાના નેત્રની અમી દૃષ્ટિવડે પોતાના બચ્ચાને ઉછેરે છે, અને તેથી બચ્ચાં તૃપ્ત રહે છે.”

૧૮૫ ૬ કા પદમાં નવરત્ન રાજ છે તે શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્ય પ્રણિત “નવરત્ન” ગ્રંથ માટે છે. તેમાં તેઓએ લખ્યું છે કે

વિવેદનં તુ સ્મર્તવ્યં, સર્વથા તાદૃશૈર્જનૈઃ ।

સર્વેશ્વરસ્ય સર્વાત્મા નિજેચ્છાતઃ કરિષ્યતિ ॥

કેટલાંક પદોના રાગ તાલનું સૂચન

પૃ. પદ	
૮૩	૧ તાલ-દીપચંદી.
૮૪	૨ ગત હુમરી.
૮૫	૩ ગત ચાલતી લાવણી.
૮૬	૪ રાગ સોરઠ-તાલ ત્રિતાલ હુમરાની.
૮૭	૫ જોટાનું.
૮૮	૬ તાલ-ચાલતી ગત.
૮૯	૭ રાગ રામકલી-પ્રભાત-ગત. અદાની.
૯૦	૮ જોટાનું.

પૃ. પદ.	
૯૦	૯ ગત દીપચંદી-ઢાળ. “શીખ સાસુજ દેહેરે, વહુજ રહો ઢંગે.” એ ઢાળ.
૯૧	૧૧ ગરબો-ગત દાદરાની.
૯૨	૧૪ ગત ચાલતી.
૯૩	૧૫ ગત અદાની.
૯૪	૧૬ ગત દાદરાની.
૯૪	૧૭ “દામોદર દુઃખડા કાપો” એના જોટાનું. ગત ચાલતી.
૯૬	૧ ગત દાદરાની.

પૃ. ૫૬

૬૮ ૩ ગત દાદરાની.

૧૦૦ ૪ ગત અદાની.

૧૦૪ ૬ ગત દાદરાની.

“હઠ પ્રભાત સમરલે તું શ્રી
ગણેશ દેવા” એ ઢાલનું છે.

૧૦૪ ૭ ગત દાદરાની.

“વિકૃલ વાંકુ મા ગ્રાંખ્યરે, તારી
નેન કટારી છે” એ ઢાલ.

૧૦૫ ૮ ગત દાદરાની.

૧૦૫ ૯ ગત ચાલતી લાવણી.

૧૦૯ ૫૬ ૧૨ ગત દાદરાની.

૧૧૦ ૧૪ ગત ઢુમરી.

૧૧૪ ૧૯ ગત દાદરાની.

“ હરિજન દુઃખમાં ધરશેરે ”
એ અથવા “કૃષ્ણનામ ઉચ્ચારી,
ગુણ વરણન કરવાને” એ ઢાળ.

૧૧૬ ૨૩ ગત દીપચંદી.

૧૧૭ ૨૪ ગત દીપચંદી

પૃ. ૫૬

૧૧૭ ૨૫ ગત ચોતાલ.

૧૧૮ ૨૬ ધીરા ભગતના પદનો ઢાળ છે.

૧૨૦ ૨૯ ગત દીપચંદી.

૧૨૧ ૩૧ ગત દીપચંદી.

૧૨૨ ૩૨ ભેટાનું.

૨૨૯ ૧ ગત ઢુમરીની.

૨૨૯ ૨ રાગ સોરઠ ગત દાદરાની.

૨૩૦ ૩ ગત દીપચંદી.

૨૩૦ ૪ ગત ધ્રુપદ.

૨૩૧ ૫ ગત ઢુમરી.

૨૩૧ ૬ જોડાણું.

,, ૭ ગત દાદરાની.

૨૩૨ ૯ રાગ ધનાશ્રી-ગત અદાની.

૨૩૩ ૧૦ રાગ સોહેળી-ગત દાદરાની.

,, ૧૧ જોડાણું.

૨૩૪ ૧૨ ગત ઢુમરીની.

,, ૧૩ ગત ઢુમરી.

